

Jaume de PUIG I OLIVER

EL “DIALOGUS CONTRA LULLISTAS” DE NICOLAU EIMERIC

EDICIÓ I ESTUDI

INTRODUCCIÓ

Entre altres qualitats i defectes l'inquisidor Nicolau Eimeric va tenir l'instint de la propaganda. Del grup d'obres antilul·lianes que va escriure des del 1389 al 1397 en sobressurt, pel que fa a la finalitat publicitària, el *Dialogus contra lullistas*, del qual intentarem avui de fixar la intenció i els resultats.*

En un altre treball ja ens hem referit al moment històric que va donar naixença a la literatura antilul·liana d'Eimeric¹. Aquí farem notar d'entrada que el *Dialogus* ve després del monumental *Expurgate vetus fermentum*, obra de caire estrictament doctrinal i crític, on l'inquisidor busca d'establir sobre bases textuales —ja veurem amb quins recursos— l'hereticalitat del pensament de Ramon Llull. Si aquest tractat antilul·lià es dirigeix als tècnics en teologia, el *Dialogus* té una altra destinació. Si l'*Expurgate vetus fermentum* vol passar comptes amb la doctrina lul·liana, el *Dialogus* esguarda sobretot el lul·lisme posterior a Llull. Des d'aquest punt de vista l'obra té un interès històric inqüestionable per diversos motius.

*En aquest treball hom trobarà les sigles següents:

AMV = Arxiu Municipal de València.

ATCA = “Arxiu de Textos Catalans Antics”. Anuari, Barcelona, 1982ss.

Directorium = *Directorium inquisitorum* Nicolai EYMERICI ..., cum scholiis seu annotationibus eruditissimis D. Francisci Pegnae, Romae MDLXXVIII.

Documents = *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-aval*, publicats per Antoni RUBIÓ Y LLUCH, 2 vols., Barcelona, I. E. C., 1908-1921.

El procés = Jaume de PUIG I OLIVER, *El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*, dins “Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura” LVI (julio-diciembre 1980) 319-463.

OE = Ramon LLULL, *Obres essencials*, 2 vols., Barcelona, Ed. Selecta 1957-1960.

RLOL = *Raimundi Lulli Opera Latina*, edenda curavit Fridericus Stegmüller, vols. I-V, Palmae Maioricarum 1959-1967; vols. VI-XXIII, Turnholti, Brepols ed. 1975ss [*Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, 32-39, 75-76, 78-80, 111-115 (112 deest)].

Zur Vorgeschichte = J. VINCKE, *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts*, Bonn 1941, 192 p.

1. Cfr *El procés*, 319-463. També ens hi vam referir en *La “Incantatio Studii Ilerdensis” de Nicolau Eimeric*, O. P. Edició i estudi, dins “ATCA” 15 (1996) 7ss.

1. ELS MANUSCRITS

El *Dialogus contra lullistas* ha estat transmès per dos manuscrits: BNP lat. 1464, ff. 73-95², i Sevilla, Bibl. Cap. y Colombina, ms. 141-23-15, ff. 220-238³. Aquest darrer fou enllestit després del 1389 i abans del 1399, puix que Eimeric el revisà, i l'altre s'estava copiant a Girona entorn de 1411⁴. Tal comensem haver demostrat, el manuscrit ara parisi ha estat copiat a partir de l'ara sevillà. Aquest darrer, revisat per Eimeric, és la base més segura per a una edició; l'altre manuscrit només se'n separa en detalls secundaris, gairebé sempre deguts a accidents de la còpia. Per tant, l'establiment del text no ofereix dificultats majors.

2. Cf. Ph. LAUER, *Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits latins*, t. II, París 1940, 18-19. També en dóna una descripció sumària Alois MADRE, *Die theologische Polemik gegen Raimundus Lullus. Eine Untersuchung zu den elenchi auctorum de Raimundo male sentientium*, Aschendorff, Münster 1973, 74, nota 9.

3. Cfr. Jaume de PUIG I OLIVER, *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins "ATCA" 17 (1998) 330-342.

4. *Ib.*, 342, 366-368. Cal aclarir, doncs, que ni existeix ni mai no ha existit un manuscrit del *Dialogus contra lullistas* ja redactat abans de 1370, tal com va proposar J. ROURA ROCA, *Posición doctrinal de fr. Nicolás Eymeric, O. P., en la polémica luliana*, Girona 1959, 24 i 76-77, el qual fou seguit per Alois MADRE, *o. c.*, 75-76. L'afirmació de Roura es basava en l'esment del *Dialogus contra lullistas* en un inventari de llibres publicat per F. EHRLE en el tom primer i únic de la seva *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis enarrata et antiquis eorum indicibus aliisque documentis illustrata*, Roma 1890, 558, n° 1641, que el seu savi editor va interpretar primer com un inventari dels llibres de Gregori XI de quan era cardenal, és a dir, abans del 1370; però al cap de vint anys s'adonà que havia comès un error i que l'inventari era dels llibres del cardenal Pero de Luna: F. EHRLE, *Un catalogo fin qui sconosciuto della biblioteca papale d'Avignone (1407): Il codice S. 3 della biblioteca Nazionale di Madrid*, dins "Fasciculus Ioanni Willis Clark dicatus", Canterbury 1909, 109, nota 2. A part de la rectificació d'Ehrle, que li passà per alt, Roura no sembla haver estat interpellat pel tenor de l'explicit del *Dialogus*, que no deixa cap marge de dubte: "Explicit dialogus contra lullistas, per fratrem Nicholaum Eymerici inquisitorem editus, Avinione inceptus et ibidem terminatus ultima decembris anno Domini milesimo trecentesimo octuagesimo nono, pontificatus sanctissimi domini nostri pape Clementis septimi anno duodecimo"; cfr. *infra*, línies 2629-2633. Això aclarit, la notícia publicada per Ehrle el 1890 permet de saber que entre els llibres del Cardenal de Luna (per tant entre 1389, any de la composició del *Dialogus*, i 1394, any de l'elecció de Benet XIII) s'hi incorporà en un manuscrit almenys miscel·lani, si no també al capdavant factici, de paper, el text de l'obra d'Eimeric que avui editem. El fet té una doble importància: d'una banda la notícia publicada per Ehrle pot ajudar algun dia a identificar aquest manuscrit que per ara sembla esgarriat; d'altra banda la tramesa d'una còpia manuscrita del *Dialogus* al cardenal d'Aragó constitueix una prova directa de la campanya de propaganda que Eimeric va posar en marxa a finals del 1389 a Avinyó.

2. CONTEXT HISTÒRIC

Una altra cosa és el "Sitz im Leben" d'aquesta obra, particularment complexa. Ja vam recordar el seu dia que el *Dialogus contra lullistas* impugna dotze proposicions, de les quals les dues primeres són atribuïdes indistintament a Llull i al lul·lista Pere Rossell⁵, de la tercera a la setena a Pere Rossell⁶, i les altres al grup lul·lista en general, amb el qual l'inquisidor polemitzava⁷. La forma dialogada de l'obra li confereix una vivacitat poc usual i sorprenent en la ploma d'Eimeric⁸, de manera que el que cal preguntar-se de bell antuvi és quins propòsits perseguia l'inquisidor en plantar cara als lul·listes d'una manera literàriament artificiosa.

Per això hem de rependre el fil de la història.

Tot comença, de fet, el 1387, quan, a un mes de la mort del Cerimoniós, el seu fill i successor Joan I reconeix la legitimitat del papa d'Avinyó, acte esdevingut el 4 de febrer⁹. Al cap de molt poc temps, l'abril següent, Eimeric ja torna a exercir les seves funcions inquisitorials i el rei normalitza la seva situació administrativa¹⁰. El canvi de política fou total i Eimeric se'n aprofità a fons: convencé el rei que havia de fer observar en els seus dominis el que disposava la butlla de Gregori XI, *Conservationi puritatis catholicae fidei*, i de la cúria reial emanà una ordre, que hom diria dictada per l'inquisidor, on es fa esment explícit de la sobredita butlla i se'n resumeix el contingut: en vint volums d'obres de Ramon Llull el cardenal Ostiense i més de vint mestres en teologia hi van trobar moltes heretgies i errors; els volums foren cremats, es va prohibir l'ensenyament de les doctrines lul·li-

5. Cf. *infra*, línies 161-205; 589-595.

6. Cf. *infra*, línies 719-720; 817; 1032-1033; 1359-1360; 1612.

7. Cf. *infra*, línies 1861; 2114; 2244-2245; 2342; 2398-2399.

8. Eimeric entraria en contacte més tard, el 1393, que sapiguem de cert, amb un text de forma dialogada, en l'*Elucidarius Elucidarii*, revisió d'una obra d'Honor Augustodunense. Cf. Yves LEFÈVRE, *L'Elucidarium et les Lucidaires. Contribution, par l'histoire d'un texte, à l'histoire des croyances religieuses en France au moyen âge*, Paris 1954, 544 p.

9. La declaració reial a favor de Climent VII fou publicada per S. BALUZE - G. MOLLAT, *Vitae paparum avenionensium, hoc est, Historia Pontificum Romanorum qui in Gallia sederunt ab anno Christi MCCCXV usque ad annum MCCCXCIV*, t. IV, París 1922, 302-304, extreta de BNP, ms. lat. 1470, f. 127r. També la publicà Demetrio MANSILLA, *La documentación española del Archivo del "Castel S. Angelo" (395-1498)*, dins "Anthologica Annua" 6 (1958) 418-420, segons un pergamí ara guardat a l'Arxiu del Vaticà. El ms. de la Bibl. Capitular y Colombina de Sevilla, 7-3-17, ff. 88r-89r, conté una *Declaratio per dominum regem Johannem facta in Clementem papam VII^m ordinata per Petrum de Beniure*, de text diferent de l'anterior.

10. En carta al tresorer Pere Marrades, Joan I disposa que siguin pagades cent lliures barceloneses anyals a l'inquisidor: ACA, Canc. reg. 1972, f. 86v. La disposició n'anul·lava una altra d'anterior de Pere III, que havia reduït a la meitat l'assignació reial a Eimeric: cf. ACA, Canc. reg. 1332, f. 48v-49r; *Zur Vorgeschichte*, 93.

nes¹¹ i s'ordenava que els llibres de Ramon Llull fossin lliurats a l'autoritat eclesiàstica. El document reial, a més, manava a tots els oficials que detinguessin els qui ensenyaven les doctrines lul·lianes, seguint les indicacions de la inquisició i cooperant amb ella¹². No deixa de cridar l'atenció que el manament d'aquesta disposició fos donat a Galceran d'Ortígues. Quan Joan I era encara el primogènit i, contra la voluntat del seu pare, adheria al partit avinyonès, també confià a Galceran d'Ortígues l'expedició d'alguns documents adreçats a la cúria papal d'Avinyó, un d'ells a favor d'Eimeric¹³. L'ordre reial de 1387 anava molt més enllà del que expressava el seu tenor. D'un sol cop, Eimeric tirava per terra els resultats polítics que el lul·lisme havia aconseguit sota Pere III, sobretot gràcies al treball de la comissió presidida per Bernat Ermengol¹⁴, que el maig del 1386 havia elaborat una tàc-

11. En el document reial no es fa esment d'una reserva de la butlla en condemnar l'ensenyament de les doctrines de Llull en general: «Ceterum, quia doctrina seu potius dogmatizatio predictorum librorum examinatorum reperitur erronea, hereticalis et periculosa nimium animabus, et vehemens suspicio est habenda quod in aliis libris editis a dicto Raymundo similes vel alii, ut prefertur, contineantur errores, vobis mandamus quod omnibus et singulis eisdem personis vestrarum civitatum et diocesis doctrinam seu potius dogmatizationem et usum huiusmodi librorum interdicere studeatis, donec super hiis per sedem apostolicam aliud fuerit ordinatum». Cfr. infra, línies 2497-2504. Potser no és poc significatiu que els documents eclesiàstics de València i Girona que contenen la cèlebre butlla siguin, respectivament, de 1386 i 1388: cfr. *El procés*, 413-415.

12. Cf., *Documents* I, 347-348, doc. CCCLXXXVIII.

13. Els documents són del 1384; cf. *Zur Vorgeschichte*, 124-125, docs. 114 i 115.

14. Dins l'ordre dominicà Bernat Ermengol és el peó que Pere III manejarà sempre contra Eimeric. Ja el 1358, i comptant que Eimeric havia estat acomiadat del seu ofici d'inquisidor, cosa que no s'esdevingué fins dos anys més tard, el rei demanava al papa que nomenés inquisidor fra Bernat Ermengol: cf. *Zur Vorgeschichte*, 91-92, docs. 60 i 61. El rei intervingué obertament en l'aspra batalla que enfrontà Ermengol i Eimeric quan aquest fou provincial, i que dividí la província dominicana d'Aragó en dues obediències, havent d'intervenir el Capítol general de l'orde deposant Eimeric i deposant també Ermengol, que havia estat elegit provincial per la part contrària d'Eimeric; la intervenció del rei fou recriminada pel papa mateix: cf. *Zur Vorgeschichte*, 100, doc. 72. Sobre aquesta qüestió hom pot veure F. DIAGO, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*, Barcelona, Sebastián de Cormellas 1599, ff. 47-48 i 52 ss.; B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*. Tomus IV. *Acta Capitulum Generalium*, vol II, Romae 1899, 401; A. ROBLES SIERRA, O. P., *Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón de los años 1363, 1365 y 1366*, dins "Escritos del Vedat" 26 (1996) 91-105. Pere III aconseguí cap al 1386 que Bernat Ermengol actués també com inquisidor, i aleshores prohibí que Eimeric —que prèviament, el 1375, havia estat exiliat— exercís el càrrec: cf. *Zur Vorgeschichte*, 126, doc. 117. Sobre Bernat Ermengol i el seu curriculum dins l'orde dominicà, ara hom pot veure, A. ROBLES SIERRA, O. P. *Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón de la Orden de Predicadores correspondientes a los años 1327, 1328, 1329, 1330 y 1331*, dins "Escritos del Vedat" 22 (1992) 164 [estudia lògica a Barcelona el 1330] i 171 [estudia lògica a Tarragona el 1331]; *Actas ... a los años 1345, 1347, 1350 y 1351*, dins "Escritos del Vedat" 23 (1993) 270 [és mestre dels estudiants del convent de Barcelona el 1345], 276 [és designat per anar a estudiar a París], 289 [hi és enviat el 1346], 299 [és lec-

tica habilíssima per tal de desmantellar els efectes de la butlla antilul·liana de Gregori XI. Tal com diu l'acta notarial dels treballs¹⁵, reunits al convent de franciscans de Barcelona, sota la presidència de Bernat Ermengol, prior provincial O. P. d'Aragó i inquisidor, Antoni Folquet¹⁶ i Francesc

tor del convent de València el 1350], 316 [és lector de Ciutat de Mallorca, elector del Mestre de l'Orde i predicador general el 1351]; *Actas ... a los años 1352, 1353, 1354 y 1355*, dins "Escritos del Vedat" 24 (1994) 242 [continua a Mallorca com a lector el 1352], 262 [i el 1353]; *Actas ... a los años 1357 y 1358*, dins "Escritos del Vedat" 25 (1995) 350 [és mestre en teologia el 1357]; H. DENIFLE - E. CHÂTELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, tomus III, París 1894, 43 [Innocenci VI demana el 23 d'abril de 1357 al Cancellier de la Universitat de París que confereixi el mestratge en teologia al batxiller format Bernat Ermengol, de la província aragonesa, a prec del rei d'Aragó]; Vito T. GÓMEZ GARCÍA O. P., *Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón pertenecientes a los años 1368, 1369 y 1370*, dins "Escritos del Vedat" 27 (1997) 265 [és definidor del Capítol General el 1368], 271 [és al convent de Barcelona com a mestre en teologia el 1369]. Segons A. COLLELL COSTA, *Escritores Dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona 1965, 33-35, fou provincial d'Aragó a partir del capítol de Barcelona del 1369. En el moment del Cisma i de la divisió de l'orde en dues obediències continuà exercint el provincialat i cada any celebrà capítol, fins al 1386; morí el gener del 1387. Cfr. B. M. REICHERT, *Chronicon Petri de Arenys*, dins *M. O. P. H.*, t. VII, pp. XIV-XVII, 54-58; F. DIAGO, o. c., ff. 54'-58"; Josep HERNANDO I DELGADO, *L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notarials. Segona part: Instruments de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona 1294-1400*, dins "ATCA" 16 (1997) 201-202, doc. 64 [rep una subvenció de 100 sous per als seus estudis de París, el 1354] i 218, doc. 87 [confirma un rebut de fra Joan Mateu, lector del convent de Barcelona, de 1362 (la confirmació pot ésser posterior); en tot cas, en el moment de la confirmació ja és inquisidor].

15. El document és inclòs, amb d'altres peces, dins l'anomenada "sentència definitiva" del 24 de març de 1419 sobre l'ortodòxia de les doctrines lul·lianes i el caràcter subreptici de la butlla de Gregori XI que les condemnava. Cfr. la nostra edició de tot el conjunt documental en aquest mateix volum, infra, pp. 349-388.

16. Sobre Antoni Folquet o Falquet, cf. Adolfo ROBLES SIERRA, *Actas ... correspondientes a los años 1345, 1347, 1350 y 1351*, dins "Escritos del Vedat" XXIII (1993) 298 [estudia lògica a l'Estudi de Barcelona el 1350], 315 [estudia naturas a Barcelona el 1351]; *Actas ... correspondientes a los años 1352, 1353, 1354 y 1355*, dins "Escritos del Vedat" XXIV (1994) 241 [estudia naturas a Barcelona el 1352], 261 [ensenyà lògica al convent de Castelló d'Empúries el 1353], 279 [ensenyà lògica a Lleida el 1354], 295 [estudia teologia a Lleida el 1355]; *Actas ... correspondientes a los años 1357 y 1358*, dins "Escritos del Vedat" XXV (1995) 343 [ensenyà teologia a l'Estudi provincial de Lleida el 1357], 366 [ja sacerdot, és destinat al convent de Tarragona el 1358]; 369 [essent mestre de naturas al convent de Lleida es veu implicat en una aspra baralla amb altres frares i per això tots són privats de veu i de les gràcies de l'orde i posats 20 dies a pa i aigua el 1358]; *Actas ... de los años 1363, 1365 y 1366*, dins "Escritos del Vedat" XXVI (1996) 103 [és destinat a l'estudi de París el 1363], 114 [és lector de teologia al convent de Tarragona el 1365], 133 [és "magister studentium" al convent de Barcelona el 1366]; Vito T. GÓMEZ GARCÍA, *Actas ... pertenecientes a los años 1368, 1369 y 1370*, dins "Escritos del Vedat" XXVII (1997) 25 [és designat lector de teologia a l'Estudi provincial de Lleida el 1368], 285 [és nomenat predicador general el 1370]. El capítol general celebrat a València el 1370 l'assigna al convent de Florència: cfr. B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, t. IV, *Acta Capitulum Generalium*, vol. II, Romae 1899, 417. El 1383, en ple Cisma, sembla que pretenia ésser vicari de l'orde dominicà per l'obediència d'Urbà VI: *Documents*, II, XCIV. Cfr. també infra, nota 18.

Marmand¹⁷, frares predicadors, mestres en teologia, i els menorets Arnau Peregrí¹⁸, confessor de la reina, i Bernat Broll¹⁹, mestres també en teologia, Berenguer Laquet, guardià, Guillem Aragó²⁰, lector, Dalmau de Clasclar i Joan de Peguera²¹, batxiller, Bernat Ermengol els comunica que s'han reu-

17. Sobre Francesc Marmand, cf. Adolfo ROBLES SIERRA, *Actas correspondientes a los años 1345, 1347, 1350 y 1351*, dins "Escritos del Vedat" XXIII (1993) 271 [estudia natures al convent de Mallorca el 1345], 284 [ensenya gramàtica a Tarragona el 1347], 298 [ensenya lògica a la Seu d'Urgell el 1350], 305 [ensenya lògica a Tarragona el 1351]; *Actas ... correspondientes a los años 1352, 1353, 1354 y 1355*, dins "Escritos del Vedat" XXIV (1994) 240 [estudia teologia a Barcelona el 1352, quan Nicolau Eimeric es "magister studentium"], 260 [ensenya teologia a Barcelona el 1353], 278 [ensenya natures a Lleida el 1354], 295 [és sublector de teologia al convent de Lleida el 1355]; *Actas ... correspondientes a los años 1357 y 1358*, dins "Escritos del Vedat" XXV (1995) 342 [ensenya Bíblia a l'Estudi general de Barcelona el 1357], 366 [és lector de teologia del convent de Tarragona el 1358]; en el capítol general celebrat a Magdeburg el 1363 és designat lector de *Sentències* al convent de Bolònia: cfr B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, t. IV, *Acta Capitulum Generalium*, vol. II, Romae 1899, 401; cfr també Adolfo ROBLES SIERRA, *Actas de los años 1363, 1365 y 1366*, dins "Escritos del Vedat" XXVI (1996) 114 [és lector de teologia a l'Estudi provincial de Lleida el 1365]; Vito T. GÓMEZ GARCÍA, *Actas ... pertenecientes a los años 1368, 1369 y 1370*, dins "Escritos del Vedat" XXVII (1997) 271 [és designat lector principal de teologia del convent i Estudi general barceloní per Bernat Ermengol el 1369], 281 [i confirmat el 1370]. El 1373 Pere III l'envia com a missatger seu al cardenal Guido de Bolonya, el 1376 a Avinyó, i aleshores el rei demana al Papa que li confereixi el magisteri en teologia, malgrat que no havia estudiat a París: cf. *Documents*, II, 181-182, doc. CXCIV, i 306-307, doc. CCCXV.

18. Arnau Peregrí, confessor de la reina Sibila, formà part de la comissió que per voluntat de Pere III va examinar les revelacions de l'infant fra Pere d'Aragó a l'inici del Cisma, el juliol del 1380, en la qual coincidí també amb Antoni Folquet: cf J. M^a POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic 1930, 375-396, que publica el document on es recullen els resultats de la comissió, extret del manuscrit conservat a l'ASV, arm. 54, vol 17, fol. 128 (mod. 131) ss, ja publicats a *Estudios Franciscanos* XV (1915) 58-65. [En les pp. 379-380 de l'obra de POU hom pot llegir-hi l'escrit dels dominicans Jaume Mateu i Antoni Folquet, on es declaren favorables a considerar de procedència divina les revelacions rebudes per l'infant Pere.]

19. Bernat Broll col·laborà estretament amb l'infant Pere d'Aragó en el moment del Cisma; el 1376 el rei li havia concedit 10 florins d'or per la festa del seu magisteri: cf. *Documents* ..., II, LXXXV. POU I MARTÍ, *Visionarios* ..., 358-361, publica la carta que li adreça Pere III el 7 de novembre de 1381 sobre l'origen de l'autoritat de l'infant Pere com a vicari general de l'orde franciscà. Formà part de la comissió que dictaminà sobre les visions de l'infant: POU, *ib.*, 377; i les considerà d'origen diví en un escrit prou llarg: *ib.*, 384-395.

20. El 22 d'abril de 1390, Climent VII concedia a fra Guillem Aragó, lector i custodi del convent de Barcelona, de rebre el magisteri de teologia a Montpeller, atès que ja havia llegit les *Sentències* al convent de Lleida i en d'altres convents on hi havia Estudis Generals: cf. *Bullarium Franciscanum* VII, Romae 1904, 285a, n° 823.

21. El 10 de juny de 1382 Pere III el recomana al cardenal Vivariense perquè rebí el magisteri a París o a Tolosa; el 1385 l'infant Joan recorda als ministres dels frares menors la seva promesa de fer batxiller fra Joan de Peguera i donar-li llicència per a ensenyar al convent de Barcelona; el 1387, ja rei, Joan I demana al sant pare que Peguera pugui llegir *Sentències* a l'Estudi de París el 1389, per tal d'obtenir el magisteri; el 1393 el recomana per a una lecto-

nit a instància d'alguns amics de Ramon Llull. L'objecte de la reunió és explicat recordant que l'inquisidor Nicolau Eimeric²² havia fet condemnar algunes proposicions de Ramon Llull, entre les quals n'hi havia tres que Eimeric deia que havia trobat en el llibre *Filosofia de l'Amor*, de Llull. Havent examinat el mateix Ermengol la dita obra, no hi havia trobat les sobredites proposicions; per això ara en farien conjuntament l'examen i llevarien acta notarial de l'acord que prenguessin. Havent, doncs, estudiada la qüestió, van convenir unànimement que les proposicions denunciades per Eimeric eren realment errònies i herètiques i estaven ben condemnades, però que no es trobaven en l'esmentada obra de Llull, d'on l'inquisidor deia que les havia extret i, així, aquella obra era lliure de tota censura²³.

La comissió no anava més lluny, però és força clar que s'havia reunit per trobar una solució al problema de la condemna papal genèrica de les doctrines de Llull: deixant intacta la butlla *Conservationi puritatis catholicae fidei*, salvava l'obra del mallorquí acusant Eimeric de tergiversar-la²⁴. Per això l'acció del rei Joan al cap d'un any i mig, no deixa d'ésser digna d'atenció. Hom té el sentiment que la qüestió del Cisma arrossegà aleshores els esperits i les passions en grau eminent. Ermengol havia estat un home de la situació d'indiferència²⁵, Eimeric un avinyonista de primera

ria d'una catedral: cf. *Documents*, I, 332, doc. CCCLXIX; II, XC; Andreu IVARS, *Documentos referentes a Fr. Juan de Peguera*, O. F. M., dins "Archivo Ibero Americano" XXIII (1925) 248-253. Cfr també Manuel de CASTRO Y CASTRO, *Bibliografía hispanofranciscana*, Santiago de Compostela 1994, 297, núm. 3341 [publicada també dins "Liceo Franciscano" XLVI (1994) 896 p.].

22. El text no té desperdici: "[Bernat Ermengol] narrauit ibidem quomodo tempore sanctissimi in Christi (*sic*) patris et domini domini Gregorii sancte memorie pape vndecimi, Reuerendus pater magister Nicolaus Eymerici ordinis praedicatorum, *tunc* inquisitor hereticae pravitatis in prouincia Aragonie, fecerat condemnare aliquos articulos ...": ed. València 1510, f. 90v; cfr infra, p. 362, línies 452-456. Per a Bernat Ermengol Eimeric ja no era inquisidor, però, de fet, ni ell com a provincial ni el general de l'orde no havien pogut destituir Eimeric del seu ofici, en virtut de la butlla de Gregori XI que esmentem més avall, nota 82.

23. *Ed. c.*, f. 92v; cfr infra, p. 367, línies 605-624. La qüestió de la falsificació per part d'Eimeric d'algunes proposicions lul·lianes provinents de l'*Art amativa*, que ell mateix denuncià, ha estat competentment tractada per J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'"Ars amativa" de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis antilul·lianes del seu "Directorium inquisitorium"*, dins "ATCA" 16 (1997) 7-129.

24. L'acusació és formal: "... immo ipsi articuli condemnati, qui superius sunt inserti in latino, male dicto libro fuerunt attributi": *ed. c.*, f. 90v; cfr infra, p. 367, línies 617-619. El responsable de l'atribució no podia ésser ningú més que Eimeric.

25. En dóna testimoni Pere III en la carta en la qual reconeix Bernat Ermengol com l'únic inquisidor actiu possible a les seves terres i regnes: "... religiosus et discretus consiliarius noster frater Bernardus Ermengaudi magister in sacra pagina ... a tempore citra quo cisma hoc sature procurante zizanie est in Ecclesia Dei, nostre voluntati in his se conformans ductus consilio saniori, nostram indiferenciam observavit et tenet hodie inconcusse": *Zur Vorgeschichte*, doc. 117, p. 127.

hora²⁶. El pronunciament de Joan I a favor d'Avinyó tingué una gran força d'inèrcia i, volent-ho el rei o no, produí efectes secundaris que encaixaven prou bé en les rectificacions que el nou rei imposava al regnat anterior. Per un moment, Eimeric triomfa en tota la línia i el lul·lisme, al principi del regnat de Joan I, s'ha de refugiar en una certa clandestinitat²⁷.

Però fou un moment. Embalat amb el favor reial, Eimeric es precipità a València, on desplegà una activitat frenètica obrint processos a tort i a dret, fins que la ciutat, el juny del 1388, li planta cara, el recusa i li obre procés²⁸. Coneixem bé aquest període de la vida de l'inquisidor, perquè s'ha conservat el sumari del sobredit procés. Ara no l'estudiarem a fons, car pensem editar-lo més endavant. N'hi haurà prou de recordar que a València Eimeric topa amb un grup lul·lista organitzat i fort²⁹, encapçalat per Pere Rossell³⁰, que finalment es treurà de sobre l'inquisidor, li farà perdre el favor reial i, promovent una acció en la qual també participarà a fons la ciutat de Barcelona, batrà Eimeric a totes les trinxeres i forçarà un nou exili de l'impetuós dominicà³¹. El tractat que avui editem, enllestit el 31 de desembre del 1389, és una de les obres que Eimeric es va veure obligat d'escriure per tal de fer front a la maltempsada que li queia a sobre.

26. Nicolau Eimeric és antiurbanista des d'abans de l'elecció de Climent VII, perquè és dels qui fugen cap a Anagni amb els cardenals, tal com diu ell mateix en el tractat titulat *Questio super scismate*, escrit "sede vacante", i ho corroborà més tard en la declaració que va fer sobre el conclave accidentat de 1378 i les seves conseqüències, publicada per L. GAYET, *Le Grand Schisme d'Occident d'après les documents contemporains déposés aux Archives Secrètes du Vatican. Les Origines*, t. I, Florència-Berlín 1889, 118-134. Pere III no deixa de registrar el fet: "Deductum est nostro auditui et alias e certo comperimus, quod frater Nicolaus Eimerici ... ductus animo inconsulto adhesit totaliter ac se patenter determinavit pro altero electorum in papam ...": cf. *Zur Vorgeschichte*, doc. 117, 127.

27. Encara que no hi hagi base documental per a datar-la arran del decret antilul·lià de Joan I, no deixa d'ésser significativa d'un ambient de repressió antilul·liana l'ocultació d'un exemplar de l'*Art de Llull* que van perpetrar alguns clergues de Santa Maria del Mar, de Barcelona, justament a la cambra que els domers tenien a casa de l'Ardiaca del Mar barceloní, amb les evidents complicitats que el fet requeria; cfr. la nostra nota *Desocultació d'un manuscrit de l'Art lul·lià a Barcelona, el 1396*, dins "ATCA" 17 (1998) 511-513.

28. Cfr *El procés*, 340-341.

29. Cfr *ib.*, 351-373.

30. Sobre Pere Rossell cf. *ib.*, 348-349, 369, 374; també el nostre *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins "ATCA" 2 (1983) 323-324, 339; Ramon MIRÓ I BALDRICH, *La coneixença de Llull a Cervera a l'inici del segle XV*, dins "Palestra Universitària" 6 (1992) 188-201; Manuel de CASTRO Y CASTRO, *o. c.*, 298, núm. 3353; *Medioevo Latino. Bolletino bibliografico della cultura europea da Boezio a Erasmo (secoli VI-XV)*, XVII (1996) 252.

31. Cfr *El procés*, 377-398.

3. GÈNESI DEL "DIALOGUS"

És amb aquests antecedents que cal valorar la forma literària escollida per Eimeric per a combatre els seus adversaris: el diàleg. En efecte, l'obra no és res més que la discussió de dotze proposicions que Eimeric atribueix als lul·listes³². Podia haver optat, doncs, com acabava de fer amb l'*Expurgate vetus fermentum*³³, per la discussió en forma de tractat doctrinal, gènere en el qual tenia sobrada experiència i que seguiria cultivant³⁴. La forma dialogada del *Dialogus contra lullistas* és un hàpax dins la producció eimericiana, i per això ara hauríem d'esbrinar perquè Eimeric l'adopta.

El títol sol ja orienta tot d'una: és un diàleg *contra* els lul·listes, un diàleg de controvèrsia. I l'escriu un inquisidor, el guardià de l'ortodòxia, l'oficial que té facultat d'encausar, empresonar, sentenciar i castigar³⁵. L'inquisidor en serà, per tant, l'autor i l'interlocutor principal. L'altre interlocutor és un grup anònim de lul·listes, sense rostre, però no sense força, perquè són els causants de les dificultats creixents que han enxarpat l'inquisidor. Ara ve a tomb de recordar que l'*Expurgate vetus fermentum*, el *Dialogus contra lullistas* i el *Tractatus de duabus naturis in Christo* contra Pere Cesplanes, rector de Silla, han estat escrits un darrere l'altre a Avinyó, on Eimeric ha hagut d'anar a defensar-se i a iniciar el contraatac³⁶. Aquesta circumstància indica clarament que el destinatari del *Dialogus* és el món de la Cúria, i ho corrobora el fet que ja des de l'inici la qüestió cismàtica hi pren estat³⁷. No trobarem, doncs, en el *Dialogus* la dificultat de saber quina és l'opinió de l'autor o què pensa cada un dels interlocutors. Encara menys no hi trobarem interlocutors abstractes o al·legòrics, ni una discussió formal, pedagògica, si es vol, que des de posicions antitètiques avança coherentment cap a una

32. Proposicions incloses per Eimeric al *Directorium inquisitorum*, després de la llista dels cent articles lul·lians: cf. L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92v, in calce -f. 93r, in calce; Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. (LXXVII) c-d; *Directorium*, 260b-261a. Foren publicades per E. GRAHIT I PAPELL, *El inquisidor fray Nicolás Eymerich*, Girona 1878, 87-88; per M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los Heterodoxos Españoles*, vol. II, Santander 1947 [O. C. de M. M. P., vol. XXXVI] 304-306; també per Jaume ROURA ROCA, *o. c.*, 54-65, i en *El procés*, 349-350.

33. Obra acabada el 30 de novembre de 1389. Cfr el nostre article citat en la nota següent, p. 339.

34. En l'apèndix I, *Inventari cronològic de les obres de Nicolau Eimeric*, del nostre article *Manuscris eimericiana de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins "ATCA" 17 (1998) 376-378, hom podrà veure tots els tractats doctrinals i algun d'històrico-doctrinal que Eimeric havia escrit abans del 1389 i els que va escriure després.

35. Lluny d'amarar-se'n, Eimeric farà dir als lul·listes del *Dialogus*: "Et non es tu ille qui multos utriusque sexus et varios inclusisti, vinxisti, torsisti, confudisti et, quod aures audire tinniunt, arsisisti, tradens illos brachio seculari ultimo supplicio feriendos?" Cfr infra, línies 802-804.

36. Cfr el nostre *a. c.* en la nota 34, 338-340. També *El procés*, 398 ss.

37. Cfr infra, línies 19-20, 198-202, 402-406.

síntesi. Sota la forma dialogada, Eimeric redacta un pamflet contra els seus oponents. I ho fa en forma dialogada, perquè l'inquisidor té necessitat de "retratar" els lul·listes, de presentar-los al món de la Cúria tal com ell els veu. El gènere del tractat, on la narració hi és només esporàdica, no el podia satisfer. Necessitava un gènere literari directament narratiu, però artificio, un gènere que li permetés explorar les possibilitats de la ficció literària versemblant, amb ingredients espontanis, col·loquials, com més històrics millor. Cap gènere més pràctic per això que el diàleg, on la narració es deixata en la successió dels contrastos conversacionals i en els moviments dramàtics que els contrastos, quan tenen prou entitat, són capaços de desencadenar.

El *Dialogus contra lullistas* es, doncs, primer de tot una obra literària. De fet, l'única obra literària d'Eimeric³⁸. I és una obra literària imperfecta, l'obra d'un *débutant*, com traïx la seva mateixa estructura. Si l'obra s'anomena *Dialogus*, la seva forma és la de dotze diàlegs diferents; l'artifici eimericià no ha arribat a encadenar en la ficció d'una sola conversa els diversos temes que es presenten en les dotze proposicions dels lul·listes. I encara aquest és un retrat petit; perquè l'inquisidor podia haver-se sotmès a la pauta de les dotze proposicions sense incórrer en reiteracions, sense reprendre una i altra vegada els mateixos temes, els mateixos conceptes, els mateixos insults, les mateixes cites de l'Escriptura. Però podem blasmar un inquisidor per no posseir un talent artístic de primer ordre? Creiem que més aviat cal valorar aquesta incursió d'Eimeric en el camp literari com un fet únic, sense parió en l'escassa literatura inquisitorial conservada.

El diàleg d'Eimeric té un tret de "modernitat" evident: és escrit sense verbs introductors, com havia fet Petrarca³⁹, com faria més tard Bernat Metge a l'*Apologia*⁴⁰. Seria inútil pretendre ara d'esbrinar com se li acudí a l'inquisidor la idea d'assajar el diàleg per a combatre els lul·listes. En el pròleg de l'obra que editem, Eimeric expressa de manera diàfana que l'*Expurgate vetus fermentum* i el *Dialogus contra lullistas* formen una unitat, en el sentit que persegueixen el mateix fi: denunciar les heretgies i errors de

38. Eimeric va escriure uns versos de propaganda climentista a l'inici del Cisma, però són simples versos, sense ni una ombra de poesia, on es condensen alguns arguments contra la validesa de l'elecció d'Urbà VI; cf. Jaume de PUIG I Josep PERARNAU, *La "Informatio brevis et metrica" de Nicolau Eimeric sobre el Cisma*, dins *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*, Primera Part, Barcelona 1986, 205-223.

39. Tant en el diàleg *De remediis utriusque Fortunae*, com en els *De vera sapientia* i *De contemptu mundi*, Petrarca havia usat la forma de diàleg sense verbs introductors.

40. "E per tolre ffadiga a aquells qui legiran, no vull que en tu sia atrobat "dix" e "diguí", sinó "Ramon" e "Bernat", per tal com lo dit amich meu e yo som axí nomenats. D'aquest stíl han husat tots los antichs, specialment Plató, en lo *Timeu*, e Ciceró, en les *Questions Tusculanes*, e Patrarcha, en los *Remey*s de cascuna fortuna e en altres lochs ...": BERNAT METGE, *Apologia*; edició de MARTÍ DE RIQUER, dins *Obras de Bernat Metge*, Universidad de Barcelona 1959, 160.

Ramon Llull i les presumpcions i temeritats dels lul·listes, per tal que el papa hi posi remei tot d'una⁴¹. Però no deixa anar ni un mot sobre perquè la forma literària és tan diferent en l'una i en l'altra obra. D'altra banda nosaltres ens sentim inclinats a pensar que el pròleg del *Dialogus*, cent per cent nadalenc, va poder ésser escrit els darrers dies del desembre del 1389, quan el cos de l'escrit ja era acabat⁴². Si això fos cert, Eimeric hauria començat d'escriure el cos del tractat contra els lul·listes immediatament després del tractat contra Ramon Llull.

Adhuc admetent que ja des d'un bon principi tingués intenció d'escriure un diàleg, no deixa de sorprendre la diferència que es pot observar en l'arrencada de la discussió de les dues primeres proposicions dels lul·listes respecte de les altres. Efectivament, després de llur enunciat, Eimeric engega una introducció de caràcter històric, llarga en el cas de la primera proposició⁴³, molt més curta en el de la segona⁴⁴. A partir de la tercera proposició, les introduccions desapareixen i el diàleg s'entaula directament, sempre dirigit per l'inquisidor. La presència d'aquestes dues introduccions a l'inici del diàleg i la seva absència posterior podrien ésser indicatiu d'alguna vacil·lació per part d'Eimeric a l'hora de decidir la fesomia exacta de la forma a adoptar. En tot cas, suggereixen que Eimeric no va revisar a fons el *Dialogus*, tant si ja feia temps que portava de cap donar-li aquella forma com si la idea se li acudí al darrer moment.

Tampoc no podem saber segur a partir de quin model de diàleg treballà Eimeric, si és que en tingué algun. Amb tot, l'estil vivaç i directe, l'abundància de preguntes i respostes curtes, les exclamacions i altres recursos dramàtics emprats per Eimeric fan pensar immediatament en els *Soliloquia* de sant Agustí, joiell filosòfic i literari del gran bisbe d'Hipona, o en altres diàlegs seus, com és ara *De libero arbitrio*, *De quantitate animae*, *De Magistro*, on la conversa és directa, sense verbs introductors, a diferència dels *De beata vita* i *De ordine*, on els verbs introductors menen el diàleg. Val a dir que sant Anselm també va escriure diàlegs memorables: *De grammatico*, *De veritate*, *De casu diaboli*, *Cur Deus homo*, redactats en estil directe, encara que sense el moviment i la vibració dels agustinians. Influí en Eimeric, ultra una tradició cristiana prestigiosa, el record avinyonès de Petrarca? No ho podem afirmar ni excloure, i tant se val. Perquè la literatura eimericana no

41. Cfr infra, línies 49-52. La unitat dels tractats, en la intenció de l'autor, també es manifesta en el fet que la lletra dedicatòria a Climent VII és la mateixa, mot a mot, per a tots dos, i això fa suposar que la carta comuna fou escrita un cop enllestides les dues obres, en el moment d'ésser presentades al papa.

42. En aquest supòsit, la carta comuna tot just esmentada hauria estat la darrera peça de tot el conjunt, o bé Eimeric, encalçat per no sabem quines presses, hauria fet servir per al *Dialogus* la mateixa que encapçalava l'*Expurgate vetus fermentum*.

43. Cfr infra, línies 161-202.

44. Cfr infra, línies 589-595.

té una intenció estètica, sinó purament doctrinal i, en el cas del *Dialogus*, és un exercici defensiu que adopta l'artifici dialògic per tal d'ésser més eficaç.

Si la forma del diàleg que adopta Eimeric té il·lustres precedents en la tradició clàssica i cristiana, la retòrica que hi esmerça és molt més simple, i d'encuny medieval. Remarquem d'antuvi la utilització indiscriminada de textos escripturístics d'ambdós Testaments. En algun moment els interlocutors parlen com l'Anàs i el Caifàs de la Vulgata, o els fariseus i altres personatges de l'evangeli de Joan, o Job, o Pilat, i reciten fragments de salms i d'epístoles de sant Pau ... Hom té la impressió que els textos ragen sols de la ploma, amb una certa manca de control, si ja no és que a voltes Eimeric sembla divertir-se jugant-hi. L'erudició bíblica de l'inquisidor queda patent, però la proliferació de textos i reminiscències escripturàries molt sovint desnaturalitza i frena el moviment del diàleg, esdevenint, a causa de la seva freqüència, el principal destorb de la lectura, altrament fluida.

L'altre recurs retòric present en els paràgrafs llargs dels *Dialogus* és la prosa rimada⁴⁵, artifici que també apareix a la lletra dedicatòria i al pròleg. Per sort, aquest recurs no és emprat de forma massiva, de manera que molt sovint el diàleg té una naturalitat remarcable. I àdhuc no falten fragments on es combinen frases sense aquest artifici i frases de rima rebuscada:

Ego dico vobis verum et ulterius dico vobis quod nunc bene dixistis. Interrogo vos et secundo: Intelligitis quod omnes doctrine theologice nunc destruantur, hoc est, quod omnes mentales theologice habitus seu scientie a mentibus hominum aboleantur, et illorum amplius non recordentur?⁴⁶

Altres vegades, però, aquest i altres recursos retòrics com és ara l'al·literació, són cridats a conferir una intensitat particular a la conversa, i val a dir que Eimeric sap mostrar-s'hi fogós:

I. Multum bene dicitis. Utinam in aliis sic bene diceretis, quod non fecistis et credo quod nec facietis!

L. Semper pungis.

I. Non semper pungo, quia nunc ungo, nam dico quod bene nunc dicitis.

L. Adhuc pungis, nam "nunc" addis, ac si alias male dixerimus et non semper bene dixerimus.

I. Et pungo et ungo, et ungo et pungo; ungo de presenti isto, sed pungo de presenti et futuro. Dico quod nunc bene dicitis, dico quod male in multis dixistis, dico quod credo quod adhuc male dicetis⁴⁷.

45. Sobre la prosa rimada és clàssica l'obra de K. POLHEIM, *Die lateinische Reimprosa*, Berlin 1925, XX + 539 p.

46. Cfr infra, línies 1243-1248.

47. Cfr infra, línies 1681-1693.

Per tant, la tria de la forma dialogada i l'esforç retòric que deliberadament hi practica Eimeric fan pensar que el *Dialogus* tenia encomanada la missió de sensibilitzar un públic culte contra allò que l'inquisidor anomena la presumpció i la temeritat dels lul·listes. Aquest públic culte s'ha de situar en l'ambient de la Cúria Romana avinyonesa, on Eimeric havia acudit a defensar-se contra els seus acusadors. La necessitat de fer front a uns atacs seriosos i consistents pot haver empès l'inquisidor a buscar una forma d'expressió literària impactant, mitjançant la qual els seus adversaris poguessin ésser objecte d'una desqualificació radical. Això lliga bé amb el fet que Eimeric no practica cap mena de desdoblament ideològic en el seu diàleg, en el sentit que hagi posat cura a descriure els seus oponents segons *llur* punt de vista: els lul·listes d'Eimeric són els lul·listes d'un inquisidor tant o més obstinat que ells, el qual només busca de perdre'ls i confondre'ls. I el que en aquelles circumstàncies li resultava difícil de fer en la realitat, ho executa de forma literària.

4. ESQUEMA DEL "DIALOGUS CONTRA LUL-LISTAS"

1.	Línies	1-4:	Incipit
2.	Línies	5-63:	Lletra dedicatòria a Climent VII
		5-10:	Endreça
		11-30:	Condemna de la doctrina de Ramon Llull
		31-41:	Oposició dels lul·listes
		42-52:	Presentació dels dos tractats antil·lulians
		53-63:	Protesta d'ortodòxia
3.	Línies	64-115:	Pròleg
		65-84:	Interludi nadalenc
		85-99:	Jesús i els apòstols, testimonis de la veritat
		100-115:	Els lul·listes, oposats a la veritat
4.	Línies	118-156:	Proposicions del lul·listes
		118-121:	Primera
		122-123:	Segona
		124-125:	Tercera
		126-128:	Quarta
		129-130:	Cinquena
		131-133:	Sisena
		134-136:	Setena
		137-139:	Vuitena
		140-143:	Novena
		144-145:	Desena
		146-154:	Onzena
		155-156:	Dotzena

5. Línies 157-586: Primera proposició
 157-160: *Enunciat*: Ramon Llull no va rebre la seva doctrina ni d'un home ni mitjançant l'estudi, ans per una revelació de Jesucrist, que en una muntanya de l'illa de Mallorca se li va aparèixer crucificat i allí li va confiar la doctrina esmentada.
 161-184: Resum de la vida i acció de Ramon Llull
 185-202: Fra Pere Rossell, mestre de lul·lisme a Alcoi
 203-207: Transició al diàleg
 208-231: Ramon Llull i sant Pau
 232-247: La doctrina de Ramon Llull no li ha estat revelada per Crist
 248-290: Ramon Llull i el diable
 291-337: Veritat i error. Déu i diable. Fe i heretgia
 338-388: Discussió
 389-529: La condemna papal del lul·lisme
 530-562: Alguns articles d'entre els condemnats
 563-586: Conclusió
6. Línies 587-709: Segona proposició
 587-588: *Enunciat*: La doctrina de Ramon Llull, pel que fa a la qualitat i a la veritat, és superior a la de tots els altres, fins i tot a la d'Agustí.
 589-595: Transició al diàleg
 596-616: Ramon Llull i sant Agustí
 617-676: Discussió
 677-709: Les doctrines de Ramon Llull i les d'Agustí
7. Línies 710-812: Tercera proposició
 710-711: *Enunciat*: Els mestres teòlegs dels temps actuals no saben res d'autèntica teologia.
 712-740: És opinió de Pere Rossell
 741-786: Pere Rossell i la qüestió del Cisma
 787-812: Els lul·listes i la teologia
8. Línies 813-1025: Quarta proposició
 813-814: *Enunciat*: Déu ha pres als teòlegs del temps actual la teologia autèntica a causa de llurs pecats i l'ha conferida als lul·listes.
 815-843: Pere Rossell, teòleg eminent
 844-877: Mesures de l'inquisidor contra Pere Rossell
 878-903: Por que inspira l'inquisidor
 904-959: Discussió sobre el valor de la teologia
 960-1025: Valor teològic de les doctrines lul·lianes
9. Línies 1026-1353: Cinquena proposició

- 1026-1027: *Enunciat*: Totes les doctrines seran destruïdes, llevat de la de Ramon Llull, que romandrà sempre.
 1028-1050: Pere Rossell és heretge
 1051-1087: Discussió. Estupidesa dels lul·listes
 1088-1115: Errors dels lul·listes. Amenaces
 1116-1171: Condemna de dret i condemna de fet
 1171-1269: Doctrina lul·liana i temps final
 1270-1353: La doctrina lul·liana i la lluita contra l'Anticrist
10. Línies 1354-1603: Sisena proposició
 1354-1356: *Enunciat*: En temps de l'Anticrist tots nosaltres, els teòlegs, apostatarem de la fe i aleshores els lul·listes, gràcies a la doctrina de Ramon Llull, reconduiran l'Església a la fe catòlica.
 1357-1382: Pere Rossell i Ramon Llull
 1383-1413: Pere Rossell, Ramon Llull, sant Pau
 1414-1443: La doctrina lul·liana, revelada per Jesucrist
 1445-1468: La doctrina lul·liana, condemnada per Gregori XI
 1469-1494: Nova discussió entorn de Pere Rossell
 1495-1519: La teologia en temps de l'Anticrist
 1520-1577: L'Església no defallirà en la fe en temps de l'Anticrist
 1578-1603: El lul·lisme i la lluita contra l'Anticrist
11. Línies 1604-1853: Setena proposició
 1604-1606: *Enunciat*: La doctrina de l'antic Testament s'atribueix a Déu Pare, la del Nou Testament a Déu Fill, i la doctrina de Ramon Llull a Déu Esperit Sant.
 1607-1636: Pere Rossell i l'heretgia. Discussió
 1637-1716: Primera part de la proposició. El Vell Testament
 1717-1762: Revelar és comú a tota la Trinitat
 1763-1822: Segona part de la proposició: El Nou Testament
 1823-1853: Tercera part de la proposició. La revelació de la doctrina lul·liana
12. Línies 1854-2105: Vuitena proposició
 1854-1856: *Enunciat*: La doctrina de Ramon Llull no es pot aprendre ni estudiant ni amb mestre, ans només per revelació de l'Esperit Sant.
 1857-1884: Contradiccions dels lul·listes
 1885-1913: La doctrina lul·liana, revelada per l'Esperit Sant

- 1914-1948: Veritats i heretgies en l'obra lul·liana
 1949-1995: Errors lul·lians i dels Pares de l'Església
 1996-2105: Impossibilitat de corregir els llibres de Ramon Llull
13. Línies 2106-2238: Novena proposició
 2106-2109: *Enunciat*: La doctrina de Ramon Llull és rebuda pels seus partidaris gràcies a una mena de revelació que els permet de posseir-la en trenta, quaranta, cinquanta o seixanta hores.
 2110-2138: Revelació de les doctrines lul·lianes als lul·listes i a Llull: semblances i diferències
 2139-2238: Revelació i invocació de dimonis. Discussió
14. Línies 2239-2329: Desena proposició
 2239-2240: *Enunciat*: Ningú no entén ni pot entendre la doctrina de Ramon Llull, llevat solament dels lul·listes.
 2241-2280: Discussió
 2281-2329: Principis doctrinals del lul·lisme
15. Línies 2330-2392: Onzena proposició
 2330-2338: *Enunciat*: El papa Gregori XI, que va condemnar la doctrina de Ramon Llull continguda en vint dels seus volums com herètica en dos-cents articles, en consistori celebrat a Avinyó, i la va prohibir a tots els fidels en general com a vehementment sospitosa d'heretgia, el sagrat col·legi que hi va consentir, el cardenal d'Òstia que rebé la comissió d'aquella causa i els més de vint mestres en teologia que van aportar llur parer en la sobredita condemna, no van entendre la doctrina esmentada, foren enganyats i es van equivocar vergonyosament.
 2339-2367: La proposició depèn de l'anterior
 2368-2392: Es tracta d'un problema en matèria de fe
16. Línies 2393-2619: Dotzena proposició
 2392-2394: *Enunciat*: El sobredit Ramon és beat dalt del cel i ha de ser tingut i anomenat com a tal pel seus partidaris.
 2395-2435: Mèrits de Ramon Llull. Discussió
 2436-2447: La doctrina de Ramon Llull, declarada herètica per Gregori XI
 2448-2517: Text de la butlla *Conservationi puritatis catholicae fidei*
 2518-2545: Discussió sobre la butlla de Gregori XI
 2546-2581: Ortodòxia teòrica i ortodòxia pràctica
 2582-2619: Sobre la santedat de Llull

17. Línies 2620-2633: Conclusió
 2620-2628: Pertinàcia dels lul·listes
 2629-2633: Explicit

En l'anàlisi d'aquesta obra singular primer examinarem els elements de tipus històric que vehicula, abans d'entrar a ponderar els elements de caràcter doctrinal, bo i essent ben conscients que la separació dels uns i dels altres és purament metodològica.

I

Per tal de procedir amb ordre, ens referirem primer a Pere Rossell i als lul·listes que Eimeric impugna en el *Dialogus*. Després examinarem com hi queda reflectit Ramon Llull.

5. PERE ROSSELL

El *Dialogus contra lullistas* és una font preciosa per tal de documentar alguns anys de l'activitat de Pere Rossell. Només d'encetar el primer article, Eimeric dóna un seguit de notícies sobre Rossell:

Hunc articulum quidam modernus eremita begardus, frater Petrus Rosselli, alias magister Petrus Rosselli communiter appellatus, eo magister dictus quia in regno valentino, villa que dicitur Alcoi, scolam sibi erexerat, quamplures sibi discipulos congregarat, dogma hoc pestiferum palam et publice annis multis docuerat, birretum lividum magistrale capite suo detulerat, dictum articulum dogmatizando publicavit; propter quem articulum et alios subsequentes, aliosque plures per me inquisitorem responsurus de fide publice in ecclesia est citatus; et quia contumaciter renuntiavit comparere, est excommunicatus et aggravatus; quam excommunicationem per annos plures sustinuit et adhuc sustinet animo indurato; ipse autem, prout quidam alii qui in dicto regno valentino etiam et civitate dogma predictum, etiam post illius interdictionem de illo publice factam, docebant, metu mei inquisitoris patriam reliquerunt et Romam ad intrusum ut ad ultimum refugium confugerunt; sunt enim bartholomiste scismatici, prout sunt vel fuerunt communiter omnes lulliste, etiam et begardi. Hii enim omnes de vanitate istius insani dogmatis conveniunt in hiis partibus in idipsum.⁴⁸

D'aquesta ràpida caracterització cal destacar tot d'una alguns trets: Rossell és definit com a ermità i com a begard. Si practicava la vida eremítica,

48. Cfr infra, línies 185-202.

Rossell és una figura viva dels ideals lul·lians.⁴⁹ Eimeric explica que Rossell tenia una escola de lul·lisme a Alcoi, on havia ensenyat durant molts anys⁵⁰. L'inquisidor, mestre en teologia, ridiculitza el lul·lista Rossell dient que el seu mestratge havia consistit a obrir escola i tocar-se com un doctor. Tanmateix l'inquisidor li obre procés a causa de les doctrines que profesava, sintetitzades en les dotze proposicions del *Dialogus*; Rossell no compareix davant l'inquisidor quan és citat, i per això aquest l'excomunica, amb agravaments. Al capdavant, Rossell ha de fugir i se'n va a Roma. En el curs del diàleg no apareixen elements biogràfics nous sobre Pere Rossell. Eimeric

49. La predilecció que sentia Llull —home d'acció, al capdavant— per la vida eremitana contemplativa queda ben palesa, per exemple, en els tres capítols del llibre cinquè, “De vida ermitana” del *Libre d'Evast e d'Aloma e de Blanquerna*; cfr OE I, 257-259. Per a la significació de l'eremitisme en Llull, cfr E. W. PLATZECK, *La vida eremítica en las obras de Raimundo Lulio*, dins “Revista de Espiritualidad” 1 (1942) 61-79, 117-143; J. PERARNAU, *Francescanesimo ed eremitismo nell'area catalana*, dins “Eremitismo nel Francescanesimo medievale. Atti del convegno internazionale. Assisi 12-13-14 ottobre 1989”, 117-185; també, del mateix, *El “Llibre contra Anticrist” de Ramon Llull. Edició i estudi del text*, dins “ATCA” 9 (1990) 32-33. De tota manera, és probable que en ple segle XIV la denominació “eremita” hagués perdut ja la seva significació primitiva, i que quan Eimeric l'aplica a Rossell l'entengués com un simple sinònim o equivalent de “begard”. Hi ha documentació valenciana del s. XIV que avalaria l'equació beguins = ermitans = Terça Regla de Sant Francesc = homes de penitència: cfr Josep M^e POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XII-XV)*, Vic 1930, 200-202.

50. L'escola lul·liana tres-centista d'Alcoi és coneguda gairebé exclusivament pels privilegis concedits per Pere III al mercader valencià Berenguer de Fluvià el 1369: cfr ACA, Canc., reg. 917, ff. 213v-214r, document publicat per F. D. GAZULLA, *Historia de la falsa bula a nombre del papa Gregorio XI, inventada por el dominico fray Nicolás Aymerich contra las doctrinas lulianas*, Palma de Mallorca 1910, 62-63; i per nosaltres en l'article citat més avall, en la nota 55, pp. 337-339; en la nostra edició el document del Cerimoniós es troba inserit en un privilegi de Joan I, del qual parlarem tot seguit, contingut a ACA, Canc., reg. 1925, ff. 119r-120r. Aquests privilegis facultaven Berenguer de Fluvià, reputat “coneixedor perfecte de l'art o ciència general de Ramon Llull”, per a ensenyar-la, ell o els qui ell considerés aptes, en qualssevol parts o llocs del domini reial. Desconeixem quines foren les activitats docents de Berenguer de Fluvià. En canvi, Eimeric subministra dades que permeten de comprendre l'activitat de Pere Rossell a Alcoi com una conseqüència dels privilegis de 1369. En efecte, l'inquisidor recorda el 1389 que Rossell ensenyà públicament a Alcoi “annis multis”, àdhuc després de la prohibició del lul·lisme, que cal identificar amb l'aparició de la butlla de Gregori XI, *Conservationi puritatis*, del 1376; per tant, ja hi ensenyava abans, en un moment que se situaria almenys entre el 1369 i el 1376. En tot cas, Eimeric és un testimoni de la superior vitalitat del lul·lisme valencià del tres-cents en relació amb la d'altres punts de la Corona d'Aragó, quan, parlant d'ell mateix, diu: “A Valentia incepit, quia ibi primitus errores illius Raimundi predicari agnovit, abhorruit, indagavit, repperit; et inde progrediens Barchinonam usque lustravit, libros illius Raimundi conspersos erroribus comperit, ad Romanam Curiam perduxit et domino Gregorio presentavit quatinus provideret”: cfr infra, línies 451-455. Aquesta activitat antilul·liana de l'inquisidor, prèvia a la condemna, s'ha de situar entorn de 1370, si no és anterior. I el contrapunt entre el Cerimoniós i Eimeric, que ja venia del 1358, no hi podia faltar: l'inquisidor perseguint, el rei facultant per obrir escoles.

insisteix a presentar-lo com a urbanista i, per tant, com a cismàtic⁵¹, i el blasma perquè, quan el va citar a declarar en matèria de fe, va fugir i se'n va anar a Roma⁵².

La insistència d'Eimeric en aquest aspecte és òbviament intencionada: li interessa de presentar els lul·listes com a contraris al papat avinyonès. Atesa aquesta insistència, és molt difícil treure l'entrellat de la fugida a Roma de Pere Rossell, tot i que, pel que sabem, el lul·lisme potser s'inclinà més aviat, durant el gran Cisma, per l'obediència romana⁵³. Hem conjecturat que Eimeric condemnà “in absentia” Pere Rossell l'any 1391⁵⁴, des de Lleida estant, sense efectes, ben al contrari: el 15 de desembre de 1393 Joan I li concedia autorització per tal d'obrir escola on pogués ensenyar “artes generales et libros editos per dictum magistrum [Ramon Llull] facultatem philosophicam aut septem liberales artes continentes”, amb reserva expressa sobre el pensament teològic lul·lià, tothora sotmès a una decisió papal que sembla esperar-se⁵⁵. El 25 de setembre de 1399, Martí l'Humà li renovava la mateixa llicència⁵⁶, i el 1403, mort ja Eimeric, Rossell ensenyava les doctrines lul·lianes a Cervera⁵⁷, i aquesta és l'última dada que hi ha sobre la seva vida. Fos o no fos romanista, és significatiu el privilegi que li concedeix un rei tan climentista com Joan I, i també ho és que s'instal·li a Cerve-

51. Cfr infra, línies 755-757.

52. Cfr infra, línies 770-771.

53. Cfr Josep PERARNAU, *Sobre mestre Antoni Sedacer i l'ambient de l'Escola Lul·liana de Barcelona*, dins “Estudios Históricos y documentos de los Archivos de Protocolos” VII (1979) [= “Miscelánea en honor de Josep Maria Madurell i Marimon III”] 135-136.

54. Cfr el nostre article *La “Incantatio Studii Ilerdensis” de Nicolau Eimeric O.P. Edició i estudi*, dins “ATCA” 15 (1996) 7-8. La intenció d'Eimeric de jutjar-lo i, evidentment, condemnar-lo, ja es trasllueix amb tota claredat infra, línies 1046-1050, 1073-1080, 1123-1136.

55. Cfr el nostre article, *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins “ATCA” 2 (1983) 337-339.

56. Cfr GAZULLA, o. c., 109-110. Cfr també Ricardo del ARCO, *El Archivo de la Catedral de Jaca*, dins “Boletín de la Real Academia de la Historia” LXV (1914) 58. M. BATLLORI, en *El lul·lisme del primer Renaixement*, Ciutat de Mallorca, IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1955, 15 p. [reeditat dins *Ponencias del IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (25 septiembre a 2 de octubre de 1955) celebrado en Palma de Mallorca*, Barcelona 1970, 311-321; també en el volum del mateix BATLLORI, *A través de la història i la cultura*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1979, 61-75; finalment ha aparegut en el volum II de *l'Obra Completa* de M. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme*, València, Tres i Quatre 1993, 337-349], impugnà la identificació que Wadding i Sbaraglia, en *Scriptores trium ordinum S. Francisci*, III, Roma 1921, p. 365, van fer del nostre Pere Rossell amb el Petrus Russell que entorn de 1420 era provincial dels menors a Anglaterra, identificació que ja havia impugnat P. SANAHUJA, *El inquisidor fray Nicolás Eymerich y Antonio Riera*, dins “Ilerda” 4 (1946) 36-37, contra l'opinió d'Atanasio López, que l'any 1914 havia repetit el mateix error escampat abans per Wadding i Sbaraglia: cfr “Archivo Ibero-Americano” II (1914, II) 315 i 344.

57. Cfr l'article de Ramon MIRÓ I BALDRICH, citat a la nota 30, pp. 200-201.

ra en temps de Martí l'Humà, un altre rei totalment lliurat a l'obediència avinyonesa.

Si el *Dialogus contra lullistas* no conté cap més informació sobre la persona de Pere Rossell, en canvi reflecteix amb tota mena de detalls quina és l'opinió que en tenen els seus deixebles, o aquells lul·listes que Eimeric presenta com a deixebles seus. Segons llur parer, Pere Rossell és home molt savi⁵⁸, el més gran mestre vivent sobre la doctrina de Ramon Llull⁵⁹, gran teòleg⁶⁰, expert en la ciències filosòfiques i en la dialèctica⁶¹, home virtuós i religiós⁶², dut per l'Esperit Sant⁶³. En contrast amb l'opinió dels lul·listes, Eimeric el té per un home ofuscat, fariseu i diletant⁶⁴, a part d'heretge⁶⁵. La discrepància entre les dues maneres de caracteritzar Pere Rossell, la de l'inquisidor i la dels lul·listes, és tan evident i coherent que s'imposa com un dels elements històrics indiscutibles que es reflecteixen en les discussions del *Dialogus contra lullistas*. I el fet que el *Dialogus* hagi pres Pere Rossell com la diana principal dels atacs inquisitorials podria indicar la superioritat del seu mestratge sobre el d'altres lul·listes contemporanis.

En contrast amb el relleu de la figura de Pere Rossell, en el *Dialogus* no hi apareix cap més lul·lista històric. Llevat d'una fugaç referència al rector de Madrona i a un altre lul·lista anònim⁶⁶, dels quals Eimeric afirma que entre 1386 i 1387 ensenyaven públicament les doctrines lul·lianes a València a un auditori d'homes i dones, no hi ha cap més al·lusió a figures del lul·lisme tres-centista valencià. La qual cosa no significa que aquestes figures no existiren, ben al contrari.

6. TRES LUL·LISTES VALENCIANS DEL TRES-CENTS

Justament el *Dialogus contra lullistas* és un testimoni literari de la vitalitat del lul·lisme valencià, esguardat des de l'angle de l'inquisidor. Per això ara convé d'estudiar aquest lul·lisme des de l'angle contrari, cosa possible gràcies a un preciós document que ha conservat els ressons vius de la polèmica⁶⁷.

58. Cfr infra, línies 728-729, 1483-1488.

59. Cfr infra, línies 733-734.

60. Cfr infra, línies 825, 835.

61. Cfr infra, línies 834-835.

62. Cfr infra, línies 835-836.

63. Cfr infra, línia 1489.

64. Cfr infra, línies 837-838.

65. Cfr infra, línies 1364-1366, 1616-1620.

66. Cfr infra, línies 1874-1876.

67. Es tracta del sumari del procés que l'any 1388 la ciutat de València va obrir a Nicolau Eimeric. En *El procés*, 326-333, vam donar notícia de la còpia del segle XVIII contingut

En aquest llarg document apareixen tres lul·listes indubitables: el metge Pere Geronès, el ciutadà Galceran ces Fàbregues i Francesc de Luna. El mateix Geronès ho confessa de pla en la seva deposició:

... ipse testis, Ffranciscus de Luna et Galcerandus Cesfàbregas, qui sentiunt aliquid super doctrina magistri Raymundi predicti ...⁶⁸

Més que d'altres testimoniats, els d'aquests tres homes informen sobre el descabellament de l'acció de l'inquisidor a València contra el lul·lisme, i per això ara cal examinar-los:

Diu, per començar, Galceran ces Fàbregues:

Item fuit interrogatus super III° capitulo predictorum, et dixit se scire tantum super predictis quod in presenti anno dictus inquisitor frater Nicholaus faciebat processum contra doctrinam magistri Raymundi Lull, et dominus Cardinalis iniunxit dari transsumptum de quibusdam scriptis ipsi testi et aliis qui tenerant de dictis libris Raymundi Lull, de consilio peritorum. Et ipse testis iuit ad dictum fratrem Nicholaum inquisitorem ad mandatum dicti domini Cardinalis, dicens ei ex parte illius quod daret sibi transumptum predictum et quosdam libros dicte doctrine, quos tenebat dictus inquisitor, ad hoc vt posset veritatem uerificare super articulis in dictis libris contentis. Et dictus frater Nicholaus inquisitor dixit similia verba, quod nichil faceret pro domino Cardinali de predictis nec etiam pro summo Pontifice, si sibi mandaret, immo dictos libros traderet igni et combureret eos.

Interrogatus de tempore et dixit quod in presenti anno. Interrogatus de loco, et dixit quod in monasterio predicatorum. Etiam coram domino Cardinali in aula sua; propter quod idem dominus Cardinalis fecit arrestari ibidem dictum inquisitorem, eo quia dixerat publice quod nichil faceret de predictis pro Cardinalibus nec pro papa. Interrogatus de presentibus et dixit quod magister Petrus Gironès et Dominicus Alberνό, notarius dicti inquisitoris, ipse testis et nuntius dicti magistri Petri Gironesi, de nomine cuius non recordatur, fuerunt presentes in monasterio predicatorum; et in aula dicti domini Cardinalis erant personaliter constituti presentes ad premissa dictus dominus Cardinalis, ipse testis, dictus inquisitor, Francisus Marchi, in legibus licentiat, socius dicti domini Cardinalis, magister Petrus Gironesi, físcus, et plures alii clerici et layci, de quorum nominibus non recordatur ad presens⁶⁹.

da al ms. 1167 de la BC. En *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins "ATCA" 2 (1983) 325, vam deixar constància que gràcies a l'amabilitat del sr. Agustín Rubio Vela fou possible d'identificar un exemplar del dit sumari, del segle XIV, a l'Arxiu Municipal de València. Després d'haver-ne fet la transcripció, hem pogut constatar que la còpia del s. XVIII de la BC prové d'un altre exemplar antic diferent del de València, ara com ara desconegut.

68. Cfr AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 67v.

69. Cfr *ib.*, f. 52v-53v.

Pere Geronès encara és més complet i precís:

Item fuit interrogatus super III° capitulo predictorum et dixit se scire super predictis quod dudum dictus dominus Cardinalis, cum suo consilio multum solemini, mandavit fieri cartellos super habendis libris doctrine magistri Raymundi Lull, iuxta formam comissionis domini Pape sibi directe, et dictus frater Nicholaus inquisitor, excedendo formam et modum dicte comissionis et consilium habitum super predictis per dictum dominum Cardinalem, sine licentia ipsius fecit fieri cartellos, in quibus multi erant nominati et alia etiam fecit apponi in dictis cartellis, que cedebant ad difamationem illorum et dicte civitatis valentine, et aliud nescit. Interrogatus de tempore, et dixit quod in presenti anno. Interrogatus de loco, et dixit quod in Valentia. Interrogatus de presentibus et dixit quod plures, quorum nomina ignorat. Interrogatus quomodo scit ea que deponit, et dixit quod ex eo quia dici audiuit vicario Sancti Petri Sedis Valentie quod dominus Cardinalis fecerat amoueri ab ecclesiis dicte civitatis dictos cartellos, mandando quod non legerentur et, si lecti fuerant, haberentur pro non lectis, cum numquam ipse dominus Cardinalis, vt dicebatur, taliter mandaverit cartellos iam dictos quemadmodum facti fuerant⁷⁰.

Francesc de Luna és qui aporta els detalls més notables pel que fa als procediments d'Eimeric:

Die martis XIII^a Octobris, anno LXXX° VIII°.

Venerabilis Ffranciscus de Luna, habitator Valentie, testis productus per dictum venerabilem sindicum et receptus super predictis, et iuravit dicta die ad sancta Dei euangelia manibus suis tacta dicere veritatem super quibus fuerit interrogatus.

Et virtute dicti iuramenti fuit interrogatus super primo capitulo predictorum, et dixit quod in anno presenti sunt elapsi sex menses, parum plus vel minus, ipse testis erat in clauistro monasterii fratrum predicatorum Valentie et loquebatur cum dicto fratre Nicholao Eymerici inquisitore, petendo ab eodem quod restitueret sibi vnum librum *philosophie amoris*, quem sibi comodaverat, et dictus inquisitor dixit ipsi testi:

– Nolo restituere vobis dictum librum, immo volo comburere illum.

Et super hoc venerunt ad inuicem ad multa verba ipse testis et dictus inquisitor, in tantum quod ipse testis dixit eidem fratri Nicholao:

– Verament vós presumits massa de vós et parlats massa larch. Car vós digués davant lo senyor Cardenal, pochs dies són passats, que papa Innocent hauia dites errós, e après hauets dit en molts lochs que lo Rey era vedat com morí, hoc encara, hauets dit que null temps fos en ciutat que tants heretges hi hagués com en València.

Vel similia verba. Et dictus frater Nicholaus inquisitor respondit et dixit:

– Que ho cal dir, que yo.us dich que lo Rey era vedat, e yo lo.y diguí dauant, e que papa Innocent hauia dits errós, e que no só stat en ciutat hon haja

70. Cfr *ib.*, f. 64v-65v.

tants heretges et sostenidors de heretges com en València, e que yo.us promet que yo hi perdré lo cors o yo.ls n.estirparé.

Vel similia verba. Et ipse testis respondens dixit:

– Que.n mentia alment e falsa, car lo senyor Rey no era pas vedat, ne papa Innocent no hauia dites errors, ne en la ciutat de València no hauia heretges, segons ell deya, mas que en son loch e temps ell lo.y demanaria, e.l ne faria desdir com a maluat falsari que ell era.

Vel equivalentia verba. Subiciens quod in civitate Valentie est utique populus bonus, catholicus et fidelissimus. Interrogatus de tempore et loco, et dixit quod frater Guillemus de Solano, prior dicti conuentus predicatorum Valentie, et quidam alii, de quorum nominibus non recordatur.

Item fuit interrogatus super II° capitulo predictorum et dixit vera esse contenta in ipso. Interrogatus quomodo scit ea que deponit, et dixit quod ex eo quia vidit quod dictus frater Nicholaus inquisitor tipo iniquitatis inquireret et processum faciebat contra doctrinam magistri Raymundi Lull, et falsabat articulos contentos in dictis libris perperam et inique odioque et rancho; et ipse testis bene potest docere ipsos articulos scriptos manu fratris Bou et emendatos manu propria ipsius inquisitoris, et hoc faciebat ipse inquisitor ad hoc quod posset condempnare dictam doctrinam Raymundi Lulli⁷¹.

De les declaracions de tots tres testimonis es dedueix que els fets s'esdevenen dins l'any 1388: "in presenti anno" (ces Fàbregues), "dudum", "in presenti anno" (Geronès), "in anno presenti, sunt elapsi sex menses, parum plus vel minus" (Luna). D'acord amb les dades fins ara conegudes, fa l'efecte que Pere Geronès exposa els fets segons la lògica més clara: el cardenal Jaume d'Aragó fa posar cartells a les esglésies de València, en els quals mana que siguin lliurats els exemplars d'obres de Lull, "iuxta formam comissionis domini Pape sibi directe", cosa que cal entendre com l'aplicació del que es preveu en la butlla de Gregori XI, *Conservationi puritatis*⁷². Limitant-se a ordenar que fossin lliurats els exemplars d'obres de Ramon Lull, el cardenal se cenyia al que disposava la butlla papal⁷³. Geronès no precisa el lapse de temps que Eimeric va observar per a prendre les seves pròpies mesures, però és força explícit sobre llur naturalesa. L'inquisidor fa posar *motu proprio* a les esglésies uns cartells en els quals acusava nominalment molts valencians d'adherir a les heretgies lul·lianes. Les protestes que van

71. Cfr *ib.*, 116r-117r.

72. A. IVARS, en *Los jurados de Valencia y el inquisidor fray Nicolás Eymeric*, dins "Archivo Ibero-Americano" VI (1916) 107-111, va publicar una ordre de Jaume d'Aragó en la qual manava l'observància del que prescrivia la butlla de Gregori XI. El document porta data del 22 de juny de 1386. No és clar que Geronès es refereixi a aquesta acció, però per ara tampoc no es pot excloure taxativament. Darrera aquest acte no hi hauria, un mes després de la reunió de la comissió Ermengol, la mà llarga d'Eimeric?

73. Cfr *infra*, línies 2481-2497.

desvetllar els cartells acusadors de l'inquisidor obligaren el cardenal a fer-los retirar i declarar-los nuls i sense efecte⁷⁴.

El testimoniatge de Pere Geronès permet de comprendre que, a més de donar compliment a la butlla de Gregori XI, el cardenal Jaume d'Aragó s'implicà a fons en el procés que l'inquisidor movia a València contra les doctrines lul·lianes⁷⁵. Segurament després d'haver fet retirar els cartells acusadors de l'inquisidor, el cardenal i Eimeric, conjuntament, van publicar uns altres cartells a les esglésies valencianes:

Item fuit interrogatus super VIII° capitulo predictorum et dixit se scire super illo quod in presenti anno, fere sunt elapsi quinque vel sex menses, parum plus vel minus, de mandato domini Cardinalis Valentini et ipsius inquisitoris, fuerunt cartelli traditi per ecclesias Valentie, quod quicumque experti in scientia magistri Raymundi Lull venirent coram dictis Cardinali et

74. Segons la deposició del notari de València Pere de Monçó, els cartells d'Eimeric apareixen quan l'inquisidor processava alguns lul·listes, i en aquells cartells Eimeric prenia mesures disciplinàries en l'acció contra l'obra de Llull: "Interrogatus super II capitulo predictorum rationum dixit quod audiuit dici ab aliquibus quod dictus frater Nicholaus EymERICI vt inquisitor incoauerat processum contra Petrum Galuanum, draperium dicte ciuitatis, et quendam hominem carpentarium dicte ciuitatis, et fecerat aliquos processus contra aliquos pretextu opperis de.n Lull, et audiuit legi quemdam cartellum in ecclesia fratrum minorum et etiam vidit fore affixum cartellum aliquibus januis ecclesiarum Valentie, in quo, vt dicebatur, erant prouisiones facte per ipsum fratrem Nicholaum vt inquisitorem contra dictum oppus de.n Lull": AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 160v-161r.

75. El cardenal Jaume d'Aragó difícilment podia ésser neutral o indiferent en l'acció antilul·liana d'Eimeric. El seu cosí, Pere III, havia tingut una línia de conducta intransigent, que marcava una posició política oficial del tot favorable a Llull i al lul·lisme, trencada només per la covardia del seu successor. A més, el pare del cardenal, l'infant Pere, tal com informa Pere Gironès, va fer gestions prop del mateix Gregori XI, com a resultat de les quals el papa va manar a Eimeric que lliurés a l'infant alguns, almenys, dels llibres lul·lians que l'inquisidor tenia sota la seva custòdia, cosa a la qual Eimeric es va negar: "Etiam dixit dictus inquisitor quod illustrissimus dominus infans Petrus, bone memorie, pater dicti domini Cardinalis, presentauerat ei iam alias quandam bullam domini Gregorii Pape, in et cum qua dominus Papa mandabat ipsi inquisitori quod traderet ipsi domino infanti quosdam libros dicte doctrine, et ipse inquisitor noluit facere pro papa nec pro dominis Cardinalibus": AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 68r. Es pot conjecturar que les gestions de l'infant Pere obeïen al desig explícit manifestat per Pere III a Gregori XI que l'ortodòxia de les doctrines i obres lul·lianes fos reexaminada tenint en compte llur particularitat i el fet d'ésser escrites en català, exposat en la seva carta del 7 de gener de 1377 (cfr J. CUSTURER, *Disertaciones históricas ...*, Mallorca 1700, 161; E. GRAHIT I PAPELL, *El inquisidor fray Nicolas Eimeric*, Girona 1874, 115-116; GAZULLA, o. c., 80-82; *Documents I*, 268-269). El control dels textos lul·lians és un aspecte que es farà més i més evident en la polèmica antilul·liana d'Eimeric, i no es comprenen les declaracions dels lul·listes en el procés de 1388 si aquest factor no és tingut en compte. El text lul·lià s'havia convertit en una arma perillosa contra l'inquisidor d'ençà que la comissió Ermengol havia assenyalat diferències entre el tenor de tres textos lul·lians i la redacció que n'havia donat Eimeric en la llista dels cent articles del *Directorium inquisitorum*.

inquisitore et defenderet dictam doctrinam vel conclusiones abstracte (*sic*) a libro *Philosophie amoris*, quas dictus inquisitor reputabat hereticales, quoniam ibi audirentur ad plenum et dominus Cardinalis et inquisitor assecurabant omnes venientes hac de causa in audientia eorum. Et ipse testis, Ffranciscus de Luna et Galcerandus Cesfábregas, qui sentiu aliquid super doctrina magistri Raymundi predicti, vigore dicti cartelli et assecuramenti ierunt ad eosdem dominum Cardinalem et inquisitorem, et dixerunt domino Cardinali quod mandaret eis dari transumptum de dictis conclusionibus et de impugnationibus et de libris omnibus huius facultatis Raymundi Lull. Et dictus dominus Cardinalis dixit quod placebat ei et quod irent ad dictum inquisitorem, qui modo simili concesserat dare dictum transumptum et libros et quod haberent ab eo eosdem; et dictus inquisitor tradidit eis dictum transumptum dictarum conclusionum et aliquos libros; et cum ipse testis et alii predicti peterent alios libros et dictum transumptum perfectum, dictus inquisitor frater Nicholaus Eymerici dixit quod non daret eis modo aliquo; et cum ipse testis et alii replicarunt quod dominus Cardinalis mandabat quod daret eis dictum transumptum perfectum et libros, idem inquisitor dixit quod non faceret pro Cardinali nec pro Papa, nisi ad libitum voluntatis⁷⁶.

A la vista d'aquesta declaració és impossible de no pensar que el cardenal i els lul·listes s'havien posat d'acord per tal de reproduir a València el que dos anys abans havia fet la comissió Ermengol a Barcelona: examinar les proposicions de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, de Llull, que Eimeric considerava herètiques, confrontar-les amb l'original de Llull, d'on l'inquisidor deia que les havia extretes, i concloure en conseqüència. Per això, resol el problema de la seguretat jurídica dels processats, els lul·listes demanen els textos objecte de controvèrsia: les "conclusions" o transcripcions d'Eimeric i tots els llibres lul·lians "huius facultatis". Què cal entendre amb aquests mots? Tots els exemplars que l'inquisidor posseïa de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*⁷⁷? O altres llibres que s'hi podien relacionar? O tots els llibres que l'inquisidor tenia de Llull? Ens inclinàrem per qualsevol de les dues darreres hipòtesis. És evident que hi ha un estira-i-arronsa entre l'inquisidor i els lul·listes per la possessió dels textos de l'inquisidor i dels llibres de Llull. L'inquisidor amolla tan poc com li és possible, i els lul·listes exigeixen més i més, fins a fer-li perdre la paciència i causar-li problemes seriosos davant el cardenal, que finalment, amb un cop de força, s'apodera com a mínim de tots els volums lul·lians que l'inquisidor retenia:

76. AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 67r-68r.

77. En el *Directorium*, 260b, Eimeric, referint-se al primer article lul·lià condemnat, que ell atribueix a l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, afirma que "in duobus codicibus, quorum tamen unus ab alio est extractus, non invenitur taliter totaliter ...". És evident que d'aquella obra l'inquisidor en tenia almenys dos exemplars.

... et in crastinum dicta de causa ipse testis et alii predicti vna cum dicto inquisitore fuerunt coram dicto domino Cardinali; et cum idem inquisitor, requisitus per ipsos testes et alios predictos, nollet dare transumptum dictarum conclusionum perfectum nec de libris iam dictis, prefatus dominus Cardinalis tunc iniunxit eidem inquisitori ac eum rogavit ut daret eis dictum transumptum, quia defensiones nemine (*sic*) erant auferende, maxime quia ita fuerat declaratum in consilio. Et tunc dictus inquisitor dixit quod nolebat facere, et tunc dominus Cardinalis predictus arrestavit dictum inquisitorem hac de causa, maxime cum iam esset informatus quod dictus inquisitor dicebat quod nichil faceret pro papa nec pro dominis Cardinalibus. Et ex tunc dictus dominus Cardinalis recuperavit omnes libros dicte doctrine Raymundi Lulli penes se, cum commissio domini pape sibi esset facta et non dicto inquisitori⁷⁸.

Ja hem pogut veure com Francesc de Luna, segons la seva declaració, és el lul·lista que ha anat més enllà en les seves discussions amb Eimeric i el que se li encara amb més geni. A més, va saber infiltrar-se suficientment en el cercle íntim de l'inquisidor per a descobrir una de les seves maldats: Eimeric havia "esmenat" alguns articles lul·lians transcrits o copiats pel dominicà [Francesc] Bou⁷⁹. Segons el que diu, Francesc de Luna coneixia i distingia prou bé les lletres autògrafes de fra Bou i les de l'inquisidor, i la seva acusació és gravíssima, tot i que ja la comissió Ermengol no havia pas emprat eufemismes per a carregar a Eimeric la responsabilitat de la deformació de tres afirmacions lul·lianes de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*.

És a dir, quan Eimeric emprèn la seva campanya antilul·liana a València el 1387, es troba amb un nucli de lul·listes organitzats, informats, connectats amb els lul·listes de Barcelona i disposats a plantar-li cara sense complexos. Han descobert els punts febles de la seva acció i l'ataquen per on saben que li podran fer mal. Quan l'inquisidor se n'adona, ja és massa tard.

78. AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 69r.

79. A continuació de l'explicit de la *Postilla litteralis super evangelium sancti Matthaei*, d'Eimeric, continguda al ms. de Sevilla, Bibl. Cap. y Colombina 141-23-19, Francesc Bou, el seu copista, va afegir-hi: "Scripta fuit prefata postilla per fratrem Franciscum Bouis predicti ordinis, alumnum dicti magistri". El manuscrit sevillà fou enllestit el 6 de desembre de 1391: cfr el nostre article *Manuscripts eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins "ATCA" 17 (1998) 355-360, on també es documenta l'activitat de Francesc Bou com a predicador a Girona i Banyoles entre 1384 i 1406, gràcies a les notícies del *Liber sermonum* del convent dominicà de Girona, conservat a l'AHMG, sèrie X. 3.1, lligall n° 10. El nom de Francesc Bou també torna a comparèixer en el ms. 1278-I de la BC, que conté l'original autògraf d'Eimeric de la *Postilla litteralis super Matthaeum*, en una nota de possessió transcrita per J. PERARNAU a *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric* ..., dins "ATCA" 16 (1997) 60, nota 75. Creiem que el "Franciscum Bonis" nomenat pel capítol General de l'O. P. celebrat a Saragosa el 1391, com a vicari substitut del prior conventual de Girona, és fra Francesc Bou (*Bouis*, en llatí): cfr. B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*. Tomus VIII. *Acta Capitulorum Generalium*, vol III, Romae 1900, 46.

La ciutat de València ha posat en marxa el mecanisme legal per a recusar-lo com a inquisidor, el rei Joan I ha estat pressionat fins al punt que deixa caure Eimeric, i l'inquisidor no té més solució que fugir: entre el quatre d'agost, o més tard, i el cinc de setembre del fatídic 1388, Eimeric surt de València⁸⁰, on ja no podrà tornar.

Els tres lul·listes valencians declaren el mes d'octubre, quan Eimeric ja és fora i, com a inquisidor, ha quedat efectivament anul·lat. Parlen, doncs, amb llibertat i sense por. El seu testimoni és pròxim als fets i coneixen tots els moviments d'Eimeric⁸¹. Hom té la impressió que són gent que saben

80. Cfr *El procés*, 330-332.

81. Galceran ces Fàbregas, Pere Gironès i Francesc de Luna coneixen la carta que Eimeric va escriure a Joan I al començament del conflicte amb la ciutat de València, denunciant els molts heretges que hi havia a la ciutat. A més, els curials Domènec Mascó i Berenguer de Busquets els informen que Joan I ha arribat a una entesa amb l'inquisidor perquè procedeixi contra tants i tals heretges i s'avingui amb ells per diners, una part dels quals, entenem nosaltres, hauria d'ésser aplicadora al fisc reial, i aquesta seria la substància de l'entesa: "Galcerandus Cesfàbregues ... fuit interrogatus super primo capitulo predictorum, et dixit quod dici audiuit a multis quod dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor, contra omnimodam veritatem, difamavit pluries populum Valentinum, dicendo quod plures erant heretici in ciuitate Valentie. Etiam ipse testis vidit transumptum cuiusdam littere misse per dictum inquisitorem domino Regi, in et cum qua idem inquisitor perperam et inique difamabat ciuitatem Valentie de heresi, afirmando multos esse in illa hereticos et difamatos de heresi et fautores hereticorum, vt in dicta littera latius continetur: et hec omnia dixit idem inquisitor contra veritatem et odio et rancore"; cfr AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 52v-52r. "Venerabilis Magister Petrus Geronessi, fiscus ..., fuit interrogatus super primo capitulo predictorum et dixit se dici audiuisse a venerabili Francischo de Luna, habitatore Valentie, qui clamum de his proposuit coram venerabilibus iuratis ciuitatis Valentie, quod dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor difamabat contra omnimodam veritatem dictam ciuitatem Valentie, obloquendo et cominando eidem et dicendo quod in dicta ciuitate Valentie erant quamplurimi heretici et hereticorum fautores, licet predicta veritate minime niterentur, quoniam certum et certissimum fuit et est toti mundo quod in dicta ciuitate Valentie est populus fidelissimus obediens Deo et Ecclesie deuotus et fidei catholice zelator. Insuper vidit ipse testis transumptum cuiusdam littere misse, vt dicebatur, per dictum inquisitorem ad dominum Regem in qua cauentur plura verba difamatoria contra hanc ciuitatem Valentie et habitatores in eadem, inter alia quod videbatur asserere idem inquisitor quod in ciuitate Valentie erat monarchia siue principatus hereticorum. Subiciens quod ipso teste existente in ciuitate Cesaraugustana in mense iulii proxime lapso dici audiuit a venerabili Dominico Masconi, legum doctore, Berengario de Bosquet, scriptore domini Regis, a Petro Luppi, notario Muriueteris, quod dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor in magnam difamacionem ciuitatis Valentie impetrauere quasdam litteras a Curia dicti domini Regis contra nonnullos habitatores dicte ciuitatis Valentie quos affirmabat esse hereticos, in et cum quibus dictus dominus Rex dabat ei potestatem quod posset cum illis componere pro peccunia, sic quod apparebat quod dictus inquisitor magis pro habenda peccunia procedebat quam zelo iustitie vel fidei. Et quidquid agebat illud faciebat in maximam difamacionem ciuitatis valentine": *ib.*, f. 62v-64r. En el testimoni d'Arnau Arrufat, en un context de discussió del preu de la "composició", l'acusat fa dir a l'inquisidor: "Si no stau a misericòrdia de la Ecclesia, perdreu tot ço que heu. Car los fischals del senyor Rey hauran la meytat e la Ecclesia l'altra meytat, e axí dats.nos vint milia sols e faré que siats absolt del vet que vedat

què tenen entre mans. Per això, en la qüestió històrica de l'ortodòxia de la doctrina lul·liana, llur testimoni sobre les manipulacions d'Eimeric és d'una importància cabdal.

D'una banda l'acció del cardenal manant de recollir els llibres de Llull sembla haver tingut efecte. Perquè quan pren la iniciativa d'obrir el debat entre l'inquisidor i els lul·listes a propòsit de l'ortodòxia dels llibres de Llull, el cardenal, l'inquisidor i llur consell en matèria d'ortodòxia acorden dues coses: que els lul·listes recuperin els volums lul·lians que havien tingut i que l'inquisidor els lliuri una llista de proposicions lul·lianes amb la impugnació corresponent. De la manera com parlen els tres testimonis es pot deduir que ells i d'altres havien tingut i lliurat exemplars d'obres lul·lianes: "... ipsi testi et alii qui tenerant de dictis libris Raymundi Lull" (Galceran ces Fàbregues), "... petendo ab eodem [Eimeric] quod restitueret sibi vnum librum *Philosophie Amoris*, quem sibi comodaverat" (Francesc de Luna). No es fa difícil de dir si la iniciativa del cardenal d'obrir un debat sobre l'ortodòxia lul·liana i l'empenta amb què s'hi van llençar els lul·listes, de la qual només n'és un ressó parcial el deler amb què malden per a recuperar els llibres de Llull, no constituï una provocació en regla de l'inquisidor. La reacció contrariada d'Eimeric no es podia fer esperar⁸². Però ja hem vist que el cardenal es mantingué intransigent: arrestà

sots, e de tot lo feyt": *ib.*, f. 112v-113r. La carta de l'inquisidor a Joan I, a la qual fa referència Pere Geronès, fou contestada pel rei: cfr *Zur Vorgeschichte*, p. 131, n° 122, sobre la qual tornarem.

82. Diversos testimonis del procés de 1388, a més dels que ja hem vist, són concordants a assenyalar que Eimeric no s'estava de repetir que en l'exercici del seu càrrec "no faria res per lo Papa ne per los Cardenals" (Pere Galvany, AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 38r); "quod ipse in facto inquisitionis heretice prauitatis nichil faceret pro Papa nec pro Cardinalibus, quia ipsi nichil facere poterant in facto inquisitionis, quia ipse facere habebat, quoniam ei commissum fuerat" (Francesc Cortit, *ib.*, f. 44v); "frater Nicholaus Eymerici inquisitor dicebat quod nihil faceret pro papa nec pro Cardinalibus, si ei preciperetur aliquid super factis inquisitionis heretice prauitatis" (Joan Tomàs, *ib.*, f. 72v); "dici audiuit pluries a dicto fratre Nicholao inquisitore publice et palam quod nichil faceret pro Papa nec pro Cardinalibus, et quod ei competeat inquirere contra hereticos et quod nullus poterat ei inhibere nec impedire negotia inquisitionis" (na Valençó, vídua de Bernat Vidal, *ib.*, f. 84r); "dictus frater Nicholaus Eymerici dixerat quod ipse non faceret aliquid pro domino Papa, nec pro Cardinalibus, quia ipse intelligebat ita bene sacras scripturas quemadmodum sanctus Augustinus et alii sancti doctores Ecclesie Domini" (Pere Joan, *ib.*, f. 132r). El testimoni de Mansella, dona del processat Antoni Desclapers, no pot ésser més expressiu: "Et dictus frater Nicholaus inquisitor dixit: "Ve, ve; no faria res per lo Rey, ne per lo papa, ne per los Cardenals; car éls no han res a veure en mos fets", vel similia verba. Et predicta verba recitavit dictus inquisitor in presentia ipsius testis pluries et vicibus geminatis, de quo ipsa testis multum admirata est. Et illamet die ipsa testis fuit ad dictum dominum Valentie, et dixit ei, presente dicto inquisitore: "Senyor, diu lo inquisidor que no faria res per vós, ne per lo papa, ne per los Cardenals; doncs, Senyor, mala s'és llevat mon marit", vel similia verba. Et dictus dominus Cardinalis dixit: "Inquisidor, dixit, e és ver ço que aquesta dona diu, e vós diets tals paraules?" Et dictus inquisitor dixit: "He, senyor, fembres són, no sap què.s

Eimeric i li prengué els volums lul·lians que l'inquisidor deia que volia cremar.

Un detall ha de retenir la nostra atenció: pressionat pel cardenal, Eimeric donava als lul·listes valencians un "transumptum" dels articles de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, que aquests reputen imperfecte. Segons la declaració de Pere Geronès, els lul·listes valencians demanen al cardenal que obligui l'inquisidor a lliurar-los el "transumptum" dels articles, llur impugnació i els llibres lul·lians referents a la matèria. La petició és carregada d'intenció: els lul·listes valencians volen conèixer les raons per les quals l'inquisidor reputa herètiques tres afirmacions suposades de Llull, perquè tenen al seu abast els mitjans per a desfer els arguments de l'inquisidor. Aquests mitjans són els treballs de la comissió Ermengol que consten: a) d'un estudi i confrontació textual i crítica entre els articles extrets per Eimeric de l'*Arbre de Filosofia d'Amor* i redactats per ell en llatí, i del text lul·lià autèntic en català, que dóna com a resultat la dissimilitud de les dues redaccions; b) d'una tria d'altres textos lul·lians, procedents d'altres obres de Llull, que precisen el seu pensament i aclareixen la interpretació que cal donar a les proposicions impugnades de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*. S'hi citen passos de les obres lul·lianes següents: *De infinito esse*, *De Dei sanctitate*, *De essentia perfecta*, a més d'altres llocs del mateix *Arbre de Filosofia d'Amor*. L'inquisidor es nega a donar la impugnació dels articles i els llibres de Llull que reclamen els lul·listes, perquè això representa lliurar-los les millors armes per al com-

diu". Et dominus Cardinalis tacuit et amplius non dixit": *ib.*, ff. 144r-v. Una altra dona, Margarida, vídua d'Antoni Adzuara, i a propòsit del mateix Desclapers, s'explica de manera igual: "In presenti anno quadam die de qua ad presens non recordatur, ipsa testis loquebatur cum dicto fratre Nicholao Eymerici inquisitore de facto dicti Anthonii Desclapers, supplicando eidem quod faceret iustitiam, alias dictus Anthonius recurreret ad sanctissimum dominum nostrum Papam, et dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor respondens ad hec dixit: "Què recurrereu vosaltres al papa! Menys faria yo per lo papa ne per los Cardenals que per bell no res: e què han ells a veure en mos fets? No faria res per ells": *ib.*, f. 147v. Finalment aportarem el testimoni de Pere Garcia, fiscal d'Eimeric: "Dici audiuit ipse testis pluries ab eodem quod ipse frater Nicholaus inquisitor nichil faceret pro papa vel Cardinalibus de aliquo quod mandarent ei super suo officio inquisitionis heretice prauitatis, cum ad eum spectaret et nullus haberet aliquid discernere super suo officio inquisitionis": *ib.*, f. 172r. Com és sabut, l'inquisidor delegat havia de procedir sempre d'acord amb l'ordinari de cada lloc, que era inquisidor nat en virtut del seu càrrec. A reserva de la fidelitat i sinceritat dels testimonis, tan unànimement concordants, la pretensió exagerada d'Eimeric només podia tenir fonament pel que feia als superiors del seu orde, en virtut del privilegi que li havia concedit Gregori XI el 3 d'agost de 1372, eximint-lo de llur obediència i fent-lo subordinat immediat del papa (cfr *Zur Vorgeschichte*, 107-108, que publica el dit privilegi extret de Reg. Vat. 285, f. 114; n'existeix, almenys, una altra còpia al Reg. Avenion. 187, f. 302v, amablement comunicada per J. Perarnau). Que en la pràctica l'inquisidor fos "lo tot" (cfr AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 80r) en els processos en matèria de fe, depenia només de la personalitat de l'ordinari i de la del mateix inquisidor.

bat plantejat⁸³. I és a partir d'aquest moment que l'inquisidor devia començar de comprendre que tenia la partida mal parada, tot i que va resistir tossudament fins a finals d'agost o primers de setembre, que és quan fuig de València.

En definitiva, Eimeric fuig de València quan el rei Joan I l'abandona. Encara, durant la primavera, el rei i Eimeric estan en relacions normals. L'inquisidor processa Antoni Desclapers⁸⁴ i el rei Joan demana a l'inquisidor que li trameti a través del governador de València, cosa que Eimeric no fa fins que el rei li dona garanties que li retornarà el pres⁸⁵. Antoni Desclapers és un personatge interessant i sembla que el rei el reclama per les seves extraordinàries habilitats⁸⁶. Com sigui, el rei retorna Antoni Desclapers a l'inquisidor, demanant-li només que l'informi "si crims alguns atrobarets de veritat per ell esser comeses tocants la fe catholica"⁸⁷. Això s'esdevenia a finals de març. Mentrestant, els lul·listes —impossible precisar quins— s'han mogut: aconsegueixen que al cap d'un mes Joan I autoritzi l'acta notarial de la comissió Ermengol, "ut eidem tamquam suo originali in iudicio et extra fides plenaria impendatur"⁸⁸. L'autorització reial d'aquell document és el primer acte oficial de Joan I contra Eimeric, obtingut molt probablement gràcies a la pressió dels mateixos "amics del venerable

83. El *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raimundum Llull*, antecedent immediat del *Dialogus*, reflecteix diàfanament les discussions de València i el pes que hi tenien els resultats de la comissió Ermengol. Eimeric hi reprenia la discussió dels tres articles impugnats per la comissió Ermengol, reformulant-los de dalt a baix, segons el tenor del text lul·lià literal: cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 210vb-211ra; 213vb; 212vb; també infra, 309-338.

84. Probablement membre d'una família que s'establí a València al moment de la conquesta: cfr MARTÍNEZ FERNANDO, *Catálogo de los documentos del antiguo reino de Valencia* I, n° 51, 1495.

85. *Zur Vorgeschichte*, 120-130.

86. Testimoniatge de Mansella, dona de Clapers: "Ipsa testis dici audiuit pluries a dicto inquisitore quod dominus Rex et Cardinalis erant fatui, qui credebant dictum Anthonium Dez Claper propter aliqua fama (*sic*) que dicebat, et ob hoc nolebant procedere contra dictum Anthonium, sed quod ipse procederet contra eum et traderet igni": AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 142r. Testimoniatge de Margarida Adzuara: "Postea quadam alia die, ipsa testis erat in curia Oficialatus Valentie, presentibus dicto fratre Nicholao Eymerici inquisitore et dicto Anthonio Dezclapers, et cum ibidem loquerentur de facto ipsius Anthonii, ipsa testis dixit: Domine inquisitor, iste bonus homo Anthonius Dezclapers non est culpabilis. Nam si esset culpabilis, dominus Rex Aragonum et dominus Dux Montisalbi puniissent iam eum cum fecit aquam maris cum ingenio suo dulcem et ab amaritudine et sale penitus separatam. Et tunc dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor dixit: Callats, callats, que Anthoni Dezclapers e lo Rey e l'infant don Martí e lo Cardenal de València tots són orats": *ib.*, f. 146r-v.

87. *Zur Vorgeschichte*, 130-131.

88. *Documents* II, 306-307, doc. CCCXV.

Ramon Llull"⁸⁹ a instància dels quals es va formar la comissió Ermengol. Aquests lul·listes anònims són d'una eficàcia modèlica. Encara no havia passat un mes i mig, obliguen Joan I a fer marxa enrera en les mesures antilul·lianes preses el 30 d'octubre de 1387. Així, llur vigència no passà dels set mesos⁹⁰. En el document de rectificació, el rei esmenta el motiu, que és el treball i les conclusions de la comissió Ermengol, i fins i tot es disculpa perquè l'inquisidor havia impetrat de la cúria real "diverse littere seu prouisiones facientes aut tendentes non solum ad persecucionem voluminum seu librorum illius magni philosophi et perspicui theologi Raymundi lulli, qui a Regno nostro Maioricarum, quod donum a Domino non modicum reputamus, traxit originem, sed eciam ad persecucionem illorum qui ipsos libros tenent literas seu provisiones ipsas dicto inquisitori concessimus intencione obviandi heresibus et horroribus quos ipse inquisitor dixerat contineri in dictis libris seu voluminibus"⁹¹. L'ofensiva dels lul·listes, però, no es limita a la rectificació del passat, ans prepara el futur. Les conclusions a què arribà la comissió Ermengol són la primera pedra posada com a fonament sòlid de la reivindicació de l'ortodòxia general de la doctrina lul·liana: "... indagatis et examinatis per dictos in theologia magistros contentis in dicto instrumento, est verisimiliter presumendum quod si fiat examinatio et indagatio de aliis articulis inveniatur similis veritas eisdem, quod fieri facere et examinari proponimus, Domino adiuvante"⁹². Aquest document del rei dona la clau per a comprendre el que s'esdevé a València entre l'abril i el maig del 1388. El debat que promou el cardenal entre els lul·listes i l'inquisidor té com a premissa major l'acceptació oficial dels resultats de la comissió Ermengol i és l'assaig d'una reivindicació més general de l'ortodòxia de la doctrina lul·liana. I és per això que els lul·listes —i el cardenal— exigeixen a Eimeric que els lliuri tots els volums lul·lians que reté. Entre els documents reials d'abril i de juny de 1388 no sabem què s'esdevingué. Però el fet que a finals de juliol del mateix any Eimeric fes presentar a través d'un procurador gironí, Pere Tortosa, la butlla *Conservationi puritatis* de Gregori XI al bisbe de Girona, Berenguer d'Anglesola⁹³, és signe que l'inquisidor va veure venir el perill i, almenys a Girona, organitzà el contraatac. Massa tard: El vuit de juny el síndic de la ciutat de València inicia les accions de recusació d'Eimeric com a inquisidor. D'altra banda els lul·listes no deixen en pau el rei. Ja hem vist com Pere Geronès explicava

89. Així són anomenats els lul·listes en el conjunt de documents que conformen la *Sentència definitiva*. Cfr *ed.*, c., f. 87r-v, infra, p. 352, línia 102.

90. Cfr ACA, Canc., Reg. 1870, f. 4v: document publicat per GAZULLA, *o. c.*, 82-85.

91. ACA, *ib.*; GAZULLA, p. 84.

92. *Ib.* Aquests mots de la carta del rei, d'evident inspiració lul·lista, són el contrapunt del que diu la butlla de Gregori XI, infra, p. 229, línies 247-6ss.

93. Doc. publicat per Jaume ROURA ROCA, *o. c.*, 104-108.

els seus contactes amb la cúria reial a Saragosa, on s'entrevista amb el vicecanceller Domènec Mascó⁹⁴ i amb el "scriptor domini Regis" Berenguer de Busquets⁹⁵. A finals d'aquell mes de juliol, els lul·listes assolien un altre triomf: De Saragossa estant, el rei escrivia al cardenal Jaume d'Aragó demanant-li que, atesa la recusació en curs de la ciutat de València, no permetés l'exercici del seu càrrec a l'inquisidor⁹⁶. Eimeric encara jugà una darrera carta: va escriure al rei demanant-li audiència, entenem que per tal d'informar-lo i per tal de parlar-li dels processos en curs; ho sabem per la resposta més aviat freda que el rei va fer-li des de Saragossa, acceptant, no obstant això, l'entrevista⁹⁷. La carta del rei és del 28 d'agost. Si ja no era fora de València, Eimeric no trigà a anar-se'n, perquè el 5 de setembre Joan de Vera, síndic de la ciutat, fa saber al cardenal que Eimeric ha fugit. Anà a Saragosa i s'entrevistà amb el rei? De moment no n'hi ha notícia en la documentació coneguda. I la coneguda de tot l'any 1389 és desastrosa per a l'inquisidor⁹⁸.

94. Si no era humanista, Domènec Mascó era almenys requerit per Joan I perquè li deixés un exemplar de Titus Livi: cfr *Documents I*, 339, doc. CCC LXXVIII.

95. Berenguer de Busquets, notari civil i "scriptor", és qui redactà el document reial d'autorització de l'acta dels treballs de la comissió Ermengol, citat a la nota 88.

96. Cfr *El procés*, 456-457. Reproduïm aquí el text de la carta reial, que nosaltres sapiuem fins ara no publicada, segons el ms. de València, AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 18v-19v: "Johannes, Dei gratia Rex Aragonum, Valentie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, Comesque Barcinone, Rossilionis et Ceritanie, reuerendo patri in Christo domino Jacobo, diuina providentia Cardinali Valentino, consanguineo nostro carissimo; salutem et dilectionis affectum. Cum nobis certissime informatis constet aperte quod, licet magister Nicholaus Eymerici, inquisitor heretice prauitatis, recusatus fuerit et suspectus per Syndicum ciuitatis Valentie ex causis iustis et in scriptis propositis, et ex post nil posset vel deberet de iure procedere, cum processus quilibet nulli sint qui post recusatorem fiunt per iudicem, ob hoc cum non desinit improvide idem inquisitor aduersus nonnullos procedere contra iura in opprobrium nostre Regie magestatis et fidei orthodoxe infamiam et iminens scandalum sui ipsius ac in vexationem et dispendium plurimorum, nec curauerit, quod peius est, suos eligere arbitros ad cognitionem sibi obiectarum suspicionum, ne veritas earundem, vt creditur, patefiat, sed continuando conatur quoscumque catholice fidei zelatores, vt ab ipsis extorquere peccuniam valeat, labe criminum difamare, morbidas oues non curans corrigere, sed habentes lanam tondere ultra posse, ob que merito et aliis multis ex causis suspectum est nostre celsitudini regie et iam suspectissimum fuerat domino Regi genitori nostro, memorie recolende, dum viveret: propterea paternitatem vestram rogamus et attente requirimus ne ipsum sustineatis deinceps in aliquo, nec secum de cetero faciatis processum vel enantamentum quodcumque, nec alias impe[n]datis eidem in exercicio dicti inquisitionis officii auxilium, consilium vel fauorem. Sciatis quod attentis suis operibus detestandis, satisfaciatis ex isto iusticie cultui et providebitis bono statui vestre diocesis et complacerebimus nobis multum: qui alias cogeremur circa hec aliud salubre remedium adhibere. Datum Cesarauguste sub nostro sigillo secreto XXIII die iulii, anno a Nativitate domini millesimo trecentesimo octogesimo octavo. Rex Johannes."

97. *Zur Vorgeschichte*, 131.

98. *Ib.*, 132-134.

Els lul·listes, amb tot, no paren. El dia 1 de juny de 1389 el rei Joan I informa al papa sobre tot l'afer tocant Ramon Llull, l'accio d'Eimeric i la butlla de Gregori XI posant en entredit la seva doctrina, així com l'examen de la comissió Ermengol d'alguns dels articles condemnats, i suplica que comissioni els bisbes de Barcelona i Mallorca perquè examinin i contrastin els articles condemnats i llur tenor en l'obra de Llull "exhibitibus libris originalibus"; a més, demana que, almenys pel que fa a aquest examen, el papa rellevi Eimeric del seu càrrec d'inquisidor⁹⁹. Un detall de la carta del rei pot orientar en una qüestió que fa poc ha estat assenyalada com un camp de recerca del futur¹⁰⁰: l'omissió en la llista dels cent articles lul·lians, que reporta algun manuscrit del *Directorium*, del títol del llibre d'on l'inquisidor diu que ha extret l'article¹⁰¹. En efecte, diu la carta de Joan I: "... consanguinei et amici elegantissimi doctoris ... talia suffere sub silentio nequeunt, aliquos ex dictis condempnatis articulis quorum originalia habere potuerunt, per multos theologos ... videri solemniter et cum veris originalibus comprobati fecerunt"¹⁰². Les paraules subratllades s'han d'entendre en el sentit que els parents de Llull i els lul·listes van fer examinar alguns (tres) dels articles condemnats dels quals van poder tenir l'original. És a dir, si els tres articles examinats foren tres articles de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, espigolats entre els cent articles del *Directorium*¹⁰³, és perquè la comissió Ermengol va poder disposar d'un exemplar del dit *Arbre*. Per molt paradoxal que pugui semblar, la documentació ens porta a constatar la pràctica volatilització dels volums lul·lians. A part de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, la comissió Ermengol només cita fragments del *De infinito esse*¹⁰⁴, del *De essentia perfecta*¹⁰⁵ i del *De Dei sanctitate*¹⁰⁶. En la llista dels cent articles del *Directorium*, una trentena provindrien del *Llibre de Contemplació*, deu del llibre dels *Cent noms de Déu*, tretze de les *Questiones super librum Sententiarum*, vint-i-quatre del *Liber de Septem Arboribus* o *Arbre de Sciència*, dotze del *Liber de ecclesiasticis proverbiis*, etc.¹⁰⁷. Cap d'aquests volums no ha pogut ésser consultat per la comissió? Tal com diu l'inquisidor Bernat Ermengol en l'acta de la reunió, els teòlegs reunits a Barcelona sabien que en temps de Gregori

99. *Documents I*, 358-360, doc. CCCII; GAZULLA, o. c., 88-92.

100. J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric ...*, o. c., 70 i nota 82.

101. Qüestió que no s'ha de confondre amb una altra: la ommissió o la integritat de tota la llista dels cent articles en els diversos manuscrits.

102. *Documents I*, 359.

103. Els tres articles examinats pels teòlegs dominicans i franciscans a Barcelona són, en la llista del *Directorium*, els numerats 1, 64 i 65: *Directorium*, 255b, 258 c-b.

104. Publicat per Johannes STÖHR dins *Raimundi Lulli Opera latina I. Opera Messanensia*, Palmae Maioricarum 1959, 279-286.

105. Publicat *ib.*, 221-232; el seu títol exacte és *De scientia perfecta*.

106. Publicat *ib.*, 299-308.

107. Cfr ALOIS MADRE, o. c., Anhang II, 158.

XI Eimeric havia fet condemnar alguns articles que deia que havia trobat en diversos llibres de Llull, que anomenava, i entre aquests articles hi havia els tres que Eimeric deia que havia trobat en l'*Arbre de Filosofia d'Amor* de Llull¹⁰⁸. És a dir, l'any 1386 una llista dels errors de Llull, amb indicació dels llibres d'on l'inquisidor deia que els havia extrets, era pública i coneguda, i aquesta no podia ser cap més llista que la del *Directorium*, si ja no és que l'examen crític de tots els manuscrits d'aquesta obra demostrava un dia el contrari. En efecte, la suposició recentment expressada per Perarnau que la comissió Ermengol treballà amb un quadern autògraf d'Eimeric, anomenat *Condemnatio*, on hi havia els noms dels llibres lul·lians i la sèrie dels articles, i que aquesta seria una primera redacció dels cent articles lul·lians, essent la segona l'autògrafa d'Eimeric copiada en els folis LXXIVd-LXXVIIc del manuscrit del *Directorium* conservat a Mallorca, Bibl. Bartomeu March 104-II-7¹⁰⁹, prové d'una confusió deguda a les deficiències de l'edició de Jaume Custurer de l'acta de la reunió de la comissió Ermengol¹¹⁰. Aquest document es coneix només perquè fou inserit dins l'anomenada *Sentència definitiva* de 1419¹¹¹, on s'inserten d'altres documents i diversos textos lul·lians¹¹². Les al·lusions a l'autògrafa *Condemnatio* eimericiana es troben fora i abans de l'acta de la comissió Ermengol, i formen part del discurs que els parents i amics de Llull fan el 1419 davant del bisbe de Cítya di Castello, Bernat Bartolomei¹¹³, comissionat pel Cardenal Adimarius Alemanus¹¹⁴, impugnant la butlla de Gregori XI. Les al·lusions, prou confuses,

108. "... tempore sanctissimi in Christo patris et domini domini Gregorii sancte memorie pape vndecimi, reverendus pater magister Nicolaus Eymerici ordinis predicatorum, tunc inquisitor heretice pravitatis in provincia Aragonie, fecerat condemnare aliquos articulos quos dicebat invenisse in diversis libris dicti Raymundi Lull nominando ipsos libros: inter quos autem articulos erant, ut dixit idem dominus inquisitor magister Bernardus, tres quos idem magister Nicolaus dicebat se invenisse in quodam libro facto per dictum Raymundum Lull, intitulato de *Philosophia Amoris*"; ed. c., f. 90v; infra, 362-363.

109. J. PERARNAU, o. c., 12, nota 10; sobretot 69-73 i notes 82, 84 i 85; també 75, nota 88; i finalment 123, nota 222.

110. J. CUSTURER, *Disertaciones históricas del beato Raymundo Lulio*, Mallorca, Miquel Capó 1700, [disert 2, cap. 2] 230-243; però el text de l'acta, editat als marges, no és donat tot seguit, ans amb intercalacions d'altres textos i notes marginals, factor que en complica la consulta.

111. L'acta de la reunió de la comissió Ermengol de 1386 fou estesa i rubricada pel notari civil Pere Dalmau, els protocols del qual no s'han conservat. Però al cap de dos anys el document rebé autorització reial: cf. supra el doc. citat a la nota 88; de manera que la seva autenticitat és inatacable. D'altra banda, el P. F. D. GAZULLA, en *Los Reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima*, Barcelona 1905, 22, dona notícia que en l'arxiu del marquès de Barberà hi ha una còpia de l'any 1417 de l'acta i dictamen de la comissió Ermengol, i en transcriu un fragment.

112. Cfr supra, nota 15 i infra, pp. 362-368.

113. Cfr C. EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, I, Münster 1898, 198.

114. Cfr ID., *ib.*, 31.

a la *Condemnatio*, són, doncs, de 1419, i no deixen de posar un nou problema, que ara hem d'examinar sumàriament.

Vet-aquí el que diuen els lul·listes el 1419:

Item ad probandum subreptionem dicte bulle dixerunt ... Bene inveniuntur loca [en els llibres de Ramon Llull] a quibus nimis maliciose fuerunt cum falsitate abstracti sive translati centum articuli quos dictus inquisitor affirmavit esse de numero illorum in bulla confuse trectorum, inserendo ipsos sic falsificatos in quodam quaterno sua propria manu scripto nominato in instrumento statim inferius inserto *Condemnatio*. In quo quaterno sunt posita nomina librorum et series articulorum. Nam ipsi centum articuli comprobati cum libris doctoris inveniuntur in dicto quaterno modo per additionem, modo per abstractionem, modo per imitationem intentionis predicti doctoris falso modo assumendo seu interpretando ipsam, modo per positionem truncatam verborum dicti catholici doctoris heresi et erroribus maculati. Sed prout sunt ipsi predicti centum articuli in sua integra veritate in libris doctoris originalis scripti inveniuntur veri et catholici et a rubigine heresis omnino alieni. Et ad faciendum veram demonstrationem false translationis seu interpretationis articulorum predictorum, prodixerunt in sui prima forma quoddam publicum instrumentum actum per Reuerendum magistrum Bernardum Ermengaudi, prouintialem predicatorum et inquisitorem heretice pravitatis in prouintia Aragonie, de quadam examinatione per ipsum cum magistris in theologia Monasterii predicatorum Barchinone et Monasterii fratrum minorum dicte ciuitatis facta de quodam libro dicti doctoris intitulato de *Philosophia Amoris*. In quo libro false affirmatur —inter contenta in dicto quaterno propria manu dicti fratris Nicholai Aymerici scripto [qui quaternus, pro vt superius continetur, *Condemnatio* in proximo dicto intrumento nuncupatur]— quod erant inventi tres articuli erronei et hereticales, pro vt predicta falsitas in predicto instrumento examinationis fuit autentice declarata.¹¹⁵

Aquests mots s'intercalen entre la transcripció de l'acta de l'any 1395, redactada a Avinyó, en la qual els registradors de documents apostòlics constaten que en el registre de l'any sisè del pontificat de Gregori XI no s'hi troba registrada la butlla antilul·liana *Conservationi puritatis*, i l'acta de la comissió Ermengol del 1386, que segueix. El text de l'acta de la comissió Ermengol no diu ni un mot a propòsit del quadern autògraf de l'inquisidor. En llegir "in quodam quaterno sua propria manu scripto nominato in instrumento statim inferius inserto *Condemnatio*"¹¹⁶, hom esperaria que en el document tot seguit —*statim inferius*— intercalat —l'acta de 1386— hi hagués almenys una al·lusió al quadern que s'esmenta. Però no hi és. L'únic que s'hi podria relacionar és el paràgraf d'aquesta acta que hem transcrit en la nota 108. No hi fa res que els qui parlen el 1419 ho tornin a repetir més

115. Cfr ed. c., f. 90r-v, i infra, p. 361, línies 393-427.

116. Cfr ed. c., f. 90r, i infra, p. 361, línies 403-405.

avall: "... inter contenta in dicto quaterno propria manu dicti fratris Nicholai Aymerici scripto, [qui quaternus pro vt superius continetur, *Condemnatio* in proximo dicto instrumento nuncupatur]¹¹⁷" (la puntuació i signes gràfics són evidentment nostres): l'acta de la comissió Ermengol que nosaltres coneixem no esmenta per res la *Condemnatio*. L'única possibilitat que hi ha de salvar l'existència de la *Condemnatio* és desvincular-la de la comissió Ermengol i suposar-la o anterior o posterior. Ja hem vist que Francesc de Luna era un lul·lista capaç d'identificar la lletra d'Eimeric; hem vist també que els lul·listes valencians demanaven a l'inquisidor "transumpta" complets (de tots els articles condemnats?); hem vist que el cardenal de València s'apoderava del material lul·lià de l'inquisidor. Material no en faltava. D'altra banda potser podem trobar una pista orientadora per al rastreig de la *Condemnatio* al final del *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raimundum Lull*, on després de l'explicit llegim aquesta nota:

Iste tractatus fuit per predictum inquisitorem domino pape Clementi septimo antedicto in consistorio publico presentatus et ibidem per dictum dominum papam domino cardinali Sancti Angeli est commissum quod illum diligenter examinaret et eidem referret, qui dicto tractatu diligenter examinato tandem retulit dicto domino pape presentibus dominis cardinalibus Pictaensi, de Agrifolio, Valentino, Cusentino, de Turino, Florentino et multis aliis, etiam me dicto inquisitore presente et audiente et relationem requirente, quod dictus tractatus continebat illius R. Lulli quam plurimos hereses et errores. Que relatio facta est in capella noua in camera domini pape Auinione romana intitulata, et hoc anno domini M CCC nonagesimo, XX^a die mensis januarii, pontificatus predicti domini nostri pape Clementis Anno duodecimo¹¹⁸.

És molt possible que els fets relatats en aquesta nota siguin els que han deixat rastres evidents en les dues lletres dels consellers de Barcelona, de febrer i abril del 1390, adreçada l'una al papa i l'altra al rei, publicades per Gazulla¹¹⁹, en les quals s'esmenta l'autodefensa d'Eimeric "davant lo papa en consistori deturpant e denigrant ab sa verinosa llengua la loable fama de vostra Cort e de la maior part de tots vostres sotsmeses". En resum, si, en esmentar la *Condemnatio*, els lul·listes de 1419 es refereixen a un escrit material i autògraf d'Eimeric, a primera vista no sembla que s'hagi de tractar dels cent articles del *Directorium*, dels quals Eimeric diu dos cops en el

117. Cfr *ed. c.*, f. 90r-v, i *infra* p. 361, línies 422-425.

118. Cfr Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, ms. 141-23-15, f. 219v a-b. Aquí s'ha d'entendre rectificada la transcripció que d'aquesta nota vam donar en *El procés ...*, 367, nota 63, seguint el ms. lat. 1464, fol. 72rb, de la BNP, on vam llegir "Clementi septimo anno decimo", en comptes de la lectura sevillana molt més coherent "Clementi septimo antedicto". També s'ha d'entendre deixada sense efecte la suposició que allà fèiem en virtut d'aquella falsa datació.

119. GAZULLA, *Historia ... o. c.*, 60-61.

Directorium mateix que provenen de la llista de cinc-cents articles que examinà la comissió de teòlegs creada per Gregori XI: "... que doctrina continebat plusquam quingentos articulos erroneos, de quibus vt prolixitati parcatur centum presentibus inseruntur¹²⁰; ... qui centum articuli a compilatione viginti magistrorum predictorum fuerunt abstracti¹²¹". Ara bé, els lul·listes es refereixen a "centum articuli quos dictus inquisitor affirmavit esse de numero illorum in bulla confuse trectorum, inserendo ipsos sic falsificatos in quodam quaterno sua propria manu scripto nominato in instrumento statim inferius inserto *Condemnatio*¹²²". Si els lul·listes diuen la veritat, de dues coses l'una: o els cent articles de la *Condemnatio* són diferents dels cent articles del *Directorium*, els quals provenen d'una anterior llista de cinc-cents, i aleshores la *Condemnatio* no pot ésser una redacció dels famosos cent articles; o bé, si la *Condemnatio* conté els famosos cent articles, en aquest quadern autògraf Eimeric hauria afirmat que els cent articles formen part d'aquells que en la butlla de Gregori XI foren assenyalats de forma general i confusa. Sense ànim de voler tancar la qüestió, ni de bon tros, afegirem que el *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raimundum Lull* també conté la discussió de cent articles lul·lians, dels quals quaranta coincideixen amb altres tants del *Directorium*, i la resta són diferents. D'algun d'ells, com veurem amb detall més endavant, s'afirma que formava part dels condemnats¹²³. Un cop hàgim pogut estudiar l'esmentat

120. Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 89rb-89va; Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. (LXXIII)d.

121. L'Escorial, *ib.*, f. 92v, in calce; Ciutat de Mallorca, *ib.*, f. (LXXVII)c.

122. Cfr *ed. c.*, f. 90r; *infra*, p. 361, línies 401-405. Més avall, f. 98r, (*infra*, p. 382, línies 1139-1143), hi ha una altra al·lusió a la *Condemnatio*: "Item ad demonstrandum falsitatem translationis seu interpretationis predictam in hoc quod in dicto quaterno continetur, dictum doctorem erronee et heretice dicere "essentia essentiat, bonitas bonificat, magnitudo magnificat", produxerunt textus sequentes dicti doctoris, in quibus seipsum catholice interpretatur et exponit". Els mots lul·lians que, segons els lul·listes de 1419, es podien llegir en l'únic fragment per ara identificable de la *Condemnatio* tenen un parentiu cert, encara que no coincideixen del tot, amb el segon, el quart i el cinquè dels cent articles recollits al *Directorium*: "Secundus, quod in divinis essentia non est otiosa, sed essentiat, et natura naturificat, bonitas bonificat, infinitas infinitificat, et eternitas eternificat": Biblioteca de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 89va, línies 27-30; Ciutat de Mallorca, Bibl. Bartomeu March, ms. 104-II-7, fol. (LXXIII)d, línies 46-48; *Directorium*, 255b-256a. "Quartus, quod sicut divina natura requirit agere intrinsece, scilicet naturare, sic sua bonitas requirit bonificare, magnitudo magnificare, eternitas eternificare et sic de aliis, cum sint cum ipsa natura unum numero": L'Escorial, *ib.*, línies 37-42; Ciutat de Mallorca, *ib.*, línies 52-54; *Directorium*, 256a. "Quintus quod sicut Deus naturale habet intelligere et amare intrinsece, ita intrinsece habet naturale bonificare, eternificare, possificare et uirtuificare": L'Escorial, *ib.*, línia 42-f. 89vb, línia 4; Ciutat de Mallorca, *ib.*, línies 55-56; *Directorium*, 256a.

123. Per exemple, es diu de l'article 16 de la 1ª part del *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raimundum Lull*, que correspon a l'article 29 de la llista del *Directorium*: Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 197v-198r. Cfr també *infra*, p. 94, nota 250.

Tractatus, del qual preparem l'edició, potser estarem en condicions d'aportar alguna clarificació¹²⁴. Per ara hi ha més d'un punt que necessita reflexió. En tot cas, aquesta disgressió permet de comprendre perquè quan entorn de 1390 Eimeric insereix *propria manu* la llista dels cent articles lul·lians al *Directorium* en l'exemplar del convent de Girona, ara a la biblioteca March de Ciutat de Mallorca, omet la referència al llibre lul·lià d'on, segons ell, prové cada article. La raó és simple i clara: es tractava de no facilitar la tasca als lul·listes, que finalment havien trobat el taló d'Aquil·les de l'inquisidor. De la mateixa manera que el 1388 es negava a donar "transumpta" complets i a retornar l'exemplar de l'*Arbre de Filosofia d'Amor* que li reclamava Francesc de Luna, més tard dificultava possibles recerques dels adversaris amputant dels cent articles del *Directorium* les referències als volums de Llull que abans de 1386 no hauria tingut cap empatx de donar¹²⁵. Que després de les

124. Si els lul·listes de 1419 no han estat víctimes de cap confusió, encara es pot hipotitzar si en referir-se a la *Condemnatio* no al·ludeixen a la *relatio* que Eimeric es va fer donar a Avinyó el 20 de gener de 1390. No seria la *relatio* el contrapunt que Eimeric obté a la Cúria romana de la certificació reial del 1388 de l'acta de la comissió Ermengol? Si Joan I donava valor oficial a les conclusions de la comissió Ermengol, que dictaminava que tres dels articles que havia fet condemnar Eimeric, com si fossin de Llull, li havien estat atribuïts "male", Eimeric sembla que obtenia un document, qui sap fins a quin punt ambigu, on se certificava que el *Tractatus* d'Eimeric contenia diverses heretgies i errors de Ramon Llull. La presència en l'acte consistorial del cardenal de València significaria que la més alta jerarquia eclesiàstica es posava d'alguna manera al costat de l'inquisidor. C. EUBEL, dins *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, Münster 1898, 27, documenta una primera estada de Jaume d'Aragó a la Cúria el 19 de gener del 1389, confirmada per R. BRUN, *Quelques italiens d'Avignon au XIVe siècle II. Naddino de Prato, médecin de la cour pontificale*, dins "Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École française de Rome" XL (1923) 220-236. Eimeric és per ara l'única font que documentaria la presència del cardenal de València a la reunió consistorial del 20 de gener del 1390.

125. Aquest és el punt que caldrà un dia aclarir del tot. Enllestit el 1376, el mateix any de la butlla *Conservationi puritatis*, es fa difícil de pensar que entre els 22 manuscrits que han restat del *Directorium*, en relació íntegra o parcial, no n'hi hagi cap que transmeti, en el capítol dels errors de Llull i dels lul·listes, i qui sap si en d'altres punts, un estat del text anterior a la intervenció de l'inquisidor mateix en el manuscrit del convent de Girona, datable entorn de 1390. Ara bé, aquest no és un punt que es pugui simplement pensar, sinó que ha d'ésser críticament establert, cosa que és lluny d'ésser feta. L'única observació que avui podem afegir a aquest debat és que el ms. del *Directorium* actualment conservat a la biblioteca de l'Escorial, sign. N. I. 18, que creiem anterior a l'exemplar gironí ara a la biblioteca B. March de Ciutat de Mallorca, sign. 104-II-7, dóna la llista dels cent articles lul·lians amb indicació dels llibres de Llull d'on han estat extrets, tal com hom podrà veure en la transcripció que en donem en la nota on es descriu el sobredit ms. escurialenc i on raonem perquè el creiem anterior al de Mallorca (pp. 525ss. d'aquest volum). Més encara, cap al final de l'*Expurgate vetus fermentum*, acabat el 1389, hi ha un text d'Eimeric que vindria a corroborar la nostra suposició. En aquell tractat l'inquisidor discuteix cent proposicions lul·lianes, de les quals no dóna mai la font, i al final explica per què: "Nec miretur quisquam si libros in quibus sunt positi dicti articuli non signavi, nam hoc feci propter tria: Primo, quia paucis demptis librorum dicti Raimundi tituli ignorantur. Secundo, ne dicte doctrine perverse

conclusions de la comissió Ermengol i llur validació reial un lul·lista s'acostés a l'inquisidor per a demanar-li un exemplar de l'*Arbre de Filosofia d'Amor* li devia causar el mateix efecte que si li volien posar un llibant al coll. La cautela s'imposava perquè l'enemic es demostrava astut i decidit.

Hem de concloure, doncs, que el lul·lisme valencià del tres-cents ha estat molt dignament representat per Galceran ces Fàbregues, Pere Geronès i Francesc de Luna. Conjuntament amb d'altres i assenyaladament amb els lul·listes barcelonins i gràcies a l'ajut inestimable de Bernat Ermengol¹²⁶,

sequacibus malignandi et errandi materia ministretur, cum exemplaria plura habeantur et nonnulla scriptoris vitio sint corrupta. Tertio, quia non est de more Ecclesie libros signare, cum per eam doctrina aliqua condemnatur, et nec libri, immo nec articuli designantur in c. *Etiam sancta romana*, D. XV, et in c. *Ad nostrum, De Hereticis*, in *Clementinis*, multi articuli condemnantur et libri non designantur. Dominus etiam Gregorius papa undecimus, qui doctrinam istius Raimundi ut hereticalem in viginti voluminibus et ducentis articulis condemnavit, nec libros nec articulos designavit" (Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 219rb). No entrarem ara a fer cap valoració d'aquestes notes de l'inquisidor, car ho reservem per a més endavant, si Déu vol, tot i que no podem estar-nos de fer notar que la segona raó al·legada per l'inquisidor conté dues coses completament diferents: la primera és l'intent confessat de no donar ocasió de fer mal i d'errar en matèria de fe; l'altra és l'al·lusió a la difusió de l'obra lul·liana, amb l'avís que alguns exemplars són còpies deficientes. La "materia malignandi" al·ludeix al perill de caure en heretgia, o al·ludeix als treballs de la comissió Ermengol? La "materia errandi" es refereix al perill de caure en heretgia per part dels fidels o és una defensa personal d'Eimeric davant l'acusació que hom li ha fet de tergiversar els textos de Llull per tal de poder-los incriminar d'heretgia? I els exemplars alterats per vicis de còpia, d'on surten? Com sigui, es multipliquen els indicis de la importància i la influència que va tenir la reunió del 1386 convocada i presidida per Bernat Ermengol.

126. Podia una comissió oficial de teòlegs impugnar el treball d'un inquisidor? No, i aquí rau el mèrit de Bernat Ermengol. Hem parlat molt conscientment de *comissió Ermengol*, perquè fou ell qui la formà i qui donà força a les seves conclusions. En efecte, en tant que provincial, a qui competia de nomenar l'inquisidor, Ermengol assumí personalment la inquisició dels heretges a la Corona d'Aragó, d'acord amb Pere III. Ni el rei ni ell no van poder anul·lar els poders inquisitorials d'Eimeric, perquè en virtut del privilegi papal del 1372 el gironí havia estat sostret a l'obediència dels seus provincial i general, i depenia directament del papa. Però si Ermengol no podia arraconar Eimeric, en tant que inquisidor podia entrometre's en la seva feina i esmenar-li la plana? No hem sabut trobar un fonament jurídic clar, si és que calia, per a una tal operació, que no deixava d'ésser una desautorització formal d'un home investit de la més alta autoritat judicial delegada en matèria doctrinal. Era, però, no res més que una desautorització personal, i el fet no invalidava cap acte subsegüent d'Eimeric, en virtut del principi segons el qual un inquisidor no pot procedir mai contra un altre inquisidor ni en el cas que fos sospitós l'heretgia: *Directorium*, III pars. q. 30, 558b: "Tricesima quaestio est: Vtrum Episcopus vel inquisitor possit procedere contra alium inquisitorem delatum vel suspectum de heretica prauitate? Respondemus quod Episcopus non: quia Episcopus (vt supra dictum est) inferior est. Nec etiam Inquisitor, quia par est: Inferior autem in superiore et par in parem non habent dominium. 21. distinct. *Inferior*. Et etiam ipse Inquisitor est officialis, vel saltem nuntius domini nostri Papae, quia delegatus eiusdem, vt patet in capite *Ne aliqui, De hereticis, libr. 6*. Contra officiales autem et nuntios domini nostri Papae non possunt Episcopus et Inquisitor procedere, vt patet supra, parag. 2 in extrauaganti domini Ioannis XXII *Cum Matthaeus*, vbi reprehenditur Inquisitor, quia processerat contra G. capellanum domini nostri Papae ... Crederem tamen, quod sicut

van saber dissenyar una estratègia modèlica per a desfer el mal que Eimeric havia fet al lul·lisme. Primer una estratègia intel·lectual: avaluar, encara que fos amb pocs mitjans o amb petits passos, la qualitat del treball de l'inquisidor, i, un cop descobert el seu punt feble, plantejar la hipòtesi de la falsificació dels articles lul·lians per part d'Eimeric, amb la conseqüent necessitat de reexaminar el cas des del principi i, evidentment, sense la participació d'Eimeric. Després, una estratègia política, per tal de guanyar a la causa lul·liana un rei que, per reacció a la política del seu enèrgic pare, per complicitats en el problema del Cisma i per cobdícia i covardia personals, podia haver estat un titella a les mans d'Eimeric, i almenys en dues ocasions, ho fou d'una manera cabal¹²⁷. De tot se'n sortiren bé, cal suposar que no sense dificultats, i l'inquisidor va haver de començar a prendre mesures defensives. Som conscients de no haver dit aquí tot el que podríem haver afegit encara en il·lustració del tremp, de la valentia i de la finor amb què treballaren els oponents d'Eimeric. Tindrem temps, si Déu vol, de tornar-hi. Mestrestant esperem que als tres valencians que hem esmentat en aquestes pàgines els serà reconegut en endavant el mèrit indiscutible d'haver mantingut una posició digna, intel·ligent i positiva en la lluita a favor de Llull, en la circumstància més difícil i complicada per la qual va haver de passar el lul·lisme.

7. ELS LUL·LISTES DEL "DIALOGUS"

Sobre aquest rerafons històric, ara potser podrem copsar millor com i perquè Eimeric presenta tan despectivament els lul·listes amb els quals feix de discutir en el *Dialogus contra lullistas*.

Per començar, i de manera reiterativa, Eimeric descriu els lul·listes com gent ignorant del trivi i del quadrivi, de la medicina, del dret, de la filosofia i de la teologia, és a dir, completament al marge dels corrents científics de l'època; els qualifica, a més, com a homes del comú, contrapasant-los a

ibidem dicitur de officialibus et nuntiis domini nostri Papae, et de Episcopis dicitur in c. *Inquisitores*, quod Inquisitores non possunt procedere contra eos, sed possunt et debent se plenius informare et significare domino nostro Papae".

127. La primera vegada fou el trenta d'octubre de 1387, quan, a través del rei, Eimeric va fer aplicar dràsticament les mesures que proposava la butlla de Gregori XI contra Llull: cfr *Documents* I, 347-348. La segona vegada fou el trenta de juny de 1391, quan escriu al papa: "... humiliter supplicantes quatenus sinistra referentibus de inquisitore predicto aures vestre clemencie placeat denegare": cfr *Zur Vorgeschichte*, 136-137, document vergonyós, que fa pensar en el que deien els lul·listes valencians a propòsit de l'entesa entre el rei i l'inquisidor per a repartir-se el preu de les "composicions" amb els infeliços processats en matèria de fe. O cal pensar que en el consistori al·ludit en el text corresponent a la nota 119 l'inquisidor va sortir reforçat en el seu conflicte amb el cardenal i els lul·listes, i el rei no va tenir més remei que acceptar l'*statu quo*?

l'estament noble, descrivint-los com a mercaders i menestrals. L'orgull del mestre en teologia¹²⁸ esclata en la manera com invectiva els membres d'una classe considerada inferior:

I. *Libenter suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Secundum ignobilitatem dico.* Nonne est vestra summa insipientia quod vos, cum non sitis geometrici, non arithmetici, non grammatici, non logici, non mathematici, non metaphysici, non physici, non chirurgici, non canoniste, non legiste, non astrologi, non theologi, non philosophi, non musici, non imperatores, non marchiones, non reges, non nobiles, non potentes, non milites, non barones, non tirones, non duces, non principes, sed potius sitis homines vulgares, homines communes, homines siquidem mercatores, cerdones, sartores, sutores, fullones, fossore, agricultores, fabri lignarii, fabri ferrarii, argentarii, pigmentarii et lanarii, nolitis credere theologie magistris, canonistis, legistis, prelati vestris ordinariis, Cardinalibus mundi et Ecclesie cardinibus, quinimmo nec sanctissimo domino nostro pape Christi vicario in fidei mysterio? Que est vel esse potest major imprudentia, maior stultitia, maior insipientia? Responde, stulte lullista!¹²⁹.

L'orgull professional del teòleg Eimeric està ben documentat i és un dels elements històrics que bateguen en el *Dialogus*. Però el segle XIV és un segle "modern" i d'altres professionals tenien també el seu legítim orgull i no s'estaven de palesar-lo. Justament algun dels lul·listes que tan pregonament desprecia Eimeric no tenia cap temor d'encarar-se amb l'inquisidor, altercant amb vivacitat, tal com fa constar el 1388 el metge Pere Geronès, parlant del seu company Galceran ces Fàbregues:

... Addiecit etiam ipse testis quod post hec, cum dictus inquisitor nollet facere predicta et assereret se nichil facturum pro Papa, nec pro Cardinalibus, quasi volendo dicere quod non habebat superiorem, dictus Galcerandus Cesfàbregues dixit ipsi inquisitori:

– Ob hoc quia vos intenditis non habere superiorem, die dominica transacta predicastis publice in sede Valentie de Trinitate et reprobastis Aristotilem, beatum Thomam et Vincentium de ordine predicatorum, et Albertum Magnum et plures alios philosophos super alquimia, et certe dixistis multa que possent vobis bene reprobari ex dictis istorum dominorum doctorum.

128. Amb la seva coneguda sagacitat es preguntava l'any 1926 Jordi Rubió, en parlar de la polèmica Llull-Eymerich: " ... ¿qui sap si Eymerich representava l'opinió de l'aristocràcia del pensament filosòfic del seu temps i de la seva terra, concretada en els Dominicans, enfront d'una imposició irresponsable de la plebs diletant?"; cf. *Ramon Llull* dins "La Revista dels llibres" 14-15 (juny-juliol 1926) 87-88, publicat també dins Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obres de Jordi Rubió i Balaguer II*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - PAM 1985, 19-34.

129. Cfr infra, línies 655-669. Cfr també línies 31-37, 1051-1053, 1431-1434, 2355-2359.

Et tunc dictus frater Nicholaus Eymerici, respondens multum furiose, dixit:

– E pes al món e a Déu que metges e mercaders vinguen a reprovat mestres en theologia de theologia et de filosofia!

Vel similia verba. Et iniecit manus in quendam incaustorium plumbi et magnos ictus percussit cum manibus in quodam libro suo. Et ipse testis et dictus Galcerandus dixerunt:

– Nos non dicimus aliquid de theologia, sed de philosophia, et sciatis pro certo quod quotiescumque vos predicabitis in sede Valentie coram populo, quod ibi sunt homines intelligentes in quacumque facultate bene sicut vos.

Et exinde recessit ipse testis et alii predicti a presentia dicti inquisitoris¹³⁰.

Encara que en aquella època Eimeric s'atribueix un *status* preeminent com a mestre i inquisidor¹³¹, algunes vegades els seus lul·listes evoquen situacions d'un realisme molt cru i franc, com és ara quan blasmen Eimeric perquè el combat contra Lull i els lul·listes se l'ha de menar tot sol, amb un buit esfereïdor entorn d'ell:

L. *Nonne bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?* Nam adhuc blasphemare sic audes. Nonne tu solus es et in omnibus in hoc alienus es? Quomodo ergo dicis quod samaritanus non es? Nonne et *demonium habes*, quia tan grande mendacium firmiter tenes? *Nonne ergo bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?*

I. *Quare detraxistis sermonibus veritatis?* Ad increpandum verba componitis, subvertere nitimini amicis vestris; non invenietis in ore meo nisi verum.

L. Mirum in modum! Cur loqueris in vanum? ...¹³²

El combat fou sens dubte dur i Eimeric n'era conscient, perquè també registra, amb un realisme que sembla ingenu i no ho és gens, la sensació de mal-son que la seva acció causà en el grup lul·lista amb el qual s'enfrontà:

I. O stulti et mente capti! Quamdiu *vos patiar?* Quamdiu confabulabor vobiscum? Trahat me Deus ad seipsum, ut relinquam mundum; genu flexo oro eum, ne habeam tractare vobiscum; defessus enim sum.

L. Si defessus es per tractare nobiscum, et nos magis defessi sumus agere tecum; non enim fecisti nobis, facis neque facies nisi malum.

130. AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 68r-69r.

131. Per exemple, quan emfatitzava el fet d'haver comentat diversos llibres bíblics, segons el testimoni del valencià Pere Joan: "Dictus frater Nicholaus Eymerici dixerat quod ipse non faceret aliquid pro domino papa nec pro Cardinalibus, quia ipse intelligebat ita bene sacras scripturas quemadmodum sanctus Augustinus et alii sancti doctores Ecclesie Domini": *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 132r. L'any 1388 Eimeric havia comentat ja els evangelis de Mateu, Joan i Lluc, i estava a punt d'acabar el comentari de Marc; cf. el nostre *a. c.*, supra, a la nota 3, pp. 377-378.

132. Cfr infra, línies 625-633.

I. *Ve qui dicitis bonum malum et malum bonum!* Non feci vobis nisi bonum, sed non agnoscitis nec sentitis, quia phrenetici estis et in medicum insurgitis; quod eterne mortis indicium est in vobis ...¹³³

La duresa del combat s'expressa també en els insults que salten de banda a banda; i si Eimeric no amaga els del seu cantó, tampoc no calla els de l'altre:

L. ... Dixisti ulterius quod ex hoc sumus heretici mente capti. Semper ad iniurias ora laxasti, nunquam loqui absque iniuria didicisti. Quare loquens sic nobis iniuriasti? Quare presumpsisti? De presumptione nos arguis, sed tu in presumptione incidis: Presumptuosus es nimis¹³⁴.

Per aquest camí, la literatura antilul·liana d'Eimeric és plena de recursos. Ja ens hem referit a l'acusació de cismàtic que l'inquisidor pro-avinyonès llençava contra Pere Rossell, si és que aquest era pro-romà. Com fos, Eimeric presenta els lul·listes com a partidaris d'Urbà VI, i no es pot negar que la caracterització que en fa és literàriament reeixida:

I. Num ignoratis quod iste magister Petrus sit scismaticus? Utique est scismaticus qui ab Ecclesia et Christi vicarii obedientia est divisus.

L. Et quis est iste Christi vicarius verus et indubius?

I. Dominus Clemens septimus.

L. Quid dixisti? Cito deliberasti! Aliud dicunt multi et utique magni.

I. Quis est ille *in Iherusalem peregrinus*, vir utique litteratus qui viderit factum et veritat in dubium?

L. Ut diximus, cito credidisti; *qui autem cito credit levis corde existit*; dimitte et ad aliud te converte!

I. Non cito credidi, quia Rome factum oculis meis conspexi, utique presens fuit, et quia vidi, e certo negare non valeo. Iste autem miser magister non vident, non fuit, sed perperam informatus ad eum quem dicunt Urbanum se convertit et sic scismaticus sistit.

L. Quid ad rumbum? Tolle totum et converte te ad propositum articulum.

I. Multum est ad rumbum quod sic confidatis et vos convertatis ad scismaticum, ut eum non reputetis dicere nisi verum. Num et vos scismatici estis coramque cum eo trahitis?

L. Ut diximus, dimitte istud et convertere ad aliud.

I. Scio quod urbaniste fuistis, nescio si nunc estis.

L. Dimitte verbum, quia aliud non habebis responsum.

I. Ut video, et erubescitis et timeris ...¹³⁵

133. Cfr infra, línies 1064-1072.

134. Cfr infra, línies 1435-1439.

135. Cfr infra, línies 743-766. A finals de 1389, ja feia onze anys que Eimeric havia escrit el voluminós *Tractatus seu quaestio super scismate*, acabat a Anagni l'agost de 1378, poc abans de l'elecció de Climent VII. No tornaria a reprendre la seva literatura cismàtica fins al 1395. Cfr el nostre *a. c.*, supra, nota 34, pp. 377-378.

El silenci tàctic dels lul·listes i la confusió que els pinta a la cara Eimeric dibuixen un quadre versemblant. Atès a qui s'adreçava l'obra, i atès que a Catalunya, almenys, el sentiment pro-avinyonès era força general, la insistència d'Eimeric en l'urbanisme del grup lul·lista segurament és un recurs de propaganda més que no pas una veritat històrica incontrovertible. Perquè ja és prou sabut i comprovat que les dues obediències foren una realitat fluida i canviant, tan des del punt de vista de les institucions com i encara més des del punt de vista de les consciències individuals... i de les circumstàncies.

A més de presentar-los com a cismàtics, Eimeric aprofita l'avinentesa per a acusar els lul·listes d'ésser rebels en l'ordre doctrinal. L'ocasió és presa de l'oposició que manifesten a acceptar la butlla antilul·liana de Gregori XI *Conservationi puritatis*, inclosa per Eimeric en el *Dialogus*, suscitant la protesta i el rebuig dels lul·listes:

L. Non recordaris quod, cum super primo articulo supradicto pariter disceptaremus, quod tu litteras pape Gregorii in medium detulisti, in quibus certe docuisti quod viginti et ultra in theologia magistri viginti volumina nostri almi magistri Raimundi Lulli cum multa diligentia legerunt et examinaverunt, et tamen, ut dixerunt, ducentos articulos in illis hereticas invenerunt, ista domino Gregorio retulerunt et eorum consilio per dominum Gregorium ut tales condemnati sunt? In quo, ut ibi diximus, dominum Gregorium turpiter deceperunt; qui articuli non hereticas, sed catholici in veritate sunt, cum tota illa Raimundi doctrina, ut scimus, fuerit ei a Domino Ihesu Christo oretenus revelata; et ita credimus et firmiter profiteamur. Habes plane quod probavimus quod diximus.

I. Vestram in presentiarum dementiam demonstrastis, vosque esse scismaticos, rebelles et inobedientes et divisos manifestius comprobastis. Quid adhuc queritis?¹³⁶

Amb això n'hi ha prou perquè Eimeric tracti els lul·listes d'herètics¹³⁷, d'ignorants, de pertorbats, de gent que delira¹³⁸. El *Dialogus* és un text molt violent contra els oponents de l'inquisidor, i per a la seva comprensió no s'ha de perdre mai de vista la jugada que la ciutat de València i els lul·listes fan a Eimeric l'estiu del 1388: no té res d'estrany que d'un context tant aferissadament polèmic en surtin guspies i centelles!

Ara bé, encara que pugui semblar estrany, en el *Dialogus* hi ha un moment de calma i de serenitat, quan en la discussió de la proposició vuite-

136. Cfr infra, línies 960-974. També línies 507-511, 1448-1462, 1942-1946, 2518-2528.

137. Cfr infra, línies 997, 1090, 1109-1110, 1157-1165, 1275-1339, 1426, 1616-1623.

138. Cfr infra, línies 574, 687, 705, 829, 1071, 1165-1166, 1394, 1426, 1554, 1907-1908, 2269, 2252.

na els lul·listes proposen a Eimeric un canvi radical en el seu capteniment envers la doctrina lul·liana: li proposen que deixi de tractar-la com inquisidor i la tracti com a censor. L'ocasió —no ho oblidem: artificialment elaborada per Eimeric— és presa d'uns mots ocasionals que l'inquisidor es posa a la pròpia boca:

I. ... ego ipse in libris Raimundi efficaciter legi, diligenter discurri, ultra triginta volumina cum magna diligentia transcurri et clare intellexi, et multa insana et multa sana ibi esse comperi.

L. Multum placet quod dicis, contra te dicis.

I. Et quid dico quod et contra me dico?

L. Etenim dixisti quod multa sana in libris Raimundi invenisti.

I. Si dixi, quia dixi, verum dixi quod in libris Raymundi multa sana et multa insana repperi. Comperi enim in illis multa catholica et multa hereticalia; non est enim aliqua doctrina que quantumcumque mala inmixta non habeat aliqua bona, nec quantumcumque hereticalis et erronea que non contineat in se aliqua catholica atque vera. Qui est ille mendax homo qui numquam profert verum, sed semper falsum? Etiam demones clamabant Dominum Ihesum Nazarenum fore Christum in lege promissum. Quis est ille hereticus tam insanus qui nunquam scripserit seu posuerit nisi heresim atque falsum? Non Arrius, non Sabellius, non Valentinus, non Fontinus nec quicumque alius; omnes enim vera et falsa, catholica et hereticalia pariter miscuerunt et ita multos homines deceperunt, eisque ex hoc crediderunt.

L. Multum bene dicis, si tamen verum dicis.

I. Verum dico in hoc quod dico: quod non est aliqua doctrina quantumcumque prava que non permixta habeat aliqua bona. Verum etiam dico in hoc quod dico: quod in doctrina Raimundi hereticalia et catholica sunt permixta¹³⁹.

Els lul·listes aprofiten l'ocasió al vol. Si l'inquisidor admet que en l'obra de Llull hi ha elements valuosos al costat d'elements espuris, el que s'imposa és un treball d'expurgació:

L. ... posito et non concessio quod in libris Raimundi sint aliqua falsa et multa vera, quid ex hoc sic damnas Raimundum? Quare etiam non damnas Gregorium, Augustinum, Hieronymum et multos sanctos doctores alios, qui inter multa que dixerunt vera aliqua posuerunt falsa?¹⁴⁰

Aquesta forma d'argumentar dels lul·listes és típica d'un segle crític com el XIV, i si Eimeric la recull en el *Dialogus* és perquè és bona. El conreu de la teologia com a ciència havia fet emergir una imatge més rica i matisada de la tradició teològica eclesiàstica, i els teòlegs del XIV estaven acostumats a garbellar bé les "auctoritates", que eren admeses o rebutjades

139. Cfr infra, línies 1914-1939.

140. Cfr infra, línies 1949-1953.

a través d'un criteri que només havia pogut fer sorgir la Universitat: el consentiment general dels teòlegs, com avui només es consideren certes aquelles teories científiques que són admeses per la generalitat de la comunitat científica internacional. Els lul·listes interlocutors d'Eimeric demanen per a la doctrina lul·liana un tractament professional ponderat, que eviti l'extremisme i el rigor de la investigació inquisitorial, forçosament malèvola, en el sentit que la seva finalitat és detectar l'heretgia per molt que s'amagui. La posició dels lul·listes implica admetre per endavant que en la doctrina lul·liana hi ha aspectes que caldria expurgar, però la concessió implica també que hi ha molt a preservar i, per tant, a desenvolupar i transmetre.

El fet que Eimeric s'allargui en la discussió d'aquest punt i que intenti de fonamentar el seu punt de vista contrari en arguments que prescindeixen de la pura invectiva, és indicatiu de l'entitat doctrinal i històrica del problema. A més, el *Dialogus* sembla fer-se ressó fins i tot del punt de partida del problema: els lul·listes són conscients que una de les barreres que impedeixen la recepció i el desenvolupament de la doctrina lul·liana és la terminologia inusual de Llull, la qual cosa vol dir el seu sistema artístic¹⁴¹. I fins i tot és possible que alguns fossin conscients que en l'obra lul·liana hi havia formulacions poc encertades¹⁴². És molt arriscat d'intentar llegir el *Dialogus* a contrallum, distingint allò que és un fet objectiu d'allò que és l'opinió subjectiva de l'inquisidor. Però estem ben informats dels mètodes processals d'Eimeric, exposats en la tercera part del *Directorium*, on apareix molt

141. En el *Dialogus*, a part d'assenyalar que Ramon Llull deia moltes coses "contra communem opinionem multorum" (cfr. infra, línies 1956-1958) i parlava "sub verbis variis, peregrinis et inusitatis" (cf. infra, línia 2007), Eimeric no parla de l'Art lul·liana. Hi al·ludeix, en canvi, i ben clarament, en el darrer dels cent articles antilul·lians del *Directorium*, 260b: "Centesimus articulus: Quod Deus contulit ipsi Raymundo Lullo istam Artem et doctrinam generalem in quodam monte; qui sibi apparuit crucifixus, et contulit eam sibi pro huius saeculi tenebris illustrandis, quae est generalis ad omnem scientiam, et naturalem et medicinam et ad iura, et valet specialiter ad destruendum errores" [L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92va; Palma de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 15-III-6, f. (LXXVIIc)]. Cap al final de l'*Expurgate vetus fermentum*, hi ha una al·lusió a les arts lul·lianes, que en realitat és una al·lusió als capítols finals del *Libre de contemplació* (cfr. l'article de J. Perarnau citat infra, nota 312): "Multa alia, quorum quedam videntur hereticalia, quedam erronea, quedam de fide suspecta, quedam falsa, quedam male sonantia et quedam piarum aurium offensiva, ponit iste Raimundus in suis libris; et presertim ponit quasdam artes a Domino attingenda attingendi, vt pote quod homo libere et voluntarie rapiatur et a sensibus totaliter alienetur; et dimissis aliis, ponit artem, ut dicit, quomodo quilibet per coniunctiones et calculationes litterarum alphabeti posset cognoscere de se si est in statu salvationis vel damnationis, et multa alia de artibus inveniendi per litterarum alphabeti coniunctiones, que non curo adducere, quia nulla fulsiuntur ratione, minus veritate; et predicat quod homo quidam veniet qui doctrinam suam destruet, et super hoc multum conqueritur et doctrinam suam sanctis omnibus recomendat" (Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, f. 218v).

142. Cfr. infra, línies 1974-1975: "Raimundus autem iste ... posuit articulos male sonantes".

clar que l'inquisidor se les sap totes per arribar al fons de la qüestió: obtenir la confessió del suspecte. Arribar a aquest resultat justifica tots els mandidres, voltes i astúcies emprades en el curs del procés. D'una manera semblant actua l'inquisidor en el *Dialogus*: es tracta d'evidenciar —aquest cop literàriament— l'heretikalitat dels lul·listes, fonamentada en l'heretikalitat de llur mestre, i aquesta heretikalitat és abordada des de tots els punts de vista possibles, entre els quals hi ha forçosament els punts de vista de l'adversari, és a dir, elements objectivament històrics.

Per això sorprèn que els lul·listes d'Eimeric, que ell pinta tan obcecats, ignorants i caparruts, es despengin de sobte plantejant el cas d'Orígenes, el gran teòleg de l'església oriental, formulador de molts errors i heretgies que foren condemnades al seu moment, però, al capdavant, gran teòleg. L'argument dels lul·listes és ben construït: Orígenes és un teòleg del qual es van reprovar moltes heretgies, però la part bona de la seva obra continua viva i és honorada dins l'Església. Perquè no es fa així amb Ramon Llull?

L. ... Adhuc deducimus contra te: Nonne Origines posuit multas hereses manifeste? Quid dicis ad hoc?

I. Dico vos dicere verum.

L. Et tamen Ecclesia suscipit opera sua et *Homilie* sue leguntur publice in Ecclesia. Quare ergo non condemnas Originem sicut condemnas Raimundum nostrum doctorem?

I. Condemno etiam Originem in quibus hereticavit, commendo Originem in quibus luculenter aliqua evangelia declaravit; in quibus male, nemo peius; in quibus bene, nemo melius. Sanctus enim Hieronymus Originis opuscula diligenter examinavit, zizaniam a tritico separavit, queque vera elegit Ecclesie obtulit, electa Ecclesia approbavit et reiecta a Hieronymo reprobavit.

L. Et quare de libris Raimundi magistri nostri sic non fit?¹⁴³

El mateix tipus d'argument és repetit a propòsit del *Liber Sententiarum* de Pere Lombard, el manual medieval de teologia universitària¹⁴⁴, on hi ha més d'una tesi que fou unànimement deixada de banda pels teòlegs. La insistència dels lul·listes només s'entén com a signe de llur propòsit de reconduir l'acció inquisitorial i persecutòria contra l'obra de Llull cap a una acció de censura limitada de la mateixa.

Ens inclinem a creure que el ressó que aquesta qüestió obté en el *Dialogus* obeeix a un fet real, amb el qual l'inquisidor es va haver d'encarar. No som tan ingenus de suposar que tots els lul·listes que va tractar Eimeric pensessin en aquests termes. Més d'un n'hi hauria de fanàtic! Aquesta discussió de la vuitena proposició del *Dialogus* ens situa a nosaltres davant la flor del lul·lisme de finals del XIV, un lul·lisme al si del qual ja ha penetrat

143. Cfr. infra, línies 1984-1996.

144. Cfr. infra, línia 2009 i ss.

la reflexió crítica sobre el llegat de Ramon Llull, i des del qual, a conseqüència —ben cert— de l'atac inquisitorial, es formulen mesures normalitzadores, com és l'expurgació i la censura limitada, amb la intenció final de fer possible el desenvolupament de la doctrina lul·liana dins l'Església.

Per tal d'escapar-se de l'argumentació dels lul·listes, Eimeric contraargumenta de tres maneres. En primer lloc reafirma que Llull va escriure coses contra la fe i la veritat catòlica, sobre el rerafons de la condemna de Gregori XI:

... Raimundus autem magister vester nedum posuit multa contra communem omnium opinionem, immo et plura contra fidem, contra catholicam veritatem, utpote heretitalia manifeste; quare non est equa via huius et illorum.

... Raimundus autem vester si scripsit multa et varia volumina, scripsit in quibus multipliciter hereticavit, immo solum in viginti voluminibus hereses ducentas inseruit, ut Gregorius censuit¹⁴⁵.

Segonament exclou la possibilitat humana de procedir a l'expurgació o censura de l'obra de Llull a causa de la seva extensió i difusió, i també a causa de l'afició dels lul·listes a no deixar en mans alienes les còpies de l'obra de Llull i de llur obcecació en la defensa a ultrança de la puresa, santedat i origen diví de la doctrina lul·liana:

L. ... Tu, qui inquisitor diceris et existis, vitare hereses cupis, ut pretendis. Accipe quod consulimus et obtinebis; recurre unum Raimundi diligenter librum et, si reperias aliquem hereticalem articulum, retine et nota illum; et sic alium et alium, quousque purgaveris totum librum et habebis totum catholicum. Fac idem de omnibus aliis et habebis catholicos omnes Raimundi libros, quod queris.

L. Rem difficilem et inutilem postulatis.

I. Cur difficilem et inutilem? Quare difficilem?

I. Difficilem, propter librorum multitudinem; non enim edidit librum unum tantum, sed dicitur communiter quod ultra centum. Et quis et unde congregabit tantam copiam librorum hinc inde dispersorum? Apud quem reperientur omnes, ut habeantur omnes? Papa Gregorius mandavit et mandatum publicari fecit per ecclesias cathedrales Cathalonie omnes quod ad Romanam curiam deducantur omnes, et tamen non sunt deducti nisi pauci; et de Parisius et aliis partibus mundi nulli. Etenim a tenentibus et diligentibus celantur et absconduntur, et tamen excommunicationis sententia involvuntur.

L. Habeantur qui poterunt haberi.

I. Non datis remedium egritudini; remanebunt quamplurimi.

L. Habeantur decem vel viginti; corrigantur illi.

I. Adhuc res est difficilis et inutilis.

L. Quomodo difficilis?

I. Non propter librorum multitudinem, quia sicut ego habui viginti, quos ad curiam deduxi, sic poterunt haberi et viginti, triginta et quinquaginta; sed propter discurrendi libros gravem laborem. Quis enim erit ille qui velit tantum laborem assumere et qua ratione? Perquirite illum, ubi invenietis eum?

L. Bene presumimus quod nisi tu assumpseris onus, non invenietur alius.

I. Nec ego assumerem solus, sed vellem quod esset mecum unus alius, et melius si tertius; quia *in ore duorum vel trium testium stat omne verbum*; ego enim solus semper haberer suspectus, et iterum quia testis unus testis nullus.

L. Si tu multum tractare volueris, obtinebis, et duos alios tecum habebis.

I. Quis coget illos? Dicatis, non invenietis eos ... Sed posito et non concesso quod simus tres qui purgemus libros viginti vel plures, que utilitas in utrisque? Num purgatis illis viginti purgabuntur omnes similes viginti hinc inde dispersi? Nonne Gregorius viginti examinavit, purgavit et condemnavit, immo ignibus tradidit, et nonne alii et alii viginti consimiles et de eadem materia remanserunt, quibus hodie vos creditis et tenetis? Si libri Raimundi non essent copiat, sed starent tantum originalia, possent purgari et sic purgata esset tota illius doctrina; sed quia tantum sunt copiat et per diversas orbis partes dispersi non possunt purgari. Quare non restat nisi remedium domini Gregorii, qui omnes illius Raimundi libros mandavit per censuram ecclesiasticam interdici.

L. Rationabiliter videris loqui. Adhuc exponemus tibi alium modum; audi illum.

I. Audio.

I. Augustinus condidit multos libros, examinavit post illos et purgavit eos, non tamen abrasit nec inmutavit eos, sed condidit quendam alium librum in quo omnia non bene dicta coniunxit, quem *Librum Retractationum* appellavit. Vade et tu fac similiter: de omnibus libris Raimundi abstrahe pretiosum a vili estimatione tui et fac unum librum retractationum vel correctorium, et totum residuum tunc apparebit bonum et sanum.

I. Ut supra dixi, et hic dico: rem difficilem et inutilem postulastis, et causis quibus dixi. Qui erunt homines qui omnes libros Raimundi in tanta multitudine congregabunt, qui examinabunt, cuius auctoritate sententiabunt et qua ratione ad tantum laborem trahi poterunt, non videtur. Quodsi fecerint, quid valebit? Num quilibet lullista dictum librum semper habebit? Num illi fidem dabit? Non; si non creditis Gregorio romano pontifici, quomodo credetis mihi vel alteri?¹⁴⁶

Finalment, Eimeric opina que expurgar o censurar l'obra de Llull, a diferència de la d'Orígenes i ja no diguem la de sant Agustí, no aportaria cap utilitat a l'Església, atès que la doctrina és insana i que, al capdavall el seu origen és diabòlic:

I. ... alias eius doctrina nullum fructum Ecclesie protulit nec profert, neque mirum: quia illi Raimundo a demone fuit data, previis certis cerimoniis

145. Cfr infra, línies 1956-1959, 2015-2018.

146. Cfr infra, línies 2026-2043, 2050-2096.

atque pactis, ut est artis pariter atque moris; quare comparare non debetis libros Raimundi heresum *Libro Petri Lombardi Sententiarum*¹⁴⁷.

Així s'acaba, una mica esperpènticament, l'única discussió serena que hi ha en tot el *Dialogus* entre Eimeric i els lul·listes, l'única també en la qual els lul·listes prenen i menen fins al final el fil de l'argumentació; l'única encara on és l'inquisidor qui és interrogat i ha de respondre. Les respostes de l'inquisidor són molt pragmàtiques i els seus judicis sobre l'obra de Llull traeixen la seguretat del qui parla sobre cosa definitivament jutjada. I atès que finalment es refereix a la doctrina lul·liana com a quelcom provinent del diable, potser ha arribat el moment d'estudiar aquest punt.

8. EL RAMON LLULL D'EIMERIC

8.1. RAMON LLULL, INVOCADOR DEL DIMONI?

En el *Directorium inquisitorum* hi ha la primera referència escrita d'Eimeric a Ramon Llull¹⁴⁸. Val la pena de transcriure-la:

Postquam dominus papa Gregorius XI in consistorio et de consilio fratrum interdixit et condempnauit doctrinam cuiusdam Raymundi lulli cathalani, mercatoris, de ciuitate Mayoricarum oriundi, laici, fantastici, inperiti; qui complures libros ediderat in uulgaris cathalanico, quia totaliter grammaticam ignorabat; que doctrina erat quamplurimum diuulgata; quam creditur habuisse a diabolo, cum eam non habuerit ab homine, nec humano studio, nec a Deo, cum Deus non sit dator heresum nec errorum, licet ipse Raymundus asserat in libris suis quod eam habuerit in quodam monte a Christo, qui sibi, ut dicit, apparuit crucifixus, qui putatur diabolus et non Christus¹⁴⁹.

Si prescindim de les tintes negres del retrat, ens adonarem que Eimeric ha acumulat en poques ratlles alguns dels elements més antics de l'hagiografia de Llull, assenyaladament les aparicions del Crucificat i la il·luminació de Randa. De fet, després de la *Vita beati Raimundi Lulli*¹⁵⁰, Eimeric és

147. Cfr infra, línies 2018-2021.

148. El text contingut al ms. 1130 de la Biblioteca Pública de Ciutat de Mallorca, f. 1r-v, intitulat *Informatio inquisitoris regnorum Aragoniae, Valentiae ac Maioricarum* i datat el 31 de gener de 1374, té tot l'aire d'ésser una falsificació del segle XVIII, com ho és clamorosament el text de la *Informatio Archiepiscopi Tarraconensis*, que la segueix, folis 2-9r. Cfr PERARNAU, a. c. en la nota 23, pp. 112-113, nota 208.

149. L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 89rb-va; Cfr Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, f. (LXXIII) d; *Directorium* 255b.

150. Citarem sempre les dues edicions modernes de la *Vita*, la de Baudouin DE GAIFFIER, apareguda a *Analecta Bollandiana* 48 (1930) 130-179, i la d'Hermogenes HARADA,

el primer escriptor que parla de la vida de Llull, i per això, malgrat que ell el veu des de l'angle tan particular de l'inquisidor que persegueix l'heretge, el seu testimoni atge ha d'ésser tingut en compte.

La qualificació de "mercader" que Ramon Llull rep de part d'Eimeric, àdhuc si conté alguna connotació pejorativa des del punt de vista d'un altiu mestre en teologia, no ha deixat de guanyar valor a la llum de noves dades exhumades els darrers anys sobre la vida de Ramon Llull, on ell i la seva família apareixen econòmicament actius fins i tot en la compra i venda d'esclaus¹⁵¹. Tampoc no és sorprenent la qualificació de "català", més de trenta anys després de l'anexió de l'efímer regne de Mallorca a la Corona d'Aragó¹⁵². Que Ramon Llull no tenia estudis i que de llatí no en sabia o en sabia molt poc, ho afirma la *Vita*: "...intellexit ad tantum negocium nullam se habere scientiam, ut pote qui nec etiam de gramatica aliquid nisi forte minimum didicisset"¹⁵³. Els apel·latius de "fantàstic" i de "fat" se'ls aplica Llull mateix en el *Descobert*¹⁵⁴ i en la *Disputatio Petri clerici et Raimundi phan-*

publicada al volum VIII de les *Raimundi Lulli Opera Latina* (Corpus Cristianorum, 34) Turnholt 1980, 259-309. Vegeu la bibliografia sobre la *Vita* publicada per M. BATLLORI i J. N. HILGARTH, dins *Vida de Ramon Llull. Les fonts escrites i la iconografia coetànies*, Barcelona, Associació de Bibliòfils de Barcelona 1982, recollida ara també a Miquel BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obra completa volum II*, València, Tres i quatre 1993, 92-93.

151. Cf. Ricard SOTO i COMPANYY, *Alguns casos de gestió colonial "fendal" a la Mallorca del segle XIII*, dins "Estudi General" 5-6 (1985-1986) [=La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985). Edició a cura de Jaume Portella i Comas. Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal] 345-369, especialment 348-350 i 361.

152. Mitjançant aquesta afirmació no volem entrar en polèmica amb Àlvaro SANTAMARIA, el qual, en *Ramon Llull y la corona de Mallorca. Sobre la estructura y elaboración de la Vita Raymundi Lulli* (Monografies, 1) Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana 1989, pp. 40, 42 [i 112-113], s'estranya que Ramon Llull rebés aquest apel·latiu i que Jaume II d'Aragó l'anomenés el 1314 "natural nostre"; també ho farà el 1377 Pere III: "... ex quo dictus Raymundus erat Catalanus": ACA, Canc. reg. 1233, f. 100v, i *Documents* I, 268-269, doc. CCLXXXVII, expressions que han d'emmarcar-se en el fet que el regne de Mallorca no deixava d'estar infeudat al d'Aragó i que havia estat repoblat bàsicament per catalans. Santamaria ha raonat molt bé que el càrrec de "Senescal de la taula del rei de Mallorca", que la *Vita* atribueix a Llull, és una proposta difícil d'acceptar al peu de la lletra, perquè tal càrrec l'ocupava un noble (pp. 97-102). Tampoc no ho afina més la traducció catalana de la *Vita*: "... estant ell Senescal e majordom del senyor rei de Mallorques": *Vita coetània. Introducció i comentaris* per M. BATLLORI, S. I., dins OE, I, Barcelona, Editorial Selecta 1957, 35.

153. Ed. GAIFFIER, n° 5, 148; ed. HARADA n° 5, 275. En el pròleg dels *Cent Noms de Déu*, Ramon Llull confessa lleialment la seva ignorància del llatí: "... emperò deim que aquest libre, e tot be, es donat de Deu, segons que dir se cové. Soplec doncs al sant Payre Apostoli e als senyors cardenals que l fassen posar en llatí en bel dictat, car yo no li sabria posar, per so car ignor gramàtica": ORL XIX, 79. Els *Cent Noms de Déu* era una de les obres de Llull que Eimeric conegué: cfr infra, nota 176; el que Eimeric diu al *Directorium* sobre la ignorància de la gramàtica per part de Llull en sembla calcat.

154. Les referències que en donarem corresponen a l'edició i al volum citat en la nota precedent; cf. vv 80-82, p. 222; v 189, p. 227; vv 562-564, pp. 242-243.

tastici¹⁵⁵. Com anirem veient, no és probable que Eimeric conegués la *Vita beati Raimundi Lulli*; en canvi, sabem que coneixia el *Desconhort*, i a partir d'aquesta sola obra en tenia prou per a referir-se almenys a les aparicions del crucificat i a l'origen diví de la doctrina de Llull.

Passem ara a examinar la segona referència d'Eimeric a Ramon Llull. Que nosaltres sapiguem, és un text de l'*Expurgate vetus fermentum*:

Sed ecce, iuxta sententiam predictam Ihesu Domini salvatoris, insurrexerunt testes iniqui, pseudo Christi, pseudo apostoli, pseudo prophete, pseudo et evangeliste, vulpecule subdole in veritate, utpote Arrius, Sabellius, Fontinus, Valentinus, Pelagius, Donatus, Iulianus, Nestorius, atque multi alii heretici pharisei, qui suis sententiis involutis et sermonibus inperitis quamplurimos seduxerunt, retro post Satanam abeuntes. Verum ut in presentiarum de aliis tractemus et ad propositum accedamus: Ecce, ut previdit pariter et predixit in sua *Apocalypsi* Johannes propheta, “de mari ascendit bestia” multa gerens “cornua”, multa “habens capita, et super illa blasphemie nomina; hec bestia “aperuit os suum in blasphemias contra Deum, blasphemare nomen” sanctum “eius, tabernaculum” dignum “eius et qui in celo habitant”, sanctos eius. Que est moraliter ista “bestia”, nisi Raimundi Lull persona, primitus, inquam, mere laica, ignorans tota et litteris imperita, etiam gramatica? Sicut enim laici et clerici celo, sic et laici bestiis, et clerici spiritibus merito comparantur. Quid quod “de mare ascendit”, nisi quia de Maioricarum insula infra mare posita suo ortu processit? Quid quod “habuit” multa “cornua”, nisi quia plura pro deffensione et fundamento sue insane doctrine producit inventata et insolita principia? Quid quod et “habuit” multa “capita”, nisi quia plura scripsit librorum volumina principalia et capitalia? Quid quod “in eius capitibus erant scripte blasphemie” multe, nisi quod in eius voluminibus et presertim principalibus erant quamplures inserte et scripte hereticales et erronee sententie? Quid quod illa bestia “os suum aperuit et Deum, eius nomen” sanctum, “suum tabernaculum” et beatorum collegium “blasphemavit”, nisi quod dicti Raymundi persona hereses et errores quas scripsit, ore suo proprio docuit, divulgavit, in quibus Deum, eius beatorum gloriosum chorum in celo atque Dei honorem in eius

155. “Credebam, inquit, Raimunde, te phantasticum esse. Modo per haec tua verba cognosco te non modo phantasticum, sed esse phantasticissimum ... Inter nos quaestio uersetur: quisnam fuerit phantasticus ... Homo fui in matrimonio copulatus, prolem habui, competenter diues, lasciuus et mundanus. Omnia, ut Deo honorem et bonum publicum possem procurare et sanctam fidem exaltare, libenter dimisi. Arabicum didici, pluries ad praedicandum Saracenis exiui, propter fidem captus fui, incarceratus, uerberatus. Quadraginta quinque annis, ut ecclesiam ad bonum publicum et christianos principes mouere possem, laboravi. Nunc senes sum, nunc pauper sum, in eodem proposito sum, in eodem usque ad mortem mansurus, si Dominus ipse dabit. Quid ergo? An hoc tibi phantasia uidetur an non uidetur? Conscientia tua iudex existat ... Nam et Deus iudex erit, quem neque potes cogere neque decipere”: *Liber Phantasticus*; dins RLOL 16 [CCCM, 78], 15. Cfr. també *Arbre de Sciència*, pròleg: OE I, 555b: “... vos dic que molts hòmens me tenen per fat”.

Ecclesia laudem in terris plurimum minoravit et dehonestavit sancte fidei, quam detraxit utique?¹⁵⁶.

Si en el *Directorium* Eimeric emprava tintes negres, ja es veu que en l'*Expurgate* utilitza directament els àcids. Més pobre en densitat informativa, el text és un exercici de construcció d'una figura monstruosa.

Al principi del *Dialogus contra lullistas* hi ha, per sort, un text més reposat, que haurà de retenir la nostra atenció:

Postquam enim ipse Raimundus libros plures de diversis materiis condidit et presertim de fidei articulis et Ecclesie sacramentis, quos et que demonstrare atque probare rationibus insolubilibus, necessariis et evidentibus se putavit, ad plura capitula generalia Predicatorum etiam et Minorum perrexit, deinde Parisius accessit; posteaque ad Romanam Curiam properavit et intentionem suam, licet phantasticam, domino nostro pape et predictis ceteris exposuit, videlicet, quod deputarentur iuvenes apti et presertim religiosi qui, spretis doctrinis aliorum quorumcumque, suis intenderent, ad infideles accederent eosque docerent, eius rationes ad probandum fidei articulos et Ecclesie sacramenta contra eos adducerent, et dubio procul pulso omnes infideles converterent, nec invenirent infidelem quemquam valentem suis rationibus contraire sed illarum vigore infideles ad Christi fidem converti totaliter cogerentur; sed in hiis suis intentione et petitione ab omnibus ut phantasticus est repulsus, et tunc Maioricam, unde traxerat originem, rediit, librum *De Planctu* edidit, in quo de domino nostro papa et predictis aliis querimoniam ponit coram Domino Ihesu Christo, clamans quod doctrinam quam sibi ipse Dominus Ihesus contulerat predicti non receperunt, sed potius repulerunt; sed paulo post deffunctus in cemeterio fratrum minorum Maioricis est sepultus; erat enim de tertia regula beati Francisci¹⁵⁷.

Atès que Eimeric cita repetidament el *Desconhort*¹⁵⁸, és ben fàcil constatar que les afirmacions de fets positius del paràgraf acabat de transcriure tenen el seu referent precís en aquell poema lul·lià:

Aparicions del Crucificat	Versos 16-17, 35-36
Donació de la doctrina	Vv. 86, 111, 415, 419-420, 427, 708
Escriptura de llibres diversos	V. 708
Demostració racional de la fe	Vv. 92, 253-256, 277-281, 301-310
Anada als capítols generals dels ordes mendicants	Vv. 162-164
Anada a la Cúria Romana	Vv. 161, 556-557

156. Cfr. Bibl. Capitular y Colombina de Sevilla, ms. 141-23-15, f. 191va-vb.

157. Cfr. infra, línies 157-184. El mateix en substància es repeteix a les línies 2413-2419.

158. Cfr. infra, línies 162, 178, 259.

Petició de formar joves instruïts en la seva doctrina per a predicar als infidels	Vv. 651-655
Estudi de la doctrina lul·liana amb preferència a qualsevol altra doctrina	Vv. 258-259
Conversió dels infidels per la doctrina lul·liana	Vv. 33, 329-332, 358, 668-669
Menypreu de la doctrina i dels plans de Llull per part de l'autoritat eclesiàstica	Vv. 34-35, 78-82, 188-190, 275, 556-564
Planys de Ramon Llull	Vv. 44, 412-420

Cal fer notar que en el *Desconhort* Llull també es refereix a les gestions que va fer prop de senyors laics perquè ajudessin els seus projectes¹⁵⁹. Eimeric no en diu res, i aquest és un altre indicatiu sòlid que el *Dialogus* s'adreça a un públic exclusivament eclesiàstic.

Com sigui, el fet és que Eimeric ha donat un retrat de Ramon Llull perfectament compatible amb la font lul·liana que cita, el *Desconhort*. Però més avall les coses es compliquen. Afegeix, efectivament, una mica més enllà, l'inquisidor:

Nam notorium temporibus illis fuit, et ipse Raimundus in libro predicto *De Planctu* ita inseruit, quod quemdam montem, qui usque hodie mons Raimundi Lull vulgariter et communiter appellatur, qui dicitur mons de Randa, ignarus et scientia inperitus conscendit, per triginta dies ibi stetit, certas ceremonias peregit, que omnia consilio sarraceni fecit; et cum descendit instructus descendit, quod indicium magnum fuit quod a diabolo sic edoctus sit, presertim quia in hiis sarraceno adhesit¹⁶⁰.

159. Cfr *Desconhort*, vv. 28, 149, 165. També invectiva el rei per culpa del qual es defeu el col·legi de llengües de Miramar, v. 656.

160. Cfr infra, línies 258-265. És a partir de Joan XXII que el binomi màgia-heretgia queda lligat. Ja el 1320 el papa consultava els teòlegs Guiu Terrena, Alexandre de Sant Elpidi i Jaume Fournier, a més d'alguns bisbes com és ara el de Lucca, Enrico del Carretto, sobre si calia considerar heretges els qui es lliuraven a ritus màgics i de bruixeria, estretament vinculats amb la invocació del dimoni; la resposta fou concordant: qualsevol que busqués l'ajut del diable era herètic: cfr R. MANSELLI, *Enrico del Carretto e la consultazione sulla magia di Giovanni XXII*, dins "Collectanea Archivi Vaticani" 6 (1978) 97-129. Joan XXII va obrir molts processos per aquesta causa, i amb la butlla *Super illius specula* del 1326 colpí amb l'excomunió tots els qui intentessin un pacte amb el diable: cfr F. CARDINI, *Magia, stregoneria, superstizioni nell'Occidente medievale*, Firenze 1979, 72. Eimeric parteix de la teoria per a recórrer el camí en sentit invers: atès que Llull ha estat condemnat com heretge, és molt

En el *Desconhort* no hi ha cap esment de la muntanya de Randa, ni de la manca d'estudis de Llull, ni del sarraí, ni encara menys del diable. S'hi esmenten de forma genèrica la donació de l'*Art general* "per do spirital", per donació divina, i els llibres "que Deus m a fayts trobar"¹⁶¹. Per tant, del que diu Eimeric en aquest text només es pot referir al *Desconhort* la "instrucció" que Llull rebé, atribuïda per Eimeric al diable i no a Déu.

Una atribució d'aquesta envergadura i, a més, lligada a l'esment d'un text que no podia ésser al·legat en tal sentit, causa una certa perplexitat. Si bé no podem per ventura aclarir tots els motius que van dur Eimeric a formular un judici tan negatiu, és possible de resseguir una mica l'itinerari que menà a un exabrupte tan radical.

Un dels crítics contemporanis de Ramon Llull, l'agustinia Agostino Trionfo, sembla haver estat el primer que va rebutjar que les "revelacions" rebudes per Arnau de Vilanova i Ramon Llull tinguessin origen diví, i el primer que les interpreta com il·lusions diabòliques:

Si igitur videmus aliquos mobiles et fluctuantes in statu eorum, ut nunc sint uxorati, nunc continentes, nunc saeculares, nunc religiosi, nunc ultra mare, nunc citra, nunc mundum spernentes, nunc appetentes, signum est visiones factas talibus non esse divinas revelationes, sed dyaboli illusiones¹⁶².

És una llàstima que per ara no hagi estat possible d'identificar l'opuscle d'Eimeric contra els errors d'Arnau de Vilanova¹⁶³, que probablement devia

probable que hagi estat invocador del dimoni. Els elements de convicció serien dos: la ignorància de Llull anterior a Randa, i la figura del sarraí.

161. Cfr *Desconhort*, vv. 85-86, 111, 415, 427, 708.

162. A. TRIONFO, *Tractatus contra divinatores et sompniatores*, c. 3, 14. D'aquest escrit, nascut probablement com a reacció a l'enrenou provocat per Arnau de Vilanova en fer públic el *Rabonament d'Avinyó* davant Climent V i els cardenals de la cúria romana, se'n coneixien fins fa ben poc la introducció, els títols dels capítols, fragments dels capítols 1, 4, 5 i 6, tot el capítol setè i la conclusió, que havia publicat R. SCHOLZ, dins *Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327-1354). Analysen und Texte. Zweiter Teil: Texte* (Bibl. des Kgl. Preuss. Hist. Instituts in Rom, X), Roma 1914, 481-490. Tornà a publicar els títols dels capítols, amb algunes notes sobre els consagrats específicament a Arnau de Vilanova, J. PERARNAU, en *Dos tratados "espirituales" de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval*, dins "Anthologica Annuaria" 22-23 (1975-1976 [1978]) 480-481, nota 5. Recentment ha estat editat per Pierangela GIGLIONI, *Il "Tractatus contra divinatores et sompniatores" di Agostino d'Ancona: Introduzione e edizione del testo*, dins "Analecta Augustiniana" 48 (1985) 7-111.

163. Que el va escriure ho afirma Baltasar Sorio, *Fr. Baltasar Sorio, O. P. de Viris illustribus Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum*. Estudio preliminar y edición por el Rvdo. José M^o de GARGANTA FÁBREGA, Valencia, Instituto Valenciano de Estudios Históricos 1950, 62; i Josep M^o COLL, en *Fray Felipe Puigserver, O.P. sollicita del convento dominicano de Gerona el "Fascinatio lullistrarum" de Eymeric*, dins "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses" IX (1954) 167-168, hipotitza que fou escrit devers 1385, data que seria molt acostada a l'Ex-purgate i al *Dialogus*.

molt al tractat d'Agostino Trionfo, com veurem que li és molt deutor el *Dialogus contra lullistas*. Siguin o no encertades les hipòtesis sobre la data de composició del tractat antiarnaldista d'Eimeric, és versemblant de suposar que l'inquisidor l'hauria escrit a causa de la pervivència de grups que continuaven aferrats a les tesis arnaldianes de reforma de l'Església i als seus càlculs sobre la vinguda de l'Anticrist¹⁶⁴. Justament, com veurem, el grup lul·lista atacat per l'inquisidor al *Dialogus* té punts de contacte precisos amb actituds inequívocament arnaldianes. Per tant, i tot lliga, no pot estranyar que Eimeric recorri a un teòleg com Trionfo, anti-espiritual, anti-reformista i partidari acèrrim del poder pontifici en el moment de les polèmiques entre Bonifaci VIII i Felip el Bell de França¹⁶⁵, per tal de menar la guerra contra un grup que per a ell coincidia amb aquells que havia debel·lat l'anconità.

El *Tractatus contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo d'Ancona apareix, per tant, com el precedent doctrinal que fa servir Eimeric per tal de situar Ramon Llull en les rengleres dels endevins o dels nigromàntics, i això ens força ara d'esbrinar aquest punt¹⁶⁶.

El sobredit tractat té una estructura força clara: els tres primers capítols donen la criteriologia per a distingir entre una revelació divina i una il·lusió diabòlica; els capítols 3-7 ataquen respectivament els espirituals, Arnau de Vilanova, Ramon Llull i Pèire Joan; els capítols 8-21 tracten de l'endevinació, la nigromància i altres actes i pràctiques màgiques o de bruixeria i encanteris, a propòsit de les quals Trionfo sembla posseir informació detallada.

164. La persistència de grups beguins i arnaldistes a Catalunya, contra els quals la Inquisició actua, és un fet entorn de 1325 i 1345: cfr. Josep PERARNAU I ESPELT, *Opere di fr. Petrus Johannis in processu catalani d'inquisizione della prima metà del XIV secolo*, dins "Archivum Franciscanum Historicum" 91 (1998) 505-516; també el nostre article *Documents relatius a la Inquisició del "Registrum Litterarum" de l'Arxiu Diocesà de Girona (s. XIV)*, dins "ATCA" 17 (1998) 385-386, 387-388, 390-393. Els lul·listes capitanejats per Antoni Riera que Eimeric atacarà l'any 1396 en la *Incantatio studii Ilerdensis* representen una tendència apocalíptico-espiritual, on són perceptibles les herències arnaldistes, olivianes, joaquimites i específicament lul·lianes, en frondosa barreja amb influències occamistes; cfr. el nostre article *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric O. P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 20-41.

165. Per totes aquestes qüestions, cfr el treball de Pierangela GIGLIONI, citat a la nota 162, sense oblidar la recensió que en va fer Josep Perarnau a "ATCA" 7/8 (1988-1989) 328-330.

166. Escrit el 1310, el tractat de Trionfo exposa teories teològiques i canòniques que, no havent pogut llegir encara l'inèdit *Tractatus contra demonum invocatores*, no som capaços d'entendre bé fins a quin punt són familiars a Eimeric. En el marc d'aquest estudi reservem per a les notes de tipus històrico-doctrinal que acompanyen l'edició del text la tasca d'assenyalar les múltiples coincidències de Trionfo i Eimeric i, per tant, la influència d'aquell sobre l'inquisidor.

Trionfo se situa en una perspectiva històrica que no deu res al joaquisme: l'aliança precristiana era imperfecta, i en aquella època la revelació ja prohibia totes les supersticions com és ara auguris, observació de somnis, encanteris i nigromància¹⁶⁷; després de la revelació cristiana i de la confirmació de la fe en l'època apostòlica, ja no hi ha miracles ni profecia. Per tant les profecies i revelacions dels visionaris són enganys del diable, que ja Crist i els apòstols havien anunciat per endavant, i contra les quals totes les precaucions són poques¹⁶⁸. Els senyals que ajuden a distingir allò que pot ésser inspirat per Déu o instigat pel diable són quatre: mobilitat i inquietud d'esperit, deformació de la pràctica religiosa, no conformitat amb l'Escriptura, falsedat barrejada amb veritats¹⁶⁹.

El punt fort d'aquesta manera de pensar rau en l'accent que es posa en el fet que la revelació queda closa amb l'extinció de la generació apostòlica. No hi pot haver revelació de coses noves, ni més etapes constituents, religiosament parlant, menades per l'Esperit Sant. Per tant, en matèria religiosa tot ha estat ja dit i, a part els aclariments sobre punts concrets que pugui donar l'autoritat competent, qualsevol novetat és directament sospitosa: si no ve de Déu, ve del diable¹⁷⁰.

Armat amb aquests principis, Trionfo no té cap dificultat a escometre els seus adversaris, tasca en la qual no el seguirem ara. Ens limitarem a assenyalar, amb Helmut Riedlinger¹⁷¹, que el capítol sisè del *Tractatus* de Trionfo és una crítica directa contra la pretensió de Llull de demostrar irrefragablement els articles de la fe, i potser també contra la seva *Art*¹⁷². Trionfo no és gens indulgent amb la intenció de Llull, que blasma amb paraules poc

167. Agostino TRIONFO, *Tractatus contra divinatores et sompniatores*, c. 1; ed. c., 58-60.

168. *Ib.*, c. 2; ed. c., 61-63.

169. *Ib.*, c. 3; ed. c., 63-65.

170. Eimeric ho expressarà, repetint-ho, amb la seva claredat habitual: "Omnis doctrina vel dogma quod ab alio habetur, vel habetur per studii investigationem, vel per alterius lectionem, vel per Christi seu Dei revelationem, vel per diaboli suggestionem, nec modus alius reperitur": cfr infra, línies 281-284. Igualment, en el text del *Directorium*, citat més amunt, text corresponent a la nota 149.

171. Cfr Raimundi Lulli *Opera Latina 154-155: Opera Parisiensia anno MCCCIX composita*, edidit Helmut RIEDLINGER, *Palmae Maioricarum* 1967, 101-103.

172. Els textos no poden ésser més explícits: "Capitulum sextum in quo ostenditur quod promittens irrefragabili demonstratione probare incarnationem Verbi et alios articulos fidei, cum hoc quod dicit falsum, derogat etiam fidei catholice et fomentum non modicum prestat hereticis. Sunt aliqui superbi, tantum de eorum intellectu presumptentes, ut totam rerum naturam se reputent eorum intellectu metiri posse, estimantes totum verum et demonstrationem esse quod eis videtur, et falsum esse quod eis non videtur. Tales igitur promittunt aliquibus regibus et principibus se irrefragabili demonstratione probare Dei filium esse incarnatum ac alios articulos fidei. Quod dictum, primo est falsum; secundo est derogatio fidei catholice; et tertio est magnum fomentum ipsis hereticis ...": Agostino TRIONFO, *Tractatus* ..., c. 6; ed. c., 71.

diplomàtiques¹⁷³, sense arribar a qualificar literalment la seva pretensió com directament instigada pel diable. El propòsit de Llull és qualificat com a fals, com a derisori de la fe catòlica i com a fomentador de posicions herètiques. És a dir, no cal especificar que tot això ve del diable, perquè de Déu no en ve pas. Per tant, etc.

El text eimericià del *Dialogus* forneix una altra pista: el sarraí. L'inquisidor parla d'un sarraí que acompanya Llull i l'aconsella a Randa. Les traces i moltes d'aquest sarraí constitueixen un indicatiu sòlid de la proveniència diabòlica de les doctrines lul·lianes: "presertim quia in hiis sarraceno adhesit". D'on treu Eimeric el sarraí? És evidentment una derivació de l'esclau moro de la *Vida coetània*, que va ensenyar àrab a Ramon Llull i que es va llevar la

173. "Multum ergo isti sunt superstitiosi et superbi, quia ex hoc quod habent aliquas rationes congruas ad ostendendum quod congruum fuerit Dei filium incarnari et pati et resuscitari, credunt illas congruitates et persuasiones demonstrationes esse, et non considerant miseri quod quae uni videntur esse demonstrationes, alteri rationes eius solventi videntur esse vilia sophismata": *ib.*, 73. El mateix blasme havia dirigit contra Llull el dominicà Guillem de Sequavilla en un sermó pronunciat a la Universitat de París entre 1297 i 1305: "Alii habentes pedem inflatum destruunt calceum quia, praesumentes aliqui de scientia sua et de ingenio naturali, nituntur scientificè demonstrare ea quae sunt materiae fidei, quod non est fidem astruere set destruere, dicente Gregorio: "Divina operatio si ratione comprehenditur non est admirabile [*sic*], nec fides habet meritum cui humana ratio praebebat experimentum": cfr. Vincent SERVERAT, "Trouver chaussure à son pied". *Un passage antilul·lien dans un sermon de Guillaume de Sequavilla*, dins "Archives d'Histoire Doctrinale et Littéraire du Moyen Âge" 62 (1995) 443-469; el text citat és a les pp. 465-466. D'alguna manera Llull va intentar de superar per endavant aquests blasmes, que nosaltres sapiguem, en un text del *Liber de convenientia quam habent fides et intellectus in obiecto*, obra escrita a Montpeller el 1304, on diu: "Iterum doctores sacrae Scripture conantur, quantum possunt, deducere rationes ad probandum divinam Trinitatem et Incarnationem etc., habentes sacram mentem et intentionem ad exaltandam sanctam fidem. Et ideo ego, qui sum verus catholicus, non intendo probare articulos contra fidem, sed mediante fide, cum sine ipsa non possem probare, nam articuli sunt per superius et meus intellectus est per inferius, et fides est habitus cum quo intellectus ascendit supra suas vires. Non autem dico quod probem articulos fidei per causas, quia Deus non habet causas supra se, sed per talem modum quod intellectus non potest rationabiliter negare illas rationes, et possunt solvi omnes obiectiones contra ipsas factae, et infideles non possunt destruere tales rationes vel positiones. Talis est ista probatio, sive dicatur demonstratio, sive persuasio, vel quocumque alio modo possit dici, hoc non curo. Quia propter nostrum affirmare vel negare nihil mutatur in re": pars I, n. 4, *ed. Mogunt.* 1729, 2a. Aquest text orienta en una direcció ben precisa per a copsar el pensament de Llull, que és diferent de tot el pensament escolàstic i que, més que pensament, vol ésser mètode, procediment, *art* i saviesa: l'essencial és poder dur el no creient a l'afirmació dels articles de la fe, destruint les seves objeccions i oferint algun aliment positiu a la seva intel·ligència, el que sigui possible. El tema és complex i presenta moltes dificultats, però és cert que Ramon Llull concedia una importància cabdal al fet de superar el moment destructiu en la crítica a les altres religions amb l'oferta positiva de raons, per tal de no donar ocasió a l'infidel perquè caigués en la "irrisio fidei". Sobre aquesta problemàtica, cf. Vincent SERVERAT, *L'irrisio fidei*. *Encore sur Raymond Lulle et Thomas d'Aquin*, dins "Revue Thomiste" XC (juillet-septembre 1990) 436-448. Cfr també, *infra*, pp. 109ss.

vida a la presó, on havia anat a raure després de l'intent d'assassinar el seu amo¹⁷⁴. Aquí entrem en un terreny insegur, car no és gens clar que Eimeric hagi conegut la *Vida coetània*, i, això no obstant, a vegades sembla tenir informacions que, en darrer terme, vénen d'aquell relat. Efectivament, la *Vita* relata l'episodi del moro, però també explica que Ramon Llull no sabia llatí¹⁷⁵, i Eimeric, que ho sap, no ho ha pas llegit al *Desconhort*, que no en parla, tot i que ho pot haver llegit en d'altres llocs, com ja hem insinuat més amunt. D'altra banda, Eimeric parla de les cinc aparicions del Crucificat a Ramon Llull com d'un episodi relacionat amb la il·luminació de Randa i la pretesa comunicació d'una doctrina especial, i desconeix la gran crisi de Gènova. Podem concloure, doncs, que no és gens clar que conegués la *Vita*. Aleshores, a part de les informacions del *Desconhort* i dels altres llibres lul·lians als quals tingué accés¹⁷⁶, caldria concloure que Eimeric va copsar alguns dels elements de l'hagiografia lul·liana directament dels grups de lul·listes que combatia i, o bé els va copsar confusament, o bé els va deformar a consciència. En l'assumpte del sarraí hi ha elements objectius

174. *Vita Raimundi Lulli*, 11-13; ed. GAUFFIER, 151-152; ed. HARADA, 278-280. Dominique URVOY, en *Penser l'Islam. Les pré-supposés islamiques de l'Art* de Llull, Paris, Vrin 1980, creia poc versemblant que l'esclau comprat per Llull fos un home cultivat. Cfr també el text eimericià transcrit *infra*, a la nota 180. Més tard s'ha referit a la qüestió Antoni BONNER, el qual, recollint unes suggestions de Ricard SOTO I COMPANYY exposades en *Les relations sociales i l'agricultura a Mallorca entre la conquesta catalana i les "Ordinacions" de Jaume II* (1229-1302): *alguns problemes i suggeriments per a la recerca*, dins "Exposicions d'investigadors actuals sobre història de Mallorca", Escola d'Estiu, agost 1981 [treballs inèdits], i en *La población musulmana en Mallorca bajo el dominio cristiano (1240-1276)*, dins "Fontes Rerum Balearium" II (1978) 65-80, 549-564, emet la hipòtesi que l'esclau de Llull podria no ésser mallorquí, ans procedir d'Andalusia o del Magreb, i probablement seria un personatge més o menys culte: cfr *L'aprenentatge intel·lectual de Ramon Llull*, dins "Studia in honorem prof. M. de Riquer", II, Barcelona, Quaderns Crema 1987, 11-20. Podria ésser un símptoma de la cultura del moro la seva abrupta autoestima, manifestada en la blasfèmia contra Crist i en el coratge del seu suïcidi?

175. *Vita Raymundi Lulli*, 11: "Cumque venisset illuc [a Mallorca], ... in eadem civitate didicit parum de gramatica"; ed. GAUFFIER, 151; ed. HARADA, 278.

176. Els vint volums que Eimeric esmenta una i altra vegada (*Directorium inquisitorum*, II, q. 26: Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 107rb; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, f. (LXXIII)d, línia 36; *Directorium*, 255b; *Expurgate Vetus fermentum*, ms. 141-23-15 de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, f. 190vb, línies 23-24; *Dialogus contra lullistas*, *infra*, línia 16) són els següents: 1. *Liber de philosophia amoris*; 2. *Liber de Centum Dei nominibus*; 3. *Liber super I Sent*, *Liber super II Sent*, *Liber super III Sent.*; 4. *Liber Contemplationum*; 5. *Liber de Septem Arboribus* (=Arbre de Sciència); 6. *Liber de ecclesiasticis proverbiiis*; 7. *Liber de contritione, confessione, satisfactione et oratione*; 8. *Liber orationum*; 9. *Liber Amati et Amici*; 10. *Liber de Benedicta tu in mulieribus*; 11. *Liber de Beata Maria*; 12. *Liber de articulis fidei*; 13. *Liber de Doctrina puerili*; 14. *Liber de Plactu Raymundi*; 15. *Liber intentionum*; 16. *Liber de Arte amativa*; 17. *Liber de tentatione*; 18. *Liber de oratione*; 19. *Liber de anima rationali*; 20. *Liber Apostolicum*. Cfr. ALOIS MADRE, *o. c.*, 158, que assenyalava els quatre darrers com a desconeguts.

que farien descartar, almenys provisionalment, la deformació intencionada. I diem provisionalment, perquè haurem d'argumentar de forma indirecta.

El professor Lluís Garcia Ballester, en els seus estudis sobre la medicina entre els moriscos, basats en documentació de la Inquisició de finals del segle XV i del XVI, ha assenyalat la importància que tenia per al grup social morisc la creència en i la invocació dels dimonis. Aquest element cultural havia arribat als àrabs a través de l'espiritisme oriental i el neoplatonisme alexandrí i tenia una significació molt diversa de la que prenia dins el cristianisme tot el que es relacionava amb el diable. Per a un morisc tot l'univers era ple d'esperits; aquests esperits o genis —i només cal evocar ací *Les mil i una nits*— eren poderosos, tenien diverses facultats, a voltes es vinculaven a signes o figures que es podien activar mitjançant conjurs. N'hi havia de bons i de malignes, i eren també diferents les maneres de relacionar-s'hi¹⁷⁷.

La documentació a la qual fa referència Garcia Ballester no permet d'anar més enllà del segle XV. Amb tot, el *Dialogus contra lullistas* conté un text en el qual Eimeric exposa el seu parer sobre la il·luminació de Randa, que haurem d'analitzar amb cura:

177. LUIS GARCÍA BALLESTER, *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI. Vol I: La minoría musulmana y morisca*, Akal Editor 1976, 124-133; 165-180. Sobre l'origen alexandrí de la teoria dels esperits, cf. A. CARDONER PLANAS, *Magia y medicina*, Barcelona 1947, 3-6. El mateix Cardoner Planas documenta diverses pràctiques de fetilleria a la cort catalano-aragonesa dins *Personajes de alcurnia y hechicerías en la casa real de Aragón*, Barcelona 1971, dins "Medicina e Historia" LXXIV (1971) 1-15, on cita diversos documents de l'ACA (cfr *Documentis* II, 232, doc. CCXLVII). També es pot consultar *Les Sciences occultes à Perpignan au XIVe siècle*, s. I, s. a., 8-9, de Pierre VIDAL, i Jaume SERRA I BARCELÓ, *La Inquisición Mallorquina i els Musulmans (1579-1631)*, dins "Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana" 41 (1985) 279-307, especialment 289-290. Cauen també dins aquest interès els treballs de J. PERARNAU, *Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XV*, dins "ATCA" 1 (1982) 47-78 i *Finalment la "Cigonina" i la seva 'Nigromància'*, dins "ATCA" 15 (1996) 409-414. Sobre supersticions morisques en general, cfr també J. RIBERA Y TARRAGÓ, *Supersticiones moriscas*, dins "Disertacions y Opúsculos", vol I, Madrid 1928, 493-526; F. PONS I BOIGUES, *La Inquisición y los moriscos de Valencia* dins "El Archivo" [Denia] II, X-XII (abril-junio 1888), recollit dins "Estudios Breves", Tetuán 1952, 39-65. Cfr també Julio CARO BAROJA, *Vidas mágicas e inquisición*, vol. I, Madrid, Taurus 1967, 31-32. Que en temps d'Eimeric les pràctiques màgiques, alquímiques i nigromàntiques tenien partidaris en la cristiandat ho demostren no solament els tractats que l'inquisidor va dedicar contra aquestes pràctiques (*Contra astrologos imperitos atque contra nigromanticos de occultis perperam indicantes*, 1395, inèdit; *Contra alchimistas*, 1396 [editat per Sylvain MATTON, *La traité "Contra les alchimistes" de Nicolas Eymeric*, dins "Chrysopeia" 1 (1987) 93-136, sense tenir, però, en compte els manuscrits de Madrid, BN 6213, fol. 1-18, i Sevilla, Bibl. Cap. y Colombina 141-23-14, f. LVIIra-LXra]; a la invocació dels dimonis, tractada sobretot des del punt de vista jurídic, Eimeric hi va consagrar el *Tractatus contra daemonum invocatores*, 1359, per desgràcia rigorosament inèdit), ans també en un pla més general la condemna que de totes les pràctiques supersticioses va fer la Universitat de París el 1398, entre les quals hi era inclosa la nigromància amb totes les seves cerimònies i espècies; cfr. DENIFLE, H. - CHÂTELAIN, E., *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. IV (1394-1452), París 1897, 32-36, doc. 1749.

I. Magister vester in monte in quadraginta diebus habuit revelatione dogma suum, ut ipse inquit. Quid ad hoc dicitis?

L. Sic legimus et credimus.

I. Et quibus cerimoniis mediantibus?

L. Clare nescimus, quia non legimus.

I. Nonne audivistis quod ad montem illum quadraginta panes tulit secum?

L. Audivimus, sed si est verum nescimus.

I. Audivistis quas in monte in toto illo tempore fecerit ceremonias? Si orationes, obsecrationes, genuflexiones, candelarum accensiones et ieiuniorum observationes?

L. Suficit tibi, et de aliis non cures, quod illo tempore Christus sibi apparuit quinquies, qui ei oretenus tantam scientiam contulit et docuit.

...

I. Ad propositum nos reducamus. Dicatis: predictis quadraginta horis in quibus vel post quas istam doctrinam obtinetis, que in illis quadraginta vel quinquaginta horis facitis? Quas observaciones agitis?

L. Dimitte nos in pace et tace!

I. Dicite: facitis orationes, obsecrationes, genuflexiones, fumigationes, candelarum accensiones et oblationes?

L. Iam tibi diximus quod non cures, quia a nobis nihil percipies. Cogitare potes quod non dormimus, sed aliquid facimus et dicimus ut obtineamus que petimus.¹⁷⁸

En primer lloc, el text suggereix que els lul·listes d'Eimeric saben poc sobre la il·luminació de Randa, i en aquest aspecte els lul·listes serien ben tradicionals, car la *Vita* és més aviat parca en aquest punt¹⁷⁹.

178. Cfr infra, línies 2149-2162, 2180-2189. En el *Directorium* hi ha una evocació de les pràctiques dels invocadors del diable que coincideix perfectament amb el text, més sintètic, del *Dialogus*: "In predictis enim et aliis nonnullis libris et inquisitionibus apparet quod quidam daemones inuocantes manifeste exhibent honorem latriae daemonibus inuocatis, utpote eis sacrificando, adorando, orationes execrabiles effundendo, se daemonibus deuouendo, obedientiam promittendo, aliquid se facturos pro daemonibus asserendo, per talem daemonem iurando, per nomen alicuius superioris daemonis istum quem inuocant adiurando, laudes daemonum vel cantus in eius reuerentiam promendo, genua flectendo, prostrationes faciendo, castitatem pro daemonis reuerentia vel monito obseruando, ieiunando vel carnem suam alias macerando, vestibus nigris vel albis pro daemonis reuerentia et artis monito induendo; per characteres et signa et ignota nomina obsecrando, luminaria accendendo, thurificando; de ambra, ligno aloes et similibus aromaticis subfumigando; aues vel animalia alia immolando; sanguinem proprium ex se emittere procurando, aues vel animalia alia seu eorum partes comburendo, sal in ignem mittendo; holocaustum de quouis faciendo. Omnia enim predicta et quamplura alia nepharia in praedictis inueniuntur a daemonibus consultata et concupita. In quibus omnibus et quolibet praedictorum honor latriae, si praedicta bene considerentur, daemonibus exhibetur": p. II, q. XLIII; ed. Pegna, 338a-b.

179. Cfr *Vita* ..., 14; ed. GAIFFIER, 152-153; ed. HARADA, 280. La "il·luminació" de Randa és descrita amb quatre paraules: "... subito Dominus illustravit mentem suam". Aquest element pot ésser considerat, en la seva formulació estricta, com a provinent en línia recta del Lull històric, el qual es refereix sempre al fet de Randa amb evident contenció,

També és veritat que el silenci dels lul·listes a propòsit de la il·luminació de Randa pot ésser una simple estratagema literària de l'inquisidor: els lul·listes farien l'orni a propòsit de Randa, com fan l'orni a propòsit de llur pròpia il·luminació, quan Eimeric els pressiona. Com sigui, i amb evident habilitat i malícia, l'inquisidor ha situat un moro, que no sabem ben bé d'on surt¹⁸⁰, a Randa, al costat de Ramon Llull, en les primeres línies del *Dialogus*. I cap al final, sense cap més al·lusió al moro, emergeix la pregunta-clau: què va fer R. Llull a Randa? Davant el silenci dels lul·listes, Eimeric no s'estarà de suggerir possibles activitats, totes relacionades amb el culte i la invocació diabòlica: pregàries, invocacions, gestos d'adoració, ritus i pràctiques religioses, fumigacions (els famosos "sahumerios" dels processos inquisitorials del XV i del XVI). Prescindint de qualsevol text lul·lià, afirma que Llull va sojornar a Randa quaranta dies¹⁸¹ i que hi va dur qua-

com s'ha pogut observar en els textos citats més amunt del *Desconhort*. La *Vita*, bo i afirmant que conté la narració autobiogràfica del mateix Llull, no es pot prendre com una transcripció directa dels seus records, ans és una obra amb un grau d'elaboració literària perfectament detectable: cfr M. RUFFINI, *Il ritmo prosaico nella "Vita beati Raymundi Lulli"*, dins "Estudios Lulianos" 5 (1961) 5-60, especialment 57-60. Però no solament la *Vita* ha sofert un procés d'elaboració intensa, ans la mateixa narració autobiogràfica de Llull, en un moment —any 1311— que semblava favorable als projectes lul·lians, pot haver estat focalitzada pel mateix Llull cap a justificar la validesa missionera de l'Art: cfr Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *Idea y estructura de la "Vita Raymundi Lulli"*, dins "Estudios Lulianos" 27 (1987) 1-20. En tot cas, els elements més declaradament encomiàstics i fabulosos que conté la *Vita*, assenyaladament l'episodi del pastor (*Vita*, 15; ed., GAIFFIER 153-154; ed. HARADA, 281), formen part de la llegenda que ben aviat es va formar entorn de Llull.

180. Al final de l'*Expurgate vetus fermentum*, Eimeric hi posa un altre resum de la vida de Llull, molt centrat en l'episodi de Randa, on parla del sarraí com d'un element clau en els fets esdevinguts en aquella muntanya i les seves conseqüències: "Fuit enim veritas, et de hoc est in illis partibus etiam apud graves publica vox et fama, quod de consilio cuiusdam saraceni sui captivi in insula Maioricarum quemdam montem, usque hodie mons de Randa vulgariter nuncupatum, conscendit, per certos dies certas ceremonias agens ibi stetit, cellulam sibi construxit, et cum descendit se supradicta doctrina imbutum comperit, saracenum, vt promissit, liberum dimisit, et ad condendum libros in vulgari, quia semper ex toto gramaticam ignoravit, per annos viginti et amplius insudavit, et ad diversas mundi partes se transferens libros suos in latinum quam plures transferri procuravit, et in latino et in vulgari maxime publicavit" (Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 219r a-b). Com es veu, Eimeric parla d'oïda, i encara seleccionant les seves suposades fonts d'informació. Si aquestes existiren realment, la deformació del moro de la *Vita coetanea* podria ésser anterior a Eimeric, sense que ho considerem probable. L'inquisidor ha sentit tocar campanes, però el toc no consona. Una vegada més Eimeric dóna mostres de no haver conegut la *Vita*, altrament no podria dir que després de Randa, Llull alliberà el seu esclau musulmà! El detall transmès per la *Vita* de l'eremitori que Llull va construir a Randa, però després de la il·luminació, no podia deixar d'ésser un fet evident durant el segle XIV. Sobre l'eremitori, cfr Guillem MOREY MORA, *La localització del primitiu ermitatge de Ramon Llull al Puig de Randa*, dins "Estudios Lulianos" 28 (1988) 39-49.

181. La *Vita* distingeix dues estades de Llull a Randa: la primera dura vuit dies i culmina amb la il·luminació famosa. Seguidament Llull es tanca a l'abadia de la Real i escriu la seva primera Art. Escrit el llibre, se'n torna a Randa i s'hi construeix un eremitori; aquesta

ranta pans. És probable que els pans estiguin en relació amb els *nepharia sacrificia* de la línia 2218, oferts al diable pels lul·listes, segons suposició maligna de l'inquisidor¹⁸², o potser, en línia amb pràctiques màgiques documentades més tard¹⁸³, suggereixen que a Randa Llull s'hagués lliurat a ritus sacrificials o convivals amb el diable. Amb molt pocs elements, l'inquisidor ha creat un context de màgia i invocació diabòlica.

En el marc de les finalitats del *Dialogus*, Eimeric en tenia prou presentant la seva agosarada suggerència que, com hem vist, ja s'insinuava en el text del *Directorium* més amunt esmentat, encara que allí no es desenvolupava com ací. En el *Dialogus* no queda resolt, ni de bon tros, si Ramon Llull invocà o no el diable a Randa, però tant és. L'inquisidor, com els altres jutges, no pot ben sovint obtenir les proves que busca, i això no l'eximeix de mantenir una actitud d'alerta¹⁸⁴. La sospita quedarà sempre en l'aire ..., i en el pla literari i propagandístic en què es planta Eimeric en el *Dialogus*, això és més que suficient.

segona vegada el sojorn dura quatre mesos llargs: ed. GAIFFIER, 152-153; ed. HARADA, 280-281. Els quaranta dies d'Eimeric són un element recollit o construït per l'inquisidor, que maneja aquí una xifra bíblica perfectament recognoscible: cfr el sojorn de Moïses al Sinai (Ex. 24,18; 34,28), el viatge d'Elias a l'Horeb (1 Reg. 19,8) i el dejuni de Jesús al desert (Mt. 4,2; Mc 1,13; Lc 4,2).

182. Escau de recordar un text que ve com l'anell al dit, encara que tardà, d'una obra que, a la llum de la bibliografia citada a la nota 177, sembla talment descriure les pràctiques supersticioses dels moriscs: "Es luego la magica o nigromancia aquella arte maldita: con que los malos hombres hazen concierto de amistad con el diablo: y procuran de hablar y placticar con el para le demandar algunos secretos que les revele: y para que les de favor y ll ayda para alcançar algunas cosas que ellos desean y para hazer estas inuocaciones el diablo les tiene enseñadas ciertas palabras que digan: y ciertas ceremonias que hagan: de sacrificios de pan y vino y viandas: de sahumerias con diuersas yeruas y perfumes. y el demonio tiene concertado con ellos por estos sacrificios que le hazen: que con estas ceremonias les aparescera y hablara por palabras o por señas con que se entienda": [P]. CIRUELO, *Repronación de las supersticiones y hechizerias*, Salamanca, Guillermo de Milis 1539, f. 25v-26r.

183. Cfr Martín del Río, S. I., *Disquisitionum magicarum libri sex*, Moguntiae 1612, on, per exemple, es llegeix: "Possunt [daemonia] exhibere conuiuia, vel phantastica plane, vt arbitrator fuisse Aegyptiorum de quibus apud Originem Celsus, et Brachmanum, apud Philostratum, et Pasetis apud Suidam; et exhibebat superioribus annis Scotus Parmensis, ex cuius epulis saturi, vt sibi visi, conuiuiae, mox fame vera cruciabantur: vel ex veris cibis: quos cum daemon praebet sagis, ut plurimum morticina sunt, mali gustus et odoris tetri, nimirum diuina sapientia, raro permittit ut suauis cibos apponat: ne gumiis haec sit ad inescandum efficax illecebra, sal vt plurimum deest, saepe panis, forte an vt diuinis mysteriis orgia instituit contraria: nam in veteri testamento panes propositionis quotidie coram Domino ponebantur: et omnis victima atque oblatio salibatur, nunc etiam baptismus sal miscetur, et in Eucharistia pascimur viuifica Christi Domini carne panis speciebus siue accidentibus velata, an haec odii causa in salem et panem: Non dubito, si Deus sinat, et ipse velit: posse et salem et panem et bene ac opipare conditos cibos apponere, raro id facit: non raro iubet inuitatos symbolum conferre, quemque quo vesci volet secum adferre: quod sagae non numquam confessae iudicibus": lib. II, q. XII, n° 7, p. 143.

184. Ho diu ben clarament Eimeric: "Sum hereticorum inquisitor et sic male fidei possessor; vulpeculas volo capere que caudas habent ad invicem colligatas; quare caute oportet me procedere et non cuique spiritui credere": cfr infra, línies 2221-2223.

Resumint: D'una manera perfectament deliberada, Eimeric planteja en el *Dialogus* la possibilitat que Llull hagi estat un invocador del diable. El fonament darrer d'aquesta malèvola insinuació és la condemna de la doctrina lul·liana continguda en vint volums de Ramon Llull, per l'Església. Essent la doctrina lul·liana heretical i errònia, el seu origen només pot ésser diabòlic¹⁸⁵. L'autoritat que ho confirma és Agostino Trionfo i el signe que ho corrobora és la presència d'un moro al costat de Ramon Llull, a Randa. Aquest és l'ordre lògic dels elements del raonament.

L'ordre històric dels elements és aquest altre. El tractat *Contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo estableix que la doctrina que no procedeix de Déu procedeix del diable; a partir de la vida i acció de Llull pren cos la idea de la il·luminació de Randa, ampliada de seguida amb elements hagiogràfics i meravellosos; l'inquisidor Eimeric presenta la doctrina lul·liana com a vehementment sospitosa d'heretgia a Gregori XI i aquest la condemna i prohibeix en la butlla *Conservationi puritatis*; Eimeric elabora en el *Dialogus contra lullistas* la hipòtesi d'unes suposades relacions de Llull amb el diable a propòsit de la il·luminació a Randa, sobre la base de transformar l'esclau moro real i històric que va ensenyar àrab a R. Llull en un personatge, mescla d'alfaquí i de guaridor, tal com ja podia ésser perceptible a finals del segle XIV en terres de conquesta cristiana relativament recent, el qual iniciaria Llull en els secrets de la invocació del dimoni. La hipòtesi és possible per la base doctrinal que la sustenta (Trionfo) i per la versemblança de la figura marginal i suspecta del moro. És evident, d'altra banda, que la figura del moro que crea Eimeric és la desmitificació radical de l'esclau moro històric de la vida de Llull. Si segons la *Vita* i l'hagiografia el moro li ensenyà àrab, segons l'inquisidor el moro només podia haver ensenyat al cristià heretge Llull d'invocar el dimoni, art cap a la qual la tirada dels moros és una dada gairebé òbvia per a una mentalitat cristiana de l'època. I ja no diguem per un inquisidor que en virtut del càrrec es confessa "male fidei possessor".

8.2. RAMON LLULL MÀRTIR (?) I TERCARI FRANCISCÀ

Avui el martiri de Ramon Llull és considerat llegendari¹⁸⁶. El primer que sembla haver-ne fet l'afirmació explícita és Charles Bouvelles, l'any

185. Cfr infra, línies 281-290.

186. Ha tractat exhaustivament la matèria del suposat martiri de Llull M. BATLLORI, en *Un problema agiografico intorno a Ramon LLull (Raimundo Lullio): il martirio*, dins "Agiografia nell'Occidente cristiano, secoli XIII-XV", publicat en la sèrie "Atti dei convegni Lincei" 48 (Rome 1980) 115-128; n'hi ha versió catalana dins M. BATLLORI, *Orientacions i recerques*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1983, 141-156; el treball fou reelabo-

1500¹⁸⁷. El mallorquí Mateu Malferit, del s. XV, parla del martiri de Llull, encara que sembla haver confós la missió a Bugia del 1307, que va acabar amb l'apedregament de Llull, amb la del darrer any de la seva vida, 1315-1316¹⁸⁸. En els textos eimericians que hem examinat només es diu que morí a Mallorca, i que fou sebollit al convent de framenors, perquè era de la tercera regla de sant Francesc¹⁸⁹. Això no obstant, i encara que sigui per a negar-lo, Eimeric es fa ressó en el *Dialogus* del martiri de Ramon LLull:

I. Peto a vobis unum: Scitis vos hunc Raimundum pro fide fuisse mortuum insultibus impiorum?

L. Numquam audivimus. Quare dicis?

I. Dico ideo quia, si sic, potuissetis eum honorare ut beatum. Olim enim martyres non canonizabantur, sed ad venerandum eos ut martyres sola martyrii sufficiens causa erat ...¹⁹⁰.

Aquesta al·lusió d'Eimeric suggereix que, almenys el 1389, la llegenda del martiri de Llull ja estava formada. Que l'inquisidor faci dir als lul·listes que ells no n'han sentit a parlar mai no pot constituir cap objecció, perquè la responsabilitat de l'afirmació és d'Eimeric. L'inquisidor evoca més aviat el no-martiri de Llull per a blasmar els lul·listes, perquè pretenen que Ramon Llull és sant i que com a tal ha d'ésser tingut. Eimeric nega la santedat de Llull, perquè un heretge no podrà ésser mai sant, i, a més, precisa que l'Església no l'ha pas canonitzat. Per tant, només podria ésser venerat com a sant, si hagués estat martiritzat, cosa que ell mateix fa dir als lul·listes que mai no ho han sentit a dir.

No creiem pas que Eimeric hagi parlat del martiri de Llull d'una forma purament casual i especulativa. La santedat de Llull en el *Dialogus* és evocada en un context precís: el dels heretges que creuen que els condemnats per l'Església per causa d'heretgia són sants i com a tals els veneren en llurs cercles. En un passatge força violent del *Dialogus*, quan Eimeric amenaça els lul·listes directament amb la foguera, el tema és plantejat en els seus termes exactes:

I. *Ve qui dicitis noctem diem et tenebras lucem!* Sed incendium dabit vobis intellectum, cessabunt verba cum perventum fuerit ad verbera; ergo acquiesci-

rat en *Vida de Ramon Llull. Les fonts escrites i la iconografia coetànies*, a cura de M. Batllori i J. N. Hillgarth, Barcelona, Associació de bibliòfils de Barcelona 1982, 31-37. Hom en pot veure la versió definitiva en M. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme, Obra completa*, vol II, València, Biblioteca d'Estudis i Investigacions Tres i Quatre 1993, 51-67. Cfr també J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Barcelona, Curial-PAM 1998, 163, nota 369.

187. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme*, o. c., 59-62.

188. ID., *ib.*, 57.

189. Cfr supra el text corresponent a la nota 157.

190. Cfr infra, línies 2605-2610.

te, acquiescite, veritati credite, quod corde concepistis reicite, quod ore protulistis revokeate; quod nisi adqueveritis, de igne temporali ad ignem transibitis sempiternum.

L. Penam temporalem mundus nobis poterit irrogare, sed eternam non poterit procurare; metum mortis temporalis nobis poteris incutere, sed eternalis non poteris inmittere; certi etenim sumus quod multi hic in terris ut heretici incendio concremantur qui illic in celis ut victoriosi martyres coronantur.

I. Ut estimo turbare me vultis, irritare me queritis, trufare cupitis, ludo dicitis, quia non sic ut affatis creditis.

L. Non trufamus, non ludimus, sed ut mente credimus dicimus ...¹⁹¹.

Els lul·listes d'Eimeric creuen que Ramon Llull és sant i el veneren com a tal. En aquest context, el martiri seria la prova del nou i Eimeric l'ha de rebutjar, al preu de fer dir als lul·listes que ells no en saben res. Ja tindrem ocasió de veure que els lul·listes que pinta Eimeric són susceptibles d'ignoràncies sospitosament oportunes. En el cas del martiri de Llull més aviat potser caldria fer la hipòtesi que la llegenda es forma, sobre el fet real de l'apedregament de Bugia, com a reacció defensiva i apologetica dels grups lul·listes en ésser atacats per l'inquisidor Eimeric. Això no és pas dit sense fonament.

En un context ben diferent, encara que sempre de discussió, Eimeric posa en boca dels lul·listes uns retrets que hom li adreça:

L. Adhuc ratificas, adhuc confirmas. Nescis quod farisei, audito hoc verbo, *scandalizati sunt*? Nescis quod multi et magni ex hoc verbo contra te indignati sunt?

I. *Sinite, ceci sunt et duces cecorum*.

L. Nescis quod hic Raimundus est, prout tu, patria catalanus? Ergo pugna pro patria, ut non involvatur tanta infamia.

I. Amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica veritas. Contra fidem non defendo patrem, non agnosco matrem, non revereor progeniem, sed primam pre omnibus revereor veritatem.

191. Cfr infra, línies 1094-1106. La darrera proposició dels lul·listes, tal com és impugnada en el *Dialogus*, fa pensar en la proposició o error número vint dels begards i beguins, reportada al *Directorium*, 283 a, segons la qual els quatre framenors que van ésser condemnats i immolats a Marsella el 1318 foren injustament condemnats, car defensaven la veritat de la regla evangèlica; per això, deien els beguins, no van ésser heretges, ans catòlics; més encara, foren màrtirs gloriosos, i els beguins imploraven llur intercessió i sufragis davant Déu. Una cosa semblant havia passat molt poc abans amb motiu del judici dels templers: en ésser interrogats vint-i-dos doctors de la facultat de teologia de París si els templers cremats per heretgia el 1310 eren efectivament heretges, dinou van contestar que no: cf. N. VALOIS, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 1910, 229-241. L'expressió que usa Eimeric tant en el *Directorium* com en el *Dialogus* fa pensar en els versos de Godofré de PARIS, probable testimoni dels autos de fe parisencs del 1310: "Et mains, ou monde condempnez / sont lassus au ciel coronez" (*Chronique rimée*, vv 3553-3554; ed. dins *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, t. XXII, publicat per MM. DE WAILLY et DELISLE, Paris 1865, 123). Cfr infra, nota 193.

L. Quis *unquam* carnem suam odio habuit? Quis corpus contempsit? Non recordaris quod hac ex causa temptarunt te interimere? Non agnoscis quod adhuc querunt te interficere? Ergo sile, aures claude, linguam tene, comede et quiesce, adquiesce et iterum dicimus, adquiesce.

I. *Propter Sion non tacebo et propter Iherusalem non quiescam*, donec tanta per-versitas heresum extirpetur. Audite Ihesum Nazarenum de celis clamantem pariter et admonentem: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere*. Si non esset patientia martyrum, ubi esset sevitia tyrannorum? Inflicta mors inquisitorum gloria est et corona eorum. Si non essent hereses, ubi essent fidei tirones? etc.¹⁹²

A part de les conseqüències no precisament falagueres que l'acció d'Eimeric li suscità, no deixa d'ésser cridanera l'apel·lació al patriotisme com a mesura per a temperar la fogositat de l'inquisidor contra Llull i el lul·lisme. Però el que ara interessa de subratllar no és que hom retregui a Nicolau Eimeric la seva falta de patriotisme, sinó que l'atac de l'inquisidor contra Llull, sens dubte apassionat i radical, suscita unes reaccions no menys radicals en els qui se senten atacats, que no són pas tots lul·listes, i el primer de tots ells, Pere III. Per això és perfectament legítim de pensar que una de les mesures de defensa del grup lul·lista davant l'atac inquisitorial hagi pogut ésser la intensificació dels mèrits virtuoses de Llull i especialment la divulgació del seu martiri.

El text que hem transcrit es deixa interpretar de moltes maneres. D'una banda hi ha els "insultus impiorum", tret que pot provenir de la *Vita* i d'altres obres lul·lianes. Eimeric no nega aquests "insultus". Nega només la mort de Llull per causa llur; millor dit, fa negar als lul·listes el martiri de Llull. Des d'un punt de vista literari és molt més eficaç que siguin els lul·listes els qui neguin el martiri que no pas si ho feia l'inquisidor. El lector queda doblement convençut. D'altra banda, per què a l'inquisidor li interessa de fer dir als lul·listes que Ramon Llull no fou màrtir? Per què li interessa que als ulls dels destinataris del *Dialogus* siguin els lul·listes mateixos els qui apaguin les flames del martiri de Llull? No podria ser que aquestes flames les hagués provocades l'inquisidor mateix amb la seva obstinada persecució?

Pel que fa al testimoniatge d'Eimeric sobre el fet que Ramon Llull pertangués al tercer orde de sant Francesc, només hem de precisar que aquesta és, per l'inquisidor, una dada alarmant. Als lul·listes que esmenten el fet com un signe de la santedat de Llull, Eimeric els respon molt expeditivament:

I. Dicitis de tertia regula. Etsi tertia regula de se sit bona, sub colore autem illius fiunt multa mala et seminantur multe hereses in Dei Ecclesia, et

192. Cfr infra, línies 346-365.

latent multi et quamplures heretici sub illa, ut docet communis experientia. Transferatis vos ad alia, non faciatis festum quia fuit de illa regula.¹⁹³

És, doncs, des d'un punt de vista merament professional, en tant que inquisidor, que Eimeric recull en el *Dialogus* la professió de Ramon Llull en el terç orde franciscà, orde i professió sospitoses als seus ulls. Entrem, doncs, en un dels centres neuràlgics de la polèmica religiosa del segle XIV, i per això ara hem d'abordar els aspectes doctrinals del *Dialogus*.

II

És efectivament molt clar que el *Dialogus* esguarda uns lul·listes força especials. Una lectura fins i tot distreta de les dotze proposicions que l'inquisidor els atribueix crea tot d'una la sensació de trobar-se lluny de Ramon Llull. I aquesta és la primera dada que hem de recollir.

9. L'EVOLUCIÓ DEL LUL·LISME DEL S. XIV

Hillgarth va fer remarcar molt oportunament les especials relacions de Ramon Llull amb els franciscans, especialment durant el generalat de Raimon Gaufredi (1289-1295), protector de l'ala espiritual, i el seus contactes amb Pèire Joan i Bernat Deliciós a Montpeller i a Roma, i amb d'altres idealistes, com és ara el príncep Felip de Mallorca¹⁹⁴. Batllori hipotitza contac-

193. Cfr infra, línies 2405-2409. Aquestes paraules d'Eimeric no són res més que una exegesi de la manera com el papa Joan XXII parlava de la tercera regla franciscana en la butlla *Sancta Romana*: "Nonnulli etiam ex ipsis (begards i beguins) asserentes se esse de tertio ordine beati Francisci, paenitentium vocato, predictum statum et ritum eorum sub velamine talis nominis satagunt palliare ..."; cf. *Directorium*, II, q. 16; ed. Pegna, 292 b. Justament a València fou tristament famós el destí de Jaume Just, Guillem Gilabert i Martí Pere, del Tercer Orde de sant Francesc, que tenien cura de l'Hospital de Santa Maria, popularment anomenat *dels beguins* i també *dels ermitans*; foren processats i condemnats entre 1342 i 1348 per R. de Masquefa, comissari de l'inquisidor Bernat de Puigcercós, acusats d'ésser beguins i d'ensenyar que els religiosos, clergues i laics condemnats per Climent VI a la seva Cúria i pels inquisidors en altres llocs del món eren benaurats i regnaven al cel com a màrtirs de Crist: cfr Josep M. POU i MARTÍ, *Visionarios beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XIV)*, Vich 1930, 200-206. Sobre beguins catalans, llur vinculació amb el tercer orde franciscà i les dificultats que van experimentar amb l'autoritat eclesiàstica, cf. JOSEP PERARNAU, *L'Alia Informatio Beguinorum*, Barcelona 1978, 126-141; i *Noves dades sobre beguins de Girona*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" XXV-I (1979-1980) 237-248.

194. J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Barcelona, Curial-PAM 1998, 80-83. Cfr la carta en la qual Raimon Gaufredi recomanava Ramon Llull i permetia que els framenors que ho volguessin estudiessin l'Art lul·liana, publicada per J. CUSTURER, *Disertaciones históricas del beato Raymundo Lulio*, Mallorca, Miquel Capó 1700 [dissert. I, cap.

tes personals entre Llull i Arnau de Vilanova l'any 1305¹⁹⁵, no confirmats documentalment. Tant si aquests contactes existiren i marcaren coincidències com en el cas contrari, és cert que en vida d'ambdós un partidari d'Arnau de Vilanova els presentava com dos missatgers moderns de la veritat cristiana, repudiat l'un [Llull] com a ignorant i l'altre [Arnau] com a fantàstic, temerari, endeví i nigromàntic¹⁹⁶. Això s'esdevenia cap a 1310, en el moment del gran daltabaix de l'orde del Temple. Aquesta data és, probablement també, la de l'escriptura del tractat d'Agostino Trionfo *Contra divinatores et sompniatores*, on R. Llull és atacat juntament amb els espirituals Arnau de Vilanova i Pèire Joan¹⁹⁷. Per ara no coneixem cap més fet ni document que hagués pogut contribuir a vincular la persona de Llull, en vida seva, amb els corrents espirituals. Sí que s'hi vinculen els seus deixebles més antics dels quals tenim notícia: el grup de València¹⁹⁸, potser capitane-

6], 206. A Roma, Llull donà a Bernat Deliciós un volum amb les obres que acabava d'escriure els anys 1295 i 1296: la *Tabula generalis ad omnes scientias*, la *Lectura compendiosa tabulae generalis*, la *Lectura super artem inventivam et tabulam generalem*, el *Liber de articulis fidei* i l'*Arbor Scientiae*. Se sap, perquè Deliciós així ho va declarar en el procés que li va fer la inquisició el 1319, acusat d'haver intentat matar el papa Benet XI mitjançant procediments màgics: cfr Michel de DMITREWSKI, *Fr. Bernat Delicieux, O. F. M. Sa lutte contre l'Inquisition de Carcassonne et d'Albi, son procès, 1279-1319*, dins "Archivum Franciscanum Historicum" XVIII (1925) 7. Sobre l'actitud de Llull a l'esguard de les tendències cristianes heterodoxes, cfr també Dominique URVOY, o. c., 124-129.

195. M. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obra completa II*, València, Tres i Quatre 1993, 29.

196. Cfr *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Antichristi*, edició fragmentària de M. BATLLORI, en *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins "AST" 28 (1955) 45-70, ara també en l'o. c. en la nota precedent, 205. Considerat per Batllori i altres com obra d'Arnau, aquesta autenticitat ha estat impugnada per J. PERARNAU en *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins "Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova", volum 1, Barcelona, IEC 1995 (= "ATCA" 13 [1994]) 70-77. Seguia considerant-lo autèntic d'Arnau Gian Lucca POTESÀ en *Dall'Anuncio dell'Antichristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, ib., 305-324. Per a la discussió, cfr. ib., 392-399. És imminent la seva publicació en aquest anuari, a cura de J. Perarnau.

197. Cfr Pierangela GIGLIONI, o. c., 51.

198. Sobre aquest primer nucli lul·lista valencià i les obres a què va donar origen, cfr Josep TARRÉ, *Un quadrienni de producció lul·lista a València (1335-1338)*, dins "Studia Monografica et recensione edita a Maioricensi Schola Lullistica" 6 (1951) 22-30; T. i J. CARRE-RAS i ARTAU, *Dues notes sobre el lul·lisme trescentista. I. Els apòcrifs lul·lians de València*, dins "Estudios Lulianos" 16 (1972) 231-234 [article molt anterior, perquè suposa que la *Historia de la Filosofía Española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, 1939-1943, és en premsa]; J. PERARNAU, *Un manuscrit lul·lià no identificat: Vic Museu Episcopal 35*, dins "Analecta Sacra Tarraconensia" 46 (1973) 71-82; *El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València*. Edició de l'Art Abreujada de Confessió. En apèndix els tractats de Ramon Llull "Liber qui continet confessionem" i "Liber de virtute veniali atque vitali de veniali peccato et mortali", dins "ATCA" 4 (1985) 87-88; J. N. HILLGARTH, o. c., 180-181.

jat pel mallorquí Bernat Garí, el qual s'associà l'any 1318 amb els nebots d'Arnau de Vilanova i amb el seu marmessor, Ramon Conesa, en la protesta contra la sentència de Tarragona condemnatòria d'algunes obres d'Arnau¹⁹⁹. Alguns copistes i possessors de manuscrits lul·lians de la primera meitat del XIV han estat identificats per Perarnau com a espirituals de signe divers, amb ramificacions que encara són actives a principis del s. XV²⁰⁰. La publicació de nous documents sobre aquests grups i l'anàlisi dels manuscrits lul·lians que encara no han estat descrits o estudiats des del punt de vista de la funció social que estaven destinats a exercir incrementarà sens dubte el coneixement de les peripècies de l'obra de Llull en els diversos ambients on arrelà. El cert és que quan Eimeric s'interessa pels deixebles de Llull, en una acció que podem legítimament situar després del 1376, els veu com un grup d'espirituals.

L'extremisme d'aquest grup és difícil d'avaluar. Quan, l'any 1396, Eimeric escriurà la *Incantatio Studii Ilerdensis*, tipificarà un grup força radical, de llenguatge violent, tocat de fanatisme profètic-apocalíptic i, segons l'inquisidor, amb contaminacions beguines perfectament constatables²⁰¹. Els lul·listes del *Dialogus* no semblen tan radicals, i hem pogut veure que en l'afer de la correcció o expurgació de l'obra lul·liana feien propostes ben raonables. Això confirmaria la impressió que no hi ha hagut només un lul·lisme a la Corona d'Aragó, durant els tres-cents, sinó diversos. Però durant tot aquest segle una part de l'espiritualisme auctòcton ha anat de tronc amb el discipulat lul·lià.

El cas de Pere Rossell, vist per Eimeric com un beguï, no pot ésser més emblemàtic ni més cridaner. Sense cap més títol que el seu birret i amb la sola autorització reial, obre escola a Alcoi. És un mestre lliure, no lligat a cap corporació acadèmica. A més, és home amb fama de bona vida. N'hi ha prou per a considerar-lo suspecte, home de secta, begard. Per desgràcia, Nicolau Eimeric no fou ni massa precís ni de bon tros exhaustiu en condensar les idees de Pere Rossell en els cinc articles del *Dialogus* que li atribueix²⁰². Com veurem tot seguit, en Pere Rossell s'agermanen l'espiritualisme arnaldia i la teoria joaquimita de les tres edats. Si el lul·lisme valencià de finals del segle XIV ha pogut ésser qualificat com a traïdor al

199. Cfr Mateu RODRIGO LIZONDO, *La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova*, dins "Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinam Scientiarumque Historiam Illustrandam" I (1981) 267.

200. Cfr J. PERARNAU, *Dos tratados espirituales de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval*, dins "Anthologica Annuaria" 22-23 (1975-1976) [1978] 479-483; *Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la "Bayerische Staatsbibliothek" de Munic*, dins "ATCA" 2 (1983) 131-135.

201. Cfr els treballs citats supra, nota 164.

202. És el mateix Eimeric qui afirma que processà Pere Rossell a causa dels articles continguts al *Dialogus* i a causa de molts altres: cfr infra, línies 191-192.

pensament genuí de Llull²⁰³, no és tant per l'espiritualisme exaltat que vehicula com per la recepció de la idea central del joaquimisme, del tot absent en l'obra lul·liana. Aquest és el lul·lisme que Eimeric ataca en el *Dialogus* i que, d'alguna manera, amaga allò que de típicament lul·lià podien tenir les doctrines que ensenyaven els mestres de lul·lisme com és ara Berenguer de Fluvià, Pere Rossell, el rector de Madrona i altres; això suposant que tots s'interessessin pels mateixos aspectes de l'obra de Llull i fos quin fos el grau de llur espiritualisme. L'única orientació que podem deduir dels estudis recents sobre el lul·lisme de finals del segle XIV és que, a diferència del lul·lisme de mitjan segle, molt centrat en obres pedagògiques, és un lul·lisme més obert a d'altres sectors de l'obra lul·liana, inclosos els especulatiu²⁰⁴.

10. ESPIRITUALISME I JOAQUIMISME DE PERE ROSSELL.

ARTICLES 1-2 I 7

Els dos primers articles impugnats en el *Dialogus contra lullistas*, els quals, com ja hem dit, són atribuïts per Eimeric indistintament a Ramon Llull i a Pere Rossell, esgarden el valor doctrinal del lul·lisme. Ens fixarem en el primer, el fonamental, del qual el segon no és res més que una simple conseqüència. No és la primera vegada que Eimeric tocava aquest tema, car ja ho havia fet en redactar l'article cent dels errors de Llull recollits al *Directorium inquisitorum*. El paral·lelisme dels dos textos és evident i llurs diferències significatives:

DIRECTORIUM

Centesimus articulus: Quod Deus contulit ipsi Raymundo Lull istam Artem et doctrinam generalem in quodam monte; qui sibi apparuit crucifixus et contulit eam sibi pro huius seculi tenebris illustrandis, que est generalis ad omnem scientiam, et naturalem et medicinam et ad iura, et valet specialiter ad destruendum errores. In prologo super librum Sen-

DIALOGUS

Quod Raimundus Llull dogma suum non habuit neque per hominem neque per studium, sed per revelationem Ihesu Christi, qui in insula Maioricarum in quodam monte sibi apparuit crucifixus; qui Dominus Ihesus ibi illi dogma contulit antedictum²⁰⁶.

203. D. URVOY, o. c., 126.

204. Cfr els estudis de Perarnau acabats de citar en la nota 200.

tentiarum et in libro de Planctu
Raymundi²⁰⁵.

Si en el *Directorium* Eimeric es refereix específicament a l'Art, en el *Dialogus* la referència és molt més genèrica. I si en totes dues redaccions es diu clarament que l'Art o tota la doctrina de Llull li fou donada per Déu en una aparició del Crucificat, el text del *Dialogus* conté una referència a Gal 1,12 que és intencionada. No podem saber, però, si la intenció l'hi posava Eimeric o Rossell. Com sigui, la referència paulina acoloreix l'article amb un matís que falta en l'article del *Directorium*: la revelació profètica. La doctrina lul·liana és tot d'una inscrita en el cicle de les revelacions de Déu en la història humana.

Cal recordar de bell antuvi que en els textos del *Desconhort* que hem vist més amunt, Llull parla amb una certa sobrietat sobre la seva convicció que l'Art i els altres llibres que havia fet li havien estat concedits per Déu com una gràcia, com un do²⁰⁷. En la *Vita*, on ja hi ha un primer filtre, aquesta gràcia ha pres la forma d'una il·lustració intel·lectual²⁰⁸. Gràcia o il·luminació són fets extraordinaris, però no equiparables a una revelació. El text del *Dialogus* amb la referència paulina²⁰⁹ pren una altra volada, perquè suggereix una actuació divina en el marc d'una economia que ja no és la de la gràcia, sinó l'economia que evocarà l'article setè: l'edat de l'Esperit, marcada per revelacions que funden una nova època salvífica. La distància entre el Llull de la *Vita*, doncs, i el Llull de Pere Rossell s'ha fet enorme. El Llull dels lul·listes seria un nou sant Pau, un oracle inspirat, i Eimeric farà girar la discussió del primer article sobre aquest punt.

Pel que fa a l'article setè, acabat d'esmentar, el seu tenor és diàfan: el lul·lisme, *doctrina Raimundi Lulli*, és atribuïda a l'Esperit Sant, en un context que assigna a Déu Pare el Vell Testament i a Déu Fill el Nou. No és un article on s'assumeixi formalment la teoria joaquimita de les tres edats còsmico-salvífiques del món, assignant-les a cadascuna de les Tres Persones divines. Sobre la base implícita de la teoria joaquimita, s'atribueix al Pare la revelació o l'ensenyament del Vell Testament, al Fill el del Nou i a l'Esperit Sant el de la doctrina lul·liana. El resultat no pot ésser, en tot cas, més espectacular, i en la discussió dels articles Eimeric troba un terreny

205. Ms. de la Biblioteca de l'Escorial N. I. 18, f. 92va; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March. ms. 104-II-7, f. (LXXVII)va; *Directorium*, 260b.

206. Cfr infra, línies 118-121, 157-160.

207. Cfr supra, nota 161.

208. La defineixen quatre sòbries paraules: "subito Dominus illustravit mentem suam"; ed. GAIFFIER, 152; ed. HARADA, 280.

209. La *Vita* en conté una altra a 2 Cor 12,2: "Verum dum ipse mente lugubri hoc deuolueret, ecce —nesciebat ipse quomodo, sed scit Deus— intrauit cor eius uehemens ac implens quoddam dictamen mentis" etc; ed. GAIFFIER, 148; ed. HARADA, 275.

abonat per a presentar els lul·listes com un grup d'heterodoxos ben tipificats.

És probable que Eimeric no s'hagi inventat el joaquimisme de Pere Rossell. El pot haver accentuat, però una invenció de socarrel hauria estat contraproduent. El lul·lisme de finals del segle XIV té més d'una cara i no hauria estat estranya la perduració d'idees joaquimites i la seva amalgama amb corrents de pensament lul·listes. Només cal pensar en l'alta opinió en què Arnau de Vilanova tenia a l'abat Joaquim²¹⁰, en la seva teoria de la "quax paraula de Deu"²¹¹, o en l'exaltada reverència que sentia per l'*Oraculum Cyrilli*²¹², per a comprendre que un tipus de desviació semblant s'hauria pogut produir a propòsit de Ramon Llull. I és ben curiós que, segons el *Dialogus*, aquesta exaltació tindria un origen concret: el patriotisme, gairebé gosaríem dir el nacionalisme dels lul·listes catalans, que blasmen Eimeric d'haver acusat Llull d'heretgia i d'haver així suscitat contra ell la indignació dels "grans", els quals han cercat de matar-lo:

Nescis quod multi et magni ex hoc verbo contra te indignati sunt? ... Nescis quod hic Raimundus est, prout tu, patria catalanus? Ergo pugna pro patria, ut non involvatur tanta infamia ... Non recordaris quod hac de causa temptarunt te interimere? Non agnoscis quod adhuc querunt te interficere?²¹³

210. En la introducció al llibre de Joaquim de Fiore, *De semine Scripturarum*, Arnau diu: "Quod qualiter sit in libro *De concordia duorum Testamentorum* auctor hic [Joaquim] divina revelatione sufficienter edisserit"; citat dins J. M. POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticellos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic 1930, 46, nota 2; cfr també F. EHRLE, *Arnaldo de Villanova ed i "Thomatistae"*, dins "Gregorianum" 1 (1920) 475-501.

211. "... e avem oyt espondre en sermons que les paraules de la sancta scriptura són paraules de Déu e que aqueles paraules que en la sancta pàgina no són expresses, mas que s'acorden a la doctrina de la santa scriptura, són quax paraules de Déu": *Alia informatio beguinorum*, c. [VIII], ed. de J. PERARNAU, *L'"Alia informatio beguinorum" d'Arnau de Vilanova*, Barcelona 1978, 51-52, línies 293-301. Veure *ib.*, 54-55, altres textos arnaldians sobre la mateixa idea, i la conseqüència que "els qui es manifestessin contraris de la "quax paraula de Déu" entesa d'aquesta manera eren membres de l'Anticrist màxim".

212. *Denuntiatio Gerundensis contra fratrem B. de Podio Cercoso*, en Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La polèmica gerundense contra el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses" V (1950) 46: "... Ultimo vero per beatum Cyrillum, cuius revelatio cunctis scripturis sacris est precior, quoniam scriptam de celo attulit ei angelus".

213. Cfr infra, línies 346-347. Un dels "grans", si no el més "gran" de tots els qui va fer indignar Nicolau Eimeric amb el seu atac contra el lul·lisme és Pere III, partidari acèrrim de les doctrines de Ramon Llull, justament per patriotisme, tal com no se'n amagava en el document on facultava Berenguer de Fluvià perquè ensenyés l'Art de Llull en els seus regnes i terres: "... gaudentesque in Domino quod in dictione nostra et tam novissimis temporibus repertus fuerit tam excellentis doctrine et ingenii doctor qualis predictus magister Raymundus, tamque excellens scientia in ipsa dictione nostra originem habuerit": ACA, *Canç.*, reg. 1925, f. 119; publicat per F. D. GAZULLA, *Historia de la falsa bula a nombre del papa Gregorio XI inventada per el dominico fray Nicolás Aymerich contra las doctrinas Lulianas*,

Una altra cosa és que l'exaltació de la figura de Ramon Llull hagi estat literalment la que presenta Eimeric i li dóna peu a obrir la discussió amb els lul·listes a base de la insostenible comparació entre Llull i sant Pau. El recurs és fàcil, massa fàcil i, per tant, bon xic sospitos. Però tampoc no es pot negar que el bloc d'articles del *Dialogus* directament atribuïts a Pere Rossell és molt coherent i ho és sobretot en una perspectiva joaquimita, encara que no únicament en aquesta.

Això es fa patent en els articles sobre la naturalesa de la teologia, que vénen tot seguit.

ARTICLES 3-4

La discussió s'entaula en dues direccions. Primer es discuteix a propòsit de la teologia autèntica. En un segon moment la discussió se centra en la teologia i la seva relació amb l'Anticrist, és a dir, en la perspectiva escatològica.

El primer punt, que és l'objecte del tercer article, queda dilucidat tot d'una. La teologia veritable, que és la dels lul·listes, es contraposa a la teologia nul·la dels altres teòlegs, en el sentit que la primera és demostrativa i la segona no:

... I. O lulliste, fascinati, respondete mihi: Num magistri in theologia sciunt *Pater noster* et *Ave Maria*? Et num hoc est vera theologia?

L. Magistri in theologia recitant interdum, ut creditur, *Pater noster* et *Ave Maria*, et forsan *Credo in Deum* et *Salve Regina*.

I. Et num hec sunt de vera theologia? Dicite et ultra: Num magistri in theologia sciunt quinque libros Moysi, quatuor libros sancti *evangelii* et duodecim articulos fidei? Et num hec sunt vera theologia?

I. Magistri in theologia que dixisti bene noverunt recitare, sed non probare. Articulus fidei noscunt enumerare, sed nesciunt demonstrare; ignoratis autem theologie principiis, ignorantur et principiata, et sic theologia. Inquirebas de nostro intento, habes e certo, nec petas de hoc articulo plus, quia non habebis pro nunc a nobis amplius²¹⁴.

Segons la resposta dels lul·listes, llur teologia conté els principis de la teologia, que per ara no es diu quins són. I tals principis són, a més, demostratius. Quedem-nos, doncs, prudentment, amb aquesta partió entre la teo-

Palma 1910, 62-63; i per nosaltres en *Documents inèdits referents a Nicolau Eymeric i el lul·lisme*, dins "ATCA" 2 (1983) 337-338. El document és de l'octubre de 1369 i ja s'hi esmenten detractors de la ciència lul·liana: "Sonet ergo vox vestra per doctrinam in auditorum auribus, nec amodo metu detractorum quorumlibet conticescat ..." El "metus" evocat, què el podia produir sinó la persecució de l'inquisidor?

214. Cfr infra, línies 791-803.

logia veritable, que conté els principis de la teologia, i la teologia nul·la, que és la dels teòlegs no lul·listes.

En l'article quart s'aclareix, potser, el misteri dels principis de la veritable teologia. En l'article quart els lul·listes afirmen que Déu ha sostret als teòlegs la teologia veritable a causa de llurs pecats, i l'ha conferida als lul·listes. Pressionats per l'inquisidor, que s'escandalitza que els lul·listes s'atribueixin la capacitat de penetrar els secrets de la teologia i els misteris divins, i en neguin la capacitat als altres teòlegs, els lul·listes donen com a raó d'aquest estat de coses que la doctrina de Ramon Llull li fou oralment revelada per Jesucrist:

I. O mente capti, totaliter fascinati! Que *aures* hec audire non *tinniunt*? Que mentes hec revolvere non *defficiunt*? Utique *vos Sathanas expetivit*, in vos introivit, qui *ut triticum* vos *cribavit*. Sed ut *vestra* non *modestia*, sed *dementia*, *nota sit omnibus hominibus*, evomite que sunt illa multa et grandia sacre theologie secreta, divina mysteria, que vos, lulliste, penetratis, nos autem magistri in theologia totaliter ignoramus.

L. Ad oculum demonstramus. Non recordaris quod, cum super primo articulo supradicto pariter disceptaremus, quod tu litteras pape Gregorii in medium detulisti, in quibus certe docuisti quod viginti et ultra in theologia magistri viginti volumina nostri almi magistri Raimundi Lulli cum multa diligentia legerunt et examinaverunt, et tamen, ut dixerunt, ducentos articulos in illis hereticales invenerunt, ista domino Gregorio retulerunt et eorum consilio per dominum Gregorium ut tales condemnati sunt? In quo, ut ibi diximus, dominum Gregorium turpiter deceperunt; qui articuli non hereticales, sed catholici in veritate sunt, cum tota illa Raimundi doctrina, ut scimus, fuerit ei a domino Ihesu Christo oretenus revelata; et ita credimus et firmiter profitemur. Habes plane quod probavimus quod diximus²¹⁵.

La insistència dels lul·listes en el caràcter revelat de la doctrina lul·liana comença de prendre relleu, però per ventura encara no hem arribat a l'ós de la qüestió. La discussió entre Eimeric i els lul·listes prossegueix quan l'inquisidor els pregunta per quins pecats dels teòlegs Déu els ha sostret la veritable teologia, i els lul·listes responen clarament:

I. Recte heretici estis, si, ut dicitis, creditis. Nam, ut ostenditis, errorem in fide geritis in mente et pertinaciam in voluntate. Sed *transeamus in Bethlehem*, *videamus hoc verbum quod factum {est}*, quod Deus abstulit a modernis magistris veram theologiam propter eorum peccata. Que, inquam, sunt illa peccata nostra et non vestra?

L. Quia veram theologiam insudatis habere per studium et per hominem et non per Dei revelationem, quod est peccatum presumptionis. Doctrinam etiam Raimundi a Christo revelatam contemnitis, et si ad horam legitis non

215. Cfr infra, línies 953-971.

intelligitis, quia per studium habere queritis et de Deo ut vobis revelet non curatis; nos autem obtinere per orationem et ieiunium contendimus. Sicut enim est quoddam *genus* demoniorum quod *nisi oratione et ieiunio non expellitur*, sic est et istud *genus* doctrinarum Raimundi, quod nisi in oratione et ieiunio obtinetur²¹⁶.

Ara s'ha precisat prou més la naturalesa de la veritable teologia tal com l'entenen els lul·listes deixebles de Pere Rossell. La veritable teologia esguarda menys el seu contingut que la seva recepció. La veritable teologia no és la que s'obté estudiant o la que pot ensenyar un mestre, sinó la que Déu revela al cristià, en una operació divina a la qual l'home només pot disposar-se mitjançant l'oració i l'ascesi. Es tracta, doncs, d'una teologia que no té res a veure amb la teologia de les escoles, una teologia que depèn del capteniment ètic de la persona: si no accepta que només pot disposar-s'hi amb l'oració i el dejuni, l'home cau en la presumpció i es tanca a la percepció de la veritable teologia que és, primàriament, ensenyament graciós de Déu, no ensenyament humà a propòsit de Déu. Per tant, la teologia veritable és la que ensenya Déu mateix; tot altre tipus de discurs sobre Déu no és teologia veritable, és teologia nul·la, per no dir anti-teologia. I ara es comprèn millor perquè els lul·listes i Pere Rossell podrien pensar, tal com els retreu Eimeric, que la doctrina de Llull és superior a la d'Agustí. Per molt savi que hagués estat Agustí, la doctrina de Llull tindria l'avantatge d'haver-li estat ensenyada per Jesucrist, el qual, al seu torn i segons el text de Joan 7,16, ha rebut la seva doctrina del Pare.

Aquestes idees dels lul·listes del *Dialogus* vénen en part d'Arnau de Vilanova, per al qual la teologia com a ciència era una cosa purament humana i contraproductiva; el cristià només podia penetrar en els misteris de Crist per la il·luminació de la gràcia divina, i d'aquesta manera la teologia no podia ésser res més que l'acció pedagògica de Déu en el cristià que s'hi sabia disposar mitjançant la renúncia a la vana curiositat, a l'orgull i a la presumpció, i la consciència de les pròpies febleses²¹⁷.

Ara bé: Arnau considerava o havia considerat almenys en l'*Alia informatio beguinorum* que "qui quer per rahó humana saber so que Déu li preposa per simple paraula, cert és que més vol e cuyda [a] consentir o creure a sa raó que a Déu o a sa simple paraula, e axí cau en ydolatria"²¹⁸; i d'alguna

216. Cfr infra, línies 997-1010.

217. Veure els textos publicats per Josep PERARNAU en *L'Alia informatio beguinorum*, ed. c., 68-81 i 174-176; *El text primitiu del "De Mysterio cymbalorum Ecclesiae" d'Arnau de Vilanova*, dins "ATCA" 7/8 (1988-1989) 44-46, 63-64; *L'"Allocutio christini ..." d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins "ATCA" 11 (1992) 63-64.

218. *Alia informatio beguinorum*, c. X; ed. c., 71c. Cfr també el que diu Perarnau més avall, 78-79, en relacionar aquests mots amb el projecte lul·lià de demostrar els articles de la fe per raons necessàries.

manera els lul·listes del *Dialogus* participen de la convicció que llur teologia és millor que la dels altres teòlegs, perquè ells saben demostrar els articles de la fe i els altres teòlegs no. És una contradicció evident. Però potser aquesta contradicció i, per tant, la difícil amalgama de les idees d'Arnau i del projecte lul·lià és el que explicaria el recurs de Pere Rossell a la teoria joaquimita del tercer estat, el de l'Esperit, i la projecció de la figura de Llull en aquesta perspectiva. La "revelació" de Randa i el seu fruit, que és l'*Art*, prenen un sentit molt diferent si són emmarcats en l'etapa espiritual joaquimita. A desgrat que l'*Art* comporti un ús de la raó no considerat vàlid en la teologia "pobra" d'Arnau, el fet que pugui ésser considerada com una manifestació puixant de l'Esperit, l'insereix de ple en l'òrbita trinitària, com remarquen els textos, puix que ha estat revelada per Jesucrist i aquest, en tant que Verb de Déu, no pot transmetre altra doctrina que la que ha rebut del Pare. D'aquesta manera hom reprendria la idea arnaldiana que l'única teologia bona és la que davalla a través de l'acte diví d'ensenyar-la. El lul·lisme seria la teologia per excel·lència, ja que procediria del Pare, a través d'una revelació de Crist a Ramon Llull, en l'època de l'actuació històrico-salvífica pròpia de l'Esperit Sant.

El menyspreu intel·lectual d'Eimeric pels lul·listes que es dona com a interlocutors en el *Dialogus* és tan manifest i violent que impedeix de pensar que l'inquisidor hagi estat capaç d'atribuir-los una ideologia coherent i travada. És probable, doncs, que el grup lul·lista de Pere Rossell respongui al perfil intel·lectual que una lectura en transparència del pamflet eimericià permet de reconstruir en els seus trets essencials. Haurien lligat el lul·lisme i l'arnaldisme mitjançant la teoria joaquimita de l'edat de l'Esperit.

11. LUL·LISME I ANTICRIST

ARTICLES 5-6

En efecte, els dos articles que ara hem d'examinar, cinquè i sisè, confirmen la pertinença de Pere Rossell i els seus deixebles a un grup que es manté en l'expectativa de l'Anticrist, i en això hi podríem veure sense cap mena de dubte la continuïtat del pensament arnaldian. Però ens equivocàrem si ens limitéssim en aquest punt de vista. L'article cinquè presenta una barreja de temes que produeixen sensació de desordre, més aparent que real. Sempre atent als destinataris del seu escrit, Eimeric embolica hàbilment la troça per tal de desprestigiar els lul·listes, i per aquesta operació qualsevol tipus de material li és útil. Per això el *Dialogus* presenta, encara que manipulats amb més o menys astúcia, molts elements rigorosament històrics, con anem a comprovar ara mateix en el tema de l'Anticrist.

Per començar, els lul·listes distingeixen perfectament l'etapa de la fi del món del temps de l'aparició de l'Anticrist²¹⁹. A més, parlen de l'Anticrist perfectament d'acord amb el clixé que n'havia elaborat Adson de Montier-en-Der en el seu *De ortu et tempore Antichristi*: que seria jueu, nascut de la tribu de Dan, que es presentaria com a Messies fent miracles i depravant els fets de Jesús mitjançant el recurs a la màgia²²⁰. La caracterització és sumària, sigui perquè Eimeric no és un repòrter minuciós, sigui perquè els lul·listes hagin estat, en aquest punt i davant l'inquisidor, més aviat curts de paraules. Però un element s'imposa tot d'una: Els lul·listes del *Dialogus* descriuen un Anticrist sobre tot intel·lectual, intèrpret dels llibres de la Llei i dels profetes, a través dels quals demostrarà que ell és el Messies i que Jesús de Natzaret fou un seductor del poble: per aquesta causa no destruirà, ans conservarà els llibres dels evangelis i les epístoles, bo i tergiversant-ne el sentit²²¹. Enganyarà així molts teòlegs, que discutiran aleshores amb els cristians que quedin per tal de convèncer-los que l'Anticrist és el Messias i que Jesús fou un Anticrist falsari²²². Contra aquesta acció doctrinal devastadora, els cristians lul·listes aportaran l'únic remei que hom tindrà a mà: mitjançant les raons demostratives, irrefutables i evidents de la doctrina lul·liana (= de l'Art lul·liana) provaran racionalment els articles de fe que fan referència a la divinitat i a l'Encarnació, proesa que cap altra doctrina, ni la de sant Agustí, no serà capaç de dur a terme²²³. Com a conseqüència d'aquests fets, la doctrina lul·liana suplantarà tota altra forma de pensament, fins el de sant Agustí, de la mateixa manera que la llum dèbil de l'aurora deixa pas a la llum del sol de migdia²²⁴.

Els elements són escassos, però indiquen amb claredat que els lul·listes aplegats entorn de Pere Rossell i ell mateix tenen sobre l'Anticrist les idees que han begut en el *Libre qui és contra Antichrist* de Ramon Llull. Així com els tractats arnaldians entorn del mateix tema són més aviat

219. Cfr infra, línies 1193-1196 i 1200-1201.

220. Cfr infra, línies 1226-1237 i 1251-1257. Per a Adson, cfr ADSO DERVENSIS, *De ortu et tempore Antichristi*, ed. D. VERHELST, Turnholt, Brepols 1976 [CCCM, 45], 23ss. Atès que els lul·listes del *Dialogus* suposen que Elies i Henoch ressusciten després d'haver estat morts per l'Anticrist, es pot fer la hipòtesi que coneixen el text d'Adson a través d'alguna de les tres versions que parlen de la resurrecció d'Elies i Henoch i que són la *Vita Antichristi ad Carolum Magnum ab Alcuino edita* [CCCM, 45, 126, línia 209], el *De tempore Antichristi* [CCM, 45, 136, línies 142-143], i l'*Epistola Methodii de Antichristo* [CCM, 45, 150, línia 117-151, línia 120]. Cal aquí observar que en el capítol 96 de *Doctrina pueril*, on Llull resumeix el contingut del llibre d'Adson, es fa esment de la mort d'Elies i Henoch a mans de l'Anticrist, però no de llur resurrecció i predicació després de la mort de l'Anticrist: cfr RAMON LLULL, *Doctrina pueril*, a cura de Gret SCHIB, Barcelona, E.N.C. 1972, 230-231.

221. Cfr infra, línies 1226-1237.

222. Cfr infra, línies 1251-1256, 1316-1318.

223. Cfr infra, línies 1318-1321, 1506-1511, 1582-1585.

224. Cfr infra, línies 1321-1330.

informatius²²⁵, el tractat de Llull és doctrinal de dalt a baix, puix que exposa les teories que predicarà l'Anticrist i la teoria catòlica (la seva) que s'hi podrà oposar per a contrarrestar amb eficàcia l'acció d'aquell. Els lul·listes de finals del segle XIV, o almenys el cercle de Pere Rossell, esperen un Anticrist que desplegarà una activitat intel·lectual notable contra la idea d'un Déu Trinitat i contra la possibilitat de l'Encarnació. El tractat lul·lià desemmascara els falsos arguments de l'Anticrist i exposa la manera de destruir-los, mitjançant un discurs sobre Déu que es basa en l'estudi i exploració de les dignitats divines no d'una en una, com solen fer els teòlegs, sinó en la combinació de les unes amb les altres²²⁶. Sense referir-s'hi pel seu nom, els lul·listes d'Eimeric són precisos quan diuen que mitjançant les lul·lianes "rationes demonstrativas et insolubiles et evidentes probabunt articulos fidei qui sunt de gestis Dei et hominis Christi"²²⁷. Les *gesta Dei* és una manera aproximada de referir-se al dinamisme de les dignitats divines, expressat en els correlatius, i els articles cristològics són el tema de l'Encarnació, entesa per Llull al capdavant com una conseqüència, si no necessària almenys imparabile, del dinamisme de les dignitats. Això és el que ensenya Llull en el *Libre qui és contra Antichrist*, això és el que rebaten els lul·listes reals, literaris o totes dues coses alhora, a Eimeric.

Els articles cinquè i sisè obren la comprensió dels articles vuitè i novè i permeten de corroborar que l'espiritualisme dels lul·listes del cercle de Pere Rossell no solament té arrels indubtablement arnaldianes, sinó que algunes de llurs idees escatològiques han rebrostat de la soca mateixa del lul·lisme.

ARTICLES 8-9

En els articles vuitè i novè, es torna a tocar la naturalesa del lul·lisme com a doctrina. Dues afirmacions son subratllades per Eimeric: la doctrina de Ramon Llull no s'aconsegueix mitjançant l'estudi i l'ensenyament, ans és una gràcia de l'Esperit Sant; tant és així que es pot obtenir en un període de temps curt²²⁸. La discussió de la primera afirmació servirà a Eimeric per a fer caure els lul·listes en una contradicció pueril. La de la segona servirà per a plantejar les preteses pràctiques d'invocació del dimoni per part de

225. Cfr J. PERARNAU, *El text primitiu del "De mysterio cymbalorum Ecclesiae" d'Arnau de vilanova. En apèndix el seu "Tractatus de tempore adventus Antichristi"*, dins "ATCA" 7/8 (1988-1989) 7-169; L' "Ars Catholicae Philosophiae" (primera redacció de la "Philosophia catholica et divina" d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text, dins "ATCA" 10 (1991) 7-223.

226. Per a aquesta qüestió és imprescindible tenir en compte tot el que diu J. PERARNAU en les pàgines introductòries d'El "Llibre contra Antichrist" de Ramon Llull. Edició i estudi del text, dins "ATCA" 9 (1990) 7-182.

227. Cfr infra, línies 1319-1320.

228. Cfr infra, línies 1854-1856 i 2106-2109.

Llull i dels lul·listes. Ara bé, al marge de les manipulacions i tergiversacions eimericianes, d'una banda massa fàcils, de l'altra massa interessades, en el rerefons dels dos articles hi ha realitats històriques que hem de saber detectar per sota de la massa de teranyines amb què l'inquisidor les ha embolcallades.

Pel que fa a l'article vuitè, és evident que els lul·listes no poden haver pretès d'obtenir el coneixement de la doctrina lul·liana per una revelació personal de l'Esperit Sant, digui el que digui Eimeric: *testis unus, testis nullus*. Admetem la possibilitat teòrica d'algun lul·lista il·luminat, però ni Galceran ces Fàbregues, ni Pere Gironès, ni Francesc de Luna no responen al clixé fàcil de lul·lista ignorantó que Eimeric es plau a confondre en la discussió de l'article vuitè. En aquest article Eimeric juga a fer caure en contradicció els lul·listes que, d'una banda, estudien la doctrina de Ramon Llull i, de l'altra, pretenen que tota teologia que no sigui ensenyament de Déu mateix no va enlloc. Eimeric fa trampa, perquè el que és comprensible és que Pere Rossell i els lul·listes del seu cercle intenten de cenyir-se al que propugna Ramon Llull en el *Libre qui és contra Anticrist*. Efectivament, en aquesta obra Llull estableix la doctrina que haurà de servir d'antídoto a la campanya ideològica de l'Anticrist, i a més —i potser sobretot—, descriu qui i com hauran d'ésser els cristians que s'hi enfrontaran: esperits formats en la vida contemplativa (en els set graus d'oració i aflicció) i en la vida activa: "... hòmens qui sien de gran caritat, saviesa, fervor e devoció, per los quals lo món reeba perfecció a destruir la inperfecció que Antechrist volrà sembrar en lo món"²²⁹. Com és natural, sobre el fons de santedat que Llull propugna, el mallorquí proposa també que la instrucció que hauran de rebre tals homes sants sigui la de la seva *Art*:

Aquells preicadors cové ésser tan devots a martire que no dupten mort ni turmens a sostenir per nostre senyor Déus. E cové que vaien als infaels e que disputen ab ells sobre ls articles, següent la manera de la *Art abreniada de trobar veritat*, la qual als infaels sia mostrada e sia a ells mostrada comuna philosophia e theologia sots breus començaments necessaris per tal que, per l'effectu, en philosophia sia demostrada veritat dels articles en theologia de la primera causa. E aytal art e doctrina e manera de preycació e d'ensenyar e de disputació per longua perseverança e continuació serà ocasió a conve[r]tir los infaels per justificat actu de justícia e[n] les dignitats de Déu. E per lo convertiment dels infaels, porà hom pus fortment contrastar a les errós d'Antichrist²³⁰.

És, doncs, totalment improbable que els lul·listes de Pere Rossell, que saben que l'Anticrist haurà d'ésser combatut amb raons intel·lectuals, tal

229. J. PERARNAU, *o. c.*, 157, línies 1539-1541. Cfr també *ib.*, 40.

230. *Ib.*, 150, línies 1428-1439.

com ensenya Llull en el *Libre qui és contra Anticrist*, hagin propugnat l'il·luminisme beneitó que els penja Eimeric. Altra cosa és, que, seguint la doctrina del llibre lul·lià, propugnessin que la instrucció sola no preparava eficaçment per a les lluites a venir, atès que l'Anticrist disposarà d'ulteriors recursos, a més de la seva intel·ligència: farà miracles, repartirà riqueses i poder, farà grans promeses i àdhuc sotmetrà a turment els qui no puguin reduir d'altra manera.

En l'article novè Eimeric retreu la pretensió dels lul·listes que, gràcies a la revelació de l'Esperit Sant, llur ensinistrament en la doctrina lul·liana dura de trenta a seixanta hores, i prou. És evident que si un lul·lista feia aquesta afirmació, no podia al mateix temps sostenir l'article vuitè, on es diu que la doctrina lul·liana no s'obté per l'estudi ni per l'ensenyament, sinó per una revelació de l'Esperit Sant. Per això creiem raonable de pensar que Eimeric ha estirat aquí més el braç que la màniga, i ho ha fet per necessitats d'autopropaganda. L'Esperit Sant dels lul·listes eimericians resulta prou ambigu perquè pugui ésser pres en consideració. L'ambigüitat es converteix en sospita ferma, quan hom veu que a base de la intervenció de l'Esperit Sant a favor dels lul·listes Eimeric simplement buscarà d'aplicar-los el mateix discurs que ha fet a propòsit de la il·luminació de Randa: es tractaria d'un afer d'invocació diabòlica.

Això no obstant, és molt probable que el tema de la brevetat de l'aprenentatge de la doctrina lul·liana hagi estat un element històric real²³¹. I àdhuc és probable que aquest element històric provingui del *Libre qui és contra Antichrist*, el qual preveu que "als infaels ... sia mostrada comuna philosophia e theologia sots breus començaments necessaris", com acabem de veure. Els "començaments" són els principis lul·lians, "necessaris" perquè són demostratius; llur "brevetat" pot ésser interpretada com una simplificació, un resum o una condensació dels procediments de l'*Art abrenjada d'atrotbar veritat*, en el sentit que en el paràgraf lul·lià acabat de transcriure, Llull es refereix a un *corpus* doctrinal filosòfico-teològic comú a fidels (cristians) i infidels (musulmans i jueus), a partir del qual i recurrent al dinamisme de les dignitats i a la teoria dels correlatius, seria possible de posar en marxa l'engranatge de les raons necessàries. No sembla que Eimeric hagi tingut accés ni potser coneixement del *Libre qui és contra Anticrist*²³², però en

231. El tema es retroba en Sibiuda: "Et [ista scientia] potest haberi infra medium mensem et sine labore" (*Theologia naturalis sen Liber Creaturarum*, prol.; ed. F. STEGMÜLLER, Stuttgart-Bad Cannstatt 1966, 32*). Ens vam referir a aquesta qüestió en *El lul·lisme de Ramon Sibiuda*, dins "ATCA" 10 (1991) 225-260, especialment 250 ss; i en *La filosofia de Ramon Sibiuda*, Barcelona, I.E.C. 1997, 77ss.

232. Aquest títol no és citat entre els llibres lul·lians condemnats per Gregori XI que Eimeric inclou al *Directorium*; cfr infra, p. 555.

canvi coneix el *Felix*, on aquesta matèria és exposada de manera completa, encara que en un estadi incipient d'elaboració del sistema lul·lià.

Per tant, el sentit dels articles cinquè-sisè i vuitè-novè és clar en relació amb les realitats històriques: els lul·listes sostenen que la doctrina lul·liana és la que se situa millor en la perspectiva de la vinguda de l'Anticrist, puix que és la que resistirà les seves campanyes d'intoxicació intel·lectual i, per això, després de la desfeta de l'Anticrist, s'imposarà com la teologia autèntica. Ara bé, aquesta teologia, com a saber humà, té una importància molt relativa, perquè si no és rebuda en una persona oberta a la gràcia de Déu i d'intensa vida religiosa, fallarà. Tant és així que, si es dona la intensitat de vida religiosa reclamada, que hauria d'arribar a l'acceptació del martiri, àdhuc una instrucció sumària en els continguts de la doctrina lul·liana seria suficient per a predicar als infidels i, en el seu moment, per a confondre les tergiversacions de l'Anticrist.

Ja es veu, doncs, que els lul·listes del cercle de Pere Rossell són lul·listes i espirituals. En relació amb l'Anticrist no segueixen Arnau de Vilanova, ans Llull, i pel que fa al valor de la teologia com a ciència no són ni exactament arnaldistes ni exactament lul·lians. A diferència d'Arnau, admeten la validesa d'una teologia demostrativa —científica—, però la subordinen d'una banda a la santedat personal i de l'altra al fet que llur teologia és la de Llull, i aquesta li fou revelada per Déu a Randa. S'aparten, doncs, i tornen a Arnau, fent una petita marrada pel joaquimisme. A diferència de Llull, que és l'autor d'una teoria encaminada a la demostració dels misteris de la fe, els lul·listes rossellians no semblen interessats a res més que a transmetre l'ensenyament literal de Llull, ja sigui que el considerin insuperable pel seu origen transcendent, ja sigui perquè admeten la crítica arnaldiana a la teologia científica i no tenen cap vel·leitat de desenvolupar ulteriorment una doctrina teològica humana, ni que fos la de Llull.

És prou significatiu que Pere Rossell i el seu grup es mantinguin fidels a la visió sobretot intel·lectual de l'Anticrist que elaborà Llull. Aquest grup lul·lista seria en aquest aspecte sensiblement més lul·lià que el cercle d'Antoni Riera, imbuït de profetisme i, segons sembla, molt més sensible a la idea de la imminència del temps final²³³. Retrobem, doncs, fins i tot en un cercle lul·lià clarament influït per doctrines escatològiques, l'ambient de varietat i diversitat de matisos que altres indicis també confirmen a propòsit del lul·lisme de finals del segle XIV.

233. Cfr J. DE PUIG, *La "Incantatio Studii Ilerdensis" de Nicolau Eimeric, O. P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 20-41.

12. ACCESSIBILITAT I INTERPRETACIÓ DEL LUL·LISME

ARTICLES 10 I 11

Hauria estat molt estrany que Eimeric no s'hagués fet ressò d'un problema específic inherent al lul·lisme: el de la terminologia tan original de les obres especulatives de Ramon Llull. És clar que el problema del lul·lisme no és terminològic, sinó conceptual. Però, comprat i debatut, molt pocs estudiosos del lul·lisme han anat gaire més enllà de la terminologia. I Eimeric n'és un. Ja hem fet notar que quan escrivia el *Dialogus* no coneixia l'*Art* i que, en tot cas, en tenia idees poc clares²³⁴. Amb tot, les obres lul·lianes que aleshores ja havia examinat l'havien posat davant del problema i, si no va comprendre Llull, no es pot negar que va fer algun esforç oficiós per a orientar-se en el llenguatge tan peculiar del mallorquí.

Cal tenir en compte que en la primera reacció oficial que coneixem a la butlla *Conservationi puritatis*, que és la carta de Pere III a Gregori XI, del 7 de gener de 1377, en la qual demana que es faci l'examen de les obres de Ramon Llull a Barcelona, una de les raons invocades per a tal reexamen és "quia scientia dicti Raymundi habet principia valde dissimilia aliis scientiis, unde per ignorantes eam, quanvis aliarum scientiarum scientificos, potest de facili non intelligi"²³⁵. Atès que Eimeric és nominalment al·ludit en el document reial, no hi ha cap possibilitat de dubtar que la primera reacció dels lul·listes i del rei contra l'acció antilul·liana de l'inquisidor consistí a dir que Eimeric no havia entès res de la doctrina lul·liana. Eimeric els torna la pilota en l'article desè del *Dialogus*.

Encara més breu que l'article precedent (cent línies contra cent trenta-una en la nostra edició), el seu tenor fa comprendre que l'article no contempla només una opinió del grup lul·lista de Pere Rossell²³⁶. I, a més, Eimeric no parla únicament a títol individual, ans assumeix d'alguna manera la representació dels altres teòlegs. Apareix amb claredat la consciència dels lul·listes que la ciència del seu mestre parteix d'uns principis diferents dels principis dels altres mestres en teologia o en filosofia. I també és clar que Eimeric reputa que els principis lul·lians, perfectament descriptibles, no són res de l'altre món i tothom els pot entendre. L'argumentació de l'inquisidor és nítida: hi ha llibres lul·lians com és ara *Doctrina pueril*, *Llibre dels articles de la fe*, *Llibre d'intenció* i *Llibre de Contemplació*, que no parteixen d'un cos articulat de principis específics; n'hi ha d'altres, com és ara el *Libre de*

234. Cfr supra, p. 52 i nota 141.

235. *Documents* I, 268-269, doc. CCLXXXVII.

236. Els lul·listes que el 1419 forçaran l'anomenada sentència definitiva, també eren conscients que l'original terminologia lul·liana constituïa un obstacle seriós a la recepció del lul·lisme. Cfr infra, pp. 344-346.

Filosofia d'Amor i l'*Art amativa*, amb uns principis i una terminologia certament específics que hi és exposada i, per tant, és assequible a la comprensió si no de tothom, sí com a mínim dels estudiosos. Per tant, no hi ha perill de malentendre la doctrina lul·liana.

Ara comencem de saber que la seguretat amb què parla Eimeric a propòsit de l'accessibilitat de l'obra de Llull és una opinió sense cap fonament. Quan hom ha començat d'acostar-se als textos lul·lians impugnats per Eimeric, han saltat de seguida errors de transcripció, d'interpretació i fins i tot descurances de justificació molt difícil en un estudiós que havia de jutjar una matèria tan delicada com la rectitud o la perversió d'una fe²³⁷. En realitat, un estudi rigorós dels mètodes de treball inquisitorials indicaria que els possibles escrúpols d'un inquisidor queien més aviat del cantó de l'eficàcia en l'extirpació de l'error que no pas del cantó d'una avaluació justa i ponderada dels punts de vista del sospitós d'heretgia²³⁸. En la qüestió de l'antilul·lisme eimericià aquest element no s'ha tingut amb prou feines en compte i, en canvi, és central. L'inquisidor ha d'ésser mestre en teologia, és clar, perquè ha de conèixer perfectament el contingut de la fe, però el seu rol no és el d'un mestre; l'inquisidor és policia, fiscal i jutge a la vegada i el seu ofici consisteix a detectar l'heretgia, és a dir, l'error en matèria de fe, el qual, com diu Eimeric, és concebut en l'enteniment i s'arrapa a la voluntat²³⁹. Per tal de fer emergir aquest crim purament intel·lectual, l'inquisidor disposa d'un element —la mala fe²⁴⁰— que li fornirà tota mena de recursos: només cal llegir les pàgines del *Directorium* consagrades a la manera d'interrogar l'acusat²⁴¹ i a les astúcies que l'inquisidor ha d'utilitzar per tal de desemascarar l'heretge²⁴². Entre aquests recursos hi ha la insinceritat, la mentida, la traïdoria, la trampa ... i l'amenaça de tortura. L'inquisidor ha d'obtenir la confessió de l'heretge i si aquest no confessa espontàniament, ho farà pressionat, tortura inclosa. En tot el procés l'inquisidor pensa sempre que el denunciat o l'acusat és heretge, i s'ha de valer de tots els mitjans per a demostrar-ho, etc.

És des d'aquesta perspectiva que cal analitzar l'acció d'Eimeric contra Llull i el lul·lisme. L'inquisidor no pot interrogar Llull, però sí els seus lli-

237. Vam tocar aquesta matèria en *La "Fascinatio Lullistarum" de Nicolau Eimeric. Edició i estudi*, dins "ATCA" 3 (1984) 7-58, especialment 31-37. Darrerament hi ha insistit amb contundència Josep PERARNAU en *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric ...*, o. c., especialment 83-86.

238. No sense una punyent ironia, Louis Sala Molins observa que el procediment inquisitorial s'orienta completament a la censura de l'acusat, i no a la seva il·lustració, afegint que a la Inquisició ningú no li ha delegat mai la *potestas docendi*: cfr o. c., 27.

239. *Directorium*, 319a-320a.

240. Cfr infra, línia 2221: "Sum hereticorum inquisitor et sic male fidei possessor".

241. *Directorium*, 428-429a.

242. *Directorium*, 430a-431a, 433a-435a.

bres; no tots, perquè els lul·listes els oculten²⁴³, però en té uns quants. Els principis dels quals parteix Llull, per molt importants que siguin en un cos de doctrina, no li interessin si no poden ésser presos en consideració com a sospitosos d'error o d'heretgia. Tot allò que Llull diu bé a propòsit de la fe, està ben dit, però no servirà de descàrrec. Les protestes d'ortodòxia tan freqüents en les obres de Llull tampoc no serveixen de res. Però si apareix en algun text una lleu sospita d'error o d'heretgia, l'inquisidor posa tot d'una en marxa la mala fe, l'astúcia i tots els recursos útils per a detectar el detestable crim intel·lectual de l'error en aquesta matèria. Entre tals recursos hi pot haver la insinceritat, la mentida, la trampa i la traïdoria? Els textos escrits són menys pressionables que les persones i, per tant, necessiten un altre tracte. Però què pot esdevenir a propòsit d'un text quan és observat des de la mala fe? Ha d'ésser pres seriosament només en la seva literalitat? L'inquisidor no el "pressionarà" adequadament perquè aparegui amb claredat el verí que amaga en el seu interior? I, en aquesta matèria, qui ha de donar lliçons al qui és al mateix temps policia, fiscal i jutge de la fe d'un altre, sigui oral, sigui escrita?

Els principis del lul·lisme tenen poc interès per a Eimeric, en la mesura que de llur anàlisi no se'n dedueix l'heretikalitat de Ramon Llull. En el moment d'escriure el *Dialogus*, l'inquisidor no s'ha fixat encara en els principis lul·lians. Ho farà més tard, en escriure la *Fascinatio lullistarum*, però ja serà massa tard. És per aquesta causa que en el *Dialogus* la qüestió és despatxada amb rapidesa. Com ho fou, sens dubte, la condemna de Llull.

Ara bé —i aquí retrobem l'astúcia de l'inquisidor—, el problema de la intel·ligibilitat del lul·lisme no és plantejat en el *Dialogus* des d'un interès merament especulatiu. A Eimeric tant li és que per entendre el lul·lisme s'hagi d'ésser lul·lista, atès que per a condemnar-lo només cal ésser inquisidor. Eimeric retreu el que diuen els lul·listes per tal de poder penjar-los una acusació més greu en el decurs de la discussió del següent article onzè. Si en el desè els fa dir que ningú, si no és lul·lista, no entén la doctrina de Ramon Llull, en l'onzè els fa aplicar un tal principi a la jerarquia eclesiàstica. Efectivament, quan Eimeric els confronta amb la butlla *Conservationi puritatis*, i els pregunta si la creuen ben fundada, els lul·listes responen:

L. Credimus plene quod non sunt fundate in veritate, nam firmiter credimus et simpliciter confitemur quod doctrina Raimundi Lull est aliena ab omni heresi et errore; et credimus, ut diximus, quod Gregorius qui condemnavit, collegium quod consensus, commissarius qui retulit, magistri qui consilium presterunt omnes erraverunt; non enim intellexerunt; et tu qui hec fieri procurasti, magis errasti²⁴⁴.

243. Cfr infra, línies 2035-2043.

244. Cfr infra, línies 2523-2528.

Eimeric té l'habilitat de fer sortir la butlla de Gregori XI en el moment oportú, per tal de fer dir als lul·listes que el papa tampoc no ha entès la doctrina lul·liana. El filat ordit per l'inquisidor s'ha tancat de cop i els lul·listes hi han quedat atrapats a dins en la pitjor de les posicions. És per això que el *Dialogus* s'acaba, de fet, en la proposició que fa onze. Una vegada aclarit que els lul·listes s'oposen a una determinació papal en matèria de fe, ja no calen més esforços per a debel·lar-los. Eimeric ha atès la finalitat que buscava, l'inquisidor ha assenyalat correctament uns heretges, la Cúria li haurà de donar la raó...

13. LES PROPOSICIONS LUL·LIANES DEL "DIALOGUS CONTRA LUL·LISTAS"

Poc a poc, doncs, ens hem anat acostant a un tema que mai no és tractat en el diàleg eimericià de forma directa, però que hi és present d'un cap a l'altre i que ara ens haurà d'ocupar. Eimeric i els lul·listes discuteixen sempre en el *Dialogus* des de posicions del tot oposades. Hem intentat de circumscriure històricament alguns detalls de les discrepàncies que es manifesten en l'escrit de l'inquisidor, d'altra banda prou ric d'indícis. Ara falta analitzar aquells elements que fan referència a l'inquisidor mateix en tant que inquisidor; és a dir, com a jutge en matèria de fe i, per tant, davant el problema del lul·lisme, com a promotor de la condemna de Lull.

Els elements hi són: Es tracta de cinc proposicions lul·lianes d'entre les condemnades que Eimeric esmenta en la seva discussió amb els lul·listes. Les tres primeres són aduïdes en la discussió del primer article del *Dialogus*; les dues darreres apareixen en la discussió de l'article dotzè, on tornen a ésser esmentades les dues primeres.

13.1. PRIMERA PROPOSICIÓ

Cap al final de la discussió del primer article, els lul·listes demanen a Eimeric que esmenti un parell de proposicions lul·lianes d'entre les dues-centes que l'inquisidor afirma que foren condemnades per Gregori XI. L'inquisidor no s'hi torba gens:

Primus articulus erroneus est quod Deus Pater ita est veraciter homo per incarnationem sicut Filius, et consimiliter Spiritus Sanctus, considerato quod omnes tres persone sunt unum in essentia et natura²⁴⁵.

²⁴⁵. Cfr infra, línies 533-536.

En la discussió de l'article quart, la proposició torna a reaparèixer de passada, amb aquesta formulació sensiblement variada:

Primum est quod Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, quia sunt unius essentie et nature, et eadem ratione Deus Spiritus Sanctus²⁴⁶.

I, encara més resumit, l'article és reprès, com ja hem dit, cap al final de tot el tractat:

Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, consimiliter et Spiritus Sanctus²⁴⁷.

El lector s'haurà adonat ràpidament que, àdhuc en la seva formulació més esquemàtica, l'article reproduïx l'heretgia dels modalistes, és a dir, aquells que entenen l'Encarnació com comuna a les tres persones, les quals eren considerades simples modalitats d'un sol Déu individual, anomenat Pare, Fill o Esperit Sant segons la seva diversa i triple manifestació envers el món; heretgia que també fou anomenada monarquianisme i patripassianisme, i que tingué Sabel·li com a màxim corifeu.

Aquesta primera proposició lul·liana del *Dialogus* no és res més que una reformulació de l'article 29 de la llista dels cent articles lul·lians del *Directorium*.

Vicesimus nonus: quod in quantum Filius in diuinis est distinctus a Patre et Spiritu Sancto personaliter, potest esse incarnatus sine hoc quod illi non sint incarnati; sed in quantum omnes tres persone sunt una essentia et natura, oportet quod Pater et Spiritus Sanctus sint ita ueraciter homo per incarnationem sicut Filius. In libro de septem arboribus²⁴⁸.

Eimeric ha pres l'article literalment de l'*Arbre de Sciència*, setzena part, *De l'arbre qüestionat*, VI *De les qüestions de les flors*, 14 *De les qüestions de les flors de l'arbre cristinal*, n. 52 *De les qüestions de poder, diferència e incarnació*, q. 378:

Qüest. — Ramon, com en la summa trinitat no sia distinció per essència, ¿com pot lo Fill ésser incarnat e que'l Pare ni'l sant Esperit no sien encarnats? Sol.: En quant lo Fill és distinct del Pare e del sant Esperit personalment, pot ésser incarnat sens que ells no sien encarnats; mas en quant totes les tres persones són una essència, una natura, cové que'l Pare e'l sant Esperit sien enaixí veraderament home per incarnació, com lo Fill²⁴⁹.

²⁴⁶. Cfr infra, línies 979-981.

²⁴⁷. Cfr infra, línies 2572-2574.

²⁴⁸. Cfr l'Escorial, ms. N. I. 18, fol 90rb; Ciutat de Mallorca, Bibl. March, ms. 104-II-7, f. LXXXVrb; *Directorium*, 256b-257a; cf. infra, p. 543.

²⁴⁹. OE I, 983a-b; ORL, XIII, 374.

En aquest cas no serà pas possible de recriminar Eimeric que hagi traduït malament en el *Directorium* el text de Llull. Afanyem-nos a dir, però, que les redaccions que en dona en el *Dialogus* ja contenen variants significatives respecte del text del *Directorium*, com el lector veu a ull nu. També pot observar el lector que Eimeric interpreta de seguida el text com si Llull donés per bo que el Pare i l'Esperit Sant s'han encarnat al mateix temps que el Fill, perquè en treu la conseqüència que, si l'article lul·lià és veritable, el Pare i l'Esperit Sant també haurien sofert i ressuscitat²⁵⁰.

Ara bé, potser l'inquisidor hauria d'ésser recriminat pel detall de no haver continuat la lectura del llibre lul·lià, on la qüestió 380 diu textualment:

250. Cfr infra, línies 537-539: "... ergo Pater esset passus et Spiritus Sanctus esset passus, que sunt hereses manifeste". La mateixa interpretació ja era donada per Eimeric quan discutia aquest mateix article en l'*Expurgate vetus fermentum*: "Sextus decimus articulus: Quod in quantum Pater, Filius et Spiritus Sanctus sunt tres persone distincte potest Filius esse incarnatus sine hoc quod Pater sit incarnatus, sed in quantum omnes tres sunt una essentia et natura oportet quod Pater sit ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius; et similiter quod Spiritus Sanctus sit ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius. Hic articulus continet duo puncta: Primum, quod in quantum Pater, Filius et Spiritus Sanctus sunt tres persone distincte potest Filius esse incarnatus sine hoc quod non Pater et Spiritus Sanctus: *veritas*. Et non solum potest, verum ita est, quia ita est incarnatus Filius quod non Pater, nec Spiritus Sanctus. Secundum est quod in quantum sunt unum in essentia et natura oportet quod ita sit Pater homo veraciter per incarnationem sicut Filius, et consimiliter Spiritus Sanctus: *heresis gravis*; nam si Pater est incarnatus, ergo est passus, quod est heresis reprobata in c. *Quidam heretici* in *Decretis*, XXIII, p. III, ubi dicitur sic: "Noctavi a quodam Nocto vocati sunt, qui dicebant Christum eundem esse Patrem et Spiritum Sanctum, et hii patripatiani etiam vocantur quia Patrem passum dicunt". Consimiliter si Spiritum Sanctus est incarnatus, est et passus; et nihilominus omnia que fidei traditione verificantur de Christo homine, verificabuntur de Spiritu Sancto et Patre, quod est nimium hereticare; incarnatio enim non terminatur proprie et directe ad naturam, sed ad personam; non enim fuit sic incarnata natura, sed persona; sicut enim solus Pater fuit qui apparuit in voce et solus Spiritus Sanctus qui apparuit in columbe specie, sic et solus Filius qui apparuit in carne: unde Augustinus *De Fide ad Petrum*: "Firmiter tene et nullatenus dubites Patris et Filii et Spiritus Sancti unam quidem esse naturam, tres vero personas; Patremque solum esse qui dixit: Hic est Filius meus dilectus in quo michi complacuit; et Filium esse solum supra quem vox Patris intonuit; et Spiritum Sanctum solum esse qui in specie columbe supra Christum baptizatum descendit". La importància de l'article tal com fou interpretat per Eimeric i el pes que pogué tenir en la condemna de 1376 es dedueix del fet que, segons testimoni del mateix inquisidor, aquesta fou la primera proposició lul·liana llegida, comprovada i condemnada en consistori papal: "Hic est ille gravis et hereticus articulus qui primus in consistorio coram domino papa predicto Gregorio et eius sacro collegio est recitatus, in libris Raimundi Lull perlectus et per me inquisitorem ibi ad oculum in libro quodam Raimundi cunctis ostensus, et per magistros XX et ultra hereticus datus, et ibidem in consistorio talis de predictorum magistrorum consilio per dominum Gregorium reprobatus". Cfr Sevilla, Bibl. Cap y Colomb., ms. 141-23-15, f. 197v-198r.

Quest.: – Ramon com lo poder divinal se pusca aitant estendre en incarnar per lo Pare e per lo sant Esperit, ¿per què lo Pare e l sant Esperit no foren incarnats? – Sol.: De part la criatura qui és filla per creació, fo mills proporcionat e disposat fill home a ésser deificat per incarnació del Fill de Déu, que per persona qui no sia fill, com sia ço que enfre fill e fill haja major concordança segons espècie, que enfre fill e no fill segons genre²⁵¹.

Si un lector distret llegeix un dia la qüestió 378 de l'*Arbre de Ciència* i queda de cop convençut que Llull opina que el Pare i l'Esperit Sant es van encarnar com el Fill, pot ser que els ulls li facin pampellugues en prosseguir la lectura i veure que en la immediata qüestió 380 Llull es desdiu de l'encarnació del Pare i de l'Esperit Sant. Si el detall passà inadvertit a Eimeric, significa que va llegir molt depressa l'enorme enciclopèdia lul·liana; si per contra la llegí i no es va preguntar per l'origen de la contradicció sobre dita, és que fou un lector realment molt distret.

Eimeric es va perdre, efectivament, l'oportunitat de fer una excursió fructífera per l'interior de l'*Arbre de Ciència*. Si l'aparent contradicció entre les solucions de les q. 378 i 380 l'hagués frapat, tal vegada hauria intentat buscar en la introducció a la part setzena, *De l'arbre qüestionat*, què és el que Llull s'hi proposa i, entre d'altres coses, hauria pogut veure que "aquest arbre ... és pràctica dels arbres antecedents"²⁵². Aleshores, tenint en compte que les q. 378 i 380 pertanyen a l'arbre cristinal i a les qüestions de les flors, s'hauria pogut remuntar cap a l'*Arbre de Jesucrist* i concretament a l'apartat VI, *De les flors de l'arbre de Jesucrist*, que són "los actus de les rails"²⁵³, és a dir, els actes de les dignitats i principis: bonificar, diferenciar, etc. I aleshores potser hauria llegit aquest altre text lul·lià:

E car les rails, segons lurs difinicions e natures, han flors en los rams, volem mesclar les rails les unes ab les altres, segons les natures de lurs difinicions, per ço que.n façam màximes e condicions ab què entenam les flors, e les provacions mostrem de l'encarnació del Fill de Déu; e encara que darem art e manera segons la qual hom porà aplicar les rails a provar les coses demanades.

Lo procés que preposam tenir és que façam una cambra de bonea e granea, e altre de bonea e d'eternitat, e enaixí, per orde, tro a la cambra d'egualtat e menoritat; ajudant emperò a la cambra ab aquelles rails ab les quals puscem fer màxima de la cambra per la qual és ja significada l'encarnació del Fill de Déu²⁵⁴.

Aquest intent modest de fer una mica d'arqueologia textual lul·liana, potser l'hauria ajudat a veure que la qüestió 378 no podia deixar d'ésser

251. OE I, 983; ORL, XIII, 375.

252. OE I, 843b; ORL, XIII, 3.

253. OE I, 751a; ORL, XII, 221.

254. OE I, 751b; ORL, XII, 221.

posada en relació amb les “cambres”; que aquestes eren el procediment ordinari per a posar de manifest les “provacions que mostren l’Encarnació del Fill de Déu”, almenys en l’*Arbre de Ciència*; i que en aquest llibre la demostració de l’Encarnació es desplega segons un procediment típicament *artístic* i lul·lià. Sense lletres ni figures, l’apartat VI de l’*Arbre de Jesucrist*, corresponent a les *flors* del dit *Arbre*, combina els divuit principis lul·lians —absoluts [dignitats] i relatius [els altres tres ternaris lul·lians: principimitjà-fi, majoritat-minoritat-igualtat, concordància-diferència-contrarietat (encara que, com a matèria referent a Déu, a l’Encarnació no se li pot aplicar el principi de contrarietat)], respectant el seu orde rigorós de precedència— en combinacions o “cambres” ternàries. Com és sabut, les “cambres” o combinacions lul·lianes serveixen tant per a formular un argument com per a plantejar una qüestió. I atès que el text de Llull que l’inquisidor interpreta com una formulació modalista es troba en la qüestió n° 52 de l’apartat de les *qüestions de les flors de l’arbre cristinal de l’Arbre qüestionat de l’Arbre de Ciència*²⁵⁵, cal que ens remuntem cap al corresponent n° 52 de l’apartat VI *De les flors de l’arbre de Jesucrist de l’Arbre de Jesucrist*, del sobredit *Arbre de Ciència*. I diu així:

52. *De poder, diferència e incarnació*

Aquell poder qui pus pot diferenciar, pot pus concordar, e lo major diferenciar e concordar qui pusca ésser enfre Déu e creatura és si és encarnació; car gran diferència és que sien dues les natures, l’una infinida e l’altra finida, e que d’elles sia una persona, e gran concordança és d’aquelles en unitat de persona. És, doncs, encarnació per ço que s’estena lo poder en la major diferència e concordança qui pot ésser enfre Déu e creatura²⁵⁶.

Per entendre bé aquest text d’entrada una mica extravagant, cal recordar que en els cinquanta-un números anteriors Llull s’ha lliurat a posar en relació cadascun dels seus nou principis absoluts (o dignitats) amb tots els altres —els relatius inclosos— i amb l’Encarnació. La mescla dels principis “segons lurs difinicions e natures” possibilita la formació de “màximes e condicions” que possibiliten la comprensió de l’Encarnació del Fill de Déu. Intentem de captar en quin sentit aquesta comprensió es verifica en el número 52.

Llull ha arribat a la dignitat o principi *Poder*, definit en l’*Arbre de Ciència* com “aquella cosa per qui bonea e granea e duració poden estar e obrar”²⁵⁷,

255. El lector benèvol és pregat de dispensar les reiteracions. Atès que l’obra especulativa de Llull fa un ús tant continu d’un sistema semblant al de les matrius lògiques, l’exemple que aquí en donem pot servir per a orientar el possible lector en un univers que per ventura és menys complicat que no sembla al primer cop d’ull.

256. OE, I, 759a; ORL XII, 239.

257. OE, I, 558a; ORL, XI, 13.

definició en la qual és molt més important el mot *poden* que no pas els mots *estar* i *obrar*. En virtut de *Poder*, hi ha bondat, “car si ésser no podia, no seria”²⁵⁸. A més, “bontat pot haver obra en si per poder, ço és a saber, bonificar, lo qual haver no poria sens poder”²⁵⁹. Això és igualment aplicable a tots els altres principis, poder inclòs, que comprèn així el seu propi acte: possificar.

En el número 52 *Poder* fa cambra amb *Diferència*, que és “ço per què bonea, e granea, e duració, e les altres, són raons no confuses”²⁶⁰. Com a raó i ocasió de la multiplicitat de les coses, diferència és “començament substancial en les parts substancials, ço és saber, diferenciant, diferenciable e diferenciar, qui són parts de la seva essència substancial”²⁶¹. Si *Diferència* és principi en les parts substancials, *Concordància* fa que les dignitats “es concorden a ésser parts d’una substància, així com la substància del poder que és bona, poderosa e gran”²⁶². D’aquesta manera, *Diferència* i *Concordància* són igualment indispensables per a explicar la multiplicitat de les coses i la unitat de la substància en ella mateixa.

Poder, doncs, com a possibilitat pura i com a actualitat pura, atenyerà el grau més alt de *Diferència* en la no-confusió dels extrems més allunyats que es poden acoblar; i atès que aquests dos extrems són la naturalesa divina infinita i una naturalesa finita creada, el grau més alt de *Diferència* és aconseguit en l’acoblament no confús de la naturalesa increada i d’una naturalesa creada, romanent distintes en la unitat concordada d’una sola persona. Aquest és el cas de l’Encarnació. Per això l’Encarnació s’ha donat, altrament *Poder* no s’hauria desplegat fins a aténier el major grau possible de diferència i concordància que es pot donar entre Déu i la criatura.

El raonament lul·lià és semblant, en la seva forma, a l’argument dit ontològic de sant Anselm. Donat el principi *Poder* com a absolut, la seva radicalitat el porta a “possificar” en totes les direccions dels altres principis absoluts i dels relatius. Els principis lul·lians, quan formen cambra, es recorren mútuament en tota llur extensió possible, i, en tant que absoluts, no coneixen més límit que la contradicció²⁶³. La “possificabilitat e possificativitat e el major possificar”²⁶⁴ en el viatge a l’interior de la *diferència* rau en la no-confusió de l’infinit real i del finit real, és a dir, de les naturaleses divina i humana unides. Aquesta màxima possibilitat de *Diferència* es complementa amb l’activitat pròpia de *Concordança*, que assegura la unitat de les parts distintes d’una substància, i que ateny el seu grau més elevat en “concordar

258. *Ib.*; *ib.*

259. *Ib.*; *ib.*

260. *Ib.*, 559b

261. *Ib.*

262. *Ib.*, 560a.

263. “... car negun ens no és naturalment contra si mateix”: *ib.*, 560a.

264. *Ib.*, 759b.

natura infinida e finida en unitat de persona”²⁶⁵. Aleshores la prova lul·liana de l’Encarnació emergeix en la seva perspectiva autèntica: En el marc del dinamisme propi dels principis absoluts i relatius que no coneixen altre límit que la contradicció, l’Encarnació és el grau suprem de possibilitat de llurs actes en el recorregut de tota la declinació del real. Els principis absoluts han d’atényer aquest grau, altrament defallirien en el seu caràcter absolut. I aquesta és, exactament, la “probabilitat” de l’Encarnació:

... És, doncs, encarnació per ço que la major concordança qui pot ésser per encarnació, sia subject a la major possibilitat e possibilitat e al major possificar qui pot ésser enfre Déu e creatura: e si encarnació no és, defall lo poder divinal a la major possibilitat e possibilitat e possificar que dit havem, e per consegüent a la major concordativitat e concordabilitat e concordar que dit havem, e a ell defallen granea de bondat, virtut, saviesa e voluntat, lo qual defalliment és impossible; per la qual impossibilitat està d’encarnació la sua probabilitat²⁶⁶.

S’ha dit que la troballa del *Proslogion* de sant Anselm consistia en haver convertit el sentiment agustinian de la grandesa absoluta divina en un principi dialèctic: quan hom pensa Déu absolutament, segons la dignitat que li és pròpia, hom ateny un dinamisme lògic tan radical que allò que és objecte de la prova n’és també el mitjà —*de se ipsum per se ipsum probat*—²⁶⁷. En Llull no som gens lluny del mode de pensament anselmian, al contrari: estem en un univers o sistema que ha donat una determinada codificació lògica —la dels divuit principis— a una idea extremament dinàmica de l’ésser de Déu. L’anàlisi d’aquest Ésser i de les seves dignitats, conduït *artísticament*, es demostra extremament fecund. L’Art no té altre sentit que el d’organitzar el mode de pensament humà segons el mode d’ésser de Déu. En una actitud objectivista, tot pensament correcte suposa la realitat del seu objecte. És a dir, demostra la rigorosa “probabilitat” de l’objecte, probabilitat que cal entendre en el seu doble sentit alhora: com a *real* possible i com a *demostrable* que no incorre en contradicció. Llull no demostra el fet positiu i contingent de l’Encarnació, ans mostra que l’anàlisi de la idea que ell té de Déu obre dialècticament la perspectiva de la possibilitat i “probabilitat” de l’Encarnació.

Tornem ara a les qüestions de l’*Arbre qüestionari*, número 52, *De les qüestions de poder, diferència e incarnació*. Abans d’entrar-hi, potser cal recordar que en la introducció de l’*Arbre qüestionari* Llull explica que les quatre mil qüestions que hi són posades són “peregrines”, és a dir, estranyes, descon-

certants; i que se solucionen a) remetent la resposta a llocs determinats dels arbres anteriors, b) o “per màximes condicionades segons les natures dels arbres, concordant aquella màxima amb la conclusió de la qüestió afirmant o negant”, i c) o per la combinació de totes dues maneres²⁶⁸. En la q. 378 Llull té present la màxima guanyada en el número 52 de l’apartat VI, *de les flors de l’arbre de Jesucrist*, de l’*Arbre de Jesucrist*, segons la qual l’Encarnació fa possible que *Poder* s’estengui fins a l’últim límit de tot el registre de *Diferència* i *Concordança*; de *Diferència*, perquè “gran diferència és que sien dues les natures, l’una infinida e l’altra finida”; de *Concordança*, perquè “gran concordança és d’aquelles en unitat de persona”²⁶⁹. La qüestió peregrina que originarà la proposició-solució impugnada per Eimeric és peregrina, és a dir, desconcertant, en la mesura que no qüestiona cap aspecte de la dialèctica dels principis lul·lians, ans confronta els resultats d’aquesta dialèctica amb les dades positives del dogma, que imposen un Déu únic per essència i l’Encarnació únicament del Fill. Cal preguntar ara en quin sentit la confrontació de la dialèctica lul·liana i els seus resultats amb les dades del dogma és desconcertant, perquè aquí hi ha tot el pes de la qüestió i el que decidirà si la interpretació de la resposta que en va donar Eimeric, acceptà el consistori de cardenals i avalà el papa fou o no fou encertada.

La pregunta és: “Ramon, com en la summa trinitat no sia distinció per essència, com pot lo Fill ésser incarnat e que.l Pare ni.l sant Esperit no sien encarnats?”²⁷⁰.

El mot-clau de la pregunta, a parer nostre, és el verb *pot*. Som en les *qüestions de poder, diferència e incarnació*. Segons la lògica lul·liana, el dinamisme de *Poder* demana de recórrer tot el domini de *Diferència* i de *Concordança* fins a llur grau suprem, que ja hem vist en què consistia: unió en una persona de les naturaleses finita i infinita. La dialèctica lul·liana estableix aquesta possibilitat. El dogma, en canvi, precisa l’Encarnació de la persona del Fill i la no-Encarnació del Pare i de l’Esperit Sant. Atesa la igualtat de l’essència divina en les tres Persones, aleshores emergeix la pregunta: d’on ve que sigui el Fill el qui verifica la “possibilitat e possibilitat e el major possificar” en tot el registre de la *Diferència* i de la *Concordança*? Com és que el Fill pot actualitzar el dinamisme de *Poder* fins al seu màxim grau, i ni el Pare ni l’Esperit Sant no ho fan? És que el Fill té alguna propietat que el capacita per a aquesta actualització més que no hi estarien capacitats el Pare i l’Esperit Sant? Al capdavant, el Fill *podria* més que el Pare i l’Esperit Sant?

La resposta de Llull és, naturalment, negativa. Atesa la igualtat essencial de les Tres persones, tant pot el Pare com el Fill. Atesa la distinció personal de Pare, Fill i Esperit Sant, el Fill es pot encarnar sense que s’encarnin Pare i

265. *Ib.*, 758b-759a.

266. *Ib.*, 759b.

267. Paul VIGNAUX, *Philosophie au moyen âge*, précédé d’une *Introduction nouvelle* et suivi de *Lire Duns Scot aujourd’hui*, Albeuve, Ed. Castella 1987, 89.

268. OE, I, 842b-843a.

269. *Ib.*, 759a.

270. *Ib.*, 983a.

Esperit Sant. L'Encarnació del Fill i només del Fill té com a fonament la distinció personal de la segona persona de la Trinitat: "En quant lo Fill és distinct del Pare e del sant Esperit personalment, pot ésser incarnat sens que ells no sien incarnats"²⁷¹. Fins aquí la resposta es limita a integrar la dada positiva de l'Encarnació del Verb en la dialèctica de les dignitats sense forçar res. La lògica de les dignitats porta a la probabilitat de la unió de la natura infinita amb la finita en una unitat personal: el dogma aporta la verificació històrica d'aquesta probabilitat en la persona del Verb fet home. El raonament lul·lià és d'abast abstracte i universal, la dada dogmàtica estableix el fet particular i concret, que, com a particular i referit a la Persona del Verb, és contingent i no seria directament deduïble per raonament. Fe i raó poden concordar, però cadascuna mantenint-se en l'especificitat de la seva esfera.

I aleshores Llull continua: "Mas en quant totes les tres persones són una essència, una natura, cové que.l Pare e.l sant Esperit sien enaixí verdaderament home per incarnació, com lo Fill". Si en la primera part de la resposta Llull contemplava la distinció personal del Fill, en la segona contempla la unitat d'essència en Déu, i des d'aquest punt de vista ha d'afirmar la capacitat igual d'encarnar-se del Pare i de l'Esperit Sant. En tant que divines, també aquestes dues Persones *poden* actualitzar el dinamisme de *Poder* en el registre de la *Diferència* fins al grau màxim que es dona en la unió de la natura infinita amb una natura finita. Per tant, el Pare i l'Esperit Sant poden ésser vertaderament home per Encarnació com el Fill. Es podrà objectar que Llull no diu "poden ésser verdaderament home", ans "cové que sien verdaderament home". I és cert. I Eimeric va traduir correctament "cové" per "oportet". Però interpretem el "cové que sien" com una simple capacitat o propietat de les Persones Pare i Esperit Sant, mai no actualitzada, perquè ens hi indueix el tenor de la subsegüent qüestió 380: "Ramon, com lo poder divinal se pusca aitant estendre en incarnar per lo Pare e per lo Sant Esperit, ¿perquè lo Pare e.l sant Esperit no foren incarnats?"²⁷². La qüestió 380 prové directament de l'anterior qüestió 378, en la qual ha quedat resoltament afirmada la capacitat del Pare i de l'Esperit Sant d'encarnar-se, és a dir, que "lo poder divinal se pusca aitant estendre en incarnar per lo Pare e per lo Sant Esperit". I ara queda per preguntar perquè, atesa la capacitat igual de totes Tres Persones d'encarnar-se, només es va encarnar el Fill? L'Encarnació del Fill de Déu, dada de la Revelació, és un fet contingent, i dels fets contingents no es poden donar raons necessàries; per això Llull s'accontentarà en la resposta aportant una raó congruent, és a dir, verificada amb posterioritat al fet, una simple persuasió²⁷³.

271. *Ib.*, 983b.

272. *Ib.*, 983b.

273. Cfr supra, text citat a la nota 251.

Si la concatenació lògica de les dues qüestions és significativa i si, a parer nostre, la pregunta de la qüestió 380 aclareix el sentit de la resposta de la qüestió 378, aleshores cal excloure la interpretació que Eimeric va donar a la proposició de Llull, com si hi fos afirmada l'Encarnació simultània de les Tres Persones en l'acte contingent que la Revelació ensenya. Dit això, no és menys cert que la lectura de la proposició de Llull sense tenir en compte tot el context on hem intentat de situar-la produeix un efecte esdevador. "Cové que.l Pare e.l sant Esperit sien enaixí verdaderament home per incarnació com lo Fill" no és exactament una afirmació de l'Encarnació simultània de les Tres Persones divines en la mateixa humanitat, però tampoc no l'exclou; i en aquest sentit, l'expressió és "peregrina" i poc feliç. La pregunta de la qüestió 380, per sort, és clara i desfà tota possible ambigüitat: "com lo poder divinal *se pusca* aitant estendre ...". Si en la qüestió 378 llegíssim "cové que.l Pare e.l Esperit Sant *pusquen ésser* vertaderament home", Eimeric no hauria tingut el més mínim fonament per a evocar l'heretgia modalista. Però el tenor de la proposició lul·liana aïllada del seu context és equívoc, i per aquest biaix l'inquisidor va trobar la manera de fabricar l'heretgia i l'heretge.

13.2. SEGONA PROPOSICIÓ

La segona proposició lul·liana que haurem d'examinar apareix en el *Dialogus* en els mateixos llocs i contextos que la que acabem de veure. I diu així:

Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo verus, quia Dei Filius ubique erat homo; ergo et in sepulcro, ergo et in inferno; alias, ut dicit, Dei Filius bis fuisset incarnatus, quia semel in annuntiatione et alio semel in resurrectione²⁷⁴.

Reapareix més avall, en forma considerablement condensada:

Christus post mortem ante resurrectionem fuit veraciter homo, alias bis fuisset incarnatus²⁷⁵.

Finalment encara rep una altra formulació cap al final del tractat:

Christus in mortis triduo fuit homo veraciter in sepulcro²⁷⁶.

274. Cfr infra, línies 542-546.

275. Cfr infra, línies 982-984.

276. Cfr infra, línies 2574-2575.

La provenença exacta d'aquesta proposició lul·liana no és ni de bon tros clara, com ho ha estat la de la precedent. Té relacions evidents amb els articles 47-49 de la llista dels cent del *Directorium*²⁷⁷. En té també amb l'article 20 de la primera part de l'*Expurgate vetus fermentum*²⁷⁸. Però presenta més

277. Cfr l'Escorial, ms. N. I. 18, f. 90va, línia 33-90vb, línia 7; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, f. (LXXV)c, línies 16-28. Donem ací el text d'aquests articles segons el ms. escurialenc: "Quadragesimus septimus: quod corpus Christi stans in cruce fuit mortuum, in quantum anima dimisit illud, et non fuit mortuum, in quantum deitas ab eo non recessit, nec coniunctio diuine nature et humane fuit diuisa. Remansit ergo Christus viuus et mortuus; fuit mortuus secundum cursum naturalem, sed remansit viuus supra cursum naturalem. In Libro de septem arboribus". (= "Lo cors de Crist estant en la creu fo mort en quant l'ànima lo jaquí, e no fo mort en quan la deïtat d'ell no's partí, ni la conjunció de la divina natura e humana no.s deslligà ni.s departí; romàs, doncs, Jesucrist e viu e mort ...; fo la mort de Crist segons cors natural e romàs viu sobre cors natural": *Arbre de Ciència*, Vuitena part, *De l'arbre apostolical*, VI *De les flors de l'arbre apostolical*, [Dels set articles que pertanyen a la humanitat], 3. *Que Jesucrist morís*, dins OE I, 708a; ORL XII, 97. "Quadragesimus octauus: quod mortuus fuit Christus homo secundum mortem humanam, sed remansit homo Deus, in quantum Deus remansit homo. In Libro de septem arboribus". (= "... morí home segons mort humana, e romàs home Déu en quant Déu romàs home": *Arbre de Ciència*, Tretzena part, *De l'arbre de Jesucrist*, V *De les fulles de l'arbre de Jesucrist*, 3. *De relació*, dins OE, I, 749; ORL XII, 217; "Quadragesimus nonus: Quod resurrexit Christus propter hoc, ut esset homo coniunctus ex anima et corpore, sicut erat homo, antequam moreretur; et quando fuit mortuus, fuit homo, in quantum Filius Dei fuit homo. In Libro de septem arboribus. (= "Ressucità Jesucrist per ço que fos home ajustat d'ànima e de cors, enaixí com era home ans que morís, e com fo mort fo home en quant lo Fill de Déu era home": *Arbre de Ciència*, Vuitena part, *De l'arbre apostolical*, VI *De les flors de l'arbre apostolical* [Dels set articles que pertanyen a la humanitat], 5. *Que Jesucrist sia ressucitat*, dins OE I, 709a; ORL XII, 99).

278. Cfr Sevilla, Bibl. Cap y Colomb., ms. 141-23-15, f. 199r, línies 8-23: "Vicesimus articulus: Quod Ihesus fuit in cruce Deus et homo, et quando fuit mortuus non fuit homo in sua natura humana, sed quia Deus priusquam Ihesus moreretur fuit homo et Deus in omni loco est, homo remansit in morte et post mortem de Ihesu homo in se: alioquin bis esset incarnatus, et post resurrectionem de Ihesu non esset homo per incarnationem sed per resurrectionem tantum, quod est inconueniens; fuit ergo Deus homo et potuit esse post mortem de Ihesu. Item, alibi: quod corpus Christi stans in cruce fuit mortuum in quantum anima dimisit illud, et non fuit mortuum in quantum divinitas ab eo non recessit, nec coniunctio diuine nature et humane fuit diuisa; remansit ergo Christus viuus et mortuus; fuit mortuus secundum cursum naturalem, sed remansit viuus supra cursum naturalem". Ja es veu tot d'una que aquest article és heteròclit. La segona part és un calc de l'article 47 de la llista de cent del *Directorium* i prové, com acabem de veure ara mateix, de l'*Arbre Apostolical* de l'*Arbre de Ciència*. La primera part no té, que nosaltres sapiguem, una procedència lul·liana clara. D'altra banda la seva redacció és defectuosa i no és precisament fàcil de relacionar amb els textos lul·lians que el poden haver originat o, més aviat, inspirat. Llull tracta més d'un cop sobre la relació de la divinitat amb les parts integrants de la humanitat de Crist —cos i ànima— en l'interval de temps que va des de la mort de Crist en creu fins al moment de la resurrecció i que correspon al misteri de la davallada als inferns: "... on, con assò sia enaixí, doncs per assò es demostrat que la ànima de Jhesu Crist devallà als inferns, a demostrar que lo Fill de Deu es en tot loc essencialment en bonea poder &c.; cor si l cors de Jhesu Crist romàs en la creu e la ànima devallà als inferns, e lo Fill de Deu fo .j. subpòsit ab lo cors e la ànima, demostrat fo que lo Fill de Deu essencialment e bonament e potencialment &c. era

aviat l'aire de ser una amalgama de més d'un text o la reformulació d'unes idees lul·lianes com les que apareixen, per exemple, en el *Liber Clericorum*:

en la crou e en los inferns; cor si no ho fos, impossíbol cosa fóra que pogués esser .j. subpòsit ab la ànima e ab lo cors dementre quel cors era en la creu e la ànima en infern": *Libre de Demostracions*, libre IV, XXVIII, 1 (ORL, XV, 528-529). "En ço que l'ànima de Crist devallà als inferns e aquella era unida ab la deïtat, Adam e ls profetes vegeren e conegren Déu en l'ànima de Crist, lo qual no pogren conèixer ni veer per altre ab qui la deïtat no fos ajustada; e així veeren part d'home, ço és, l'ànima, e veeren lo Fill Déu en ella, per la qual visió fo multiplicada major fermetat de la lur redempció, per la qual major fermetat covenc que l'ànima de Crist devallàs als inferns e d'aquells locs los sants gitàs": *Arbre de Ciència*, Vuitena part, *De l'arbre apostolical*, VI *De les flors de l'arbre apostolical* [Dels set articles que pertanyen a la humanitat] 4. *Que l'ànima de Jesucrist davallà als inferns*, dins OE I, 708b. "On, a significar la granea e l'eternitat de Déu, l'ànima de Crist, qui és una ab lo Fill de Déu, lo qual és un ab lo cors de Crist, davallà en infern, a significar que'l Fill era en lo cors e en l'ànima, jatfós que l'ànima fos en un loc e.l cors en altre, e que.l cors fos alterable de vida en mort, e l'ànima mudable d'un loc en altre. E car aital significació se covenga a significar la flor en la persona del Fill, e aquella significació sia feita si l'ànima de Crist és davallada als inferns, per açò, segons les condicions de l'arbre, és manifestat que l'ànima de Crist davallà en infern": *Libre del Gentil e los tres savis*, III, *De l'onzè article*, dins OE I, 1113a. "Sàpies, fill, que.l Fill de Déu romàs ab lo cors de Jhesuchrist en la Creu, e ab la ànima devallà en los inferns, estant lo cors en aquel loc on fo crucificat. ¿E sabs per què? Per ço que fos significat que.l fill de Déu és per tots locs qui són; cor tot quant és creat no és tan gran com és lo Fill de Déu": *Doctrina pueril*, [I] *Dels catorze articles*, IX, [6]; ed. a cura de Gret SCHIB, Barcelona, E.N.C. 1972, 59. "Nihil naturalius quam id eo modo dissolvi quo et ligatum est; sed primi parentes per peccatum originale et per actum proprium deiecerunt se et suam totam posteritatem ad inferos; ergo Dominus Iesus, qui satisfecit pro dicto peccato debuit eos extrahere ab inferis et reducere ad superos ut, sicut praevaricator fuit captivans et ligans, satisfactor sit dissolvens et liberans; alias praevaricator fuisset immediatior causa captivationis quam satisfactor liberationis; et licet divina natura sit ubique, debuit facere quod humana natura, quantum ad rationalem animam, descenderit ad animas eorum, quae ratione peccati originalis detinebantur apud inferos, ut, sicut tota humana natura Domini Iesu fuit praesens in Passione, per quam recreavit humanum genus, in sui totalitate quantum ad animam et corpus, sic illius anima fuerit praesens in liberatione recreatarum animarum ab inferis, ut totum correspondeat toti et pars parti"; "Est impossibile quod Deus, cum sit justus, possit operari injuste; sed in eodem instanti indivisibili in quo fuit facta satisfactio pro peccato, debuit ab inferis fieri liberatio eorum, qui detinebantur in inferis ratione peccati originalis, alias injuste detinerentur; ergo oportuit quod Dominus Iesus, quantum ad animam, quae erat coniuncta deitati, descenderet ad inferos, nam si misisset aliquam aliam creaturam ad inferos, esset successio inter satisfactionem et liberationem detentorum ratione ordinationis missionis alterius; etiam si Deus liberasset eos sine descensu humanae naturae, esset etiam ibi successio, quia in eodem instanti in quo esset facta satisfactio, detentis non esset nota liberatio; quia non possent in eodem instanti comprehendere quod per humanam naturam fuerit facta satisfactio, postquam humana natura non esset praesens, quantum ad animam": *Liber de articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe*, art. 11, n. 2 i 3, dins *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, 49. Fora del context de la davallada de Crist als inferns, també en algun altre text lul·lià s'insinua que en la unió hipostàtica la unió d'una part —l'ànima— de la humanitat amb el Verb verifica la unió de tota la humanitat de Crist amb el Verb: "5. Et adhuc dico tibi quod, licet homo Martinus et suus intellectus non convertantur, propter hoc non sequatur quod homo non faciat suum intellectum plus intelligere quam ipse sit, cum faciat eum intelligere plura entia intelligibilia, quae non sunt de sua

Descendit ad inferos. Est quartus articulus.

Ille, qui descendit ad inferos, fuit Deus homo. Quia nisi fuisset Deus homo, anima Christi per se non potuisset trahere ab inferno animas sanctorum; sed coniuncta cum deitate potuit. Et Deus fuit homo in cruce; et sic Deus fuit homo in corpore et anima. Sed quia anima non fuit in corpore, ideo non fuit in homine, quando descendit, eo quia ipsa non potest esse in homine sine corpore. Et sic Deus fuit homo in se in descensu, sed homo non fuit homo in se in descensu; quia una pars fuit in cruce siue sepulchro, scilicet corpus, et alia in inferno, scilicet anima. Deus autem non fuit quod ad suam naturam in descensu, quia ubique est, cum sit infinitus²⁷⁹.

Text, en veritat, complexe, perquè comença afirmant que davallà als inferns “Deus homo”, és a dir, Crist. Després diu que, atès que l'ànima de Crist estava separada del seu cos, no hi baixà “in homine”, és a dir, si ho entenem bé, en la seva humanitat íntegra, amb tot el compost. Qui baixà, doncs, fou “Deus homo in se”, amb el benentès que una part de la humanitat era a la creu o al sepulcre —el cos—, l'altra davallava als inferns —l'ànima—, i amb la precisió que Deu no davallà als inferns amb la seva naturalesa, perquè ja hi és per essència. Com sigui, aquest text lul·lià pot haver suggerit la primera part de l'article eimericià que comentem. La segona pot tenir quelcom a veure amb aquest altre text del *Liber Clericorum*:

Deus fecit se hominem cum natura humana, et fecit se mortuum in cruce cum natura humana. Non, quod mortuus fuisset quo ad naturam diuinam. Quoniam sicut non fecit se hominem quo ad naturam diuinam, sic non fecit se mortuum quo ad naturam diuinam. Et quia anima et corpus constituunt hominem uiuum, quando sunt coniunctae, sic constituunt hominem mortuum, quando sunt disiunctae. Et sic Deus in cruce, quando anima fuit separata a corpore, non fuit homo uiuus quo ad naturam humanitatis, sed fuit homo uiuus quo ad coniunctionem naturae diuinae cum anima et corpore. In qua natura diuina remansit homo Deus; quia si non, Deum iterum oportuisset incarnari²⁸⁰.

En el primer text que acabem de citar del *Liber Clericorum*, no s'hi diu que entre la mort i la resurrecció Crist fos home viu. Això s'afirma en el segon, precisant que el viure humà de Crist en aquella circumstància era degut a la unió de la naturalesa divina amb l'ànima i el cos de Crist. Un tercer text del mateix llibre precisa, en aquesta línia, que Crist fou home

veritable després de mort, com ho era abans, argüint que altrament s'hauria encarnat dues vegades: abans —en l'Anunciació— i després de la mort —en la Resurrecció—:

Quando Deus fecit se hominem in utero Mariae Virginis, constituit hominem in diuina persona; in qua anima et corpus fuerunt coniunctae. Et quando Christus homo resuscitauit, anima et corpus fuerunt coniunctae in persona diuina, sicut prius. Et sic fuit uerus homo post mortem, sicut erat ante mortem. Alioquin fuissent duae incarnationes; una scilicet ante mortem, et alia post mortem; et in ultima non fecisset se hominem in utero beatae Mariae. Et fuisset Deus duo homines, et non unus, differentes per essentiam et numerum; quod est ualde inconueniens²⁸¹.

Per tant, quan Eimeric afirma que segons Llull “Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo uerus, quia Dei Filius ubique erat homo”, tradueix correctament unes idees lul·lianes. Una altra cosa és que les interpreti amb la mateixa correcció, perquè en dos dels textos lul·lians citats a la nota 288 queda clar que l'expressió “quia Dei Filius ubique erat homo”, si ha d'ésser lul·liana, es refereix al fet que “el Fill era en lo cors e en l'ànima”, “lo Fill de Déu essencialment e bonament e potencialment etc. era en la crou e en los inferns”. És cert que el text de *Doctrina pueril* que també hi hem citat, té un altre sentit, referidor a la presència essencial del Verb per tot el domini del creat. I és a partir d'aquest segon sentit, obviant completament el primer, que Eimeric atacarà la idea lul·liana en l'*Expurgate vetus fermentum*²⁸².

Abans d'examinar la manera com Eimeric planteja el seu atac, cal tenir en compte que Llull ni improvisava ni innovava en aquesta matèria, ben al contrari. Hug de Sant Víctor havia tractat llargament aquest problema en un dels seus escrits teològics, on, com a conclusió, estampava aquests mots:

Iterum recte dicimus quod verbum ex quo homo factum est, nunquam postea homo esse desiit; quia se nec in morte carnis suae ab assumpta humanitate unquam diuisit. Quapropter Christus etiam in morte carnis suae nec Deus esse desiit; quia in vera Deitate immortalis permansit: nec persona esse desiit, quia verbum fuit; nec homo esse desiit, quia diuinitas ejus ab humanitate sua non recessit. Sola anima a carne ad tempus diuisa est, sed diuinitas nec ab anima nec

essentia, nec cum ipso coniuncta, sicut sunt lapis, planta etc., quae sunt intelligibilia: unde sequitur quod si homo Martinus esset conversus cum omnibus suis partibus, sicut in Christo Verbum est conuersum cum anima Christi, existens ipsa, Martinus posset plus agere de suis partibus, quia quaelibet partium esset totus homo”: *Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi*, lib. III, q. 109, n. 5, dins R. L. *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, 95.

279. RAIMUNDUS LULLUS, *Liber Clericorum*, I, 2.4; RLOL, XXII [CCCM, CXIV 326].

280. *Ib.*

281. *Ib.*, 326-327. No se'ns amaga que no tenim cap dada positiva externa per a saber que Eimeric coneixia el *Liber Clericorum*. Aquest títol no figura a la llista de llibres lul·lians del *Directorium* publicada per A. MADRE, *o. c.*, 158 (ni tampoc en les llistes dels ms. de l'Escolial ni de Ciutat de Mallorca). Això no obstant, cal tenir en compte que el *Directorium* és del 1376 i el *Dialogus contra lullistas* és de finals del 1389. L'estudi exhaustiu de l'*Expurgate vetus fermentum* aclarirà potser si Eimeric va utilitzar més obres lul·lianes que les que ell coneixia abans de 1376.

282. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 199rb-199vb.

a carne separata est; Christus ergo et vere mortuus fuit propter mortuam carnem, et vere vivus permansit propter immortalem divinitatem; et verus Deus simul et verus homo fuit propter separabilem divinitatis et humanitatis unionem²⁸³.

I Pere Lombard, amb un vocabulari que recorda el de Llull, havia expressat la mateixa idea:

Dicimus, ergo, in morte Christi Deum vere fuisse hominem, et tamen mortuum; et hominem quidem nec mortalem, nec immortalem, quia unitus erat animae et carni se junctus. Alia enim ratione dicitur Deus homo, vel homo Deus, quam Martinus vel Joannes. Homo enim dicitur Deus, et e converso, propter susceptionem hominis, id est animae et carnis...

Christus utique verus homo non fuisset, si carnem et animam non assumpsisset. Sed tamen quia ex quo assumpsisset, neutrum deposuit, sed cum utroque eadem unionem indesinenter tenuit, quam assumendo contraxit; ideo non incongrue ubicumque animae vel carni, vel utrique unitus est, ibi homo esse dicitur, quia ibi humanatus est. Ergo et in sepulcro erat homo et in inferno erat homo, quia utrobique humanatus erat Christus, et unam eademque cum anima et carne, licet separatis, habebat unionem: et uno eodemque tempore in sepulcro jacuit Christus, et ad infernum descendit; sed in sepulcro jacuit secundum solam carnem et in infernum descendit secundum solam animam...

Ex his apparet quod Christus eodem tempore totus erat in sepulcro, totus in inferno, totus ubique; sicut et modo totus est ubicumque est, sed non totum. Nec in sepulcro, nec in inferno, totum erat, etsi totus, sicut Christus totus est Deus, totus homo, sed non totum; quia non solum est Deus vel homo, sed et Deus et homo. Totum enim ad naturam refertur, totus autem ad hypostasim; sicut aliud et aliquid ad naturam, alius vero et aliquis ad personam referuntur²⁸⁴.

Però sant Tomàs, després d'haver establert que, en la mort de Crist, la divinitat no se separà ni de la seva ànima ni de la seva carn²⁸⁵, rebutja que des de la mort en creu fins al moment de la resurrecció Crist fos home vivent:

Respondeo dicendum quod Christum vere fuisse mortuum est articulus fidei. Unde asserere omne id per quod tollitur veritas mortis Christi, est error contra fidem. Propter quod in Epistola Synodali Cyrilli dicitur: *Si quis non confiteatur Dei Verbum passum carne, et crucifixum carne, et quod mortem gustavit carne, anathema sit*. Pertinet autem ad veritatem mortis hominis vel animalis quod per

283. HUG DE SAINT VICTOR, *De Sacramentis*, lib. II, p. I, c. 11 (PL 176, 411-412).

284. PETRI LOMBARDI *Sententiarum libri quatuor*, lib. III, dist. 22, 1-3 (PL 192, 803-804).

285. TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologica*, III, q. 50, a. 2-3; ed. BAC, Madrid 1964, 389-392.

mortem desinat esse homo vel animal: mors enim hominis vel animalis provenit ex separatione animae, quae complet rationem animalis vel hominis. Et ideo dicere Christum in triduo mortis hominem fuisse, simpliciter et absolute loquendo, erroneum est. Potest tamen dici quod Christus in triduo fuit *homo mortuus*.

Quidam tamen confessi sunt Christum in triduo hominem fuisse, dicentes quidem verba erronea, sed sensum erroris non habentes in fide: sicut Hugo de Sancto Victore, qui ea ratione dixit Christum in triduo mortis fuisse hominem, quia dicebat animam esse hominem. Quod tamen est falsum, ut in Prima Parte ostensum est (q. 75 a.4).

Magister etiam Sententiarum, in 22 distinctione (c.1) III libri, posuit quod Christus in triduo mortis fuit homo, alia ratione: quia credidit quod unio animae et carnis non esset de ratione hominis, sed sufficit ad hoc quod aliquid sit homo, quod habeat animam humanam et corpus, sive coniuncta sive non coniuncta. Quod etiam patet esse falsum ex his quae dicta sunt in Prima Parte (q. 76 a.1), et ex his quae dicta sunt circa modum unionis (q.2 a.5)²⁸⁶.

I aquesta és la doctrina que Eimeric oposarà a Llull. Pel que fa a la primera afirmació, "Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo verus", Eimeric la reputa directament herètica:

Quod remansit Deus in morte et post mortem de Ihesu homo; *heresis*; nam post mortem Christi in illo triduo non remansit humanitas Christi, quia anima in limbo et corpus in sepulcro; si non remansit humanitas Christi, nec remansit homo Christus; ergo in illo triduo Dei Filius non fuit homo, licet ante fuerit homo; non ergo Deus fuit homo in Christo sepulto, nec in limbo, licet ille qui erat in sepulcro et in limbo ante et post fuerit homo²⁸⁷.

Pel que fa a la segona, "quia Dei Filius ubique erat homo", la qualifica igualment com herètica sense pal·liatius:

Quod Deus, hoc est, Dei Filius de quo loquitur, in omni loco est homo; *heresis*. Christus enim est et fuit Deus et homo verus, Deus divinitate et homo humanitate, nam enim et fuit persona divina pariter et humana; ubi est ergo Christi divinitas, ibi est ipse Deus, et ubi eius humanitas, ibi est ipse homo. In omni autem loco est Christi divinitas, quia in omni loco est Deus; ergo in omni loco Christus est Deus. In omni autem loco non est Christi humanitas, quia non est ibi anima Christi corpori unita; ergo non in omni loco Deus est homo; aliter Christus non solum nunc in celo, sed in terra, mari et inferno esset homo, et consequenter nunc Christus homo esset totus in inferno, quia eius anima atque caro; et sic totus Christus homo ubique hodie esset homo et nedum esset in altari sacramentaliter et in celo localiter, immo et in inferno et ubique localiter, que sunt heretalia manifeste; nam, secundum fidei traditio-

286. Id., *ib.*, 392-393.

287. Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 199v, línies 19-28.

nem, post resurrectionem Christus Deus et homo ita in celum ascendit quod ex tunc ipse homo non descendit, nec descendet, quousque veniat ad vallem Josaphat iudicare; licet autem Dei Filius non in omni loco sit homo, est tamen verum quod Dei Filius, qui est in omni loco, est homo, quamvis non in omni loco homo; sicut enim Deus est in celo et non in omni loco, est in celo, qui celum non est in omni loco, est tamen verum quod Deus, qui est in omni loco, est in celo, licet non in omni loco sit in celo; sic et in proposito; Deus, qui est in omni loco, est homo, sed non in omni loco est Christus ipse, qui est homo²⁸⁸.

La tercera afirmació, “alias Dei Filius bis fuisset incarnatus, quia semel in annuntiatione et alio semel in resurrectione”, és qualificada com una falsedat, perquè és una inconseqüència lògica:

Quod si Deus post mortem et in morte Christi non fuit homo, sequeretur quod Deus bis fuerit incarnatus: *falsitas*, quia non sequitur. Nam sic in ventre virginis fuit incarnatus, carnemque nostram assumpsit, quod illam non dimisit, et sic bis incarnatus non fuit; in sepulcro enim cum Christi corpore sive carne divinitas fuit ... Quod adhuc sequeretur quod Deus post resurrectionem de Ihesu non esset homo per incarnationem, sed tantum per resurrectionem, quod est inconueniens: *falsitas*; Dei enim Filius post Christi mortem ante eius resurrectionem non fuit homo; in resurrectione autem et post fuit homo, non per novam incarnationem, sed per novam Christi anime ad corpus reunionem, seu anime resumptionem ... Fuit ergo Deus homo post mortem de Ihesu, scilicet, ante resurrectionem: *heresis*. Ut dictum est ante, sed post resurrectionem bene fuit homo²⁸⁹.

La contundència amb què Eimeric ataca la idea de Llull pot estar en relació amb el que ensenya sant Tomàs a la *Summa*: La mort de Crist és un article de fe, i en conseqüència afirmar que en el moment de la seva mort Crist era d'alguna manera viu en la seva humanitat és una afirmació contrària a la fe. Fou una veritable llàstima que, en seguir sant Tomàs en la doctrina, l'inquisidor no el seguís també en la benignitat amb què judica els mestres il·lustres que, sense incórrer en l'heretgia²⁹⁰, van sostenir una opinió que tal vegada xocava amb la recta comprensió d'un article de fe.

288. *Ib.*, 199r, línia 28-199v, línia 18.

289. *Ib.*, f. 199v, línies 28-45.

290. Cal sempre tenir en compte que l'heretgia no és definida només com un error conceptual, sinó que implica la pertinàcia de la voluntat en mantenir-s'hi. Cfr *Directorium*, 232b.

13.3. TERCERA PROPOSICIÓ

La tercera proposició diu:

Tertius articulus est quod sancte Trinitatis mysterium ipse probat Raimundus per multiplex, demonstrativum, insolubile, evidentissimum et efficacissimum argumentum, et taliter quod nullus infidelis poterit respondere, sed cogetur credere. Idem dicit de articulis omnibus fidei et Ecclesie sacramentis, pape potestate²⁹¹.

I cap al final del tractat, com les precedents, és resumida en aquests pocs mots:

Articulus Trinitatis et omnes alii et Sacramenta Ecclesie naturali ratione demonstrative possumus scire²⁹².

És evident que aquí retreu Eimeric un dels objectius centrals de la vida, l'acció i l'escriptura ingent de Ramon Llull. L'inquisidor ja havia recollit aquest aspecte en l'article 96 del *Directorium*:

Nonagesimus sextus: Quod omnes articuli fidei, et ecclesie sacramenta ac potestas Pape possunt probari, et probantur per rationes necessarias, demonstrativas et euidentes. Et ipse Raimundus dicit se probare per rationes, quas adducit, quas dicit et reputat esse tales; sed homines nicis (*sic*) et peccatores non intelligunt eius rationes. In Libro de articulis fidei, in Libro contemplationum, in Libro de ecclesiasticis prouerbis, in Libro de planctu Raimundi²⁹³.

En el marc d'aquest treball és impossible ara d'emprendre la tasca d'esbrinar no ja quin és el valor probatori de les veritats de fe dels instruments lògics de Ramon Llull, sinó àdhuc quin era el valor *realment* demostratiu que Llull els atorgava. D'una banda, és clar que la manera com emboca la conversió dels infidels, principalment dels musulmans, implica que la fe s'ha de demostrar per raons necessàries²⁹⁴. Però la necessitat d'aquestes

291. Cfr infra, línies 550-555.

292. Cfr infra, línies 2577-2579.

293. L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92rb línies 16-25; Ciutat de Mallorca, Bibl. J. March, ms. 104-II-7, f. LXXVIIra-b.

294. Amb tot, hom és lluny de la unanimitat sobre el concepte de necessitat pel que fa a les raons demostratives lul·lianes, i la crítica moderna més aviat ha tendit a desfer els lligams de la pretesa “necessitat demostrativa” del sistema lògic-argumentatiu de Llull, ja des del temps d'E. LONGPRÉ (cfr. *Raymond Lulle*, dins “Dictionnaire de Théologie Catholique”, vol IX, cols. 1122-1126), concedint com a màxim que l'apologètica lul·liana es limita a establir que ningú no pot raonablement rebutjar els dogmes cristians ni acceptar una asserció contrària als mateixos com a necessàriament vertadera, i que es poden resoldre satisfactòriament les objeccions contra els dogmes amb arguments racionals. Sobre aquest vastíssim

raons potser no és molt satisfactòria i tanmateix Llull pot haver experimentat entusiasmes de grau canviant a l'esguard de les seves mateixes raons²⁹⁵.

tema, hem pres en consideració, i d'una manera selectiva, la bibliografia apareguda després de la *Historia de la Filosofía Española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, t. I, Madrid 1939, dels germans T. Y J. CARRERAS Y ARTAU, que tracten la matèria especialment a les pàgines 514-523, i que es pot completar amb els treballs de Benito MENDÍA, *Posición adoptada por Raimundo Lulio en el problema de las relaciones entre la fe y la razón*, dins "Verdad y Vida" 4 (1946) 29-62, 221-258; B. XIBERTA, O. C., *La doctrina del maestro Ramon Llull sobre la demostración de los dogmas juzgada a la luz de la historia y de la teología*, dins "Studia Monographica et Recensiones" 1 (1947) 5-32 [reeditat dins "Estudios Lulianos" (1974) 152-179]; Benito MENDÍA, *En torno a las razones necesarias de la apologética luliana*, Madrid 1950, 118 p. (editat també dins "Verdad y Vida" 8 (1950) 5-39, 257-297, 385-422); *El bienaventurado Maestro Ramon Llull vindicado de la nota de racionalismo*, dins "Studia Monographica et Recensiones" 11 (1954) 11-28; Sebastián GARCÍAS PALOU, *San Anselmo de Canterbury y el beato Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 1 (1957) 63-89; *Hacia la localización del punto de emanación del espíritu de la teología luliana*, dins "Estudios Lulianos" 2 (1958) 67-76; *Indole científica del saber teológico, según el Beato Llull*, dins "Estudios Lulianos" 2 (1958) 317-322; B. XIBERTA, O. C., *El presunte Racionalismo de Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 7 (1963) 153-165; E. W. PLATZECK, *Descubrimiento y esencia del Arte del Beato Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 8 (1964) 137-154; Leopoldo EIJO GARAY, *Las "razones necesarias" del Beato Ramon Llull en el marco de su época*, dins "Estudios Lulianos" 9 (1965) 23-38; Sebastián GARCÍAS PALOU, *Las "rationes necessariae", del Beato Ramón Llull, en los documentos presentados por él mismo a la Sede Romana*, dins "Estudios Lulianos" 6 (1962) 311-325; Leopoldo EIJO GARAY, *La supuesta heterodoxia del Beato Llull*, dins "Estudios Lulianos" 12 (1968) 5-19; Armand LLINARÈS, *Ramon Llull*, Ed. 62, Barcelona, 1968, 184-211; Leopoldo EIJO GARAY, *La luz divina en la gnoseología luliana*, dins "Estudios Lulianos" 15 (1971) 153-173; Louis SALAMOLINS, *La Philosophie de l'Amour chez Raymond Lulle*, París, Mouton 1974, 137-148; 179-196; J. GRACIA, *The Structural Elements of Necessary Reason in Anselm and Llull*, dins "Dialogos" 9 (1973) 105-129; *La doctrina luliana de las razones necesarias a la luz de algunas de sus doctrinas epistemológicas y psicológicas*, dins "Estudios Lulianos" 19 (1975) 25-40; J. STÖHR, *Las "rationes necessariae" de Ramon Llull a la luz de sus últimas obras*, dins "Estudios Lulianos" 20 (1976) 5-52; Miguel CRUZ HERNÁNDEZ, *El pensamiento de Ramon Llull*, Fundación J. March y Editorial Castalia 1977, 145-165; E. COLOMER, *Ramon Llull y su actitud frente al Islam y al judaísmo: del diálogo a la polémica*, dins "Actas del V Congreso Internacional de Filosofía Medieval" I, Madrid 1979, 631-639; S. TRIAS MERCANT, *Consideraciones en torno al problema de la fe y la razón en la obra literaria de Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 23 (1979) 45-68; E. COLOMER, *El pensamiento de Ramon Llull i els seus precedents històrics com a expressió medieval de la relació fe-cultura*, dins "Fe i cultura en Ramon Llull", Palma de Mallorca, C.E.T.M. 1986, 9-29; Anthony BONNER, *L'art de Ramon Llull com a sistema lògic*, dins "Randa" 19 (1986) 35-56; J. E. RUBIO, *Les raons necessàries segons l'"Art Demonstrativa" dins "Studia Luliana"* 33 (1993) 3-14; *Las relaciones entre fe y razón en Ramon Llull según el capítulo 154 del "Liber de Contemplación": estudio de contenidos y de estilo*, dins "Antoniano" 69 (1994) 231-260; E. COLOMER, *La Apologética cristiana medieval*, dins "Cristianismo y cultura. Problemática de inculturación del mensaje cristiano. Actas del VIII Simposio de teología histórica", Valencia 1995, 77-93; Josep M. RUIZ SIMON, *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència*, Barcelona, Quaderns Crema 1999, 358-391.

295. Que Llull pensava en el valor probatori de les seves *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, *Ars Demonstrativa*, *Ars Universalis seu lectura Artis compendiosae inveniendi veritatem*, *Compendium seu commentum Artis Demonstrativae*, *Tabula generalis*, *Lectura Artis quae intitullatur brevis practica Tabulae generalis*, *Liber de demonstratione per aequiparantiam*, *Ars generalis*

Un estudi sobre aquest aspecte de l'obra lul·liana, no obstant la seva centralitat, encara està per fer de forma sistemàtica i exhaustiva, tot i que hom pot sospitar que potser no aportarà sorpreses qualitatives a l'estat actual de la qüestió. Com sigui, ara caldria confrontar l'afirmació d'Eimeric en el *Dialogus* a propòsit de les raons demostratives de Llull amb les fonts que ell

ultima, Lectura super artem inventivam, et tabulam generalem, i encara altres obres particulars on detalla aspectes concrets de la seva lògica, és una dada incontrovertible. Que ell mateix es va veure obligat, per cautela o per tal d'evitar l'escàndol, a posar aigua al vi de la seva tesi central i típica, és un tema freqüentment adduït en la bibliografia citada en la nota anterior. Cal afegir-hi la important contribució d'E. W. PLATZECK, *Raimund Llull's Quaestio de congruo (adducto ad necessariam probationem)*", dins *Münchener Theologische Zeitschrift* 8 (1957) 13-32, on es llegeixen textos de Llull tan estimulants com aquests dos: "Necessaria probatio duobus modis intelligi potest; uno enim modo est probatio necessaria, quae scilicet deducitur de congrua probatione; alio modo est probatio necessaria illa quae est potissima demonstratio, constans ex primis [principiis] veris necessariis et illis, quae nullo alio modo se habere possunt [...] De qua demonstratione nihil dicere intendimus, sed de prima tantum, cum fides non sit in talibus demonstrationibus fundamentum" (p. 21). "Nec dicimus, quod probari possint per potissimam demonstrationem [...] Unde si aliqui nos mordere voluerint dicendo, quod nos fidem probare intendimus et quod nostra probatio fidem evacuat, hoc negamus et respondemus, ut superius dictum est" (p. 23). Recentment s'ha exhumat un text, qui sap si autògraf de Llull, al foli 2 del ms. 200, classe VI, de la Biblioteca Nazionale Marciana, de Venècia, volum enviat pel mateix Llull el 1289 al dux Gradenigo, mena d'auto-antologia lul·liana, que conté l'*Ars demonstrativa*, el *Liber de quattuordecim articulis fidei*, el *Liber propositionum secundum Artem demonstrativam*, el *Liber super Psalmum Quicumque* i una versió llatina del *Libre d'Amic i amat*, on es llegeix: «Ne secundum sententiam salvatoris dicentis in Evangelio: "Ve homini illi per quem scandalum venit", liber iste generaret scandalum ex nomine libri qui intitullatur *Ars demonstrativa* in cordibus in ipso legentium qui forte crederent quod intencionis instituentis hunc librum esset demonstrare ea quae sunt fidei catholice demonstratione propter quid et quia, scilicet articulos fidei et sacramenta ecclesie et alia quae excedunt capacitatem humani intellectus; premitere curavi meam intentionem, scilicet quod omnes rationes facte de articulis fidei et de aliis pertinentibus ad ipsam fidem humanum intellectum excedentibus, non sunt demonstrationes sed sunt persuasibiles rationes». [cfr Albert SOLER, "*Vadunt plus inter sarracenos et tartaros*": *Ramon Llull i Venècia*, dins "Intel·lectuals i Escriptors a la baixa Edat Mitjana", Curial-P.A.M. 1994, 49-63, més V làmines (el text citat és a la p. 50)]. Aquests i altres textos que hom pot veure ara aplegats per Josep M. RUIZ SIMÓN, dins *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència*, o. c., 31-45, esbossen una situació oscil·lant, si no clarament contradictòria, en el tema de la interpretació de la necessitat que Llull atorgava realment a les seves raons. Aquets textos tenen un origen extern, tal com revela la nota del ms. venecià: l'escàndol d'alguns davant l'atreuiment de mestre Ramon. En d'altres llocs, Llull es plany en un sentit més genèric del fracàs de la seva *Art* o del poc cabal que en feien els contemporanis, començant per les altes jerarquies eclesiàstiques, com hem pogut veure en textos del *Desconfort* citats supra. L'episodi de la gran crisi de Gènova a propòsit de l'*Art* i la decisió de Llull de mantenir-ne la validesa com a instrument de salvació de molts encara que per això ell s'hagués de condemnar (*Vita coetanea*; ed. GAIFFIER, núms. 23-24, 159-160; ed. HARADA, núms. 23-24, 287-288), indica ben clarament fins a quin punt el seu esperit es podia sentir esquinçat i dut a la més terrible contradicció pel rebuig d'allò que era el centre dels seus afanys i que, d'alguna manera, ell creia que li havia estat donat per Déu.

en cita en el *Directorum*²⁹⁶. Ja es veu tot d'una que Nicolau Eimeric no ha tingut accés, almenys fins al 1376, a cap versió de l'*Art* lul·liana, i que en defensa de la seva afirmació només addueix literatura secundària, gairebé diríem de divulgació. Perquè el *Liber de {quatuordecim} articulis fidei* o *Liber Apostrophe* és una obra de divulgació dels resultats que assoleix Llull en la defensa de la raonabilitat de la fe; ben entès, és obra d'alta divulgació, adreçada al papa i als cardenals²⁹⁷, però, al capdavant, de divulgació, depenent en la seva arquitectura formal interna de la *Tabula generalis*, com afirma Llull mateix²⁹⁸. Això no obstant és molt possible que algunes de les expressions eimericianes s'hi hagin inspirat, perquè en aquesta obra Llull també utilitza un llenguatge més aviat fort sobre l'eficàcia dels seus arguments:

Et quia rationes huius libri sunt necessariae, nullus Infidelis poterit se defendere ab illis, sed vulnerabitur in sua conscientia, si intelligat Rationes, et per illam vulnerationem poterit venire ad conversionem²⁹⁹.

Raymundus etiam rogat religiosos et seculares sapientes ut videant an Rationes quas ipse facit contra Saracenos ad probandum Catholicam fidem habeant veritatem; quia si forte aliquis solverit rationes quae opponuntur per Saracenos contra catholicam fidem, cum tamen ipsi non possint solvere rationes quae fiunt pro eadem, fortificati valde literati et sapientes Saraceni fierent Christiani³⁰⁰.

Hunc tractatum fecimus ea intentione ut fideles et devoti Christiani attendant quod cum nulla secta alia a Christiana Fide possit probari esse vera, nec defendi a sequentibus vel defendentibus eam, nec possit rationabiliter impugnare Christianam Fidem, quia omnes sunt innixae falso et frivolo fundamento, Christiana autem Fides non solum possit defendi contra omnes impugnantes illam sed etiam probari et quamcumque aliam Sectam infringere per necessarias Rationes, sicut patet ex suprascriptis Rationibus, ob zelum Fidei animati

296. En l'*Expurgate vetus fermentum*, on Eimeric, com ja hem vist, no cita mai les fonts dels seus articles lul·lians, la qüestió de les raons lul·lianes necessàries i demostratives dels dogmes cristians no és tractada en un sol article complexiu, sinó que emergeix repetitivament al llarg del tractat, a mesura que Eimeric ataca els diversos aspectes de la teologia lul·liana: Trinitat, Encarnació, Creació, Resurrecció de la carn, Naixement, Mort, Davallada als inferns, Resurrecció i Ascensió de Crist i Adveniment per al Judici, Pecat original, Potestat papal.

297. "... quare ego Raymundus indignus feci hunc librum et feci illum poni in latino, veruntamen non littera ad litteram, sed sensu ad sensum, ut quilibet inde remaneat in sua virtute et in sua Rhetorica; et ille qui est in Latino est praesentatus Domino Papae et Dominis Cardinalibus, supplicando quod illum transmittant ad infideles per homines intelligentes et qui sciant lingua illorum": *Liber de Articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe*, *De fine huius Libri*, 1; ed. Mogunt., *Operum*, t. IV, 25b.

298. *Liber de Articulis*, *De fine huius tractatus*, ed. Mog., *Operum* t. IV, 57ab.

299. *Ib.*, *De fine huius libri*, n. 1; ed. Mog. 25b.

300. *Ib.*, *Introductio*, n. 3; ed. Mog. 28b.

ardenti desiderio meditentur quod cum nihil possit resistere Veritati, quia est fortior super omnia, per viam et fortitudinem Rationum cum adiutorio et virtute Dei poterunt reducere Infideles ad viam veritatis, sic quod nomen Domini Iesu ... manifestabitur et habebitur in reverentia et honore: et haec via ad convertendum Infideles est faciliior quam omnes aliae; durum enim et periculosum videtur Infidelibus dimittere suam credulitatem pro aliena credulitate vel fide; sed falsum et impossibile pro vero et necessario non deserere, quis eorum poterit sustinere?³⁰¹.

Et si dicatur quod in hoc Tractatu nobis possint fieri aliquae objectiones ad quas non respondimus, dicimus quod in hoc Tractatu hoc tantum habuerimus in intentione, ut ostenderemus quod Christiana Fides possit probari per necessarias rationes: et licet, si totus Tractatus memoriter teneatur, credamus quod solutiones multarum objectionum appareant diligenter intelligentibus eum, nos aliquas dimisimus brevitate gratia; offerimus nos tamen sine praesumptione in virtute Christianae fidei respondere ad omnes Objectiones infidelium, et eis contra eorum sectas et pro Christiana Fide tales positiones facere et probare quod ad eas nullatenus poterunt respondere³⁰².

També és veritat que aquest llenguatge contundent és flanquejat per algunes matitzacions importants. Però, l'inquisidor, si les va veure, no en feu cap cas³⁰³, cosa que és coherent amb el seu concepte de lluita per a l'eradicació de l'heretgia: s'ataca el mal, independentment del bé que l'acompanyi.

Els *Proverbis Ecclesiàstics* que cita Eimeric en el *Directorium* (*Liber proverbiorum Ecclesiasticorum* no és un títol de camuflatge?) són molt probablement els *Proverbis de Ramon*, on podria haver cridat l'atenció d'Eimeric el proverbi núm. 11 de la rúbrica 276, *De theologia*:

301. *Ib.*, *De fine huius tractatus*, n. 1; ed. Mog. 56b.

302. *Ib.*, *De fine huius tractatus*, n. 2; ed. Mog. 57a.

303. Cal tenir en compte, com es desprèn del text lul·lià transcrit suara mateix a la nota 297, que van córrer dues versions del *Liber de Articulis fidei* o *Liber Apostrophe*: una en llatí, l'altra en català, que no coincideixen literalment, tal com ja avisa Llull. En la traducció al llatí del text català (molt probablement a partir de l'exemplar de la Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hisp. [Cat.] 52 [cfr. Josep PERARNAU, *Els manuscrits lul·lians medievals de la "Bayerische Staatsbibliothek" de Munic. I Volums amb textos catalans*, Barcelona, 1982, 35-36], feta per Iu Salzinger, es llegeix, per exemple: "Et si dicitur quod sit vilipensio fidei intelligere Articulos per necessarias rationes, quia per hoc perditur meritum Fidei; ad hoc respondemus et dicimus quod homines credant ut intelligant, non quod intelligant ut credant; et ideo intelligere est nobilius quam credere, cum credere sit per secundam intentionem et intelligere per primam: et ideo legitur in Sacra Pagina: "Nisi credideritis, non intelligetis"; igitur meritum intelligendi est nobilius quam credendi, postquam intelligere est nobilius actus quam credere". (*Liber de articulis*, *De fine huius libri*, n. 3; ed. Mog., 25b.) Sobre els manuscrits del *Llibre dels articles de la fe catòlica*, cfr. PERARNAU, o. c., 193. Sobre els problemes originats per la duplictat de text llatí i català d'aquesta obra i algunes confusions amb algun altre tractat lul·lià de tema idèntic i títol semblant, cfr. ROSENT-DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona, I.E.C. 1927, n° 30, 27-28 i n° 40, 38-40.

Si theologia no fos argumentativa, destrucció de infidelitat no fóra possible³⁰⁴.

És veritat que en aquesta obra es tracta de la Trinitat, de l'Encarnació, dels misteris de Crist, del Judici final i d'altres aspectes de la dogmàtica cristiana, però la matèria no és argumentada en forma sil·logística. Com diu Llull mateix, "aquest libre és difús per proverbis"³⁰⁵. També s'hi precisa que hom hi segueix "la doctrina de la *Taula general*"³⁰⁶, i des d'aquest punt de vista l'obra pot ésser esguardada com una popularització dels mètodes de Llull. Aquesta intenció i el fet d'ésser escrita en vulgar català potser alarmaren l'inquisidor i l'induiren a atorgar-li un pes que no és ben bé el que li correspon dins l'*opus* especulatiu lul·lià. Almenys pel que fa a l'argumentació demostrativa dels misteris de fe, no es pot pas comparar ni amb el *Libre de Contemplació* ni, de bon tros, amb el *Liber de articulis fidei*, i ja no diguem amb les diverses redaccions i complements de l'*Art*.

El mateix cal dir del *Desconhort* o *De planctu*, com l'anomena sempre Eimeric. Bo i essent una de les obres més colpidores de Llull, no es pot considerar com especulativa i, encara menys, com argumentativa. És, en canvi, una narració dramàtica, on Llull es demana comptes del fracàs dels seus projectes, en un desdoblament psicològic de gran força. Què no hi pot haver llegit Eimeric? Més amunt n'hem vist alguna mostra. Les afirmacions lul·lianes que la fe pot ésser objecte de prova³⁰⁷ i que per la força dels seus arguments hom podia convertir els sarraïns³⁰⁸, hi són expressades amb claredat meridiana. Fins i tot Llull retopa la tesi que si hom podia demostrar la fe, hom en perdria el mèrit,³⁰⁹ aspecte que l'inquisidor no recollirà, com tampoc no s'hi veu per a captar una matisació sobre el caràcter de les proves

304. ORL, XIV, 301.

305. ORL, XIV, 1.

306. *Ib.*

307. "N ermità: co us pensats qu'en tal saber celàs, lab lo qual home mostra fe en provàs i a los homens errats per so que los salvàs! Déu ...?: *Desconhort*, XXII: ORL, XIX, 230. "... e's ja damunt provat! que la fe s pot provar, si ben avets membrat ...": *Desconhort*, XXVI: ORL, XIX, 232.

308. "N ermità: los sarraïns són en tal estament, lque aquels qui són savis per forsa d argument, lno creen en Mafumet; ans tenen a nient ll'Alcorà, per so car no visc honestament. l Per que aquells venrien tost a convertiment, l si hom ab éls estava en gran disputament l e la fe los mostrava per forsa d'argument, l e aquells convertits, convertrieen la gent ...": *Desconhort*, XXVIII: ORL, XIX, 233.

309. L'objecció és formulada per l'ermità *alter ego* de Llull: "Ramon: si hom pogués demostrar nostra fe, l hom perdria mèrit; e per so no s covél que s pusca demostrar ...": *Desconhort*, XXV: ORL, XIX, 231. Ramon hi respon amb un argument que ja havia divulgat en altres obres: "N ermità: si hom fos a si meteyx creat, lso qu'entenets provar contengra veritat: mas car Deus creà home, per so que n sia honrat, qui es pus noble fi e ha menys de altetat l que la fi que hom ha en esser gloriejat, lno val vostra raó ...": *Desconhort*, XXVI: ORL, XIX, 232.

lul·lianes que, si no té la prudència de les fórmules cauteloses més amunt al·ludides, com a mínim situa l'argumentació lul·liana més ençà de la prova *propter quid*³¹⁰. Però el *Desconhort* és una peça lírica, subjectiva, allunyada de la tecnicitat d'altres obres lul·lianes i molt apassionada, com correspon a la temperatura normal de Llull. Qui sap, doncs, si, des d'aquest punt de vista, l'obra no gaudiria d'una voga particular entre els lul·listes i per això merescués l'atenció d'Eimeric, que per aquesta causa l'hauria fet servir com a font assenyalada d'informació.

El cas del *Llibre de Contemplació* és diferent. Josep E. Rubio ha posat recentment en relleu com en aquesta obra el projecte d'argumentar racionalment els continguts de la fe és abordat des de perspectives netament diferents: contemplativa en el volum primer (distincions 1-22), més metòdica i ja centrada en les dignitats divines en el volum segon (distincions 23-32), més filosòfica en el volum tercer (distincions 33-40)³¹¹. Per bé que el *Libre de Contemplació* és una síntesi ingent de tota l'obra de Llull, tampoc no n'és el nucli, constituït per l'*Art* en les seves distintes versions. Per tant, és evident que Eimeric hi podia trobar materials del seu interès sense haver d'abordar la teoria lògica que Llull donà en les seves obres fonamentals posteriors.

Per la nostra banda ens fixarem només en alguns dels textos d'aquesta obra, perquè l'atzar ha volgut aquest cop orientar i facilitar-nos a la vegada extraordinàriament la tasca. En efecte, en l'exemplar manuscrit del *Libre de Contemplació* guardat a la biblioteca Ambrosiana de Milà acabat d'escriure el 1280, hi ha una sèrie d'anotacions autògrafes d'Eimeric, amb les quals l'inquisidor assenyalava passatges del llibre lul·lià que li resultaven sospitosos. Com és sabut, el sobredit manuscrit és partit en dos volums, i curiosament les anotacions de l'inquisidor apareixen només en el segon³¹². Encara que més avall constatarem que un primer volum del *Libre de Contemplació* no ha pas estat totalment desconegut per Eimeric, ja es veu que les anotacions

310. "... e si be s pot provar [la fe], no s segueyx que creat l contengua e comprena tot lo ens increat, l mas que n entén aytant, com a él se n es dat, l per so que hom haja plena de Deu sa volentat, l son membrar e entendre, poder o bontat": *Desconhort*, XXV: ORL, XIX, 232.

311. Josep E. RUBIO, *Les bases del pensament de Ramon Llull*, València/Barcelona 1997, 36-62. Cfr també, del mateix Rubio, els articles citats supra, nota 294.

312. Per a les qüestions relacionades amb aquest vetust ms. lul·lià i el seu valor extraordinari, cal veure les notes que li van dedicar M. OBRADOR, *Viatge d'investigació a les biblioteques de Munich y Milà*, dins "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans" II (1908) 605; Antoni RUBIÓ I LLUCH, *En Ramon Llull. Sumari d'unes lliçons en els Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona 1911, 25; Carmelo OTTAVIANO, *L'Arx Compendiosa de R. Lulle avec une étude sur la bibliographie et le fond ambrosien de Lulle*, París 1930 (Études de Philosophie Médiévale XII), 21, núm. 36, i 23-24, núm. 45; i recentment la descripció de J. PERARNAU, *El manuscrit lul·lià "princeps": el del "Libre de contemplació en Déu" de Milà*, dins "Studia lullistica et philologica. Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaelis Colom", Ciutat de Mallorca, Maioricensis Schola Lullistica 1990, 53-60.

eimericianes d'aquest segon volum són precioses per tal de precisar els llocs del *Libre de Contemplació* que van inspirar a Eimeric la redacció d'una bona colla d'articles de la llista dels cent del *Directorium*. I és el cas de l'article que ara ens ocupa. Perquè al foli 289d del manuscrit esmentat hi ha la següent anotació d'Eimeric, escrita al marge inferior: "Probatur trinitas per rationes necessarias". I al marge dret hi ha un dels típics reclams d'atenció eimericians (una ratlla vertical partida per tres petits cercles organitzats en forma de vèrtexs de triangle) sobre una part del text d'aquella columna, signe que es repeteix als folis 290b, 290c, 291b i 291c. L'anotació i els reclams d'atenció sobredits corresponen al capítol 246 del *Libre de Contemplació* i a aquelles parts de text que en l'edició del II volum de les OE són els núms. 2-3, 13-27, 23, 26 i 30. Hi ha d'altres anotacions autògrafes de l'inquisidor als marges inferiors i laterals dels folis 288a ("probatur Dei veritas per rationes necessarias"), 291c ("probatur per rationes uiuas et necessarias quod Deus est creator; quod ita clare cause indicant trinitatem super vnitatem"), 293a ("rationes necessarie naturales"), 296d ("quod Christi conceptio probatur per ueras rationes et uera argumenta et manifestas demonstrationes"), 298d ("quod Christi natiuitas de uirgine et passio probatur rationibus necessariis"), 299c ("quod Christus fuit purgatus et mundatus a peccato originali"), 300c ("quod per rationes necessarias et manifestas Christus descendit ad inferos"), 301a ("quod Christi humanitas descendit ad inferos"), 302a ("Probatur per rationes necessarias et ueraces Christi ascensio"), 304a ("Probatur extremum Christi iudicium per rationes etc."), 305b ("quod XIII articulos dicit probare per rationes necessarias"), les quals no deixen d'estar relacionades amb el tenor de l'article eimericià, segons la redacció del *Directorium*.

El tema de la demostració de la Trinitat de persones en Déu en el *Libre de Contemplació* és tractat en els capítols 11-13 (vol. primer, llibre primer, distinció IV), 179-182 (volum segon, llibre terc, distinció XXIX), i en el que ara ens ocuparà, 246 (volum tercer, llibre quart, distinció XXXVI). Per poc que hom estigui familiaritzat amb el *Libre de Contemplació*, ja es comprèn tot d'una que en el capítol 246 s'hi concentren totes les formes d'argumentació anteriors, com és així de fet.

Perquè, si bé en els capítols 11-13 no es parla de demostració "per raons necessàries" de la Trinitat de persones en Déu, Llull insisteix en el paral·lelisme entre el conjunt "Una substància divina - Tres persones divines" i el conjunt "Unitat de l'home - Tres coses en l'home (cos, ànima i esperit [= conjunció de l'ànima i del cos])". I en el capítol 246, en el qual Ramon Llull diu que la trinitat "se demostra als uns hòmens per fe e als altres per raons necessàries"³¹³, la prova s'estructura sobre l'extensió a tot el creat de l'esquema essencial matèria-forma-compost:

Ah Senyor, qui sòts plaer e consolació e conhort de la mia pensa! Sensualment sentim e entel·lectualment entenem que tota substància creada és tres coses, les quals són matèria e forma e.l compost de matèria e de forma; on, aquestes tres coses són en cada creatura substància. On, com açò sia, Sènyer, en totes les creatures sensuais e en totes les creatures entel·lectuals, doncs per açò és significat que aquella gloriosa substància qui ha creada les creatures és tres coses les quals són una essència divina.

On, enaixí, Sènyer, com en creatura no és la matèria forma ni.l compost, ni la forma no és la matèria ni.l compost, ni.l compost no és la forma ni la matèria, enaixí és significat per les creatures que les vostres gloriuses tres persones no són l'una l'altra; mas enaixí com en creatura forma e matèria e lo compost eixit d'abdues són una substància, enaixí les creatures donen certa significació que les vostres tres persones són una substància divina simple tan solament³¹⁴.

El desplegament d'aquesta idea abasta els núms. 4-21 del capítol 246 i s'aplica al concepte de substància, a la substància sensual i a la intel·lectual, al firmament, als vegetals, al cos humà, a l'ànima humana, a la pensa humana (memòria, enteniment i voluntat), a tot el món. Ara bé, els núms. 22-24 següents condensen tot el capítol 179 del segon volum, que mereixeria un examen meticolós, perquè és el primer assaig lul·lià d'arribar demostrativament a les persones de la Trinitat per les dignitats, allí encara anomenades "vertuts". I el núm. 25 resumeix el capítol 180, no menys dens que l'altre. Per tant, una lectura del capítol 246 sense haver tingut en compte, si fou el cas d'Eimeric, els altres capítols esmentats ja és de bell antuvi una lectura que no pot donar una idea suficient del que representa el capítol sobredit. Això d'una banda. De l'altra no voldríem passar per alt la importància dels núms. finals del capítol, en els quals Llull, que ja no torna a tractar el tema trinitari en tot el llibre, fixa l'objectiu que persegueix la seva prova "per raons necessàries" i, per tant, n'assenyala el veritable abast.

Llull, efectivament, consagra els núms. 26 i 27 a exposar que el dogma trinitari xoca amb la "sensualitat" humana, perquè en sentir parlar d'aquest dogma, "adoncs sensualment se forma lo compte en tres substàncies e en tres déus"³¹⁵. El dogma només pot ésser copsat per l'enteniment, "per ço car l'enteniment ha en si més de veritat que la sensualitat, reep lo ver de la sensualitat [el Pare és Déu, el Fill és Déu, l'Esperit Sant és Déu] e rebuja a reebre lo fals [les paraules signifiquen tres déus ésser en ésser], així com l'home qui de la poma entamenada gita ço qui és podrit e retén ço qui és sencer"³¹⁶.

313. OE II, 740a.

314. OE II, 740b.

315. OE II, 743b.

316. OE II, 743b.

Establerta la possibilitat de copsar el dogma trinitari amb les forces de l'enteniment, en la mesura que l'enteniment supera les estreïtors de la "sensualitat" de cara a copsar la veritat, es presenta el gran problema dels infidels (musulmans, jueus, etc.) que, bo i essent intel·ligents com els cristians, es tanquen a la recepció de la Trinitat. Els núms. 28 i 29 toquen aquest problema. Llull n'ha vist clarament l'arrel: llur fe religiosa els indueix a excloure la Trinitat *en línia de principi*:

Oh vós, Sènyer, qui remembrats al meu remembrament e qui demostrats al meu enteniment e qui enamorats la mia volentat dels vostres honraments! Enaixí com hom veda a sos ulls corporals veer com hom los cluca, enaixí los descreents qui no creen en la vostra gloriosa trinitat tanquen e eixorben a lur ànima sos ulls espirituals; car enaixí com los ulls corporals no poden veer com són tancats, enaixí l'enteniment no pot entendre com hom aferma impossibilitat en la cosa que l'ànima vol entendre. On, per açò, Sènyer, car los infeels afermen en lo començament impossibilitat de trinitat com hom lur vol provar trinitat, per açò no la poden entendre, car lur enteniment no pot veer ni saber sinó encercant ab possibilitat³¹⁷.

Els darrers mots són molt reveladors: "encercant ab possibilitat". El problema dels infidels és llur fe (falsa) que els eixorba, és a dir, que els tanca a l'obertura natural que, segons Llull, l'home té en direcció al misteri trinitari. L'única escletxa que podria acabar d'esbatanar la porta és raonar no si la Trinitat és o no és de fet, ans si és possible que la Trinitat sigui o no sigui. Només l'argumentació d'una *possibilitat* podria, en el cas dels infidels, acostar-los a la *realitat* del misteri:

On, enaixí com l'home pot encercar les coses sensuales com té oberts sos ulls, enaixí, Sènyer, com hom aferma que possívol cosa és que vós siats en trinitat, adoncs l'enteniment haurà ulls ab què pot cercar si és ver que vostra trinitat sia en vós o no; car dementre que encerca si és possívol cosa o no, l'enteniment encerca ço que l'ànima vol saber; mas tantost com l'ànima aferma que impossívol cosa és que vós siats en trinitat, tantost cessa l'enteniment d'encercar la vostra trinitat, car no ha ab què l'encerc pus que ha afermada impossibilitat e ha tancats e abcecats los ulls de l'enteniment.

On, beneit siats vós, sènyer Déus, car aitan bé e aitan declaradament com les creatures donen significació de la vostra unitat, aitan bé donen significació de la vostra trinitat, car aitan vera cosa és en vós trinitat de persones com unitat d'essència. On, enaixí com los crestians no porien reebre los significats que les creatures signifiquen de la vostra unitat si afermaven que fos impossívol cosa que vós siats en unitat, enaixí, Sènyer, los infeels per ço car reeben possívol cosa ésser vós en unitat, entenen vós ésser un déu per ço car reeben los significats que les creatures donen de vostra unitat; mas car afermen impossívol cosa ésser

317. OE II, 743b-744a.

vós en trinitat, per açò no poden apercebre la vostra trinitat per ço car no volen reebre los significats que les creatures signifiquen de la vostra excel·lent trinitat divina³¹⁸.

La recerca de les "raons necessàries", independentment de llur pes i del seu èxit pràctic, s'inscriu des del principi de l'activitat literària de Llull en el seu propòsit missioner a l'esguard dels infidels. Seria apassionant poder estudiar ara si Llull va pensar sempre que els instruments artístics que va anar fabricant obrien només l'accés a la possibilitat d'acostar-se a les veritats que volia "demostrar", o si l'eficàcia de l'*Art* depassava en el seu pensament un modest propòsit propedèutic, estudi que ara no podríem ni pensar a emprendre. Com sigui, estem davant un text prou clar per a entendre que la recerca de "raons necessàries" s'inscrivía, en el pensament de Llull, dins un programa missioner especialment pensat per als "descreents", en aquest cas sobretot jueus i musulmans, i que aquest propòsit, i no cap altre, era el que havia empès Ramon Llull a desplegar la seva prodigiosa i accidentada activitat.

No cal ni esperar que res d'això hagi estat tingut en compte per Eimeric. Quan en l'*Expurgate vetus fermentum* passa revista a les veritats revelades que vol demostrar Llull, liquida la qüestió de forma expeditiva, amb un menyspreu evident per a les doctrines lul·lianes: la Trinitat no es pot demostrar per raons necessàries, evidents i insolubles, perquè si fos així, l'article de fe seria demostrable i aquesta afirmació és herètica; d'altra banda, de les raons que addueix Llull algunes són comparacions i no raons, i les altres són raons de fantasia, invàlides i nul·les³¹⁹. La creació del món és indemostrable i per això Ramon Llull no la demostra; perquè ni els filòsofs infidels que s'esforçaren a provar que el món era etern, ni Llull que s'esforça a demostrar que ha estat creat, no han aportat raons necessàries que ho demostrin; per això cal creure fermament per la fe que el món ha tingut un principi³²⁰. Tampoc l'encarnació no és un article de fe demostrable, i les

318. OE II, 744a.

319. " ... Tertium, quod Deum esse trinum in personis potest probari demonstrative: *heresis*. Nam est articulus fidei qui non potest demonstrari. Quartum, quod ipse Raimundus probat articulum Trinitatis per rationes demonstrativas, necessarias, evidentes et insolubiles ac cogentes: *heresis*, quia si taliter probaret, ergo articulus Trinitatis demonstrari posset; rationes enim quas adducit quedam sunt similitudines et non rationes, quedam sunt rationes fantastice, inualide atque nulle": Bibl. Cap y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 194rb-194va.

320. " ... Primum, quia mundi creatio potest demonstrari: *heresis*, nam est articulus fidei et ideo, ut ostensum est, non potest demonstrari. Secundum, quod iste Raimundus demonstrat: *heresis*; nam, si demonstrat, ergo potest demonstrari, quod est *heresis*. Tertium, quod Deus non potuit mundum producere ab eterno: *error*; potuit, quia omnipotens existit et hoc contradictionem non claudit; si noluit, quia non decuit; et hoc multiplici ratione. Et enim infideles nonnulli philosophi qui nisi sunt demonstrare mundum esse eternum, et hic

raons que addueix Llull no són demostracions, sinó persuasions³²¹. Ni el naixement, ni la passió i mort de Crist no es poden demostrar, i les raons de Llull en aquest sentit no són coactives, ans persuasives³²². Cal dir el mateix de la Davallada als inferns³²³, de la resurrecció, l'ascensió i el Judici final³²⁴, el pecat original³²⁵ i la potestat del papa³²⁶. A més, ultra insistir en la inde-mostrabilitat de cada article de fe a mesura que són evocats en l'*Expurgate*, Eimeric dedica el darrer apartat de la primera part d'aquell tractat a impugnar en general l'intent de Ramon Llull de demostrar els dogmes cristians amb raons "necessàries, evidents, insolubles i coactives", amb una referència explícita al que diu Llull en el *Liber de articulis fidei*³²⁷. El dona

Raimundus qui nititur demonstrare non esse eternum, sed creatum, omnes decepti sunt; non enim rationes necessarias adduxerunt; non ergo ratione sed fide Deum mundum creasse et mundum initium habuisse firmiter est credendum ...": *Ib.*, fol. 196vb.

321. "... Primum, quod Deum esse incarnatum atque hominem factum potest probari demonstrative: *heresis*; est articulus fidei et ideo, vt ostensum est, non potest demonstrari. Secundum, quod ipse Raimundus taliter probat: *heresis* quia, si demonstraret, demonstrari posset. Rationes quinque quas adducit non sunt demonstrationes, sed persuasiones ...": *Ib.*, fol. 197rb.

322. "... Primum, quod Christi natiuitas, passio et mors possunt demonstrari: *heresis*, nam sunt articuli fidei, qui non subsunt demonstrationi, sed diuine reuelationi, vt sepius est ostensum. Secundum, quod ipse Raimundus demonstrat: *heresis*, nam si demonstraret, demonstrari posset, quod est *heresis*. Adducit enim non rationes cogentes, sed persuasibiles": *Ib.*, 199ra.

323. "... Primum, quod post mortem Christi eius anima ad inferos descenderit et animas sanctorum patrum eduxerit potest demonstrari: *heresis*. Nam est articulus fidei, qui, ut ostensum est, non potest demonstrari. Secundum, quod ipse Raimundus demonstrat: *heresis*. Quia si istum articulum demonstrat, ergo iste articulus, qui est fidei, potest demonstrari ...": *Ib.*, fol. 199vb.

324. "... Primum, quod Christi aduentus ad iudicium potest demonstrative probari: *heresis*. Est enim articulus fidei et credentie, et non conclusio demonstrationis et scientie. Secundum est quod ipse Raimundus hunc articulum demonstrative probat: *heresis*, quia tunc demonstrari posset; multum nititur istum articulum in diuersis suis libris per rationes demonstrare, sed non potest: adducit enim plures rationes et male apparentes ...": *Ib.*, fol. 200ra.

325. "... Primum, quod peccatum originale esse potest probari naturali ratione: *error in fide*; tantum fide habetur, quia sacre scripture assertionem, quod Adam fuit primus homo et quod ille peccauit, cuius peccatum totam humanam naturam infecit. Secundum, quod ipse Raimundus taliter probat; *error in fide*, quia si probat, probari potest; nec rationes sue inducte ad hoc probandum aliquid valent ...": *Ib.*, fol. 292va.

326. "... Primum, quod potestas pape ratione naturali probari potest: *heresis*. Est fidei, et que sunt fidei non possunt ratione naturali demonstrari, vt ostensum est supra. Secundum, quod ipse Raimundus sic hoc probat: *heresis*, quia si probaret, probari posset, quod est *heresis* ...": *Ib.*, fol. 217va.

327. "... Vicesimus quintus articulus: Quod omnes articulos tam diuinitatis quam humanitatis ipse Raimundus probauit per rationes necessarias, euidentem, insolubiles et cogentes; et quod rationes eius predictae sunt sic euidentem et cogentes quod infideles omnes ad fidem catholicam venient, si rationes eius predictae scirent et intelligerent, quia sunt ita necessarie quod nullus infidelis posset se ad eas deffendere; et quod librum quem edidit de

com a presumptuós i solitari en el seu intent³²⁸; nega que els infidels no poguessin resistir les raons lul·lianes, al·legant que Llull va passar de Mallorca a Àfrica "amb les seves raons" i amb la intenció de convertir-los, i que, això no obstant, no va convertir l'Àfrica a la fe catòlica ni va fer-hi res en aquest aspecte³²⁹; conceptua com una mera temeritat i fatuitat el fet que presentés el *Liber de Articulis fidei* al papa i als cardenals, amb el resultat que Llull en va treure la reputació d'home presumptuós i fantàstic³³⁰. Després d'aquesta dura desqualificació, Eimeric passa a la burla: Ni Ramon Llull en el seu temps, ni ara els seus seguidors mai no han estat capaços de convertir ni un sol dels infidels, sarrains o jueus de Mallorca, Catalunya i Aragó, malgrat ésser nombrosos i entendre perfectament la llengua catalana en què estan escrits els llibres i raonaments lul·lians³³¹. Com veurem, el mateix en substància és repetit en el *Dialogus* com a demostració de la inutilitat d'intentar purificar l'obra de Llull d'elements inconvenients per tal d'aprofitar-ne els útils³³².

La posició d'Eimeric, doncs, davant d'allò que constitueix el punt central dels afanys intel·lectuals i missioners de Ramon Llull resta clara: No hi

Articulis fidei, in quo rationes huiusmodi posuit, de vulgari in latinum transferri fecit, et illum qui erat in latino pape et cardinalibus presentauit, quatinus per homines scientes infidelium linguas ad infideles illas rationes mitterent, et sic infideles converterent ... Primum, quod ipse Raimundus omnes articulos generaliter tam diuinitatis quam humanitatis probauit per rationes euidentem, necessarias et cogentes: *heresis*, quia articuli fidei non possunt taliter probari ...": *Ib.*, fol. 200ra-b.

328. "... Secundum, quod infideles omnes ad fidem catholicam uenirent, si eius predictae rationes intelligerent: *totus presumptuosus*; numquam sic locutus est Augustinus, nec Hillarius, qui libros de *Trinitate* ediderunt, nec sani capituli quicumque theologus qui ad declarandum articulos fidei per sacre scripture auctoritates totis viribus insudarunt; in ista presumptione et falsitate iste Raimundus est solus ...": *Ib.*, fol. 200rb.

329. "... Tertium, quod eius predictae rationes sunt necessarie, et ita quod nullus infidelis posset se ab eis deffensare: *heresis* quod sint necessarie, quia tunc demonstrative; *falsitas* quod nullus infidelis posset se ad eas defensare. Ipse enim Raimundus de Mayorca iuit in Africam cum suis rationibus hac de causa, et tamen ad fidem catholicam Africam non conuertit, nec aliquid ad hoc pertinens ibi fecit ...": *Ib.*

330. "... quod illum librum illa de causa presentauit pape et cardinalibus: *temeritas et fatuitas atque presumptio fuit magna*; propter quod ab eis presumptuosus et fantasticus extitit reputatus, et recessit a sua intentione vacuus prout venit ...": *Ib.*, 200rb-200va.

331. "... Mirares cum in Mayorca, vnde iste Raimundus fuit oriundus, et in Cathalo-nia et Aragonia, ubi fuit conuersatus, essent diebus illis, ut sunt diebus istis, multi infideles, sarraceni scilicet et iudei, qui optime intelligunt linguam cathalanicam in qua sunt scripti dicti libri et dicte rationes, quia ui illarum rationum suarum infideles illos non conuertit; et hodie eius sequaces eique credentes infideles qui nunc sunt in illis partibus ui earundem rationum ad fidem catholicam non conuertunt; et tamen a seculo non est auditum quod ui rationum ipse Raimundus uel sequaces eius aliquem infidelem converterint; sufficit eis buccis crepantibus uentilare quod rationes Raimundi Lull ad probandum articulos fidei sic sunt et euidentem et necessarie, quod nullus infidelis posset dictis rationibus contraire ...": *Ib.*, fol. 200va.

332. Cfr infra, línies 1977-1978, 2006-2008, 2018-2019.

ha hagut per part de l'inquisidor cap atenció metòdica, seriosa (i laboriosa!) envers no ja tota l'obra lul·liana, sinó ni tan solament envers aquells pocs textos que ha anotat i llegit, els quals, pel que fa a les "raons necessàries" aportades en defensa i promoció del dogma, són en aquest cas fonamentalment dos: el *Libre de Contemplació* i el *Liber de Articulis fidei*. Llull és presentat per Eimeric com un excèntric i un solitari entre tots els pensadors cristians. L'inquisidor no diu mai fins a quin extrem pesava en el seu ànim de forma negativa el fet que Llull fos autor d'obres de filosofia i teologia escrites en català, tot i que remarca sempre en to pejoratiu que Llull no sabia llatí i que ell mateix ho confessa en les seves obres³³³. Ni sembla haver-se adonat, tot i que els seus ulls hi van passar ben a prop, del que diu Llull al final del capítol 246 del *Libre de Contemplació* a propòsit d'"encercar ab possibilitat" entorn dels misteris centrals del cristianisme. Eimeric, en efecte, no llegeix Llull amb ulls de mestre en teologia curiós, sinó com a inquisidor de la fe. I, com diu repetidament³³⁴, atès que la demostració dels articles de fe derogaria la fe, una doctrina que porti en el seu programa l'intent de dur a terme tal demostració ha de ser considerada per ell errònia en matèria de fe. El que exposa en aquest sentit l'inquisidor mateix en el *Directorium* no pot ser ni més clar, ni més concloent ni més sense fissures³³⁵.

333. A més dels dicteris que Eimeric dedica als lul·listes en el *Dialogus*, caldria tenir en compte els que acabava de dedicar tant a ells com a Llull en l'*Expurgate*, d'on n'escollim un que pot ésser representatiu del menyspreu que sentia l'inquisidor pels grups de seguidors de Ramon Llull i per les doctrines que professaven: "... Imprudenter etiam valde agunt, nam nobilitati et dignitati sancte Trinitatis et fidei multum detrahunt, que tanta est, quod omne ingenium creatum excellit, quia invisibilis, inattingibilis, et incomprehensibilis, et in veritate existit; et ipsi homines illitterati, mercatores, sutores, sartores et fullones, istius Raimundi sectatores, tantum fidei secretum per rationes frivolae et phantasticas penetrare que-runt. Imprudenter etiam valde agunt, nam infideles, cum eorum phantasticas rationes audiunt, quod nos christiani per illas eis que sunt fidei et Trinitatis mysterii credamus existimant, et imprudentes nos putant, et doctrinam fidei nostre et nos contemnunt ...": Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 194vb-195ra. Sobre el descrèdit dels cristians davant els infidels a causa de la indemostrabilitat de la Trinitat i altres dogmes catòlics, cfr supra, nota 173, al final.

334. Cfr infra, línies 550-560, 1341-1343, 1584-1592, 2422-2425.

335. Ja el títol de la qüestió XI de la Iª part del *Directorium* fa comprendre que Eimeric pensava en Llull en tractar "de probatione mysteriorum fidei per rationes": "Utrum deroget fidei et consequenter liceat fideliter asserere quod ad probandum mysterium Trinitatis et cetera que sunt fidei, possunt adduci rationes naturales, demonstratiuae, necessariae et cogentes". Seguint la doctrina de Sant Tomàs, Eimeric estableix a) que no es pot arribar al coneixement de la Trinitat de persones en Déu per la raó natural; b) que la raó només pot conèixer allò que pertoca a la unitat de l'essència, no el que pertoca a la distinció de Persones; c) el qui s'esforça a demostrar la Trinitat menysprea la dignitat de la fe, que és la garantia d'allò que no es veu (He 11,1) i provoca la irrisió dels infidels; d) les veritats de fe només es poden establir mitjançant les autoritats corresponents, i entorn d'elles només es pot aclarir que no són impossibles; e) tampoc no es poden demostrar els articles de fe cristològics i eclesiològics; f) la raó pot desfer els arguments que es fan contra la fe, demostrant que no són sòlids; g)

Un cop s'hagi garbellat a fons i d'una manera metòdica què significa que Llull parli sovint i agosaradament de raons necessàries i que d'altres vegades les expliqui com a simples congruències; un cop s'hagi destriat tot allò que en ell és "artístic" d'allò que té una ambició científica real, si la té; un cop s'hagi pogut veure si Llull mateix incorria en algunes contradiccions o si el seu pensament i els seus objectius guarden una estreta coherència d'un cap a l'altre de la seva extraordinària carrera literària, serà molt més clar que quan Eimeric el feia condemnar perquè Llull "demostrava" les veritats del dogma, la condemna es dirigia primordialment a jugular l'intent d'un laic d'invadir els dominis reservats als mestres en teologia; un laic, a més, que prescindia de la teologia oficial, codificada en els mètodes escolàstic-universitaris, escrivia en vulgar i enfilava aparentment els camins de la mística: la combinació era massa explosiva, almenys perquè un inquisidor impetuós i expeditiu com Eimeric quedés indiferent davant ella. Una vegada més hem d'admirar la perspicàcia de Jordi Rubió i Balaguer, que sense haver pogut posar els ulls en els escrits antil·lians d'Eimeric, es va adonar, com ja hem recollit més amunt, que el conflicte d'Eimeric amb els lul·listes reflectia la reacció fins i tot àirada d'un sector de la teologia més oficial i altiva contra la irrupció de la terregada en uns dominis tradicionalment reservats als grans clergues. Però si un Agustí Trionfo, el predicador Sequavilla i d'altres invectivaven els teòlegs "populars" i algun franciscà radical des dels seus escrits i sermons, l'entrada de la inquisició en aquest terreny, que a casa nostra s'inaugura amb la condemna d'Arnau de Vilanova a Tarragona l'any 1316, era una mesura molt dràstica, que per força havia de suscitar reaccions proporcionades.

13.4. QUART ARTICLE

Examinem ara la proposició lul·liana número quatre que apareix en el *Dialogus contra lullistas*, la primera formulació de la qual es troba en la discussió de la primera proposició dels lul·listes i és com segueix:

(1) «Fide possumus falli et errare, sed non ratione³³⁶».

Més avall, ja al final del tractat, l'article reapareix amb una formulació gairebé idèntica:

(2) «Per fidem possumus errare, sed non per rationem³³⁷».

entorn dels misteris de fe, la raó només pot formular persuasions, mai proves positives: cfr *Directorium*, 72b-73b.

336. Cfr infra, línia 557.

337. Cfr infra, línia 2577.

La proposició, en aquestes dues formes, és un resum de l'article segon que Eimeric acabava d'examinar en l'*Expurgate*, i que té aquest tenor:

(3) Secundus articulus est quod homo qui innititur rationi non potest per rationem errare: Quia est sicut homo qui habet oculos et videt, et sic inuenit quod perquirat; sed homo qui innititur fidei potest per fidem errare: Quia est sicut homo qui non habet oculos, nec videt, sed palpat, et si inuenit quod querit, hoc est a casu³³⁸.

Al seu torn l'article de l'*Expurgate* prové de l'article noranta-vuit de la llista de cent del *Directorium*:

(4) Nonagesimus octauus: quod ille qui cognoscit per fidem ea que sunt fidei potest decipi: sed ille qui cognoscit per rationem non potest falli: nam fides potest errare et non errare. Et si homo errat per fidem, non habet tantam culpam, sicut si erraret per rationem. Et sicut verius cognoscimus ea que videmus quam ea que palpamus, ita verius sumus dispositi ad cognoscendum ueritatem per rationem, quam per fidem. Sed sicut palpando aliquando inuenimus ueritatem, ita etiam quandoque per fidem cognoscimus ueritatem: sicut ceci qui aliquando inueniunt que volunt, aliquando non. In libro Contemplationum³³⁹.

Per començar cal dir que (1) i (2) no són articles lul·lians ni en el seu tenor ni, encara menys, en el sentit clarament racionalista que preconitzaria la preferència per la veritat racional en comptes de la veritat revelada³⁴⁰. La proposició (3) és una condensació de (4), i per això serà millor examinar de dret aquesta última.

L'article noranta vuit del *Directorium* ha estat format per la juxtaposició de diverses frases lul·lianes del capítol 244 del *Libre de Contemplació*, tretes del seu context propi. Com que l'article és un conjunt de frases diverses, amb paral·lelismes clars en diversos paràgrafs del llibre lul·lià, ara tornarem a separar els seus membres diversos i els compararem amb el text d'on provenen.

338. Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 193va.

339. Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 92rb-92va; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, fol. LXXVIIb; *Directorium*, 260 ab.

340. La prova més evident del que diem és que el tenor de (1) i (2) coincideix amb unes anotacions autògrafes que fa Eimeric al marge inferior del ms. milanès més amunt esmentat: "Per fidem possumus decipi, sed non per rationem; et fides potest errare, sed ratio non" (fol. 287rb, *in calce*); "Quod per fidem possumus errare, sed non per rationem" (fol. 287va, *in calce*). És a dir, en el *Dialogus* Eimeric dona com articles lul·lians unes anotacions seves marginals al ms. del *Libre de Contemplació* de Milà, no el text genuí de Llull.

Començen pel primer fragment.

DIRECTORIUM

Ille qui cognoscit per fidem ea que sunt fidei potest decipi; sed ille qui cognoscit per rationem non potest falli.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

aquell [enteniment] qui ue per fe pot esser enganat creent la anima entendre so que no enten; mas aquell qui ue per raó no pot esser enganat³⁴¹.

La frase del *Directorium* suposa que el subjecte que coneix per fe o per raó és l'home en comú, mentre en la frase lul·liana el subjecte que coneix és l'enteniment. Ara bé, els mots afegits per Eimeric, "ea que sunt fidei", en funció de complement directe del primer verb "cognoscit", fan dir a la frase que l'home que coneix allò que pertany a la fe mitjançant la fe es pot equivocar, mentre que el qui ho coneix mitjançant la raó no es pot equivocar. En el tros de frase lul·liana que hem transcrit no hi ha res que equivalgui ni de lluny ni de prop als mots "ea que sunt fidei", interpol·lació eimericiana que tergiversa molt seriosament el sentit de la frase lul·liana. Si més no, perquè en el text lul·lià es parla de la diferència qui hi ha entre "l'enteniment qui ue de potència en actu per fe e l'enteniment qui ue per raons necessàries de potència en actu". L'enteniment actuat per la fe pot ésser enganyat si l'ànima creu "entendre so que no entén", és a dir, si el creient confonia la creença amb la intel·ligència. En canvi l'enteniment "qui ue per raó necessària de potència en actu", no es pot enganyar, "car impossívol cosa és que raó no sia entenent en ço que entén per raons e per significacions necessàries". Val a dir que en el capítol 244 del *Libre de Contemplació* Llull s'estén en consideracions sobre la relació entre fe i voluntat i raó i enteniment, i, en conseqüència, sobre la diferència entre "l'obra diversa de fe e de raó"³⁴², les quals al capdavall, com diu el títol del capítol, "fan a l'ànima d'home loar e beneir e servir son Déu e son Creador". La fe ho fa d'una manera, la raó d'una altra: "Car fe ço que fa tota hora ho fa e ho comença ab voluntat, e raó ço que fa tota hora ho comença ab l'enteniment"³⁴³. La diferència, però, no arribaria mai a la que suposa la frase d'Eimeric, on es diu que la fe pot induir en error. Com a màxim, Llull oposa el coneixement de Déu per fe i el coneixement per raons³⁴⁴, però la fe porta sempre al

341. Milà, Bibl. Ambrosiana, ms. D 549 inf., fol. 287rb; OE II, n° 15, 734b.

342. *Libre de Contemplació*, cap. 244, n° 1: OE II, 733a.

343. *Ib.*, n° 2: OE II, *ib.*

344. Cfr *ib.*, n° 6; "On, beneit siats vós, sènher Déus, qui tan bé havets ordonada l'ànima d'home, car molts hòmens són qui no han aparellament com vos pusquen tan bé conèixer per raó com per fe, e per ço havets vós volgut ordonar que si hom defalla a haver coneixença de vós per raons, que no li defalla la coneixença de fe": OE II, 733b.

coneixement, no a l'engany, com la raó, encara que el coneixement per la fe sola no permeti a l'ànima d'entendre i en canvi és impossible, segons Llull, que la raó deixi d'entendre quan és actuada pel raonament necessari.

Anem a examinar ara el segon dels fragments.

DIRECTORIUM

Nam fides potest errare et
non errare. Et si homo errat per
fidem, non habet tantam culpam,
sicut si errat per rationem.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... car fe pot avenir o errar
... e com [enteniment] erra
per si, més de culpa n'ha que
com erra per confiantment
d'altres³⁴⁵.

El primer que cal remarcar és que en el llibre de Llull les dues frases que Eimeric juxtaposa estan separades per almenys dotze petites oracions, entre independents i subordinades. No té res d'estrany, doncs, que Eimeric hagi introduït lliurement entre les dues frases el subjecte "homo", l'home comú, que en va buscaríem en el *Libre de Contemplació*, on en la segona frase ací transcrita Llull es refereix altre cop a l'enteniment, no a l'home comú. Abans de dir que quan l'enteniment s'equivoca per si (= "usant de sa natura", "com va per vies de raó") és més culpable que quan es confia a d'altres (= "a la voluntat"), Llull explica que si l'enteniment "segueix les carreres de la fe, adoncs s'ix de sa natura e aclina.s a seguir la voluntat" i aleshores en treu més mèrit que quan segueix la seva pròpia naturalesa; però si actuant així per ventura errava, confiat en la voluntat, no seria tan culpable o responsable que si s'equivocava en l'exercici de la raó. El text de Llull és molt retòric, però així i tot es fa difícil d'extreure'n el que suposa Eimeric: primer, que la fe pot fer equivocat l'home; i segon que en tal cas l'home seria menys responsable que si s'equivocava en l'exercici de la seva raó. És veritat que quan Llull diu que la fe pot "avenir", és a dir, ajustar-se, o "errar", fa servir una disjuntiva paradoxal. Però en d'altres capítols del *Libre de Contemplació* es pot observar que Llull parla de la fe més aviat com d'allò que els teòlegs anomenen *Credere Deum*, és a dir, del contingut de la fe, de la fe com afirmació d'un conjunt de veritats objectives; per això parla tranquil·lament de la fe veritable i de la fe falsa (la dels jueus i sarraïns)³⁴⁶. La fe és veritable quan l'adhesió de la voluntat actua sobre uns continguts veritables i és falsa en el cas contrari³⁴⁷. Ara bé, tot això no ha estat tingut en compte per l'in-

345. Cfr *ib.*, n° 18: OE II, 734b-734a.

346. Cfr *ib.*, cap. 154, n° 7: "Fe és cosa qui pot ésser en veritat o falsedat ... e raó no està sinó en veritat": OE II, 445a.

347. Cfr *ib.*, cap. 154, n° 18: "... com dejús la fe de l'home no ha vera raó, cové-se de necessitat que la creença sia falsa; e açò esdevé, Sènher, per ço car segons vera disposició e vera ordonació, cové que sots vera fe estia vera raó e sobre vera raó haja vera fe": OE II, 445b.

quisidor, el qual suposa que Llull contraposa unilateralment la fe cristiana a la raó filosòfica³⁴⁸.

Passem al tercer dels fragments:

DIRECTORIUM

Et sicut verius cognoscimus
ea que videmus quam ea que palpa-
mus, ita verius sumus dispositi
ad cognoscendum veritatem per
rationem, quam per fidem.

Sed sicut palpando ali-
quando inuenimus veritatem, ita
etiam quandoque per fidem cog-
noscimus veritatem.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... e com hom atropa enans e
pus vertaderament les coses
com les cerca ab vista que no
fa com les cerca palplant, per
açò pus aparellada és la raó
que trob veritat en la memòria
per ço com encerca ab enteni-
ment en ella, que no és fe qui
no cerca sinó ab voluntat. Mas
així com hom atropa vertadera-
ment a les vegades palplant,
s'esdevé a vegades que per fe
atropa hom veritat en la memò-
ria³⁴⁹.

Ja es veu, per la simple disposició de les proposicions paral·leles, com Eimeric ha amputat ben arbitràriament el text lul·lià de la referència que s'hi conté a la memòria, essencial perquè el paràgraf tingui un sentit molt diferent del que fabrica l'inquisidor. Llull esguarda aquí la fe com a virtut de la voluntat; com a tal, la voluntat no és àgil com l'enteniment per a recòrrer a la memòria. Per això, en ordre a conèixer, la raó, amb l'enteniment, *veu* tot d'una, i la fe, amb la voluntat, va a les *palpentes*. Llull no tan sols suggereix que la fe i la voluntat no puguin accedir al rebost de la memòria³⁵⁰; diu només que la raó i l'enteniment hi van més depresa que la fe i la voluntat; és a dir, assenyala una diferència quant al mode de coneixement, perquè la memòria es troba present a la raó, i no ho és o no ho és tant a la voluntat. Eliminada la referència a la memòria, en el text d'Eimeric la frase pren un color racionalista molt acusat: la raó coneix la veritat millor

348. " ... quod homo qui innititur rationi non potest per rationem errare: *heresis*; aliter Aristoteles, Plato et ceteri philosophi multi qui innitebantur rationi non errarunt, et tamen in errores et hereses varias inciderunt, et inter ceteras, mundi creationem negarunt et mundum esse ab eterno posuerunt". Cfr Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 191-23-15, fol. 193va.

349. Cfr *Libre de Contemplació*, cap. 244, n° 19: OE II, 735a.

350. Cfr *ib.*, n° 20: "On, com memòria, Sènher, sia caixa e graner on són atrobades les coses que hom encerca en ella per fe e per raó ...": OE II, 735a. Igualment, n° 26: "On, enaixí com fe e voler ço que volen e ço que afermen e ço que desigen e ço que aconsegueixen creen e volen en la memòria e en l'enteniment, enaixí ço que raó e enteniment volen conèixer ni apercebre ni haver, entenen e coneixen en la memòria, e en l'enteniment ho aconsegueixen e ho atroben": OE II, 735b.

que la fe. Si tal cosa seria certa en l'àmbit científic, mai no ho podria ésser en l'àmbit de les veritats revelades. I és això precisament el que Eimeric insinua que Llull ensenyava: la supremacia de la raó sobre la fe, àdhuc en el domini de la Revelació.

El darrer membre o fragment de l'article eimericià ve tot seguit:

DIRECTORIUM

... sicut cec qui aliquando
inueniunt que volunt, aliquando
non.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... així com l'home cec qui
ha fe que trob en la cambra
ço que no és en ella e car
no hi és e ho cerca, atroba
alguna cosa en la cambra qui
no és ço qui cerca, e ha fe
que sia aquella cosa que
cerca, e per açò és enganat
en sa opinió e en sa creença³⁵¹.

Com es veu, la materialitat de dues paraules lul·lianes ("l'home cec atroba") és inserida en una frase inventada per Eimeric de bell nou i, a més, traslladada de context. Perquè l'inquisidor la penja com una simple comparació retòrica a la proposició racionalista cent per cent que acabem d'examinar; i en canvi, en el llibre de Llull, el context és un altre. D'acord amb el que havia dit més amunt, en el capítol 154, a propòsit de la fe vertadera i de la fe falsa, Llull compara aquí la memòria a una cambra en la qual hi entra un home cec (l'home de fe); pot esdevenir-se que trobi en la cambra allò que hi ha i que hi busca (la fe vertadera); però pot esdevenir-se també que hi trobi alguna cosa que no és allò que busca (la fe falsa), i aleshores s'enganya "en sa opinió e en sa creença". És a dir, en la memòria de l'home tant hi pot haver una fe (la cristiana) com una altra (les dels infidels). Llull no pot ni tan sols imaginar que la fe cristiana no sigui veritat, però constata que hi ha grans col·lectius imbuïts d'una fe que no és veritat. La sortida d'aquesta situació antagònica no es pot donar confrontant una fe amb les altres, sinó fent-hi intervenir l'enteniment:

Mas de l'home qui cerca en la memòria ab l'enteniment no és enaixí, car ab los ulls sensuais e ab los entel·lectuals encerca ço que cerca e per açò atroba ço que demana³⁵².

Llull coneix les dificultats amb què poden topar els "ulls sensuais" i les trampes a les quals pot sucumbir la "racional potència"; això no obstant,

351. Cfr *ib.*, n° 20: OE II, 735a.

352. *ib.*, n° 21: *ib.*

el seu optimisme inveterat el convenç que el desllorigador per a determinar quina és la fe vertadera i quina és la fe falsa, es troba en la raó³⁵³, i aquest serà el punt de partida de la seva apologètica. Però que sigui un apologeta molt refiat de la raó no implica el racionalisme que divulga Eimeric, sinó una relació de la fe amb la raó plantejada, almenys retòricament, en un hortizó molt més acostat al "credo ut intelligam" anselmià que no pas als paradigmes del pensament teològic del segle XIV, quan una de les tasques que la teologia assumeix amb ardor és la delimitació dels dominis progressivament separats de la raó i de la fe, en una època en què els teòlegs, després de la invasió del pensament aristotèlic i de les pretensions manifestades per alguns en ocasió de la crisi *averroïsta* que hom podia prescindir de la Revelació perquè la raó podia donar perfectament l'abast a tot, van insistir en la deficiència *natural* per a conèixer les veritats de fe i fins algunes veritats del domini de la filosofia³⁵⁴. L'optimisme i la confiança en la raó —sempre il·luminada per la fe— que traspua de les obres de Llull, l'allunyava d'un clima teològic que no solament afirmava resoltament la transcendència de la Revelació, ans considerava com a tasca pròpia de criticar les insuficiències de la filosofia des de la teologia. Però l'inquisidor no podia entrar en qüestions teòriques. El seu objectiu era individuar i denunciar un heretge, i per això, en el cas de Llull, havia de fer "parlar" els seus textos. Ni que fos a base de forçar-los? Lamentablement, sí.

13.5. CINQUÈ ARTICLE

Resta finalment la proposició cinquena reportada com de Llull en el *Dialogus* i que fa així:

353. " ... Jassia ço, Sènyer, que raó no pusca pujar ni atényer en tan excel·lents altees com fe ateny e basta per creença, per tot açò non roman que raó no ateny e no bast a entendre si la fe és vera o falsa; car en la vostra bonea e segons la disposició e l'ordonació de la vostra obra demostra raó qual fe és vera ni qual creença és falsa": *Ib.*, c. 154, n° 20: OE II, 446a.

354. Per exemple, quan Duns Scot reprenia la tesi aviceniana sobre l'objecte de l'enteniment, negava que l'home sigui capaç de conèixer *naturalment* que l'ésser és el primer objecte del nostre enteniment, segons tota la indeterminació de l'ésser al sensible i al no sensible: "Ad aliud negandum est illud quod assumitur, quod scilicet naturaliter cognoscitur ens esse primum obiectum intellectus nostri, et hoc secundum totam indifferentiam entis ad sensibilia et insensibilia, et quod hoc dicit Avicenna quod sit naturaliter notum. Miscuit enim sectam suam —quae fuit secta Machometi— philosophicis, et quaedam dixit ut philosophica et ratione probata, alia ut consona sectae suae": *Ordinatio*, Prol., q. un., pars I, n. 33; cfr *Joannis Duns Scoti, O. F. M. Opera Omnia ... studio et cura commissionis scotisticae ad fidem codicum edita*, I, Civitas Vaticana 1950, 19-20.

Fides non est pro intellectum elevatum habentibus, sed pro rusticis et ministerialibus³⁵⁵.

Quan la propositió serà represa al final del tractat, dirà:

Fides non est pro litteratis et habentibus intellectum elevatum, sed pro rusticis, ministerialibus et hominibus illiteratis³⁵⁶.

Aquest és l'article que, en un tenor molt més complet, obria el tractat *Expurgate vetus fermentum*:

Primus articulus est quod fides est necessaria hominibus grossi ingenii, illiteratis, agricultoribus et ministerialibus atque nicis. Quia isti non sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem et volunt credere per fidem. Sed fides non est necessaria hominibus ingenii subtilis, litteratis uel alias habentibus intellectum elevatum, quia isti sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem et non indigent credere per fidem³⁵⁷.

Si en l'*Expurgate* l'article és el primer, en el *Directorium* té el número noranta set:

Quod fides est necessaria hominibus nicis, rusticis, ministerialibus et non habentibus intellectum elevatum, qui nesciunt cognoscere per rationem et diligunt cognoscere per fidem. Et quod homines grossi ingenii et illiterati et nicii diligunt cognoscere articulos fidei per fidem et non per rationem, et facilius trahuntur ad veritatem Christianorum per fidem quam per rationem, sed homo subtilis facilius trahitur per rationem quam per fidem. In libro Contemplationum³⁵⁸.

Ara bé, entre la redacció del *Directorium*, que fou la primera, i la de l'*Expurgate*, que va venir al cap de més d'una dotzena d'anys, hi ha una diferència essencial. En la proposició del *Directorium* l'home subtil només és esmentat gairebé d'esquillentes, i únicament per a afirmar que prefereix ésser atret a la veritat dels cristians mitjançant la raó més que no pas per la fe: "homo subtilis facilius trahitur per rationem quam per fidem". Més avall constatarem que aquests són mots lul·lians autèntics. En canvi en l'*Expurgate* allò que es diu de l'home subtil és tota una altra cosa: que no necessita la fe, perquè ja sap entendre amb la raó les coses pertocants a la fe: "... isti sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem et non indigent cre-

355. Cfr infra, línies 558-559.

356. Cfr infra, línies 2575-2576.

357. Cfr Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 192vb.

358. Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 92rb: Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, fol. LXXVIIrb; *Directorium*, 260a.

dere per fidem". Tornem a llegir una frase d'un racionalisme extrem, per a la qual mai no trobaríem en l'obra de Llull una font directa ni genuïna. Ramon Llull ha ensenyat mai que la raó suplanti la fe en el coneixement de les veritats religioses? Per tant, hom es veu obligat a considerar com no lul·liana del tot i àdhuc com antilul·liana la segona part de la proposició que examinem, tal com Eimeric la transformà en el tractat *Expurgate vetus fermentum* l'any 1389.

Per tant, ens haurem de limitar, en tot cas, a veure quina relació hi ha entre la proposició noranta-set del *Directorium* i els llibres de Llull.

Aquí també haurem de procedir com hem fet suara, car Eimeric ha constituït la seva llarga proposició amalgmant tres textos lul·lians diferents. Examinem tot d'una el primer.

DIRECTORIUM

Quod fides est necessaria hominibus nicis, rusticis, ministerialibus et non habentibus intellectum elevatum ...

DOCTRINA PUERIL

On, aquest lum de fe és necessari majorment als lauradós e als menestrals e als hòmens qui no han exaltat enteniment³⁵⁹.

En l'*Expurgate vetus fermentum* Eimeric admet pacíficament la veritat d'aquesta proposició³⁶⁰. Per tant, no és per uns tals mots que Eimeric blasma-ria Llull com heretge.

Passem, doncs, al segon text lul·lià.

DIRECTORIUM

... qui nesciunt cognoscere per rationem et diligunt cognoscere per fidem.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

On, com aquesta obra [com la raó no vol seguir son cors e desig-se de sa manera e segueix lo cors de fe e de creença] sia, Sènyer, obra raonable e cosa necessària als homes necis qui per raó no saben conèixer e amen conèixer per fe, per açò és dit que aquesta raó aital és mijà enfre actu e potència, car en lo començament és

359. Cfr Ramon Llull. *Doctrina pueril* [VII] cap. 52, n° [6], a cura de Gret SCHIB, Barcelona, E.N.C. 1972, 126.

360. "... Hic articulus continet quatuor puncta. Primum, quod fides est necessaria hominibus grossi ingenii, illiteratis, agricultoribus, ministerialibus atque nicis: *veritas*". Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb. ms. 141-23-15, fol. 192va.

actualment e en la fi és potencialment³⁶¹.

Aquí hauríem de fer observar que una cosa és el tenor material de la proposició en el *Directorium* i una altra el seu sentit en la ploma de Llull. Perquè en el capítol on vénen els mots lul·lians transcrits, el doctor il·luminat estudia “la manera segons la qual raó està en home potencialment e actualment”. Segons Llull, la manera és quàdruple: (1) la raó pot estar en pura potència, (2) o pot estar en ple acte, (3) o pot trobar-se “mijancera entre potència e actu”, i encara (4) “enfere la potència racional e la potència sensitiva”³⁶². El text transcrit pertany al moment en què la raó és mitjancera entre potència i acte, descrit per Llull com un deseiximent per part de la raó de les seves funcions cognitives pròpies i un abandó en braços de la fe pura³⁶³. Aquesta situació psicològica és l’única possible en els “hòmens necis”, i és intermèdia entre acte i potència, perquè en el seu principi, és a dir, quan la raó transfereix la seva actualitat a la fe, s’esdevé l’acte de coneixement propi de la fe, però al capdavant el coneixement pròpiament dit no surt del seu estat potencial, perquè no s’esdevé segons el seu mode característic, que és el racional. L’explicació és rebuscada, el seu sentit precís, i per aquesta causa Eimeric no hi troba res a dir³⁶⁴; perquè ell també sap que una cosa és la fe del carboner i una altra la fe del prelat³⁶⁵.

Passem al tercer text lul·lià.

DIRECTORIUM

Et quod homines grossi ingenii et illiterati et nicii diligunt cognoscere articulos fidei per fidem et non per rationem; et facilius trahuntur ad veritatem christianorum per fidem quam

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... home neci de gros enginy

enans l’enduu hom a veritat per fe que per raons, e home

361. *Libre de Contemplació*, cap. 239, n° 12: OE, 717b-718a.

362. *Ib.*, n° 1: OE II, 716b.

363. “Lo terç estament de raó és, Sènher, com la raó no vol seguir son cors e desig-se de sa manera e segueix lo cors de fe e de creença, axí com l’home qui vol remembrar e entendre vostra trinitat o vostra encarnació, e si la memòria defall a aquella cosa a membrar e l’enteniment a entendre, oblida’s la raó de sa manera, aclina’s a la fe e dóna sa actualitat a la fe e consent que la fe remembre e entena ço que la raó no pot membrar ni entendre”: *Ib.*, n° 12: OE II, 717b.

364. “... Secundum, quod hoc est quia isti non sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem, et volunt credere per fidem: *veritas*”. Cfr Sevilla, *ms. c.*, *ib.*

365. “Sufficit enim laicis simplicibus habere notitam explicitam articulorum de quibus Ecclesia festivat”: *Directorium*, I, q. 4; 61a. “Unde Praelati et curati tenentur habere fidem et notitiam explicitam de omnibus articulis fidei”: cfr *ib.*, I, q. 4, n. 3; 61a.

per rationem, sed homo subtilis facilius trahitur per rationem quam per fidem.

subtil e agut e aparellat a entendre, enans l’enduu hom a veritat ab raons que ab fe e ab auctoritat³⁶⁶.

La primera remarca que hem de fer és que en el text del *Directorium* hi ha una reiteració del que ja havia estat dit anteriorment. La seva importància de seguida es farà palesa.

El segon que sorprèn és que el text lul·lià pertany al volum segon, capítol 187, del *Libre de Contemplació*, part que en l’exemplar de la biblioteca Ambrosiana de Milà és copiada en l’actual ms. A 268 inf., aquella en la qual no hi ha, segons sembla, cap anotació eimericiana. Si l’absència d’anotacions en tal volum induïria a creure que Eimeric no el va tenir a les mans, la literalitat de la cita del capítol 187 —literalitat relativa, no absoluta—, porta a creure que, potser en un exemplar diferent del sobredit de l’Ambrosiana, Eimeric va tenir accés a les parts inicials del *Libre de Contemplació*, sense que ara sigui el moment de determinar amb quina amplitud aquelles parts foren aprofitades en el seu treball antilul·lià.

Convé aclarir també que en el capítol 187 del *Libre de Contemplació* Llull exposa “qual és la mellor manera e la pus verdadera que hom pot haver en esputació de fe”³⁶⁷. En aquest context, quan Llull parla de “veritat”, entén la veritat cristiana. Per tant, quan Eimeric tradueix “veritat” per “veritatem christianorum” no fa una traducció dolenta.

En quart lloc, el text que Eimeric estampa en el *Directorium* només podria ésser considerat suspecte des del punt de vista doctrinal si s’interpretava en el sentit que l’home il·lustrat no necessita la fe, perquè per a entendre les coses pertocants a la fe ja en té prou amb la raó. I aquesta és, no caldria ni dir-ho, la interpretació d’Eimeric³⁶⁸. Ja hem dit que per a tal sentit en va buscava hom un fonament textual en l’obra de Llull, ni mai el doctor il·luminat no ha donat peu a una afirmació semblant. Ara bé, si la proposició en el *Directorium* no és tan deformada com apareix en l’*Expurgate*, cal

366. *Libre de Contemplació*, c. 187, n° 12: OE II, 548a.

367. *Ib.*, títol: OE II, 546b. Ha glossat aquest capítol i els capítols 216 i 362, que també es refereixen al mateix problema, Marcel SALLERAS I CAROLA, *L’Art d’esputació de fe” en el “Libre de Contemplació en Déu”, dins “Estudi General” 9 (Girona 1998 [El debat inter cultural als segles XIII i XIV. Actes de les I Jornades de Filosofia Catalana, Girona 25-27 d’abril de 1988])*, 187-197.

368. En l’*Expurgate vetus fermentum*, l’inquisidor és ben explícit: “... Tertium, quod fides non est necessaria hominibus ingenii subtilis, litteratis, nec aliter habentibus intellectum elevatum; *heresis periculosa nimis*. Quartum, quod hoc est quod isti sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem, et non indigent credere per fidem: *heresis*; est enim fides cunctis uiuatoribus generaliter necessaria ad salutem. Quod autem istud sit catholicum et eius oppositum sit hereticum, ita patet”, etc.: Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb. ms. 141-23-15, fol. 192vb-193ra.

ponderar amb quina sinistra habilitat l'inquisidor introdueix en el *Directorium* la reiteració que hem fet remarcar abans, amb la qual la frase acaba prenent el sentit d'una oposició frontal entre dues classes d'homes, els necis i els subtils, i dos estats de la ment humana, la fe i la raó; amb el resultat que Llull s'inclinaria a valorar la raó per sobre de la fe i, evidentment, l'home subtil amb les seves raons per sobre de l'home neci amb la seva fe. Tornaríem a estar en presència d'un d'aquells filòsofs, "averroïsta" o no, que a finals del segle XIII valoraren tan radicalment la raó que l'oposaren (i la preferiren) a la fe³⁶⁹.

Que res d'això no és lul·lià ho demostra no solament que l'article del *Directorium* és fet de retalls diversos trets de context, sinó que els pocs mots lul·lians innegables que conté han hagut d'ésser hàbilment manipulats per l'inquisidor. Amb molta habilitat, però també amb una trampa que es fa evident quan hom comprova els textos lul·lians.

13.6. A MANERA D'EPÍLEG

En el *Dialogus contra lullistas*, doncs, Eimeric presenta Llull com un heretge que cau en un greu error trinitari, que desvirtua un article de fe i que apareix dominat per un racionalisme extremat. La selecció d'errors lul·lians és intel·ligentment feta de cara al públic que l'inquisidor volia impressionar: jerarquia eclesiàstica avinyonesa i teòlegs. El fonament de la imputació de tals errors no solament és nul en l'obra de Llull, sincerament llegida, i àdhuc admetent que hi ha alguna expressió que hauria pogut ésser polida, sinó que s'ha bastit amb procediments que nosaltres reputem avui inconfessables i al marge de tota honestedat intel·lectual. Podia actuar d'aquesta manera un inquisidor? Si ens volguéssim mantenir en el rigor de la disciplina històrica, potser hauríem de girar la pregunta: Al marge de procediments tèrbols, podia un teòleg esdevenir inquisidor? És el retrat que els lul·listes ja feien a Eimeric³⁷⁰, de manera que la qüestió és vella. Resta, per tant, el problema de dilucidar les causes de la condemna de Llull, i sobre això no serà possible, tal vegada, d'anar a fons fins que s'hagi editat tota la

369. Entre les proposicions condemnades el 1277 hi ha aquestes: "37. Quod nichil est credendum, nisi per se notum, vel ex per se notis possit declarari ... 150. Quod homo non debet esse contentus auctoritate ad habendum certitudinem alicuius questionis ... 154. Quod sapientes mundi sunt philosophi tantum ... 175. Quod lex christiana impedit adiscere"; cfr DENIFLE-CHÂTELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, Paris 1889, 545, 552-553. Més avall quedarà justificada l'evocació de la condemna de 1277 (cfr infra, nota complementària a les línies 371-372).

370. Els lul·listes del *Dialogus* insinuen molt clarament a Eimeric que és l'inquisidor qui fa l'heretge: "Ergo iudex faciet me hereticum, iudex in heresi faciet stare pertinaciter meum animum... Et num iudex veritates faciet errores?"; cfr infra, lín. 1140-1149.

literatura antilul·liana de l'inquisidor gironí. Perquè una cosa comença de quedar clara: les causes no cal cercar-les en l'obra de Llull, ans en el treball de l'inquisidor. I atès que l'inquisidor en tals causes era "lo tot", com ja hem vist que assenyalava Eimeric, la condemna de Llull es perfila com un assumpte molt personal d'ell mateix, potser exclusivament personal.

CONCLUSIÓ

És possible treure conclusions d'un pamflet? Potser sí, però a condició de no entrar en el seu joc, afer difícil en el cas que ens ocupa. J. Vincke va deixar dit que en el seu temps, a la Corona d'Aragó, Eimeric fou l'únic eclesiàstic que va fer por als estaments governants del país³⁷¹. Amb tots els altres grans clergues hom trobava la manera d'entendre's, de pactar, d'arribar a "composicions". Eimeric fou absolut. Reclamà la submissió de tothom en els afers de la seva jurisdicció, fins quan anava més enllà de les seves atribucions estrictes, i l'obtingué en un grau molt considerable. Únicament l'excés de la seva pretensió el va perdre.

El *Dialogus contra lullistas* mostra quina mena de recursos era capaç de mobilitzar el seu autor quan era contradit. No era el primer cop que l'inquisidor es veia en dificultats, i ja tenia experiència de moure's adequadament a Avinyó en defensa pròpia³⁷². Arran del conflicte amb els lul·listes valencians i pràcticament sol quan una gran part de la societat catalanoaragonesa s'insurgia contra ell, jugà a fons les cartes que li quedaven.

L'amplitud de l'atac que aleshores desplegà contra Llull i els lul·listes amb els dos tractats de 1389 i encara amb el tractat complementari contra el rector de Silla, acabat el gener del 1390³⁷³, indiquen que l'inquisidor era conscient que l'havien encerclat per tots cantons. Però Eimeric tenia un temperament pugnaç, i en aquest aspecte el *Dialogus* és un testimoni terrible i al mateix temps al·lisonador de la violència amb què era capaç de reaccionar.

Al marge dels insults, les històries i les fanfarronades eimericianes, que esmalten cada pàgina d'aquest pamflet al·lucinant, una cosa no s'ha de perdre mai de vista: el conflicte va tenir un dramatisme espectacular, perquè a

371. J. VINCKE, *Llull und Eymerich*, dins "Estudis Franciscans" 46 (1934) 409-410.

372. Ho demostra el desenllaç del conflicte que l'oposà al rei i als seus oficials en el problema de les immunitats eclesiàstiques de la seu de Tarragona, episodi dels anys 1374-1375 i que al capdavant precipità el seu primer exili. Per aquesta qüestió cfr J. ROURA I ROCA, *Posición doctrinal de Fr. Nicolás Eymerich O. P. en la polémica luliana*, Girona 1959, 15-24 i la documentació de l'apèndix I, 85-103.

373. Cfr *El procés*, 356-360. Cal afegir-hi que el tractat contra el Rector de Silla es troba també al ms. 141-23-15, folis 177-190va, de la biblioteca Capítular y Colombina de Sevilla.

tort o a dret s'hi ventilaven matèries de fe. Al marge de les passions particulars dels personatges implicats, el conflicte creat entorn de l'ortodòxia de les doctrines lul·lianes constituïa un problema directament polític a la Corona d'Aragó i un problema de disciplina eclesiàstica en el conjunt del món cristià. Una vegada desencadenat el conflicte, tothom havia d'anar molt amb compte a l'hora de fer un pas endavant. Per això no té res d'estrany que la primera reacció de Pere III a la butlla *Conservationi puritatis*, l'any 1377, fos molt cauta³⁷⁴, i àdhuc que la comissió Ermengol, els treballs de la qual havien de tenir la virtut de desvirtuar la butlla, ni tan sols no hi fes cap referència. La circumstància que el conflicte entre Eimeric i els lul·listes fos una qüestió seriosa d'ortodòxia, en la qual s'hi implicava l'autoritat del papa, explica també els passos successius que uns i altres van donar a Avinyó.

El primer que hi salta és Eimeric. Amb els tractats de 1389 recalca la condemna anterior de Llull. Si hem de creure la poca documentació que ens guia per ara, en consistori del 20 de gener de 1390, Eimeric aconseguí almenys una victòria pírrica³⁷⁵. No és gens estrany que en una qüestió d'ortodòxia el primer reflex de la Cúria sigui d'abonar l'inquisidor. En l'afer del rector de Silla, però, sembla que l'inquisidor sortí menys aïrós³⁷⁶.

El *Dialogus* mostra un Eimeric molt segur d'ell mateix. Quan més tard dirà que la butlla *Conservationi puritatis* fou enviada també als arquebisbes de Carcassona, Narbona i Tolosa i als seus sufraganis³⁷⁷, dona una pista per a copsar la significació que per ell va tenir el lul·lisme. Cal no oblidar que, en referir-se als llibres de Llull, la butlla parla d'uns volums "in vulgari scriptorum"³⁷⁸. L'inquisidor veu Llull i el lul·lisme com una variant autòctona de la gran dissidència albigea, que continuaria l'arnaldisme, el radicalisme d'un Pèire Joan i àdhuc el pensament de Joaquim de Fiore. Eimeric evoca en el *Dialogus* un Llull suposadament racionalista, i en canvi pinta uns lul·listes il·luminats, "begards", que creuen estar en possessió d'una teologia verament demostrativa perquè la reben de l'Esperit Sant i perquè és una teologia revelada. Les "raons" de Llull s'han convertit en quelcom

374. *Documents*, 268-269, doc. CCLXXXVII.

375. *El procés*, 366-368, i nota 62; també supra, nota 124.

376. En una carta dels Consellers de Barcelona al papa del 18 de novembre de 1390, s'afirma que el Rector de Silla fou absolt dels càrrec que li va fer Eimeric: "... oblata nobis extitit sententia super hiis lata auctoritate vestre sanctitatis per quam ostenditur manifeste predicta per ipsum Rectorem fuisse vere et catholice nunciata et ipsum fratrem Eymericum inique et iniuste illa condemnasse, ut ista et alia in ipsa sententia sunt contenta": cfr GAZULLA, *o. c.*, 100.

377. Eimeric ho recorda l'any 1396 en la *Incantatio Studii Ilerdensis*; cfr el nostre treball, *La "Incantatio Studii Ilerdensis" de Nicolau Eimeric O. P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 74, línies 679-682.

378. *Ib.*, 72, línia 612; infra, línia 2459.

diferent, gairebé en una heretgia nova, i és per això que Eimeric va processar, encara que infructuosament, Pere Rossell.

D'altra banda diversos indicis permeten d'entreveure que Eimeric abordà el problema del lul·lisme seguint un itinerari erràtic. Serà difícil de saber si descobrí primer els volums lul·lians i després els lul·listes que els llegien i guardaven, o si fou l'activitat dels grups lul·listes allò que el dugué a descobrir l'obra de Llull. En la butlla de Gregori XI només es prenen mesures contra la doctrina i els llibres lul·lians; el lul·lisme posterior a Llull, com a moviment herètic formal, no hi és ni esmentat. Igualment, en l'exemplar del *Directorium* de l'Escorial, que repletem dels més antics, no hi havia cap esment dels errors dels lul·listes i hi foren afegits més tard, després de 1386, a parer nostre, de mà del mateix inquisidor³⁷⁹. I encara hi ha el fet que en el *Dialogus* Eimeric descriu els lul·listes amb alguns trets perfectament identificables com a no lul·lians. Tot això faria pensar que Eimeric distingeix prou bé la distància que hi ha entre Llull i els lul·listes, i que s'ha adonat de l'especificitat del lul·lisme del s. XIV pel que fa a l'heterodòxia *després* d'haver-se interessat per la de Llull.

És potser el descobriment tardà de les doctrines del grup lul·lista atacat el que explicaria la versemblança amb què Eimeric el descriu en el *Dialogus*. El descrèdit dels lul·listes davant la primera autoritat en matèria de fe havia d'aconseguir-se mitjançant una informació verídica, el màxim d'objectiva possible. Aquesta finalitat fou assolida? Eimeric retrata una secta amb tots els ingredients necessaris: un fundador, uns mestres, unes doctrines. El fundador és heretge, impèrit, presumptuós. Els mestres són autodidactes, irregulars. Les doctrines herètiques. Deixant estar els judicis de valor de l'inquisidor, ja hem vist quins eren els elements ideològics del grup de Pere Rossell, llur coherència interna i les altres línies doctrinals que integraven, a més del lul·lisme pròpiament dit, element que hi apareix sobretot vinculat amb el *Libre qui és contra Anticrist*, una de les obres lul·lianes que Eimeric no cita mai i que potser ni va conèixer.

El quadre dibuixat per Eimeric conté un altre element que no voldríem passar per alt. Fos quin fos el grau de mitificació de la figura i les doctrines de Llull en la mentalitat dels lul·listes contemporanis d'Eimeric, és gairebé segur que aquesta mitificació fou un factor negatiu en l'evolució del lul·lisme antic. Com és sabut, Llull no va tenir cap continuador d'una talla

379. Cfr supra, nota 125 i infra, pp. 532-534. Segons afirma J. PERARNAU en *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric*, ... *o. c.*, 70, nota 82, hi ha una sèrie de mss. del *Directorium* d'Eimeric que tampoc no reporten la llista dels errors dels lul·listes ni el paràgraf immediatament precedent que comença amb els mots "Horum centum articulorum ...": Vat. lat. 4866, f. 71b; Pal. lat. 680, f. 64r; Pal. lat. 681, f. 63v; Vat. lat. 7007, f. 109v; Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 57-5-17, f. 17. L'observació l'havia feta Pegna als seus comentaris al *Directorium*, 262b, referint-se únicament a tres altres manuscrits.

semblant a la seva. És cert que hi ha intents de “normalitzar” Llull i d’integrar-lo en la vida universitària de principis del s. XV³⁸⁰, intents que per ara són coneguts molt fragmentàriament. Si la producció lul·liana del pas del s. XIV al XV que encara no s’ha estudiat no havia de reservar cap sorpresa, hom té la impressió que la vastitud i l’ambició de l’obra de Llull van enlluernar els seus partidaris i els van fixar en un immobilisme ideològic que era el pitjor que podia passar al lul·lisme. El tema de la revelació de les doctrines lul·lianes a Randa, i la seva conversió en “teologia veritable” a mans dels lul·listes, enfront de totes les altres teologies, és un símptoma molt clar de l’anquilosament que afectà el grup de Pere Rossell i potser altres grups lul·listes. Què podia representar l’*Art*, si hom el veia des d’aquest angle? Qualsevol cosa menys un instrument que necessitava ésser desenvolupat des de la seva mateixa entranya, fins i tot amb la possibilitat de revisar-lo i de transformar-lo de dalt a baix. La mitificació de la revelació de Randa i la projecció de la figura de Ramon Llull en uns horitzons molt diferents del que foren els seus afany apostòlics, intel·lectuals i missioners contribuï a tancar el lul·lisme sobre ell mateix de forma letal. Només a partir d’aquest encastellament absurd era possible que el lul·lisme coincidís amb les escorrialles de l’arnaldisme autòcton. Una vegada efectuada la conjunció, la resta era qüestió de temps. El conglomerat arnaldiano-lul·lià havia de cridar l’atenció dels policies de la fe, mentre una part del lul·lisme es gronxava complaentment en la paràlisi i en la manca de curiositat preconitzada per Arnau en el camp de la teologia. El camp, no s’ha d’oblidar, que aleshores era un dels motors principals del pensament.

Finalment no voldríem deixar de dir un mot sobre un aspecte que avui ni tan solament no hem tocat. El *Dialogus contra lullistas* és l’única peça literària que ha deixat la Inquisició catalana autòctona. Com a escrit polèmic i adreçat a un cert “gran públic”, reflecteix la ideologia i el medi viu a partir del qual ha nascut. No deixa d’ésser, doncs, un retrat de la institució mateixa. Però en la mesura que vehicula de forma potent la subjectivitat de l’inquisidor gironí, no ens ha semblat correcte d’entrar en unes anàlisis que per ventura ens podrien haver apartat del caràcter específicament doctrinal i antilul·lià del diàleg. A més, es dona la circumstància feliç que s’ha conservat documentació arxivística molt il·lustrativa sobre aspectes de l’actuació professional d’Eimeric, a través de la qual és possible de fer-se una idea encara més rica d’aquella. D’altra banda, en el tractat *Confessio fidei christianae* Eimeric dona a conèixer el seu estat d’esperit quan ja tenia la partida perduda, i és un altre punt de vista molt subjectiu que caldrà contrastar amb la seguretat de què fa gala en el tractat que avui editem. Per tot això hem renunciat a llegir el *Dialogus contra lullistas* com allò que també és: un

document gràfic, d’una esperitada vivacitat, sobre un inquisidor en plena feina.

LA NOSTRA EDICIÓ

Editem el tractat d’Eimeric prenent com a base el ms. de Sevilla (A), sempre confrontat amb el de París (B). Enviem a l’aparat crític les lliçons desestimades. La puntuació és nostra. Hem desfet totes les abreviatures i regularitzat les grafies bp/pp, c/cc, c/ch, c/t, ct/tt, d/t, es/s, f/ff, f/ph, g/gg, ga/gua, gi/gui, l’ús de l’b, i/y, l/ll, m/mm, m/mp, n/nn, s/sc, s/ns, s/ss, s/x, t/th, t/tt, u/v, z/tz.

Els aparats són els usuals en aquest anuari. Excepcionalment el lector veurà que hem destacat en cursiva les nombroses cites de l’Escriptura que hem estat capaços de detectar, i que Eimeric ha escampat en aquesta obra amb propòsits literaris tan deliberats com dubtós en resulta l’encert. Atès que més d’un cop les cites escripturístiques d’Eimeric no coincideixen amb edicions hodiernes de la Vulgata, hem optat per a transcriure-les literalment, la qual cosa, per tant, no perjudica llur caràcter en relació a cap “textus receptus”, antic o modern, d’aquella versió. També afegirem que hem desestimat d’assenyalar les reminiscències del text bíblic representades per un sol mot, malgrat que algun cop la relació és pràcticament segura.

380. Cfr supra, pp. 51-54.

DIALOGUS CONTRA LULLISTAS

Incipit epistola in dialogum contra lullistas, editum per fratrem 1
 Nicholaum Eymerici, inquisitorem heretice pravitatis et in sacra
 pagina egregium professorem, ordinis predicatorum et conventus
 gerundensis.

[LLETRA DEDICATÒRIA A CLIMENT VII]

Sanctissimo ac beatissimo in Christo patri et domino, domino nos- 5
 tro, domino Clementi, digna Dei providentia sacrosancte Romane ac
 universalis Ecclesie pape septimo, frater Nicolaus Eymerici, ordinis
 fratrum predicatorum, in sacra theologia magister indignus, atque in
 Aragonia inquisitor heretice pravitatis: Pedum crebra ac devota oscula
 beatorum. 10

Sacre theologie doctorum et utriusque iuris professorum sentiitiis
 veridicis edocemur quod si et quando in Dei Ecclesia sacrosancta
 emergerit aliquid in fide obscurum, ambiguum vel suspectum, non ad
 alium decidendum quam ad Romanum Pontificem, Domini Ihesu
 Christi vicarium, est et merito perducendum. Qua intentione ductus, 15

2 heretice *B* hereticie

9 Aragonia *B* Araragonia | heretice *B* hereticie

12 veridicis *B* iudiciis | edocemur *B* edocenter | *B* post et seq in *anticip* 13 aliquid *B* ad
 | fide *B* fidem 19 memorie *B* romane 25 aliis *B* om 27 librorum *B* libororum

15-30 Independentment d'intencions subjectives que pogueren dur Eimeric a
 perseguir i fer condemnar el lul·lisme, l'exposició de fets que obre el *Dialogus*,
 redactada gairebé catorze anys després de l'aparició de la butlla antil·liana *Conser-*
vationi puritatis i adreçada al successor en l'obediència avinyonesa de Gregori XI,
 corroboraria que les coses s'esdevingueren tal com diu Eimeric. La prova en seria el
 reconeixement de la seva implicació personal en l'afer de la butlla: fou ell qui ins-
 tigà Gregori XI a fer la butlla i fou ell qui es preocupà que la butlla arribés als seus
 destinataris. La involucració del magisteri en l'afer difícilment es pot pal·liar d'una
 manera diferent com ho feu la *Sentència definitiva* de 1419: obviant la realitat histò-
 rica de la butlla, que en tot l'afer fa una nosa terrible, i carregant tota la responsa-

ego, inquisitor prefatus, viginti volumina in vulgari scripta, a quodam Raimundo Lull edita, in mundi partibus variis divulgata, etiam in latinum translata, mihi de fide plurimum quam suspecta, ad sancte memorie dominum Gregorium papam undecimum, vestre sanctitatis
 20 predecessorem immediatum, reprobanda vel approbanda perduxit. Qui, provide peragens de Cardinalis episcopi ostiensis atque viginti et ultra in sacra theologia magistrorum, examine previo, diligenti, maturo et digesto, consilio unanimi, in consistorio coram fratribus hereticalia in ducentis articulis et ultra, totamque doctrinam in libris
 25 aliis eiusdem Raimundi contentam de consilio fratrum ut suspectam de heresi vehementer condemnavit, doctrinamque totam illius Raimundi usumque illius librorum per censuram ecclesiasticam de eorumdem consilio cunctis Christi fidelibus interdixit, destinans in et super hiis prelati illarum partium suas litteras oportunas, que, me
 30 inquisitore instigante, fuerunt executioni debite demandate.

Sane nonnulli mercatores, sutores, sartores, cerdones, fullones, fabri lignarii, argentarii, ferrarii, lanarii et pigmentarii, homines siquidem litteris imperiti, in reprobum sensum dati, veritatem non veriti, nisi sunt ausu temerario contraire, buccis crepantibus ventilantes quod

34 ausu B assu

bilitat sobre Eimeric, el qual per omissió i per comissió hauria informat malament el papa: cfr infra, p. 385, línies 1216-1242.

No deixa de cridar l'atenció el fet que la condemna de Llull s'esdevingués el 1376, el mateix any que Eimeric acabava precisament a Avinyó el *Directorium inquisitorum*, que és, a més d'altres coses, una enciclopèdia de totes les heretgies aparegudes fins aleshores en l'Església. La inclusió de la condemna de Llull en el *Directorium* atorgava un caràcter molt actual a aquella particular enciclopèdia. D'altra banda, la gran llista dels cent errors lul·lians convertia el lul·lisme en una de les heretgies més monstruoses mai aparegudes fins aleshores (cfr infra, línies 523-525, les protestes dels lul·listes quan Eimeric parla dels dos-cents articles condemnats). Tant per la seva acció contra Llull i el lul·lisme, com pel relleu que li atorga en el *Directorium*, Eimeric es delata molt personalment interessat en la qüestió lul·liana. L'interessà que el lul·lisme fos una heretgia i l'interessà d'ésser ell l'inquisidor que la debel·lés. Les motivacions d'aquest interès són complexes i tal vegada només es podrien conjecturar. Però que l'interès –la passió– hi fou, Eimeric no ho amaga mai. Cfr infra, línia 2528.

31-33 La desqualificació de la capacitat intel·lectual de la menestralia té un paral·lel evident en el *Tractatus contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo, on es llegeix: "Nam persone vulgares, simplices et rudes, multum sunt persone ad sompniorum et aliquidum superstitionum observationes ..."; o. c., n. 6, 59.

34-41 Eimeric barreja dues coses diferents: d'una banda la convicció de molts lul·listes que Ramon Llull havia rebut una il·luminació especialíssima a Randa -la

doctrina dicti Raimundi Lull est sana et sancta, catholica atque vera, 35 utpote tota a Domino Ihesu Christo eidem Raimundo oretenus revelata. Ulterius mentientes dictum dominum Gregorium cum toto suo sacro collegio per antelatos Cardinalem episcopum et magistros fore turpiter deceptum, quia magistri, etsi studuerunt, non intellexerunt, cum doctrina illius Raymundi, ut predicti inperiti fingunt, non pos- 40 sit attingi studio, sed tantum dono divino.

Considerans autem ego, inquisitor ipse, hec vergere in sancte Ecclesie ludibrium, in animarum simplicium periculum et in totius reipublice detrimentum, *tactus dolore cordis intrinsecus*, cupiens provide- 45 ri per vestram sanctitatem precavendo in futurum de remedio opportuno, duos tractatus conflavi, quos rude et inepte compaginavi; unum pro et contra dictum Raimundum, eius librorum veritates et hereses colligendo in unum; et alium contra dictos defensores heresum, obser- vando dialogi modum, ut in eis illius Raimundi hereses et errores et horum eius sequacium presumptiones et temeritates discernantur, et 50 per vestram sanctitatem congruis sed festinis remediis obvietur; quod fieri obsecro genu flexo, *per viscera misericordie Dei nostri*.

Quos quidem duos presentes tractatus, in meo ingenio et merito non confidens, vestre offero sanctitati devoto animo meo toto, quati- 55 nus eadem sanctitas approbet, reprobet, corrigat, prescindat et rescindat, ut decreverit expedire. Et si, quod absit, in eis contigerit reperiri aliquid contrarium catholice veritati vel alias in fide suspectum, temerarium sive falsum, id nunc pro tunc et tunc pro nunc revoco et habeo et habere volo pro non scripto ac mee magne ignorantie id ascribo. Si autem nil talium, ut confido, immensas laudes summo 60 refero Creatori, bonorum omnium largitori. Cui est laus et gloria in secula seculorum. Amen.

Explicit epistola.

49 dialogi AB dialagi 51 congruis B congruiis

56 contigerit B contingerit 57 alias B aliis 58 nunc pro tunc AB pro nunc 67 summa AB summo 68 corporari B corporati | in A om

44 Gen 6,6 52 Lc 1,78

revelació de l'Art- i d'altra banda les crítiques a la condemna de Gregori XI, fonamentades en el treball de detecció d'irregularitats textuais en el tenor dels cent articles del *Directorium*, impulsat per la comissió Ermengol.

50 És encara a Agostino Trionfo que Eimeric manlleua la terminologia de la *presumptio* i la *temeritas*; o. c., n. 8, 60; n. 9, 61; n. 18, 66.

{PRÒLEG}

Incipit prologus in dialogum contra lullistas.

- 65 *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati? Gala. tertio.*
 Cedrus alta Libani conformatur hyssopo. Valle nostra fructus ligni
 floridi irrigatur a summa terra infra. Angelus consilii natus est de vir-
 gine, sol de stella, Verbum ens Altissimi corporari passum est in
 carne vera; dum quod in *principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum*
 70 *et Deus erat Verbum... caro factum est et habitavit in nobis.* Tunc enim
 patent oracula prophetarum, clarent signacula figurarum, fulgent spi-
 racula scripturarum, ac stupent miracula naturarum.
 Quid enim olim designabat arcus in ethere, ros in vellere, rubus in
 igne, sol in nube, Deus in caligine, duo gemelli in uno utero, sol et
 75 luna in eodem habitaculo, argentum et aurum in metallo dicto elec-
 tro, agnus et leo sub uno parvulo, lapis coniungens duos parietes in
 eodem angulo, ignis et tus in turibulo? Hec enim omnia designabant
 duas naturas, humanam et divinam, fore futuras in eodem supposito,
 Domino Ihesu Christo, ut esset pariter Deus et homo. Tunc enim
 80 patefacte sunt ianue celi. Et *vidit homo visiones Dei*; nam *dum medium*
silentium tenerent omnia et nox in suo cursu medium iter haberet, sermo
omnipotens Dei Patris a regalibus sedibus exiliit, ethera dirupit, celos
inclinavit et descendit, montes et colles pertransivit, in medium venit,
 uterum Virginis introivit, carnem nostram induit factus homo.
 85 Iste siquidem Dei et hominis unigenitus et primogenitus, Domi-
 nus inquam Ihesus, homo verus sed non merus, quia pariter homo
 Deus, matris thalamum egrediens, templum Domini ingrediens, sco-
 lam erigens, discipulos colligens, se fore veritatem inquiring, verita-
 tem cunctis *per tempus et tempora et dimidium temporis* predicavit, ut

67 summa AB summo 77 ignis B ignus

65 Gal 3,1

69-70 Io 1, 1.14

80 Ez 1,1 80-82 Sap 18, 14-15 82-83 Ps 18 (17), 10

89 Dan 12,7 90-91 Io 18,37 91 Io 8,46 97-98 Ps (18), 5 98-99 Ps 85
 (84), 12.11

65 El *thema* que Eimeric repetirà ritualment a cada article pot haver estat pres
 també del *Tractatus* de Trionfo: cfr *o. c.*, n. 48, 87.

68 *ens* Hom esperaria la lectura *verbum oris* per influència d'*Eccli* 24,5. Però els
 dos mss. són concordants i no hi ha possibilitat paleogràfica d'oferir una altra lligó,
 ni tan solament la lectura *Verbum ens altissimum*.

dixerit: *Ad hoc natus sum et ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibe-* 90
am veritati. Si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi? Quidque? Hic
 primogenitus, quia unigenitus Dei Patris et hominis matris, super
 sidera allaturus et ad Patris dexteram ascensurus, doctores duodecim
 veritatis ad predicandum omni creature catholicam veritatem in
 mundum universum destinavit. Hii enim, facti ut veredarii expediti, 95
 per quatuor mundi latera veritatem fidei catholice predicarunt, et ad
 fidei veritatem omnes fines terre converterunt, quia *in omnem terram*
exivit sonus eorum et in fines orbis terre verba eorum. Tunc *veritas de terra*
orta est et misericordia et veritas obviaverunt sibi, propheta ipso attestante.

Sed novissime diebus istis, *quia novissima hora est*, nos enim 100
 sumus *in quos fines seculorum deveniunt*, Apostolo attestante, ecce insur-
 rexerunt viri illiterati, inperiti, inscii et ignari, quia mercatores, sarto-
 res, sutores, fullones, argentarii, ferrarii, lignarii, lanarii et hiis similes,
 cuiusdam Raimundi Lull doctrine hereticalis sectatores, ab eodem 105
 Lull dicti lulliste, pseudo inquam prophete; hii enim determinationi

99 attestante B testante

105 pseudo A B pheudo 106 credunt B crederint

100 1 Io 2,18 101 1 Cor 10,11 113-114 Gal 3,1

91-97 *veredarii* Si no en depèn directament, aquest text fa pensar en el pròleg
 de Sant Tomàs *In Epistolam canonicam B. Jacobi Apostoli*: "... Rex ecce *Christus qui*
misit nuncios, id est Apostolos, et scripsit epistolas, scilicet canonicas. Secundo notatur
 in verbis propositis in missis adimplendi celeritas, cum dicitur: *Per veredarios etc.*
Isti veredarii sunt Apostoli, id est veredarius est auriga vel nuntius in rheda porta-
 tus...": DOCT. ANG. DIVI THOMAE AQUINATIS, *Opera Omnia*, t. 31, Paris, Vivès
 1876, 334a.

102-103 Segons aquesta llista d'oficis i les que apareixen més avall, línies 662-
 665, 940, 1051, 1431-1432, 2356-2357, el lul·lisme contemplat en el *Dialogus* es
 difon entre mercaders i menestrals, és a dir, entre burgesos i petits burgesos. Són
 els il·letrats que també contemplava l'article 97 de la llista dels cent del
Directorium?

105-107 Eimeric precisa amb nitidesa el seu conflicte amb els diversos sectors
 lul·listes. Per començar n'hi ha que rebutgen la butlla *Conservationi puritatis*; aquest
 sector era constituït pels parents de Ramon Llull, fossin o no fossin lul·listes estric-
 tes, i per tota la massa de seguidors de Llull i simpatitzants. Després hi ha els qui es
 posen on no els demanen en matèria de fe: les escoles lul·lianes més o menys estables
 i organitzades, poc conegudes encara les que funcionaven el segle XIV. Després hi ha
 els qui defensen les heretgies lul·lianes, i aquí cal veure-hi la comissió Ermengol en
 pes i els qui gravitaren al seu entorn. Finalment hi ha els lul·listes tocats de profetis-
 me i joaquimisme, de grau més o menys radical i amb influències arnaldianes evi-
 dents. Contra tot aquest conglomerat, Eimeric té un sol recurs sòlid: la butlla de

Ecclesie facte de fide non credunt, fidei veritatem invadunt, hereses defendunt, de preteritis et futuris erronea confingunt. Que maior mentis execratio!, que dementia!, que stultitia!, que fortior cordis fascinatio!, que illusio!, que deceptio!, ut homines illiterati non credant
 110 litteratis, inperiti peritis, inscii sciis, et presertim quod in causa fidei non credant Ecclesie determinationi, sed obvient veritati; nulla maior, nulla fortior. Propter quod merito et cum stomacho, mirando pariter et detestando, possumus eis dicere verba preassumpta: *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*
 115 Explicit prologus.

[TRACTAT]

Incipit tractatus qui dialogus contra lullistas appellatur.

Hii sunt articuli duodecim qui in isto dialogo impugnantur.

Primus articulus: Quod Raimundus Lull dogma suum non habuit neque *per hominem* neque per studium, sed *per revelationem Ihesu Christi*,
 120 qui in insula Maioricarum, in quodam monte, sibi apparuit crucifixus; qui Dominus Ihesus ibi illi dogma contulit antedictum.

Secundus articulus: Quod hec doctrina Raimundi Lull excellit omnium aliorum doctrinam in bonitate et veritate, etiam Augustini.

Tertius articulus: Quod theologi magistri temporis moderni nihil
 125 sciunt de vera theologia.

Quartus articulus: Quod Deus veram theologiam a theologis moderni temporis propter peccata eorum abstulit, et eam lullistis ipsis contulit.

Quintus articulus: Quod omnes doctrine destruentur, nisi doctrina
 130 Raimundi Lull, que perpetuo remanebit.

Sextus articulus: Quod tempore Antichristi omnes nos theologi apostatabimus a fide et tunc lulliste ipsi per doctrinam ipsius Raimundi Lull reducent Ecclesiam ad fidem catholicam.

124 theologi B theoli

119 Gal 1, 12

Gregori XI, que per això esdevé la clau de tot el conflicte doctrinal i social entre l'inquisidor i els lul·listes. Els altres aspectes, com és ara la pretensió de les classes no il·lustrades de supplantar els detentors oficials del saber o la pretensió dels qui erigeixen càtedres pel seu compte són secundaris. Eimeric també els fustigarà en el *Dialogus*, però el punt central serà sempre la butlla antilul·liana *Conservationi puritatis*.

Septimus articulus: Quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri, doctrina Novi Testamenti Dei Filio, sed doctrina Raimundi Lull Deo Spiritui Sancto. 135

Octavus articulus: Quod doctrina Raimundi Lull non potest haberi neque per studium neque per hominem, sed tantum per Spiritus Sancti revelationem.

Nonus articulus: Quod doctrina Raimundi Lull sic ab eius sectatoribus per Spiritus Sancti revelationem habetur, quod in brevi tempore, quia in triginta, vel quadraginta, vel quinquaginta, vel sexaginta horis habetur. 140

Decimus articulus: Quod doctrinam istam Raimundi Lull nullus intelligit nec intelligere potest, nisi soli lulliste ipsi. 145

Undecimus articulus: Quod dominus Gregorius papa undecimus, qui doctrinam Raimundi Lull in viginti eius voluminibus contentam ut hereticalem in ducentis articulis Avinione in consistorio condemnavit, totamque generaliter ut suspectam vehementer de heresi cunctis fidelibus interdixit, sacrum collegium quod consensit, Cardinalis ostiensis qui commissarius in illa causa fuit, magistri in theologia ultra viginti qui ad condemnationem predictam consilium prestiterunt, isti doctrinam istam non intellexerunt, decepti sunt et turpiter erraverunt. 150

Duodecimus articulus: Quod Raimundus predictus est in celis beatus et pro tali habendus a suis sectatoribus et nominandus. 155

[I]

Primus articulus: quod Raimundus Lul dogma suum non habuit *per hominem* neque per studium, sed *per revelationem Ihesu Christi*, qui in insula Maioricarum, in quodam monte, pluries sibi apparuit crucifixus; qui Dominus Ihesus ibi illi dogma contulit antedictum. 160

142 quinquaginta, vel sexaginta B quinquaginta sexaginta

158 Gal 1, 12

157-160 Immediatament Eimeric afirmarà que el primer article es troba en el *Desconhort*: infra, línies 161-163. És veritat pel que fa a les aparicions del Crucificat, encara que en el *Desconhort* se'n parla sense barrejar-les amb la "il·luminació" de Randa, que també hi és al·ludida. Però la referència paulina no hi és. Eimeric atribuirà més avall, línies 185-186, tot l'article a Pere Rossell. Sense la referència paulina, la substància de l'article ja l'havia divulgada Eimeric en l'article que fa cent de la llista del *Directorium*. Cfr, infra, p. 552.

- Hunc primum articulum ipse idem Raimundus in libro quem in fine vite sue composuit et quem *De Planctu* intitulavit, ut ponitur posuit. Postquam enim ipse Raimundus libros plures de diversis materiis condidit et presertim de fidei articulis et Ecclesie sacramentis, quos et que demonstrare atque probare rationibus insolubilibus, necessariis et evidentibus se putavit, ad plura capitula generalia Predicatorum etiam et Minorum perrexit, deinde Parisius accessit; posteaque ad Romanam Curiam properavit et intentionem suam, licet phantasticam, domino nostro pape et predictis ceteris exposuit, videlicet, quod deputarentur iuvenes apti et presertim religiosi qui, spretis doctrinis aliorum quorumcumque, suis intenderent, ad infideles accederent eosque docerent, eius rationes ad probandum fidei articulos et Ecclesie sacramenta contra eos adducerent, et dubio procul pulso omnes infideles converterent, nec invenirent infidelem quemquam valentem suis rationibus contraire, sed illarum vigore infideles ad Christi fidem converti totaliter cogerentur; sed in hiis suis intentione et petitione ab omnibus ut phantasticus est repulsus, et tunc Maioricam, unde traxerat originem, rediit, librum *De Planctu* edidit, in quo de domino nostro papa et predictis aliis querimoniam ponit coram Domino Ihesu Christo, clamans quod doctrinam quam sibi ipse Dominus Ihesus contulerat predicti non receperunt, sed potius repulerunt; sed paulo post deffunctus in cemeterio fratrum minorum Maioricis est sepultus; erat enim de tertia regula beati Francisci.
- Hunc articulum quidam modernus eremita begardus, frater Petrus Rosselli, alias magister Petrus Rosselli communiter appellatus, eo

165 que A B qui 174 infideles A B fideles 182 cemeterio AB cimiterio

161-184 El resum de la vida de Llull és escrit amb ironies evidents i no és cap model d'exactitud, ni tan sols en relació amb la font que Eimeric cita, el *Desconfort*, usada selectivament. Cfr supra, pp. 59-61.

185 *begardus* En el *Directorium*, II, q. XV, 281b-282a, Eimeric recull en un sol bloc les heretgies i errors dels begards, els beguins, els fraticels i els frares de penitència del terç orde de sant Francesc, perquè "tot és una mateixa cosa". En qualificar Pere Rossell com a begard, l'inquisidor apunta en una direcció ben precisa. Més tard, quan escriurà la *Incantatio*, atribuirà al valencià Antoni Riera algunes tesis típiques del llenguadocià fra Pèire Joan, considerat per Eimeric "caput begardorum": cfr *Directorium*, *ib.*, i el nostre treball *La "Incantatio studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric O. P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 25-26, 34-35. Per tant el grup lul·lista que Eimeric ataca en el *Dialogus* és vist sota aquesta llum. I en la *Confessio fidei christianae*, Llull serà nomenat directament "fantàstic i begard": cfr biblioteca Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-14, fol. XVIIrb, línia 15.

magister dictus quia in regno valentino, villa que dicitur Alcoi, scolam sibi erexerat, quamplures sibi discipulos congregarat, dogma hoc pestiferum palam et publice annis multis docuerat, birretum lividum magistrale capite suo detulerat, dictum articulum dogmatizando publicavit; propter quem articulum et alios subsequentes, aliosque plures per me inquisitorem responsurus de fide publice in ecclesia est citatus; et quia contumaciter renuntiavit comparere, est excommunicatus et aggravatus; quam excommunicationem per annos plures sustinuit et adhuc sustinet animo indurato; ipse autem, prout quidam alii qui in dicto regno valentino etiam et civitate dogma predictum, etiam post illius interdictionem de illo publice factam, docebant, metu mei inquisitoris patriam reliquerunt et Romam ad intrusum ut ad ultimum refugium confugerunt; sunt enim bartholomiste scismatici, prout sunt vel fuerunt communiter omnes lulliste, etiam et begardi. Hii enim omnes de vanitate istius insani dogmatis conveniunt in hiis partibus in idipsum.

Iste articulus sic ab hoc Raimundo positus sicque ab illo Petro Rosselli multis expositus, a cunctis, vos, lullistis, est verus creditus, et verus

193-195 Segons ensenya Eimeric al *Directorium*, hom pot jutjar com heretges el excomunicats contumaces en matèria de fe que a) citats a comparèixer per a donar testimoni de llur fe, s'hi refusen; b) directament i indirecta posen obstacles a l'exercici de la Inquisició; c) creuen, afavoreixen o defensen els heretges. Cfr II, q. XLVII, n. 2; 360a. L'*aggravatus* es l'excomunicat que no s'ha presentat en el termini que se li va donar. Com a tal, la sospita d'heretgia en contra seva és vehement. Al cap d'un any d'una nova citació, si no es presenta, la sospita és violent, i l'excomunicat ja pot ésser condemnat com heretge. Cfr *ib.*, n. 3, 8: 360a-361a. Pere Rossell, doncs, reunia totes les condicions per a ésser encausat. Per això hagué de fugir.

199-200 La insistència d'Eimeric a presentar els lul·listes com romanistes és un recurs de propaganda tant de cara a la Cúria avinyonesa com a la casa reial d'Aragó, després que Joan I desfés la indiferència que havia imposada Pere III. Si els lul·listes eren romanistes en bloc, com pretén Eimeric -cosa molt improbable-, la posició de Joan I, que els afavoria, quedava compromesa a Avinyó i a les seves pròpies terres. No es pot negar que la denúncia d'Eimeric, certa o no, és una bona insídia.

203 *Iste articulus* Per a desmuntar el primer article dels lul·listes, Eimeric fa servir una argumentació simple: la doctrina de R. Llull no li ha estat revelada per Jesucrist, perquè conté errors i heretgies, tal com es desprèn de la butlla *Conservationi puritatis*; per tant, si Llull no la va aprendre d'un mestre ni la va estudiar pel seu compte, i li fou comunicada dalt d'una muntanya, només el diable li va poder ensenyar. La greu acusació de l'inquisidor només se sustenta sobre la base que la doctrina lul·liana hagués estat condemnada de fet. Altrament, Eimeric seria, a part d'un vil calumniador, un foll.

205 utique reputatus. Super quo, cupiens prodesse, volo vobiscum conferre
—obsecro, respondete— et ponatur interrogatio sub littera *I*, quia mei
inquisitoris, et responsio sub littera *L*, quia vestri, lullistarum.

I.- Sed dicite, lulliste phantastici. Quomodo hec credere potestis?
Unde ad credendum argumentum sumitis?

210 L.- Credimus, quia consimile esse factum in apostolo Paulo legi-
mus; *ad Galatas* enim scribens asserit quod *non per hominem, sed per*
revelationem evangelium habuit Ihesu Christi; hoc dicit de se Paulus, hoc
dicit de se Raimundus. Credimus Paulo. Cur et non Raimundo? Legi-
mus de Paulo quod precesserunt in eo demerita, audivimus de Rai-
215 mundo quod non defuerunt ei merita; quare ergo non bene dicimus
ita?

I.- Audite, inperiti; quod sic Paulo et de Paulo credatis profecto
bene creditis, nec in hoc insipienter agitis; sed quod consimiliter Rai-
mundo et de Raimundo estimetis, perperam estimatis et in hoc inpru-
denter vos habetis. Que comparatio Pauli ad Raimundum? Apostoli

220 ad nullum?, magistri ad discipulum?, predicatoris gentium ad semi-
natorem heresum? Et si in Paulo, tunc Saulo, precesserunt demerita,
considera qua de causa; nam, ut asserit *ad Galatas*, causa fuit ignoran-
tia, et ideo non defuit ei venia: Veniam, inquit, merui, *quia ignorans*
225 *feci*. Et si *ad pedes Gamalielis* discerat legem, non tamen ibi agnoverat
Dei incarnatum Filium salvatorem; sed ut *de celo* vocantem se *audivit*,
mox eius monito obtemperavit, nomenque eius principibus et regibus
deportavit, atque grandia pro Christo supplicia toleravit. *O insensati*
lulliste! Cur Paulo Raimundum voluistis comparare? Que Raimundi
230 merita, que preconia? Narra, ergo, cece lullista; ne compares Paulum
Raimundo, sed *pone* digitum *ori* tuo.

L.- Culpam nostram recognoscimus, quia Paulum Raimundo com-
paravimus; attamen articulum fore possibilem estimamus. Quamo-
breum possibile non existit quod Christus talem et tantam doctrinam

235 Raimundo contulerit? Nonne potuit?

205 est verus *B om* 206 ponatur *B* ponere

215 non *B om*

220 comparatio *B* comperacio 230 compares *B* comperes

232 *L. A om* | recognoscimus *B* cognoscimus 232-233 comparavimus *B* comperauimus

211-212 Gal 1, 12

224-225 1 Tim 1, 13 225 Act 22,3 226 Act 9, 3-4 228 Gal 3,1 231 Ps 141 (140), 3

210 La idea que Ramon Llull és, per als lul·listes del grup de Pere Rossell, un
nou sant Pau no pot ésser contrastada per ara amb cap més indici o testimoni que
amb l'al·lusió de la *Vita Raimundi Lulli* a 2 Cor 12,2; cfr supra, nota 212.

I.- Uti que grandia revelare secreta Christus Raimundo potuit, nec
quis prohibere eum dignus existit, cum Christus non homo merus sed
et Deus verus sit, qui omnipotens est et fuit. Sed si potuit, unde argu-
mentum sumitis quod fecerit? Etsi *omnia que voluit fecit*, unde habetis
quod voluerit et sic quod fecerit? Respondete attamen, si valetis. 240

L.- Sane habemus, nam in libro quem egit dictus Raimundus *de*
eius *Planctu* sic invenimus.

I.- *Testimonium peribet de se ipso et eius testimonium ideo est suspectum.*
Unde sequitur hoc: In sui laudem dicit, igitur verum dicit, cum teste
propheta presertim *omnis homo mendax* sit? Nonne Machumetus de se 245
et pro se multa dixit? Ergo verum dixit? Profecto non, sed confinxit,
ut iste Raimundus facit.

L.- Etiam fama ad nos pervenit quod Raimundus magistrum non
habuit, nec librorum studio insudavit, et tamen libros multos condi-
dit; ergo a Christo per revelationem habuit. 250

I.- Unde sequitur quod a Christo et cur non a diabolo? Nonne et
diabolus se invocantibus, se adorantibus, sibi sacrificantibus, sibi ser-
vientibus per artem magicam quamplurima revelavit et docuit? Quis
dubitatur quod hoc sepe fecerit et faciat?

L.- Credimus ideo quod a Christo et non a diabolo, quia in dubiis 255
ad meliorem partem trahere nos debemus.

I.- Bene diceretis, si utraque pars dubia equaliter remaneret, quod
in proposito non existit. Nam notorium temporibus illis fuit, et ipse

238 verus sit *B* sit verus

251 cur *B om*

239 Ps 115 (113 B), 3

243 Io 5, 31; 8, 13 245 Ps 116 (115), 11

241-242 Eimeric no sap amagar que els lul·listes que descriu són dissenyats a
mesura de les seves conveniències. Fer-los citar el *Desconhort* que ell mateix acaba de
citar és poc imaginatiu.

245 L'al·lusió a Mahoma és estratègicament col·locada, abans que Eimeric assa-
gi de presentar Llull ensinistrant-se en la invocació diabòlica gràcies a un sarraí.

251-254 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n. 44, 82; n° 48-50, 86-89.

257-265 Aquesta nota, que és un resum del que Eimeric acabava de dir en
l'*Expurgate Vetus fermentum*, f. 219ra-b del ms. 141-23-15 de la Bibl. Cap. y
Colomb. de Sevilla, de cap manera no es pot posar en relació amb el *Desconhort*, on
no es parla ni de Randa, ni del sarraí, ni de trenta dies (més avall, línies 2130,
2132, 2140, 2149, els trenta dies es converteixen en quaranta), ni encara menys de
"cerimònies". Tampoc amb la *Vita*, evidentment. Sobre rumors mal controlats, en
el millor dels casos, Eimeric construeix directament una llegenda negra sense ni un
fet que li serveixi de base.

Raimundus in libro predicto *De Planctu* ita inseruit, quod quemdam
 260 montem, qui usque hodie mons Raimundi Lull vulgariter et commu-
 niter appellatur, qui dicitur mons de Randa, ignarus et scientia inpe-
 ritus conscendit, per triginta dies ibi stetit, certas cerimonias peregit,
 que omnia consilio sarraceni fecit; et cum descendit instructus des-
 cendit, quod indicium magnum fuit quod a diabolo sic edoctus sit,
 265 presertim quia in hiis sarraceno adhesit.

L.- Verum utique dicis quod taliter, ut prefertur, montem conscen-
 dit et instructus sit; sed dimittis quod, ut ipse in dicto libro inquit,
 Christus crucifixus ibi quinquies sibi apparuit, qui sic eum instruxit.

I.- Non dicas Christus sed diabolus; etenim diabolus *in lucis ange-*
 270 *lum* sepius *se transfiguratur*, ut decipiat.

L.- Dicimus quod fuit Christus et non diabolus et sic credimus;
 tamen proba, si potes, quod sit diabolus et non Christus; quod si clare
 probaveris, et nos tecum credimus, et dictum Raimundum eiusque
 dogmata perpetuo abnegamus. Ergo *succege* lumbos tuos et *caliga cal-*
 275 *ceos tuos* et sta; proba, demonstra, descende, ostende et credimus.

I.- Bene dicitis, si tamen corde dicitis; sed satis hesito quod in
 verbo vestro stetis; quodsi non steteritis, vos ipsos confunditis; ut igi-
 tur convertamini, etsi non confundamini, ostendo efficaci utique
 argumento quod ille qui sic Raimundo apparuit et tale dogma ei con-
 280 tulit non Dominus Ihesus Nazarenus, sed ipse prorsus fuerit diabolus.

266 montem B mentem

274 succege AB succide

277 confunditis B confundetis 279 post sic B add in

269-270 2 Cor 11, 14

274-275 Act 12, 8

270 El tema de la transfiguració de l'àngel dolent en bo per a enganyar els homes es troba també en el tractat d'Agostino TRIONFO: cfr *o. c.*, n° 8, 60; n° 10, 61; n° 13, 63; n° 58, 94.

276-290 Eimeric fonamenta l'acusació de nigromàntic contra Ramon Llull en un raonament teològic, no en fets positius. Cal admetre que des del punt de vista dialèctic, l'argumentació és ben construïda. Primer ha fet dir als lul·listes que Llull no va tenir mestres ni va estudiar pel seu compte. Per tant, o Llull va rebre una revelació de Crist o fou inspirat pel diable, altrament no s'explicaria el gran nombre de llibres que va escriure. El tema de comunicació de noves doctrines a través de visions, somnis i il·lusions diabòliques, totes falses perquè la Revelació ja està tancada, és central en el tractat d'Agostino TRIONFO; cfr *o. c.*, nos. 6-7, 50-60; n° 12, 62; n° 13, 63-64; n° 18, 65-66; n° 19, 66.

Ergo, lulliste, audite et intelligite rationem. Omnis doctrina vel
 dogma quod ab alio habetur, vel habetur per studii investigationem,
 vel per alterius lectionem, vel per Christi seu Dei revelationem, vel
 per diaboli suggestionem, nec modus alius reperitur. Sane Raimundus
 iste dogma quod habuit, quod in diversis libris inseruit, quod buccis 285
 crepantibus intonuit, per quod et ad quod tot sibi discipulos adunavit,
 non habuit per studii investigationem, ut ipse asserit et vos asseritis,
 nec habuit per alterius lectionem, ut ipse dicit et vos dicitis; restat igitur
 quod habuerit vel per Dei revelationem, vel per diaboli suggestio-
 nem. 290

L.- Usque huc fortiter et insolubiliter arguisti; sed adhuc nec pro te
 nec contra nos aliquid contulisti; sed procede ultra, ut videamus si
 agere poteris quod promittis, *ut videamus et credamus*.

I.- Verum profecto dicitis quod ex predictis nondum conclusi estis;
 sed confido in Deo *cui servio in spiritu meo* quod eritis. Et ut *gladio oris* 295
 vestri vos configam vosque conteram, et utinam vos convertam, a
 vobis peto ut mihi respondeatis si creditis quod Deus sit verax et *dia-*
bolus mendax, Deus auctor et doctor veri et diabolus *pater mendacii*,
 Deus revelator veritatis et diabolus suggestor falsitatis. Num ita esse
 creditis? Quodsi non creditis, heretici estis. Quodsi non estis, ita cre- 300
 ditis, et veraciter puto quod sic esse creditis. Quid ad hoc dicitis?

L.- «Firmiter credimus et simpliciter confitemur» quod Deus verus
 est, immo ipsa veritas, sicut et bonus est et bonitas est; non enim acci-
 dens in Deo est, et sicut omne quod a Deo est, bonum est, sic omne 305
 quod a Deo dictum vel revelatum est verum est et falsum esse non
 potest. *Diabolus* autem *mendax* est et falsus est, sed mendacium ipse
 non est nec falsitas est, quia mendacium et falsitas in eo accidens est;

304-305 sic omne ... verum est B om

293 Mc 15, 32

295 Rom, 1, 9 | Apoc 2, 16 297-298 Io 8, 44 302 *Directorium*, 3a.

281-284 La mateixa doctrina en Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 59, 94. Per la seva banda, sant Tomàs ja havia assenyalat a la *Summa* que la fe cristiana es basa en la revelació feta als profetes i als apòstols, no en revelacions per ventura fetes a altres doctors: cf I, q. 1, a. 8, ad 2.

297-298 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 17, 65; n° 56, 93.

302-310 El tema de la veracitat de Déu i la falsedat del diable, que mescla de vegades algunes veritats amb les seves mentides, també apareix en el tractat de TRIONFO; cfr *o. c.*, n° 17, 65; n° 56, 92-93.

non tamen obest quia non semper mendax factus est, sed quandoque verax est; dicit enim interdum verum, interdum falsum. Deus autem
 310 nunquam mendacium, nunquam falsum, sed semper verum. Quare dicimus quod credimus quod omne quod a Christo dictum vel revelatum est infallibiliter verum est; et quod falsum est quod nec dictum nec revelatum a Christo est; sed si ab homine non est, a diabolo est.

I.- Catholice respondetis, argui non potestis. Quamobrem quero a
 315 vobis et aliam questionem. Dicite: Si verum a Deo est et falsum non a Deo sed a diabolo est, num error in fide et heresis falsum quid vel verum est? Quid ad huiusmodi respondetis? Quid de hoc creditis?

L.- Dicimus quod credimus quod fidei falsum subesse non potest; quare dicimus quod omne quod contra fidem dictum est, falsum est.
 320 Heresis autem, ut sumitur a theologis, contra fidem est et error in fide est; quod igitur hereticum est, falsum est et verum ut sic non est.

I.- Ad utrumque quesitum catholice respondetis, in quo commendandi estis. Sed ut accedam ad propositum, quero a vobis et tertium:
 325 Si falsum non est a Christo, ut respondetis primo, et heresis est quoddam falsum et contra fidem dictum, ut respondetis secundo, dicite: Num errores in fide et hereses sunt a Christo?

L.- Prompte respondemus et inconcusse tenemus quod hereses et in fide errores non sunt a Christo; non enim Christus est dator nec
 330 sum nec errorum.

I.- Et nunc tertio catholice respondetis; ex tribus quibus responsis, ut audietis, conclusi estis. Audite et intelligite, *verba mea auribus percipite*, o lulliste. In dogmate seu doctrina Raimundi Lull sunt inserte multe hereses et in fide errores, et illam doctrinam, ut dixistis, non

326 fidem AB fide

331 quibus B quinque

334 quod B quia

332-333 Act 2, 14

316 Segons el *Directorium* hi ha equivalència entre *heresis* i *error in fide*; cfr. II, q. III, n° 2; 236b-237a.

318 Cfr *Directorium* I, q. VIII, n. 1-3, 65a, on Eimeric conclou que cal creure explícitament que la fe no pot contenir cap falsedat. La doctrina ja havia estat tractada per sant Tomàs; cfr *In III Sent.* d. 24, a. 1, q.^a 3; *Summa Theologica* II-III^{ae}, q. 1. a. 3, in c.

320 Cfr *Directorium*, II, q. III, n. 2; 236b.

333-336 Un altre exemple de la dialèctica eimericiana, que només és concloent admesa la realitat històrica de la condemna de Llull, arma que Eimeric branda sempre en el moment oportú.

habuit studio, neque a magistro, ergo nec a Christo, igitur a diabolo; 335 non ergo Christi revelatione, sed diaboli traditione. O insensati, non videtis vos conclusos? Non cernitis vos confixos?

L.- Miramur te virum alias prudentem in presentiarum ad tantam stultitiam devenisse, ut ausus sis retexere in tanti magistri dogmate errores et hereses patuisse. Deum non times, nec homines revereris. 340
Expecta, reexpecta, manda, remanda, revoca, abnega, adquiesce, adquiesce, saltem tace et *pone custodiam* ori tuo!

I.- Quod dixi non revoco, non abnego, sed confirmo; immo iterum et iterum confirmare propono; scio etenim quod *non mentior, sed verum dico*. 345

L.- Adhuc ratificas, adhuc confirmas. Nescis quod farisei, audito hoc verbo, *scandalizati sunt*? Nescis quod multi et magni ex hoc verbo contra te indignati sunt?

I.- *Sinite; ceci sunt et duces cecorum*.

L.- Nescis quod hic Raimundus est, prout tu, patria catalanus? 350 Ergo pugna pro patria, ut non involvatur tanta infamia.

341 Is 28,10

342 Ps 141 (140), 3

344-345 Rom 9, 1; 1 Tim 2, 7

347 Mt 13, 57

349 Mc 15, 14

347-348 Les indignacions de Pere III arribaren al límit amb motiu del conflicte entre els oficials reials i la jerarquia eclesiàstica de Tarragona, en el qual Eimeric es ficà per agravar-lo, aconseguint al capdavant que el rei l'exiliés: cfr *Documents* I, 261-262, doc. CCLXXX.

350-351 Més que en els mots *patria* i *catalanus*, el nacionalisme dels lul·listes (i no exclusivament dels lul·listes) traspua en la valoració de la figura de Ramon Llull com una personalitat que ja és patrimoni social, i que el col·lectiu català venera i defensa. Cfr línies 338-340. Els Consellers de Barcelona parlaren també l'any 1390 d'Eimeric com d'un home sense amor a la pàtria: cfr GAZULLA, *o. c.*, 92-94. Ja J. VINCKE havia remarcat que l'arrel del conflicte entre Eimeric i els lul·listes s'havia de buscar en la forta simpatia que l'obra de Llull suscità en el seus connacionals, més que no pas en els aspectes estrictament doctrinals; cfr J. VINCKE, *Llull und Eimerich*, dins "Estudis Franciscans" 46 (1934) 406. L'observació és de la més gran importància, si es completa amb aquesta altra: Amb la seva forta personalitat Eimeric contribuï molt eficaçment a desvetllar en amples capes de la població catalana la relació afectiva que els unia amb Llull. Per desgràcia, el debat Llull-Eimeric dels segles posteriors i la qüestió de l'ortodòxia lul·liana han apartat els ulls dels investigadors de l'estudi d'aquest fenomen, que reputem extraordinàriament ric de

I.- Amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica veritas. Contra fidem non defendo patrem, non agnosco matrem, non revereor progeniem, sed primam pre omnibus revereor veritatem.

355 L.- Quis unquam carnem suam odio habuit? Quis corpus suum contempsit? Non recordaris quod hac ex causa temptarunt te interimere? Non agnoscis quod adhuc querunt te interficere? Ergo sile, aures claude, linguam tene, comede et quiesce, adquiesce et iterum dicimus, adquiesce.

352 D. ERASMI ROTERODAMI *Adagiorum Chiliades iuxta locos communes digestae, quibus Hadriani Iunii, Iohannis Alexandrei Brasicani ... et aliorum quorundam paroemiographorum adagia eodem ordine descripta subiuncta sunt*, Hanoviae, Typis Wecheliani apud haeredes Ioh. Aubrii 1617, 48b, 453b-454a.

355 ePH 5,29

suggerions. D'una banda, caldria comparar, per exemple, la recepció de l'obra espiritual d'Arnau i l'obra de Llull. De l'altra, les conseqüències socials de la condemna d'Arnau i les de la de Llull. Finalment, la victòria de l'acció sobre Eimeric -gràcies als defectes tanmateix insuperables de l'acció de l'inquisidor- hauria de ser llegida *també* com un símptoma clar de la incapacitat de la Cúria avinyonesa d'imposar la seva idea de l'ortodòcia com havia fet, sense anar més lluny, durant el pontificat de Joan XXII. Seguir tant com sigui possible l'evolució del lul·lisme "pobre" de principis del XIV fins a l'eclosió de les escoles de finals de segle i l'explosió social pro-lul·liana i anti-inquisitorial del període del Cisma d'Occident, és un dels camps d'estudi més prometedors que s'obre als medievalistes interessats en la catalanística.

353-354 Llenguatge inquisitorial i àdhuc teològic químicament pur. La duresa, gairebé gosaríem dir l'antinaturalitat de la resposta d'Eimeric, es fonamenta en la convicció que la infidelitat i el pecat d'heretgia són els més grans dels pecats que es poden cometre en la perversió dels costums; cfr sant TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologica*, II-II^{ae}, 9, 10, a. 3, in c.

356-357 L'intent d'assassinar Eimeric aquí al·ludit és documentat dues vegades. La primera fou el 1374, quan Ramon Alemany de Cervelló l'empresonà i l'amenaça de negar-lo, si no absolia els qui l'inquisidor havia processat a Tarragona; cfr ROURA, *o. c.*, 97-98. La segona vegada fou Pere III qui donà l'ordre que el neguessin, atès que Eimeric havia tornat a Girona trencant l'exili que li havia imposat el rei; però la reina Sibila, a precés d'alguns parents del frare, aconseguí aturar el crim. Aquest detall és revelat pels Consellers de Barcelona l'any 1390 a Joan I: "... E après tornant aquel [Eimeric] en sa terra per sa gran e acostumada presunció, lo dit senyor [Pere III] estant en Besulú lo volch fer negar en Gerona, on ell era vengut, e axí ho manà de fet, sinó que la Reyna dona Sibila a importuna instigació dalscuns domèstics seus parents del dit frare, se interposà per ell deuant lo dit senyor": cfr GAZULLA, *o. c.*, 96.

I.- *Propter Sion non tacebo et propter Iherusalem non quiescam*, donec 360 tanta perversitas heresum extirpetur. Audite Ihesum Nazarenum de celis clamantem pariter et admonentem: *Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere*. Si non esset patientia martyrum, ubi esset sevitia tyrannorum? Inflicta mors inquisitorum gloria est et corona eorum. Si non essent hereses, ubi essent fidei tirones? 365 *Anima mea in manibus meis semper, propter te mortificamur tota die, estimati sumus sicut oves occisionis*. Permittite me pro fide interfici, gladiis impiorum occumbi, quatinus pro honore Dei et defensione fidei valeam consors effici beatorum. Nam *beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum celorum*. 370

L.- Cur timore mortis non concuteris? Non legis quoniam omnium terribilium mors est finis? Quamobrem mortem non expavescis?

I.- *Pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum eius. Mibi autem vivere Christus est et mori lucrum*. Est enim mors finis omnium passionum 375 et principium premiorum. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?*

372 post terribilium B add est
376 ergo B ergo

360 Is 62,1 362-363 Mt 10,28 366 Ps 119 (118), 109
366-367 Ps 44 (43), 22 369-370 Mt 5, 10
374 Ps 116 (115), 15 374-375 Philip 1, 21 376-377 Rom 7, 24

363-369 La palinòdia martirial és un altre dels recursos propagandístics d'Eimeric (cfr *Incantatio studii Ilerdensis*, ed. c., p. 46, línia 46-49), d'eficàcia segura davant la jerarquia eclesiàstica, des dels temps de l'assassinat de l'inquisidor Pere de Verona (1252), per al qual cfr A. DONDAINE, *Saint Pierre Martyr*, dins "Archivum Fratrum Predicatorum", 23 (1953), 97-106.

371-372 "Quod finis terribilium est mors" és la proposició 178 condemnada pel bisbe Tempier el 1277, si exclòia el terror de l'infern: cfr DENIFLE-CHÂTELAIN, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. I, París 1889, 553. Tal com apareix en el *Dialogus*, és igual com la reporta Ramon Llull en el seu tractat *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum et eorum sequacium opiniones erroneas et damnatas a venerabili patre domino episcopo Parisiensi*, c. 178 (RLOL, XVII [CCCM, LXXIX] 382). No deixa d'ésser xocant que Eimeric posi aquesta proposició en boca dels lul·listes. L'inquisidor coneixia el llibre de Llull on aquest la rebutja? Sense ésser impossible, tampoc no és probable. L'inquisidor coneixia d'altra font la frase i la posa en boca dels lul·listes, per tal que aquests apareguin com uns partidaris tardans dels filòsofs aristotelitzants del París de 1277? En aquest cas, Eimeric hauria oblidat momentàniament la ignorància que tant sovint els retreu?

L.- *Etatem habes, loquere ut voles*. Sed ad propositum revertentes: Qui sunt de quibus agis hereses et errores? Quomodo hoc quod dicis pandere poteris? Insurge, ergo, et toto tuo malignitatis spiritu debacchari, quia in lucem prodire non poteris, quod in doctrina Raimundi errores vel hereses inveneris. Sancta enim et salubris est hec doctrina, et ab omni prorsus labe heresis aliena, utpote a Domino Ihesu Christo Raimundo oretenus revelata.

385 I.- *Firmaverunt sibi sermonem nequam*, et profecto nequam, quod meridiana luce clarius pandam, quia hereses et errores in dicto dogmate fore compersos ostendam. Ergo, increduli, corde duri, *audite verbum Domini* et cernetis verum fore quod dixi.

L.- Dixisti: *Audite verbum Domini*. Et cuius domini?

390 I.- Nempe domini vicarii Ihesu Christi, et sic Domini Ihesu Christi. Verba etenim Christi vicarii et potissime in materia fidei cum assensu sacri collegii verba sunt Domini Ihesu Christi, et qui in hoc negat Christi vicarium, negat et Christum; et qui Christum, negat et Dei Filium; et qui Dei Filium, negat utique Patrem et Spiritum
395 Sanctum, et sic sanctam et individuum Trinitatem. Num vultis negare sanctam et individuum Trinitatem?

L.- Absit a nobis! Deum in essentia esse unum et in personis trinum, Christum eiusque vicarium «firmiter credimus et simpliciter confitemur».

400 I.- Et bene facitis, quia sic dicitis, nam *corde creditur ad iustitiam, oris autem confessio fit ad salutem*.

381 post Raimundi B add Lull 382 post et salubris A iter et salubris
397 Deum B iter Deum

378 Io 9, 21

385 Ps 64 (63), 6 387-388 Is 1, 10; 28, 14; 66,5; Jer 7,2; 9,20; 17,20; 19,3

389 Is 1, 10; 28, 14; 66,5; Jer 7,2; 9,20; 17,20; 19,3

398-399 *Directorium*, 3a.

400-401 Rom 10,10

390-395 Exemple perfecte, a part de la importància del tema que s'hi toca, per a il·lustrar un dels recursos de l'inquisidor en la seva lluita contra l'heretgia: deduir d'una sola afirmació una cadena d'implícacions. És la sisena astúcia que cal fer servir contra la dels heretges recomanada per Eimeric en el *Directorium*: "... tunc multiplicat interrogatoria sic, quod per multiplicationem articulorum veritas habetur": III, *Cautelae Inquisitionum*, n. 104; 434a.

L.- *Edissere nobis parabolam*: Quis est iste vicarius Ihesu Christi quem sic contra nos allegasti? Profer in medium; tamen cave, non producas dubium, non adducas intrusum, promas legitimum, non scismaticum, sed veridicum Christi vicarium, ab omni dubietatis scrupulo alienum.

I.- Et quid dicitis de domino Gregorio undecimo, Urbani quinti successore immediato? Creditis quod fuerit Christi vicarius indubius?

L.- Profecto credimus quod ille fuit Christi vicarius indubius; illi credimus, nec contradicimus. 410

I.- In hoc bene agitis, quia sic creditis; sed utinam stetis et non retro et cito post Sathanam abeat et a presenti sancto proposito recedatis.

L.- *Palam loqueris et proverbium nullum dicis*. Promittimus stare, ab eius determinatione, si fuerit, fidei nullatenus resilire. 415

I.- Audite ergo eius determinationem Tarraconensi et Cesaraugustano Archiepiscopis et eorum suffraganeis destinatam, mandari publicandam, immo iam revera in cunctis Catalonie et Aragonie ecclesiis Cathedralibus publicatam; suscipite corde vero, scribite in eo stilo ferreo et in lapide adamantino, ne in perpetuum deleatur: *Gregorius* 420
Episcopus, etc. et infra: *Dudum siquidem dilectus filius Nicolaus Eimerici, ordinis fratrum predicatorum, professor, in sacra theologia magister, in regnis*

405 post dubietatis B add periculo vel

412 abeat A B abiatis

416 Tarraconensi AB Terrachonensi 426 continebantur A continabantur

402 Mt 15,15

414 Io 16,29

402-406 Amb habilitat evident, Eimeric recorda aquí el conflicte cismàtic, que l'interessa de mantenir sempre viu, encara que en un segon pla; l'habilitat literària consisteix a fer-ne parlar els lul·listes.

408 *vicarius indubius* Als lul·listes, que menen la guerra a Eimeric fins Avinyó, i a Climent VII i als cardenals de la seva obediència, l'inquisidor té interès a fer remarcar que la condemna de Llull fou obra d'un papa d'autoritat indiscutible.

416-419 Eimeric no s'hauria vist obligat a insistir en el fet i en el valor de la butlla *Conservationi puritatis*, si no hi hagués hagut una resistència tenaç a acceptar-la, difosa arreu de les terres catalanes. A parer nostre, el primer símptoma de resistència forta ja es troba en la carta que el rei Pere III adreça al papa el 1377, publicada per Rubió, on el rei es refereix molt evasivament a la qüestió de fons: "nam fertur quod dictus inquisitor [Eimeric] opus dicti Raymundi examinari fecit et quod in eo aliqua invenit que contra catholicam fidem existunt": *Documents*, I, 268, J. VINCKE, a. c., 403.

Aragonum, Valentie et Maioricarum inquisitor heretice pravitatis, nobis exposuit se in regnis eisdem invenisse viginti volumina diversorum librorum in vulgari scriptorum, a quodam Raimundo Lull cive Maioricarum editorum, in quibus, ut ipsi inquisitori videbatur, multi continebantur errores et hereses manifeste, et quod nonnulli de predictis et aliis regnis libris utebantur eisdem et eorum doctrine dabant fidem non modicam, in grande suarum periculum animarum; supplicavitque nobis inquisitor ipse, ne simplices deciperentur ex libris ipsis, dignaremur in hac parte de opportuno remedio providere.

L.- Siste gradum, tace paululum, ori tuo impone digitum, responde ad quesitum; nam turbasti nos multum. Quis est iste Nicolaus tam profanus, tam inurbanus, tam presumptuosus, tam temerarius, qui ausus fuerit tanto magistro detrahare, tam altam doctrinam invadere illamque hereticare et maculare, et insuper dominum papam Gregorium de tanto facinore informare?

I.- *Et vidisti eum et audisti, et qui loquitur tecum ipse est. Quod vidit loquitur, quod perspexit testatur, quod manus sue pertractaverunt de hiis heresibus protestatur, et scimus quia verum est testimonium eius.*

L.- Quomodo verum est testimonium eius? Revera immo falsum est testimonium eius, nam hec doctrina a Christo est revelata, et consequenter ab omni labe heresis illibata.

L.- Qui hec domino Gregorio proposuit, in antea illa viginti volumina, de quibus supra, totaliter transcurrit, errores et hereses in eis repperit, animas simplicium in illis illaqueari conspexit; et tactus dolore cordis intrinsecus, compatiens animabus, Spiritu Sancto afflatus ad Curiam properavit, providere curavit et Ecclesie exposuit, ut provideretur de opportuno remedio domino Gregorio humiliter supplicavit. *Quid enim male fecit?*

L.- *Commovit totam Cataloniam, incipiens a Valentia usque huc.*

431 ad quesitum B adquisitionem 435 et insuper B in et super

431 Ps 141 (140), 3

437 Io 9,17 437-438 Io 3, 32 438 1 Io, 1,1 439 Io 21,24

440 Io 21,24

445-446 Gen 6,6 449 Mt 27,23

450 Lc 23,5

431ss La sèrie que ara s'inicia de preguntes dels lul·listes contestades per l'inquisidor recorre de forma sistemàtica a la prosa rimada. L'inquisidor es complau a subratllar el desconcert dels lul·listes i l'aplom de les seves pròpies respostes.

450 *Cataloniam* Així com hem vist abans que Eimeric no té cap empatx a anomenar Llull *catalannus*, aquí el mot *Catalonia* sembla designar la part pròpiament catalana de la Corona d'Aragó. El text d'Eimeric coincideix en aquest aspecte amb

I.- A Valentia incepit, quia ibi primitus errores illius Raimundi predicari agnovit, abhorruit, indagavit, repperit; et inde progrediens Barchinonam usque lustravit, libros illius Raimundi conspersos erroribus comperit, ad Romanam Curiam perduxit et domino Gregorio presentavit, quatinus provideret. In quo deliquit?

L.- A te cupimus audire: Quid papa Gregorius, qui reputabatur sanctus et iustus, quid super hoc egit? Quid decedit? Quomodo providit? Num illum Nicolaum de medio extirpavit et doctrinam Raimundi ut catholicam approbavit? Si bene egit, sic facere debuit.

I.- Sane non sic egit, sed doctrinam illam in viginti voluminibus contentam hereticalem condemnavit, totam aliam in aliis voluminibus repertam suspectam de heresi vehementer adiudicavit, et totam hanc et illam generaliter interdici mandavit. Ecce quid papa decedit. Ecce qualiter Ecclesia providit.

L.- Mentiris, inquisitor, falleris, deceperis! Non enim illam reprobavit, sed approbavit; non condemnavit, sed confirmavit. Forsan ludens dicis, fingis, turbare nos vis. Cur sic agis? Quid, si nos turbas, consequeris? Peccatum incurris. *Adiuramus te per Deum vivum*, qui redemit mundum, Dei Filium Dominum Ihesum Christum Nazarenum, *ut nobis* confestim edisseras veritatem.

I.- Dixi. Quid iterum vultis audire, si non vultis mihi credere? *Si veritatem dico*, immo quia dico, *quare non creditis mihi?*

451 post Raimundi B add Lull 452 indagavit AB indegavit 454 conspersos B comperit

456 reputabatur B reputabatur

462 totam B tam

465 Mentiris B mentitis

468 incurris B incurreris

468-470 Mt 26,63

471-472 Io 8,46

el que hom llegia en la lletra de Pere III ara mateix al·ludida: "Intelleximus relatu quorundam, quod sanctitas vestra, ad instigationem Nicolai Eymerici inquisitoris pravitatis heretice, misit *ad has partes Barchinone, Valentie et Maioricarum* quoddam rescriptum continens" etc.: *Documents* I, 268. Eimeric és formal a dir que la butlla fou tramesa a l'arquebisbe de Tarragona i al de Saragossa (cfr supra, línies 416-417), però tot fa pensar que la reacció pro-lul·liana, si existí, fou més feble a l'Aragó que a Catalunya, València i Mallorca.

451-475 Reaparició de la prosa rimada, en uns fragments prou dramàtics del *Dialogus*, on la monotonia de l'artifici no és cap obstacle al contrast de les dues posicions que s'hi enfronten.

L.- *Depone mendacium*, seclude ludum, contemne *verbum otiosum*, nec turbes nostrum animum. Dic nobis verum, tolle fictionem, pone conclusionem, edissere determinationem.

I.- Hec est materia fidei, non materia ludi; non fingo, sed firmo; non ludo, sed affirmo; mendacium non dico, sed verum depromo; ergo audite et intelligite et *nolite contristari sicut et ceteri qui fidem non habent*, nolite turbare sicut et illi qui mentem non tenent; en proferam vobis negotii conclusionem et referam domini Gregorii decisionem. Igitur audite verbum domini Gregorii, vicarii Ihesu Christi, sequitur in predictis domini Gregorii litteris post dicti Nicolai supplicationem sic: “*Nos autem cupientes animarum iam forsitan inbutarum et que imbui possent ex perverso dogmate dictorum librorum periculis celeriter obviare, dictos libros per venerabilem fratrem nostrum Petrum episcopum ostiensem et per quamplures etiam ultra vigenum numerum in eadem theologia magistros examinari fecimus diligenter, per quorum relationem tandem habuimus, quod ipsi dictos libros cum multa diligentia legerant et examinaverant et quod ultra ducentos articulos erroneos et hereticos invenerant in eisdem, super quibus inter eosdem Episcopum et magistros sepius et demum coram nobis habita disputatione sollemni, ipsos articulos quos ad vitandum tedium et horribilitatem illorum haberi volumus presentibus pro expressis, de dictorum Episcopi et magistrorum concordii consilio censuimus reputandos*”. Et infra: “*Ceterum, quia doctrina seu potius dogmatizatio predictorum librorum examinatorum reperitur erronea et hereticalis et periculosa nimium animarum, et vehemens suspitio est habenda quod in aliis libris editis a dicto Raimundo similes vel alii, ut prefertur, contineantur errores, vobis mandamus quod omnibus et singulis eisdem personis vestrarum civitatum et diocesum doctrinam seu potius dogmatizationem et usum huiusmodi librorum interdicere studeatis*”. Hec in litteris domini Gregorii antedictis. O lulliste! Audivistis? Num degenerem me probastis? Num veracem me comperistis? Num quod vobis proposui invenistis? Quid ad hec dicitis?

L.- *Pereat dies in qua* hec gesta sunt! Qui libros examinarunt non magistri, sed maligni dicendi sunt, ignorantes fuerunt, nescierunt

481-482 vicarii Ihesu ... Gregorii B om 485 episcopum B om

486 vigenum B viginti 487 habuimus B huiusmodi 489 eosdem AB eodem 491-492 presentibus B presentes

473 Eph 4,25; Mt 12,36

478-479 2 The 4,12

502 Iob 3,3

502-506 En aquests pocs mots es resumeixen les línies de defensa del lul·lisme de tots els temps contra Eimeric: malignitat de l'inquisidor, ignorància, mala intel·ligència i deformació de la doctrina lul·liana; línies que, llevat de l'al·lusió a

neque intellexerunt, nam sensum penetrare non valuerunt, et ideo perverse et perperam retulerunt, propter quod papam oberrare fecerunt. Sed obsecramus ut sciamus: qui illi magistri fuerunt, qui tantum scisma super ista sancta doctrina in dei Ecclesia statuerunt?

I.- O *rebelles et increduli*, veritatis catholice inimici, decisioni in causa fidei Christi vicarii contrarii! Adhuc audetis prorumpere in verba tante contumelie, ut doctrinam perversam et hereticam proferatis fore sanctam? Cavete, cavete, ne quod asseritis pertinaciter asseratis.

L.- “*Ira inedit animum ne possit cernere verum*”. Sed, ut prediximus, obsecramus quod nomina predictorum magistrorum sciamus.

I.- Cur vultis informari qui fuerunt hii magistri? Num vultis discipuli eorum fieri?

L.- *Tu discipulus eorum sis!* Nam *nos discipuli* magistri Raimundi Lull sumus et alium non querimus; huius enim magisterio contenti sumus.

I.- Non irascamini, reducamini et credite veritati, quod sunt in doctrina Raimundi ducenti reperti hereticos articuli, ut patet ex determinatione domini pape Gregorii; quare deinceps nolite esse eius discipuli.

L.- Quomodo ducenti? Tot non posuit Arrius, nec tot Sabellius, nec tot Pelagius, nec tot quicumque alius hereticus. Num peior est omnibus hic Raimundus?

504 sensum B sensu | 504-505 et ideo ... retulerunt B om

509 Christi B om

512 ne B nec

519 irascamini B irascimini

544 in inferno B om in

508 Num 20,10

512 *Disticha Catonis*, lib. II, 4; ed. Aemilius Baehrens, *Poetae Latini minores*, III, Lipsiae, Teubner 1881, 223.

516-517 Io 9,28

la malignitat d'Eimeric, ja són presents a la carta de Pere III: “... opus predictum est in *idiomate catalano* ob quod absque dubio *melius intelligitur* per catalanos, quam per homines alterius nationis. secundo quia in Catalonia sunt plures clerici et etiam religiosi qui in dicto opere libenter student, cum plurima in eo *adiscant utilia* valde, quique super ipsa examinatione poterunt multa discere per que veritas demonstratur. tertio, quia scientia dicti Raymundi habet *principia valde dissimilia aliis scientiis*, unde per ignorantes eam, quanvis aliarum scientiarum scientificos, potest de facili *non intelligi*. quarto, quia magnum est interesse consanguineorum predicti Raymundi, an dictum eius opus comprobetur, vel reprobetur, unde rationabile valde existit, quod super hoc ipso vocentur, et *audiantur rationes eorum* ...”: *Documents I*, 268-269.

I.- Si peior est, nescio; unum tamen scio, quod viginti illius Raimundi librorum dogma condemnatum est in tot heresum numero a domino Gregorio, de grandi magistrorum consilio, examine magno previo.

530 L.- Dicis condemnatos ducentos. Produc de illis duos, ut videamus quid credere debeamus.

I.- Placet quod dicitis. Producam in medio duos ex illis, ut melius videatis de aliis. Primus articulus erroneus est quod “Deus Pater ita est veraciter homo per incarnationem sicut Filius, et consimiliter Spiritus Sanctus, considerato quod omnes Tres persone sunt unum in essentia et natura”. Quid dicitis? Num hos duos articulos hereticales esse creditis? Si essent veri articuli, ergo Pater esset passus et Spiritus Sanctus esset passus, et quilibet resurrexit, que sunt hereses manifeste.

540 L.- Unum articulum tradidisti in substantia, licet possint dici duo in re vera; da alium a predictis distinctum.

I.- Do, et est secundus articulus quod “Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo verus, quia Dei Filius ubique erat homo; ergo et in sepulcro, ergo et in inferno; alias, ut dicit, Dei Filius bis fuisset incarnatus, quia semel in annuntiatione et alio semel in resurrectione”. Quid dicitis? Nonne et hic articulus est hereticalis?

L.- Nimis nos angis, sed rogamus quod adhuc producas alium articulum, ut melius consideremus propositum.

I.- Assentio quod ducam tertium, quia *funiculus triplex difficiliter rumpitur*, et ore trium testium factum quodlibet confirmatur. Tertius articulus est quod sancte Trinitatis mysterium ipse probat Raimundus per multiplex, demonstrativum, insolubile, evidentissimum et efficacissi-

533-536 RAMON LLULL, *Arbre de Ciència* XIII, VI, 14, 52, q. 378; ORL, XIII, 374; OE I, 983 542-546 Id., *ib.*, VIII, VI, [Dels set articles que pertanyen a la humanitat] 5; ORL, XII 99; OE, I, 709.

549-550 Eccl 4,12 550 Deut 19,15: Mt 18,16; 2 Cor 13,1

551-555 RAMON LLULL, *Libre de Contemplació*, cc. 179-181; OE, II, 518b-529b; c. 246; OE II, 740-744: Cfr *Libre de Demostracions*, I, cc. 8-9, 29, 30-32, 50; ORL, XV, 13-15, 29-30, 30-33, 40-50

533-536 És un resum de la proposició 29 de la llista dels cent del *Directorium*, 256b-257a. Cfr supra, pp. 92-101.

542-546 La proposició no és calcada, però té relacions amb els articles 47-49 de la llista del *Directorium*, 257b. Cfr supra, pp. 101-108.

550-555 La proposició correspon a l'article 96 del *Directorium*, 260a. Cfr supra, pp. 109-123.

num argumentum, et taliter quod nullus infidelis poterit respondere, sed cogetur credere. Idem dicit de articulis omnibus fidei et Ecclesie sacramentis, pape potestate. Quid dicitis? Nonne et hic articulus est hereticalis? Quomodo sunt articuli fidei si probantur ratione efficaci? Immo et addit quod fide possumus falli et errare, sed non ratione; et quod fides non est pro intellectum elevatum habentibus, sed pro rusticis et ministeralibus. Nonne hec sunt erronea in fide et hereticalia? Et ultra, quid ad hec dicitis? 560

L.- Non cures quid nos dicimus, quidque credimus, sed dic, si habes, amplius.

I.- Quia non respondetis, nec amplius audietis. Verum ut vobis totaliter concludam, unum tantummodo addam. Cum Raimundus iste magister quondam vester omnium fidei articulorum et Ecclesie sacramentorum habuerit evidentissimam rationem, ergo non habuit de illis fidem, ergo non fuit fidelis, ergo mortuus est non fidelis. Quid dicitis?

L.- Iam diximus quod non cures quid credimus; nos enim scimus quid agere debeamus. Sed ad unum quod mox dixisti respondere volumus; dixisti enim “magister quondam vester”. Non dicas olim, neque quondam, quia magister noster fuit, est et erit; et sub eius magisterio et dogmate eius vero volumus perpetuo permanere.

I.- O verbum totius superbie, totius ignorantie et totius inobedientie! Plus creditis illi Raimundo quam domino Gregorio Christi vicario! 575

L.- Non dicas superbie, sed constantie; non ignorantie, sed evidentie; non inobedientie, sed perseverantie.

I.- Dimittamus superflua, tractemus congrua. Vos vidistis predica per dominum Gregorium decisa fide tenenda de hac hereticali doctrina; ergo «firmissime tenere debetis et nullatenus dubitetis» quod hec 580

558 post quod B add non iter per antic
575 illi B illis

557 RAMON LLULL, *Libre de Contemplació*, c. 242, 6; OE II, 726b; c. 244, 15; OE II, 734b 558-559 RAMON LLULL, *Libre de Contemplació*, c. 187, 12; OE, II, 548a; c. 239, 12; OE II, 717b. 581 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss).

557 Pensem haver demostrat que Eimeric no dona aquí cap text ni llunyament lul·lià, sinó una anotació marginal seva al *Llibre de Contemplació*; cfr supra, p. 116.

558-559 La proposició és només un fragment de l'article 97 del *Directorium*, 260a. Cfr supra, pp. 129-134.

564-567 El mateix havia dit Agostino TRIONFO, *o. c.*, nº 25, 71-72.

Raimundi Lull doctrina non est eidem per Christum revelata, sed per diabolum ei data; et sic primum articulum fore temerarium, falsum, erroneum et hereticalem reputandum. Creditis, lulliste, ita esse?

585 L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[II]

Secundus articulus: quod hec doctrina Raimundi Lull excellit omnium aliorum doctrinam in bonitate et veritate, etiam Augustini.

Hunc articulum ipse Raimundus in libris suis et presertim in *Libro Contemplationum*, in substantia et effectum inseruit; dicit enim quod rationes sue ad probandum articulos fidei et Ecclesie sacramenta sunt sic efficaces sicque evidentes, quod nullus infidelis illis valeat contrariare. Augustinus autem etiam in libro *De Trinitate* ad hoc non pervenit quod articulum Trinitatis evidenter probaverit; hunc articulum etiam

595 prenominaus magister P. Rosselli plurimis publicavit.

I.- Sed dicite vos, lulliste: Quid de isto articulo dicitis? Num illum fore verum putatis?

L.- Putamus.

I.- Cur putatis?

600 L.- Ea de causa sic dicimus et putamus, quia a primo articulo istum descendere estimamus.

I.- Quomodo?

L.- Nonne est primus articulus, de quo supra tantum nos et tu egimus, quod Raimundi Lull doctrina ei a Christo tota extitit revelata, et sic non Raimundi, sed Christi est doctrina? Augustinus autem, etsi doctrina et magna claruit, per studium habuit; quare fallere et falli potuit, et de facto multa que ante dixerat retractavit et *Librum Retrac-*

582-583 per diabolum *B om* per

588 doctrinam *B doctrina* | Augustini *B Agustini*

605 Augustinus *B Augustinus* 609 Augustini *B Agustini*

586 Gal 3,1

590-592 Cfr nota d'aquest aparat a les línies 550-555.

593 El punt central d'aquest article és la contraposició de les doctrines d'Agustí, gran doctor aprovat per l'Església, i les de Ramon Llull, condemnat com heretge segons l'inquisidor.

605 *Christi doctrina* La precisió no és anodina si, com es dirà més tard, la doctrina lul·liana s'ha d'inscriure en l'edat de l'Esperit.

tationum edidit. Ideo merito doctrina Raimundi doctrinam precellit Augustini.

I.- Et adhuc statis quod primus articulus sit verus?

610

L.- Stamus et firmiter stamus.

I.- O insensati! Cur non creditis veritati?

L.- Credimus utique veritati, quia Christi revelationi per quam est habita doctrina Raimundi.

I.- Et nonne vobis clare iam pandi quod hoc dogma Raimundi non est dogma Christi, sed dogma diaboli? *Quare non creditis mihi?*

615

L.- *Quis est iste qui loquitur blasphemias?* Inquisitor, utique blasphemasti, nam dixisti quod doctrina Raimundi est doctrina diaboli. Quis potest te audire? *Durus est hic sermo. Samaritanus es tu et demonium habes.* Quomodo taliter loqui audes?

620

I.- Audeo et ego veritatem dico. Non sum samaritanus, sed Christi sum discipulus; *demonium non habeo, sed Dominum Ihesum honorifico*, quia hoc Raimundi dogma pestiferum non a Christo, sed a diabolo publico et affirmo.

L.- *Nonne bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?* Nam adhuc blasphemare sic audes. Nonne tu solus es et in omnibus in hoc alienus es? Quomodo ergo dicis quod samaritanus non es? Nonne et *demonium habes*, quia tam grande mendacium firmiter tenes? *Nonne ergo bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?*

625

I.- *Quare detraxistis sermonibus veritatis?* Ad increpandum verba componitis, subvertere nitimini amicum vestrum; non invenietis in ore meo nisi verum.

630

612 *post non B iter non*

616 Io 8,46

617 Lc 5,21 619 Io 6,61 | Io 8,48

622 Io 8,49

625 Io 8,48 628 Io 8,48 629 Io 8,48

630 Iob 6,25

626 *solus, alienus* En el moment d'escriure el *Dialogus* Eimeric ha pogut mesurar ja fins a quin punt té tothom en contra. La documentació coneguda permet de saber que l'animadversió contra l'inquisidor gironí era deguda a més d'una causa. Però ell era conscient del que es jugava en la seva lluita contra Llull i el lul·lisme. Cfr supra, notes a les línies 350-351 i 356-357.

630 *amicum* Llenguatge típicament inquisitorial altra vegada. La teoria que la lluita contra l'heretgia és un acte de caritat fou defensada per sant TOMÀS, *Quodlibet* 10, q. 7, a. 2; *Summa Theologica*, II-II^{ae}, q. 11, a. 4, in c.

L.- Mirum in modum! Cur loqueris in vanum? Telum iaces in incertum, aerem verberas, non *plantas*, non *edificas*, ergo loqui omittas
635 et in pace nos dimittas; recede a nobis, *viam* scientiarum *tuarum* nolumus.

I.- Ignoratis morbum vestrum, refutatis medicum, quod vobis mortis est signum.

L.- Non sumus egroti, sed sani; qui autem sani sunt non indigent
640 medico, sed qui male habent; *non est opus valentibus medicus, sed male habentibus*.

I.- Profecto estis egroti, quia veneno heresum Raimundi estis infecti.

L.- Non sumus veneno infecti, sed nectare sacro refecti, confecti
645 siquidem veritatibus, sed vacui erroribus.

I.- *Venenum aspidum sub labiis eorum*.

L.- Non emittimus venenum, sed sanum documentum.

I.- *Credite in Deum, et in me credite, convertimini a viis vestris pessimis* et a dogmatibus vestris pravis, convertimini ad Christum et Raimundum
650 dimittite Antichristum.

L.- *In peccatis natus es totus et tu doces nos?*

I.- *Dixit insipiens*.

L.- Non sumus insipientes, sed sapientes, quia Christi doctrinam et sapientiam amplectentes.

655 I.- *Libenter suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Secundum ignobilitatem dico*. Nonne est vestra summa insipientia quod vos, cum non sitis geometrici, non arithmetici, non grammatici, non logici, non mathematici, non methaphysici, non physici, non chirurgici, non cano-
660 niste, non legiste, non astrologi, non theologi, non philosophi, non musici, non imperatores, non marchiones, non reges, non nobiles, non potentes, non milites, non barones, non tirones, non duces, non principes, sed potius sitis homines vulgares, homines communes, homines

642 Profecto AB profecti

657 arithmetici AB arismetici 658 chirurgici A sisurgici B sisurgii

634 Ier 1,10 635 Ps 199 (118), 33

640-641 Mt 9,12

646 Ps 140 (139), 4; Rom 3,13

648 Io 14,1 | Ez 33,11

651 Io 9,34

652 Ps 14 (13), 1

655 2 Cor 11,19 655-656 2 Cor 11,21

siquidem mercatores, cerdones, sartores, sutores, fullones, fossores, agricultores, fabri lignarii, fabri ferrarii, argentarii, pigmentarii et lanarii, nolitis credere theologie magistris, canonistis, legistis, prelati
665 vestris ordinariis, Cardinalibus mundi et Ecclesie cardinibus, quinimmo nec sanctissimo domino nostro pape Christi vicario in fidei mysterio? Que est vel esse potest maior imprudentia, maior stultitia, maior insipientia? Responde, stulte lullista!

L.- Non legisti illud Matthei, immo Christi: *Abscondisti hec a* 670 *sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis?*

I.- *Asina Balaam locuta est*.

L.- *Sapientiam loquimur inter perfectos*.

I.- *Nolite sapere plus quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem*; credite, submitte vos Ecclesie, dimittite falsitatem et fateamini veritatem.
675

L.- Semper tenuimus veritatem.

I.- Respondete, insani lulliste; insonuit quandoque in vestris auribus Augustinus?

L.- Insonuit.

I.- Pervenit interdum ad vestras aures nomen Augustini? 680

L.- Pervenit.

I.- Audivistis aliquando famam Augustini?

L.- Audivimus et sepius.

I.- Legistis sepius codices Augustini?

L.- Non legimus, et si legimus non intelleximus; inperiti enim
685 sumus.

I.- In hoc verum dicitis, quia dicitis quod inperiti estis. Sed quid de fama Augustini comperistis?

L.- Comperimus quod in Dei Ecclesia doctor sit et permaximus.

I.- Verum comperistis; et quid de eius doctrina intellexistis? 690

L.- Intelleximus quod sit per Dei Ecclesiam approbata.

670 post a B iter a

674 sed sapere B om

678 Augustinus B Agustinus

680 Augustini B Agustini

688 de B om

670-671 Mt 11,25

672 Num 22, 28

673 1 Cor 2,6

674 Rom 12,3

692 ISIDORI MERCATORIS, *Decretalium collectio, Decreta Coelestini papae*, c. 2 (PL 130, 750B. Cfr també PL 45, 1756; 50, 530; 84, 682 A).

I.- Verum intellexistis, quia sic deceditur in *Decretis*. Et num doctrina Raimundi Lull est per Ecclesiam approbata? Dicatis non approbata, sed reprobata. O lulliste phantastici! Quomodo estis preponere
695 ausi dogma Raimundi doctrine Augustini, dogma reprobatum doctrine approbate, dogma pestiferum doctrine tam sancte, unum hominem laicum, inperitum, phantasticum doctori Ecclesie tam sollemni? Quid dicitis, *o stulti et ad credendum tardi*, quid dicitis?

L.- Dicimus quod et Mattheus fuit laicus inperitus, a Christo attamen post instructus, et tamen doctrina Matthei precellit doctrinam Augustini. Et quia *non est impossibile apud Deum omne verbum*, putamus consimiliter quod et Raymundus prius inperitus a Christo est edoctus; quare dicimus quod doctrina Raimundi precellit doctrinam Augustini.

705 I.- Adhuc et vos sine intellectu estis, quia taliter comparatis. Ergo «firmissime tenere debetis et nullatenus dubitetis» quod hec doctrina Raimundi non excellit doctrinam Augustini. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[III]

710 Tertius articulus: Quod theologi magistri temporis moderni nihil sciunt de vera theologia.

I.- Quid, lulliste, de isto articulo dicitis? Num istum fore verum conceditis?

L.- Antequam proferamus nostram intencionem, a te querimus
715 questionem: Unde istum articulum habuisti? Num a libris Raimundi Lull habuisti?

I.- In libris eius non repperi, quia forsitan non diligentius indagavi.

L.- Unde igitur abstraxisti? Num inposuisti?

695 Augustini B Augustini 695-696 reprobatum ... dogma B om

701 Augustini B Augustini | omne B esse

705 comparatis B comperatis

715-716 Num ... habuisti? B om

695 Lc 24,25

701 Mc 10,27; Lc 1,37. 706 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

709 Gal 3,1

697 *laicum* El mot té per Eimeric un sentit despectiu evident: Llull fou algú sense instrucció.

718 *imposuisti* Que Eimeric no havia jugat net amb els articles lul·lians del *Directori* ja devia ésser corrent entre els lul·listes a finals del 1389.

I.- Non inposui, sed ab illo magistro Petro Rosselli publicatum comperi. 720

L.- Si ille verum reputavit et taliter publicavit, verum utique publicavit; etenim, si verus articulus non fuisset, e certo non illum dogmatizasset.

I.- Nonne mentiri potuit, cum *homo omnis mendax* sit?

L.- Potuit, sed non fecit, quia non consuevit; verax enim homo existit. 725

I.- Sed posito, sed non concessio, quod verax sit, nonne in hoc falli et fallere potuit? Nonne decipi potuit?

L.- In hoc non valuit, quia clarus magna scientia existit ut fama publica inter homines de eo currit.

I.- *Quem dicunt homines* illum esse?

L.- *Alii dicunt quod bonus est, alii quia non, sed seducit turbas.* 730

I.- *Vos autem quem eum esse dicitis?*

L.- Nos vere scimus quod in sana doctrina Raimundi magister est magnus, immo permaximus.

I.- O insensati! Adhuc non creditis veritati? Quomodo de doctrina
735 ab Ecclesia reprobata asseritis quod est sana?

L.- Credimus quod est sana et sancta et, si reprobata, non legitime reprobata; et quia antedictus magister Petrus sic esse novit, eapropter et hunc articulum publicavit quem, ut existimamus, ex dictis Raimundi collegit; aliter, ut credimus, non dixit. 740

I.- Mirum quia scismaticum sic reputatis dicere verum.

L.- Quomodo scismaticum? Nos ignoramus.

I.- Num ignoratis quod iste magister Petrus sit scismaticus? Uti-
745 que est scismaticus qui ab Ecclesia et Christi vicarii obedientia est divisus.

L.- Et quis est iste Christi vicarius verus et indubius?

I.- Dominus Clemens septimus.

L.- Quid dixisti? Cito deliberasti! Aliud dicunt multi et utique magni.

726 Sed A *interlin*

724 Ps 116 (115), 2

730 Mt 16,13

731 Io 7,12

732 Mt 16,15

741ss L'inquisidor revifa altre cop la qüestió cismàtica, un dels seus pocs atots en aquell moment.

- 750 I.- Quis est ille *in Iherusalem peregrinus*, vir utique litteratus qui viderit factum et vertat in dubium?
 L.- Ut diximus, cito credidisti; *qui autem cito credit levis corde existit*; dimitte et ad aliud te converte!
- I.- Non cito credidi, quia Rome factum oculis meis conspexi, utique presens fui, et quia vidi, e certo negare non valeo. Iste autem miser magister non vidit, non fuit, sed perperam informatus ad eum quem dicunt Urbanum se convertit et sic scismaticus sistit.
- L.- Quid ad rumbum? Tolle totum et converte te ad propositum articulum.
- 760 I.- Multum est ad rumbum quod sic confidatis et vos convertatis ad scismaticum, ut eum non reputetis dicere nisi verum. Num et vos scismatici estis cordamque cum eo trahitis?
 L.- Ut diximus, dimitte istud et convertere ad aliud.
 I.- Scio quod urbaniste fuistis, nescio si nunc estis.
- 765 L.- Dimitte verbum, quia aliud non habebis responsum.
 I.- Ut video, et erubescitis et timetis; dicite, ergo, quid de proposito articulo?
 L.- Interroga qui publicavit ipsum, *etatem habet, ex se loquatur*. Quid nos interrogas?
- 770 I.- Interrogare eum decrevi, responsurum de fide citavi, comparere renuit, me fugit et Romam usque ad intrusum confugit.
 L.- Non legisti consilium Christi: *Si vos persecuti fuerint in civitate una, fugite in aliam?*

754 Rome B om 757 scismaticus B scismaticum

763 te B om

772-773 civitate una A civitatem unam B civitate unam

750 Lc 24,18

752 Eccli 19,4

768 Io 9,21

772-773 Mt 10,23

754-755 Sobre l'accidentada elecció d'Urbà VI, Eimeric va acabar l'agost de 1378 a Anagni el *Tractatus seu questio super scismate*, tothora inèdit. La seva deposició sobre els fets que menaren a les dues obediències fou publicada per L. GAYET, *Le Grand Schisme d'Occident d'après les documents contemporains déposés aux archives secrets du Vatican. Les origines*, I, Florència-Berlin 1889, 118-134.

765 Contra la insinuació recurrent d'ésser partidaris d'Urbà VI, els lul·listes del *Dialogus* es mostren evasius. Amb llur silenci Eimeric suggereix el que l'interessa des del punt de vista de la seva autopropaganda. Però la qüestió no es pot donar per resolta a base del testimoni de l'inquisidor, per molt insistent que sigui. Cfr supra, pp. 25-26 i 49-50.

I.- Perperam respondetis, perverse Christi verbum intelligitis; ut video, ei favetis.

775

L.- Sic ei favemus quod eum diligimus et quod tu vexes eum nolle-mus.

I.- Sano consilio adherete, eum a malo liberate, facite quod compa-reat, coram me veniat, ne pereat.

L.- Dicis quod coram te veniat? Tibi dicimus quod eius sanctis 780 conspectibus non es dignus.

I.- Ut cerno, fautores estis viri et illius erroribus involuti.

L.- Non involvimur erroribus, sed elucidamur veritatibus.

I.- *Quid est veritas?*

L.- Deus est veritas et in eo nulla falsitas; nos autem veritatem dili- 785 gimus et falsitatem odimus.

I.- Si sic est, sed non est, quid de proposito articulo dicitis?

L.- Vide si ille magister sic dixit; quod si dixit, verum dixit in hoc quod, ut dicitis, dixit quod nullus magister in theologia hodie de vera theologia aliquid scit.

790

I.- O lulliste fascinati, respondete mihi: Num magistri in theologia sciunt *Pater noster* et *Ave Maria*? Et num hoc est vera theologia?

L.- Magistri in theologia recitant interdum, ut creditur, *Pater noster* et *Ave Maria*, et forsan *Credo in Deum* et *Salve Regina*.

I.- Et num hec sunt de vera theologia? Dicite et ultra: Num magistri 795 in theologia sciunt quinque libros Moysi, quatuor libros sancti *evangelii* et duodecim articulos fidei? Et num hec sunt vera theologia?

L.- Magistri in theologia que dixisti bene noverunt recitare sed non probare. Articulos fidei noscunt enumerare, sed nesciunt de-monstrare; ignoratis autem theologie principiis, ignorantur et princi- 800 piata, et sic theologia. Inquirebas de nostro intento, habes e certo, nec petas de hoc articulo plus, quia non habebis pro nunc a nobis amplius.

780 Dicis B dicitis

782 viri B veri

792-793 sciunt ... in theologia B om 795 Dicite AB dice

784 Io 18,38

791-797 L'enumeració de textos teològics que dona aquí Eimeric posa en relleu que la teologia és encara pel dominicà, i sobretot, la "sacra pagina" o "sacra doctrina", és a dir el text bíblic; al seu costat, les confessions de fe i els textos litúrgics. La teologia "demostrativa" dels lul·listes seria, doncs, una cosa que pròpiament causaria àdhuc fora del camp teològic.

I.- Debile ponitis fundamentum; quare, si tolleretis argumentum
805 quod superedificatis, ut videbitis, ruet totum.

L.- Iam tibi diximus quod pro nunc amplius non tecum confere-
mus.

I.- O lullista cece, ab hiis abscede, firmissime tene et nullatenus
810 theologie scientia. Creditis esse ita?

L.- Non credimus esse ita.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[IV]

Quartus articulus: Quod Deus veram theologiam a theologis moder-
ni temporis propter peccata eorum abstulit et eam lullistis contulit.

815 I.- Dicite, lulliste: Quid articulus iste?

L.- Et ubi invenisti? Num in libris Raimundi?

I.- Non ibi, sed ab illo Petro Rosselli publicatum comperi.

L.- Convertas te ad illum, pugna contra eum, dimitte nos respirare
820 paululum, *contra Saul verte bellum*, ipse est caput nostrum, et post nos
habebimus tecum. *Nec mihi nec tibi, sed dividatur.*

I.- Recte respondistis, iustum petitis.

L.- Ergo age, ad singulare certamen accede et videbis Dei virtute te
non vidisse sapientem preter illam diem.

I.- Nimis presumitis de homine.

825 L.- Et merito, quia est pre omnibus mortalibus theologus homo.

I.- Quiescite agere perverse, discite bene facere, commendate mo-
deste, nolite propter unum ceteros declinare.

L.- Et non legisti quia *non est qui faciat bonum usque ad unum?*

I.- Ignorantes estis, perperam intelligitis, quia verbum de solo
830 Christo dictum ad hunc hominem applicatis.

L.- Unus est et secundum non habet.

I.- Sermo vester non est sale conditus, sed Christi consilium *sal estis*
infatuatum.

823 illam diem AB illa die
829 intelligitis B intellexistis

808 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 812 Gal 3,1
819 Cf. Iud 31,3 | Col 1,18 820 1 Eeg 3,26
828 Ps 14 (13), 1
832 Mt 5,13

L.- Cur non consideras hunc fore hominem scientiis peritum, quia
dialecticum, philosophum et theologum permaximum, virtutibus 835
redimitum ac religione preclarum?

I.- Nolite dicere preclarum, sed obfuscatum, utpote begardum,
phariseum; nec dicatis peritum, sed sciolum.

L.- Obsecramus te ne in facie nostra vituperes illum; experire certe,
utrum tibi offeramus propugnatorem idoneum; talem procul dubio 840
reperies eum.

I.- Adducatis eum ad me vobiscum, pugnet mecum, *veniat ad me*,
accedat ad me *et sciat* adhuc *prophetam esse in Israel*.

L.- Rem difficile postulasti; tu enim responsurum de fide citasti,
non comparentem excommunicasti, aggravasti et in proximo vis eum 845
hereticum iudicare. Quomodo consentiret coram te stare? Nonne ovis
fugit lupum, et agnus leopardum, pullus vulpem, parvulus scorpio-
nem?

I.- Quod sic contra processerim verum utique allegastis, sed nec ex
hoc debet metuere coram stare. Non sum inimicus, sed medicus pius, 850
non persecutor, sed persuasor, non quero mactare, sed salvare, non
obesse, sed prodesse, non perdere, sed proficere, non perire, sed eum *a*
suis viis pessimis revocare.

L.- *Vox quidem vox Jacob est, sed manus manus sunt Esau*. Mel in ore
geris, sed retro nos pungere queris. *Vinum fellicum* myrrhatum propi- 855
nare cupis, sed quod potemus nullatenus obtinebis; Christus enim,
etsi *gustavit*, utique non potavit. Capere eum vis; non poteris. *Frustra*
rete iacitur ante oculos pennatorum.

I.- *Quid cogitatis mala in cordibus vestris? Qui sunt hii sermones quos*
confertis? Deponentes mendacium loquimi veritatem. 860

L.- Veritatem nos loqui credimus, nam timemus.

I.- *Nolite timere*, mihi credite. *Deus non vult mortem peccatoris*
neque ut pereat, *sed ut convertatur et vivat*. Sic et ego Christi exemplo

839 Obsecramus AB obsecramur
847 pullus A puillus
854 secundum vox B om

842-843 2 Reg 5,8
852-853 2 Par 7,14
854 Gen 27,22 855 Cf. Mt 27,34 857 Mc 15,23 857-858 Prov 1,17
859 Mc 2,8 859-860 Lc 24,17 860 Rph 4,25
862 Lc 12,32 862-863 Ez 33,11

862-865 Una altra de les astúcies de l'inquisidor per a atrapar l'heretge. Cfr
Directorium, III, *Cautelae inquisitorum*, n. 100; 433b.

lucrifacere istum volo et ideo salvum conductum ei offero, illum ser-
 865 vare promitto; quod iuro in Domino Deo Ihesu Christo. Quare veniat,
 accedat, ne paveat, aggrediatur disputationis bellum, pugnet mecum
 et ego *virtute indutus ex alto* supero eum.

L.- Cur “supero” dixisti? *Vanus enim est eventus belli*. Nescis quod
 David puer citaredus, inermis totus, *in funda et lapide* Dei virtute
 870 Goliam giganteum armatum, armis doctum, ad terram prostravit?
 Non legisti quod *fortis inpegit in fortem et ambo pariter corruerunt*? Qua-
 mobrem tantum presumpsisti quod “supero eum” dixisti? Utinam
 tute posset aggredi bellum! En videres te turpiter superatum.

I.- Dimittamus verba, habeamus facta, veniat, accedat, ne timeat.

875 L.- *Leo rugit, quis non timebit?*

I.- Securitatem prestare possum, timorem auferre non possum; si
 timet, fugiat, si pereat, non est culpa mei; ramum viride ostendo ovi.

L.- Nunquam ad te accedere consentiret, nimis faciem tuam timet.

I.- Et cur timet?

880 L.- Merito timet.

I.- Quare? Quid iniuste egi? Quem iniuste vexavi?

L.- Et non es tu ille qui multos utriusque sexus et varios inclusisti,
 vinxisti, torsisti, confudisti et, quod *aures* audire *tinniunt*, arsisisti, tra-
 dens illos brachio seculari ultimo supplicio feriendos?

885 I.- Fateor; *iudicium et iustitiam ipse feci*, quare non demerui, sed pro-
 merui. Si *beati qui iustitiam esuriunt et sitiunt*, quanto magis qui
 faciunt!

865 christo A meo

866 accedat B concedat

869 funda AB fundo 870 giganteum A guiganteum

883 confudisti B confundisti 884 feriendos AB feriendi

867 Lc 24,49

868 2 Sam 11,25 869 1 Sam 17,50

871 Ier 46,12

875 Am 3,8

883 1 Sam 3,11; 2 Reg 21,12; Jer 19,3

885 Ps 98 (99), 4 886 Mt 5,6

882-884 La sinceritat d'Eimeric pel que fal al seu ofici no pot ser ni més natu-
 ral ni més brutal. La terminologia és inquisitorial cent per cent.

L.- Utinam tibi totum istud non edificaveris ad gehennam, minis-
 traversisque picem, adipem, stuppam et resinam.

I.- Non ad gehennam, sed ad gloriam et coronam, quia *bonum certa-* 890
men certavi. Male et inique iudicatis; *qui me iudicat Dominus est*. *Homines*
vident que parent, Deus autem intuetur cor.

L.- Verum dicis et nos male diximus, quia sic te iudicavimus.
 Revocamus.

I.- Indulgeat vobis Deus. Sed si iste timet accedere et respondere, 895
 accedite vos et pro eo respondete vos. Ergo interrogo: quid de hoc arti-
 culo?

L.- *Quid nos interrogas? Interroga eos qui audierunt*.

I.- Et nunquid non omnes lulliste audierunt?

L.- Aliqui audierunt, aliqui non audierunt. Nec enim omnes eum 900
 forsán facie agnoverunt; omnes tamen qui eum fama vel facie agnovi-
 mus eum peritum super omnes esse credimus. Et si hunc articulum
 docuit, credimus quod verum docuit.

I.- Respondete, insensati lulliste! Quomodo potestis credere
 menteque concipere quod Deus a modernis theologis veram theolo- 905
 giam abstulerit, ut vera theologia in eis non sit? Nonne est vera
 theologia doctrina Novi et Veteris Testamenti utique vera, quia
 sanctorum prophetarum, evangelistarum et Pauli, epistolarum
 Petri et Iohannis, Iude et Iacobi canonicarum? Quid dicis, lullista,
 ad ista? 910

L.- Procede ultra.

I.- Nonne est vera theologia Augustini, Ambrosii, Hieronymi et
 Gregorii doctrina? Quid dicis, lullista?

889 resinam AB rasinam

893 dicis B dicitis

899 non B om

912 Augustini B Agustini

890-891 2 Tim 4,7 891 1 Cor 4,4 891-892 1 Sam 16,7

898 Jo 18,21

889 A part d'evocar l'infern, els lul-listes evoquen els ingredients materials de
 les fogueres de la inquisició.

890 Altra vegada l'autopropaganda.

892 La cita de 1 Sam 16,7 també és en el tractat d'Agostino TRIONFO: *o. c.*, n°
 41, 81.

907-912 Una altra enumeració del que són els textos teològics: la Bíblia davant
 de tot, l'ensenyament dels quatre grans doctors d'una manera subsidiària, d'acord
 amb sant TOMÀS, *Summa Theologica*, I. q. 1, a. 8, ad 2.

L.- Prosequere ultra.

915 I.- Nonne est vera theologia Athanasii doctrina que est fidei regula? Quid dicis ad ista, lullista?

L.- Dicimus quod ita.

I.- Peto ultra: Et nonne in modernis theologis est theologia ista?

920 L.- Dicimus quod ita, licet secundum magis et minus et non equaliter in omnibus sit indita.

I.- O lulliste phantastici! Profecto estis conclusi; *gladio oris* vestri vos confixi. Premissas duas concessistis, ergo conclusionem negare non potestis.

L.- Fac conclusionem.

925 I.- Audite conclusionem: Si doctrina Novi et Veteris Testamenti, Augustini, Ambrosii, Hieronymi, Gregorii et Athanasii est vera theologia, ut conceditis, et hec est in modernis theologis, ut asseritis, ergo veram theologiam Deus non abstulit a theologis modernis, quod est articulus.

930 L.- Dicimus quod abstulit, quia non tantam quantam aliis contulit; et si non contulit, abstulit; quia conferre potuit et noluit.

I.- Dicite, obsecro, licet non sequatur ex forma “non contulit, ergo abstulit”: Qui sunt quibus Deus pre modernis theologis contulit?

935 L.- Vis audire verbum? Illi sunt qui loquuntur tecum. Non turbes te ipsum, refrena animum, *patientiam habe*, constantiam tene. Dicimus enim verum, *non irascaris*, non movearis, quia audisti hoc insolitum tibi verbum.

940 I.- Non moveor, non irascor, quia “ira inpediit animum ne possit cernere verum”, sed utique miror. Quis non miretur et mirando animo non turbetur quod mercatores, sartores, sutores, fossores, fullones magistris in theologia se audeant in theologie scientia comparare,

926 Augustini *B* Augustini

928 theologiam *A in marg*

933 pre modernis *B* primordiis

937 verbum *B* verum

921 Apoc 2,16

935 Eccli 2,4 936 Is 64,9

938-939 *Disticha Catonis*, lib. II, 4; *ib.*, 223.

915 Cfr PL 88, 585s; PL 28, 1581ss.

934-942 Hi ha un paral·lelisme literari molt clar entre la reacció irada de l'inquisidor quan els lul·listes es proclamen els teòlegs a qui Déu confereix la teologia veritable i la reacció anterior dels lul·listes (cfr línies 502-513), quan l'inquisidor els ha retret la condemna de la doctrina lul·liana.

immo etiam et preferre?

L.- Miramur quod miraris. Nonne legis quia Dominus dixit scribis, hoc est, doctoribus legis: *Auferetur a vobis regnum Dei et dabitur gentibus?* Hoc est, notitia sacri eloqui *auferetur a vobis*, iudeis legis doctoribus, *et dabitur gentilibus*. Et nonne factum est ita? Certe ita. Nonne nos christiani, qui pro maiori parte descendimus a gentibus, in Testamento Veteri —quia in codicibus prophetarum— grandia secreta —quia Christi mysteria— que in illis non vident iudei, etiam rabini, agnoscimus et vere agnoscimus? Sic et in proposito dicimus. Nos enim multa et grandia sacre theologie secreta, divina mysteria in utroque Testamento vere intelligimus, que vos magistri in theologia totaliter ignoratis.

I.- O mente capti, totaliter fascinati! Que *aures* hec audire non *tinniunt*? Que mentes hec revolvere non deficiunt? Utique *vos Sathanas expetivit*, in vos introivit, qui *ut triticum* vos *cribavit*. Sed ut *vestra* non *modestia*, sed dementia, *nota sit omnibus hominibus*, evomite que sunt illa multa et grandia sacre theologie secreta, divina mysteria que vos, lulliste, penetratis, nos autem magistri in theologia totaliter ignoramus.

L.- Ad oculum demonstramus. Non recordaris quod, cum super primo articulo supradicto pariter disceptaremus, quod tu litteras pape Gregorii in medium detulisti, in quibus certe docuisti quod viginti et ultra in theologia magistri viginti volumina nostri almi magistri Raimundi Lulli cum multa diligentia legerunt et examinaverunt, et tamen, ut dixerunt, ducentos articulos in illis hereticas invenerunt, ista domino Gregorio retulerunt et eorum consilio per dominum Gregorium ut tales condemnati sunt? In quo, ut ibi diximus, dominum Gregorium turpiter deceperunt; qui articuli non hereticas, sed catholici in veritate sunt, cum tota illa Raimundi doctrina, ut scimus,

963 volumina *B* voluminibus

964-965 et tamen ... invenerunt *B om*

944-945 Mt 21,43 945-946 Mt 21,43

953-954 1 Sam 3,11; 2 Reg 21,12; Jer 19,3 954-955 Lc 22,31 955-956 Philip 4,5

960-971 De la mateixa manera que Eimeric retreu sempre la butlla de Gregori XI, sempre els lul·listes del *Dialogus* repeteixen que Gregori XI fou enganyat i que els articles lul·lians no són herètics. En la manera de parlar dels lul·listes s'hi rastregen ecos de l'acta de la comissió Ermengol: “... qui articuli non hereticas, sed catholici in veritate sunt” = “articuli predicti ... sunt boni, fideles et catholici, nulla rubigine heresis maculati”; cfr infra, p. 367, 620-624.

970 fuerit ei a Domino Ihesu Christo oretenus revelata; et ita credimus et firmiter profiteamur. Habes plane quod probavimus quod diximus.

I.- Vestram in presentiarum dementiam demonstrastis, vosque esse scismaticos, rebelles et inobedientes et divisos manifestius comprobastis. Quid adhuc queritis?

975 L.- Querimus amplius demonstrare in speciali quod quedam divina sacre theologie mysteria, que vos, magistri in theologia, ignoratis, nos veraciter penetramus.

I.- Que sunt illa?

L.- In speciali duo ea in primo articulo posita: primum est quod
980 Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, quia sunt unius essentie et nature, et eadem ratione Deus Spiritus Sanctus; qui articulus per dictos magistros hereticalis est datus. Secundum est quod Christus post mortem ante resurrectionem fuit veraciter homo, alias bis fuisset incarnatus; qui articulus per dictos magistros heretica-
985 lis etiam est datus. In hiis duobus articulis predicti magistri in fide erraverunt, quia sacram theologiam in hoc nesciverunt neque intellexerunt, sed nos intelligimus; etenim catholicos eos damus, quia sunt inserti in doctrina Raimundi, que a Christo, ut sepius dictum est, Raimundo est oretenus revelata.

990 I.- *Quid adhuc egemus testibus? Ipsi enim ex ore eorum audivimus.* O lulliste ceci! Nedom vos esse scismaticos comprobastis, sed etiam vos esse hereticos demonstrastis.

L.- Bene diximus, cum diximus quod sacre theologie mysteria vos, magistri in theologia, non intelligitis et ideo nos fore hereticos proclamatis. In quo tu, inquisitor, in caput tuum mentiris, quia non
995 sumus heretici, sed catholici.

971 habes B haberes

972 demonstrastis AB demostrasti

989 post revelata B iterat lin 970-989 ab "et ita credimus" usque ad "oretenus revelata"

990 Mt 26,65

980-981 Cfr nota a les línies 533-536.

982-984 Cfr nota a les línies 542-546.

985-989 Insistent en la idea dels lul·listes que la doctrina lul·liana fou revelada a Ramon Llull, l'inquisidor no solament els posa en dificultats, ans intenta projectar ombres serioses sobre els resultats de la comissió Ermengol.

I.- Recte heretici estis, si, ut dicitis, creditis. Nam, ut ostenditis, errorem in fide geritis in mente et pertinaciam in voluntate. Sed *transseamus in Bethlehem, videamus hoc verbum quod factum [est]*, quod Deus abstulit a modernis magistris veram theologiam propter eorum peccata. 1000 Que, inquam, sunt illa peccata nostra et non vestra?

L.- Quia veram theologiam insudatis habere per studium et per hominem et non per Dei revelationem, quod est peccatum presumptionis. Doctrinam etiam Raimundi a Christo revelatam contemnitis, et si ad horam legitis non intelligitis, quia per studium habere queri- 1005 tis et de Deo ut vobis revelet non curatis; nos autem obtinere per orationem et ieiunium contendimus. Sicut enim est quoddam *genus* demoniorum quod *nisi oratione et ieiunio non expellitur*, sic est et istud *genus* doctrinarum Raimundi, quod nisi in oratione et ieiunio obtinetur. 1010

I.- Super hoc supersedeatur, quia infra in alio articulo pertractabitur. Sed ulterius procedatur. Dicitur in articulo quod Deus abstulit veram theologiam a nobis et contulit vobis. In quo et quomodo vobis?

L.- Utique, quia nobis et non vobis contulit articulorum fidei et 1015 Ecclesie sacramentorum claram evidentiam per demonstrativam et insolubilem rationem; vobis autem enigmaticam et per fidem.

I.- Creditis firmiter ita esse?

L.- Credimus.

999 est AB om

1011 supersedeatur B supersedatur

1017 insolubilem B solubilem

998-999 Lc 2,15

1007-1008 Mt 17,20

998 És la definició d'heretgia donada per Eimeric en el *Directorium* II, q. 32, n. 1; 319a.

1002-1010 En aquests mots els lul·listes s'autodefineixen com arnaldistes en el seu menyspreu de la teologia com a ciència que s'estudia, enfront d'una teologia que s'espera i es rep com a gràcia de Déu. No són arnaldistes integrals, perquè es vanten de posseir la teologia veritable, l'autènticament demostrativa. Sobre la manera com es fa la síntesi entre lul·lisme i arnaldisme, cfr supra, pp. 77-83.

1008 Sobre l'opinió que les pràctiques ascètiques dels qui cultiven l'*ars notoria* mereixen a Agostino TRIONFO, cfr o. c., n° 58, 93-94.

1015 En el *Directorium* Eimeric insisteix que els articles de la fe són indemonstrables: I, q. XI, n. 1-10; 72a-73b.

1020 I.- Heretici estis plane. Revertamini et credite, ergo firmissime tenete et nullatenus dubitetis quod magistris in theologia moderni temporis Deus non abstulit, sed contulit veram theologiam. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

1025 I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[V]

Quintus Articulus: Quod omnes doctrine theologie destruentur, nisi doctrina Raimundi Lull, que perpetuo remanebit.

I.- Audivistis articulum; qualem reputatis eum? Falsum vel verum?

L.- Dicas cuius est articulus iste; num posuit eum Raimundus ille?

1030 I.- Non repperi.

L.- Quis ergo eum posuit?

I.- Ut comperi, Rossellus antedictus illum publicavit et publicando docuit.

L.- Possibile existit.

1035 I.- Et de possibili et in esse ita fuit quod ille posuit et de facto dogmatizavit; *maledictus ipse sit*, quia tot hereses seminavit.

L.- Scriptum est: *non maledices surdo*; qui autem absens est, surdus dici potest.

I.- Scriptum est: *Maledicta terra in opere suo*; sic igitur et maledictus hereticus in dogmate suo; illa producit pungentes *spinas*, iste inungentes doctrinas; spine pungunt et cruentant, hereses autem inungunt et venenant. Quid miraris si heretico maledixi? Nonne omnes heretici sunt ab Ecclesia excommunicati, et per consequens maledicti, quia extra Ecclesiam eiecti et a communione fidelium alieni?

L.- Cur dicis eum hereticum? Quis ut talem condemnavit eum? Numquid tu, seu alius tecum, vel non tecum?

I.- Ego adhuc non condemnavi eum, sed ius condemnavit illum; non est condemnatus ab homine, sed a iure.

1028 Audivistis B Audistis

1029 eum B om

1037 scriptum est B scriptum | qui B quia

1020-1021 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

1025 Gal 3,1

1036 Gen 27,29

1037 Lev 19,14

1039 Gen 3,17

L.- Obsecramus, quo iure? Expone te, allega pro te.

1050

I.- Estis mercatores, cerdones, sutores et fullones, illiterati quidem homines, et vultis audire iuris allegationes! Que sunt hec vestre temeritates? Immo revera plus fatuitates quam temeritates?

L.- Non turberis neque scandalizeris; submittas te iudicio rationis. Nos intelligimus virtute Dei acutissimas et insolubiles rationes, quibus evidenter probamus articulos fidei; que rationes sunt Raimundi Lulli, et non intelligemus rudes *Decretales* compilatas per fratrem Raimundum de Pennaforti? Raimundus Lulli fuit maioricensis, Raimundus de Pennaforti fuit barchinonensis. Et nonne maioricenses in subtilitate animi et in acutie ingenii precellunt barchinonenses? Si ergo nos penetramus ut penetramus traditionem Raimundi Lulli maioricensis, cur non penetrabimus compilationem Raimundi de Pennaforti barchinonensis?

I.- O stulti et mente capti! Quamdiu *vos patiar?* Quamdiu confabulador vobiscum? Trahat me Deus ad seipsum, ut relinquam mundum; genu flexo oro eum, ne habeam tractare vobiscum; defessus enim sum.

L.- Si defessus es per tractare nobiscum, et nos magis defessi sumus agere tecum; non enim fecisti nobis, facis neque facies nisi malum.

I.- *Ve qui dicitis bonum malum et malum bonum!* Non feci vobis nisi bonum, sed non agnoscitis nec sentitis quia phrenetici estis et in medicum insurgitis; quod eterne mortis indicium est in vobis.

L.- Loquere ad propositum, responde nobis ad quesitum: Quo iure dicis hunc nostrum magistrum Rossellum esse iam hereticum condemnatum? Edissere iuris verbum, prome in medium, nec veritas in dubium quin intelligamus verbi iuris sensum.

I.- O presumptuosi! Nimis me fatigatis. Igitur audiat, ecce verbum iuris: *Credentes erroribus hereticos similiter iudicamus. Audite verbum,*

1055 acutissimas B acussissimas 1060 in B om

1066 tractare vobiscum B vobiscum tractare

1073 nobis B om

1064 Lc 9,41

1070 Is 5,20

1078 *Decretal.*, V, VII, 15 (FRIEDBERG II, 789) | Jos 3,9; Is 1,10; 28,14; 66,5; Jer 7,2; 17,20; 19,3; Ez 34, 7,9; 37,4

1054-1063 Una altra insidia eimericiana: oposar Ramon de Penyafort a Ramon Lull, els barcelonins als mallorquins.

1071 *frenetici* Un altre terme que també és emprat per Agostino TRIONFO, *o. c.*, nº 43, 82, nº 45, 84.

tenete et penetrare sensum. Hic autem Rossellus credit erroribus;
1080 merito ergo hereticum condemnat eum ius.

L.- Et quibus credit erroribus hic magister noster Rossellus? Responde protinus.

I.- Credit erroribus de quibus actum est prius, pro quibus tantum pariter contendimus.

1085 L.- Illas veritates vocas tu errores? Male respondes; non enim sunt errores, sed veritates.

I.- Et vos creditis illis quas dicitis veritatibus?

L.- Credimus, ut prediximus.

I.- Igitur, prout ille Rossellus, et vos creditis erroribus. Ergo, prout
1090 illum, hereticos vos condemnat ius; *caudas* enim, ut patet, *habetis ad invicem colligatas*.

L.- Non credimus erroribus, sed veritatibus. Quare nos hereticos non condemnat ius.

I.- *Ve qui dicitis* noctem diem et *tenebras lucem*! Sed incendium dabit
1095 vobis intellectum, cessabunt verba cum perventum fuerit ad verbera; ergo adquiescite, adquiescite, veritati credite, quod corde concepistis reicite, quod ore protulistis revocate; quod nisi adquieveritis, de igne temporali ad ignem transibitis sempiternum.

L.- Penam temporalem mundus nobis poterit irrogare, sed eternam
1100 non poterit procurare; metum mortis temporalis nobis poteris incutere, sed eternalis non poteris inmittere; certi etenim sumus quod multi hic in terris ut heretici incendio concremantur qui illic in celis ut victoriosi martyres coronantur.

I.- Ut estimo, turbare me vultis, irritare me queritis, trufare cupi-
1105 tis, ludo dicitis, quia non sic ut affatis creditis.

L.- Non trufamus, non ludimus, sed ut mente credimus dicimus.

I.- Estne ita?

L.- Utique ita.

1105 affatis B confatis

1090-1091 Cf Iud 15,4

1094 Is 5,20

1101-1103 GEFROI DE PARIS, *Chronique rimée*, vv. 3554s, dans *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, vol. XXII, publié par MM. DE WAILLY et DELISLE, Paris 1986, 123.

1101-1102 Posant en llavis dels lul·listes els versos de Geffroi de PARIS sobre el templaris cremats a principis del s. XIV, l'inquisidor els arrenclera amb tots aquells qui s'oposen a la persecució de l'heretgia.

I.- O nefandi pessimi heretici iam condemnati et ulterius condem-
nandi! Quis vos excecavit? Quis vos taliter fascinavit? 1110

L.- Prudenter age, non turbes te, iram fuge, animum tene; quodsi non tenueris animum, non poteris cernere verum; ergo audi nos patienter, nam te audivimus patienter. Quid est quod dixisti quod sumus condemnati et sumus condemnandi? Num intelligis idem de magistro nostro Rossello sicut de quolibet nostro? 1115

I.- Et de vobis intelligo et de ipso.

L.- Licet ipsum magistrum nostrum diligamus sicut et nos, non tamen quantum nos; si enim diligere proximum est Dei preceptum, quare patientius sustinebimus si de eo fabulemus. Dic, ergo, obsecramus: Quomodo magister noster antefatus est hereticus condemnatus 1120 et hereticus condemnandus? Quomodo condemnatus et condemnandus?

I.- Etsi non legistis, quia inperiti estis, saltem audire potuistis que Christus dixit infidelibus, qui inquit: *Qui non credit iam iudicatus est*, et tamen iudicandus est; nondum enim apparuit iudicium, sed apparebit 1125 iudicium quando de celis descendet vivos et mortuos iudicare. Ordinata, inquam, et formata est sententia, sed non est lata nec prolata sententia.

L.- Estne ita in proposito?

I.- Est ita in proposito, nam contra credentes erroribus ius ordina- 1130 vit et statuit sententiam, sed homo iudex, examinato negotio, fert et profert illam in rei veritatem. Rossellus est credens erroribus, et sic iuris ordinata sententia est hereticus iudicatus. Sed quod Rossellus credat erroribus iudicium requirit, et ideo iudex inquit; quodsi ita invenit et invenit eum hereticum esse, condemnabit, et sic condem- 1135 natum iure condemnabit sermone.

L.- Ergo certe ut hereticus non punietur, donec talis per hominem iudicetur.

I.- Intelligitis vere verbum.

L.- Ergo iudex faciet me hereticum, iudex in heresi faciet stare per- 1140 tinaciter meum animum.

1123 inperiti B inimici 1127 prolata B probata

1130 in B iter

1137 qui B quia

1124 Io 3,18

1124 La cita de Io 3,18 també és recollida en el tractat d'Agostino TRIONFO; *o. c.*, nº 19, 66.

I.- Iudex nullum facit reum, sed difinit esse reum; nullum facit perium, homicidam, vel sacrilegum, sed decedit taliter esse reum. Sic in proposito dico esse verum: Iudex Rossellum non faciet hereticum. 1145 cum, sed decedit, declarabit et difiniet ipsum esse hereticum.

L.- Intelligimus que dicis, rationabiliter loqueris; sed querimus a te: Iudex quam causam assignabit?

I.- Assignabit quod erroribus credit.

L.- Et num iudex veritates faciet errores?

1150 I.- Non, sed quas dicitis veritates declarabit esse errores; non enim Ecclesia facit aliquem articulum hereticalem, sed declarat, discernit et diffinit esse hereticalem; quod ante erat verum, sed non tale habendum, difinit et declarat esse verum et tale habendum; etenim obscurum facit clarum.

1155 L.- Ergo, ut dicis, Rosselli et nostri veritates iudex declarabit esse errores.

I.- Et nonne papa Gregorius undecimus, ut dictum est prius, ducentas Raimundi Lull conclusiones, quas vos et Rossellus dicitis veritates, declaravit esse hereses et errores?

1160 L.- Non credimus ei, ut diximus tibi.

I.- Ideo estis heretici.

L.- Non reputamus nos esse hereticos.

I.- Nec fatui se reputant esse fatuos, sed discretos, et tamen fatui sunt; sic et heretici non reputant se fore hereticos, sed catholicos, et 1165 tamen heretici sunt. Sic etiam et vos non estimatis vos esse ignorantes, sed scientes, et tamen ignorantes estis; nec estimatis vos errores defendere, sed veritates, et tamen errores defenditis, in quibus vos ipsos nimis confunditis, si oculos habetis, sed habetis et non videtis; ergo *simulacra* estis, que *habent oculos et non vident*.

1170 L.- Dicis quod errores defendimus et non videmus. Qui sunt illi errores quos sic defendimus et non videmus?

I.- Quid enim vultis audire iterum? Nonne asseruistis ante paululum quod ducentos articulos, quos papa Gregorius dedit hereticales, vos creditis esse veritates? Nonne in hoc defenditis ducentos errores?

1144 faciet B facit

1050 Obsecramus AB obsecramur

1156 post errores B iter lin 1150-1156.

1170 Dicis B dicitis

1173 dedit B dedi

1169 Ps 115 (113 B), 4,5

Et nonne Rosselli articulos suprascriptos aliquos hereticales vos dicitis 1175 veritates? Sed, ut amplius fiat veridicum, deducatis istum quintum Rosselli articulum in medium, ad quem ne responditis tantum; me per verba duxistis et responsum procelastis. Creditisne verum istum quintum articulum?

L.- Verumne de cetero dixisti quod sit articulus nostri magistri 1180 Rosselli?

I.- Verum dixi.

L.- Si dixisti verum, credimus et articulum esse verum, nam non credimus tantum et tam peritum magistrum super doctrina Raimundi Lull dicere nisi verum. 1185

I.- Evomuistis venenum quod in vestro pectore latuit per tempus tantum.

L.- Non evomuimus venenum, sed prompsimus verum.

I.- Si verum prompsistis, declaretis: quando hec evenient? Num in consummatione seculi? Nonne tunc igne consummentur homines, 1190 arbores et omnium scientiarum codices? Num et mentales doctrinarum habituales conclusiones?

L.- Nos credimus quod per ignem solvetur mundus, innovabitur tellus, alterabitur pontus, edificia ruent, altaria cadent, arbores, homines et omnes mundi codices cremabuntur, anime et in eis scientie 1195 remanebunt.

I.- Et quid de libris et doctrinis Raimundi Lull dicitis?

L.- Dicimus sicut et de aliis diximus.

I.- Quomodo ergo stabit articulus iste quintus?

L.- Sane non loquetur post ille Rosselli de tempore consummationis seculi, sed de tempore apparitionis Antichristi. 1200

I.- Dicitis assertive?

L.- Dicimus presumptive.

I.- Unde sic presumitis?

L.- Presumimus quia tantum magistrum non dicere falsum credimus; et quia dictum suum non potest verificari de consummatione seculi, estimamus quod verificetur de tempore Antichristi. 1205

1183 esse B iter

1192 habituales B om

1197 libris et B om

1121-1222 theologie ... omnes B om

1216 Lc 1,34

I.- Et quomodo tempore Antichristi omnes doctrine theologie destruentur? Et quomodo sola doctrina Raimundi Lull, aliis destructis, 1210 illo tempore remanebit? Quomodo possunt hec fieri?

L.- Credimus hoc fiendum, sed nondum novimus modum, sed volumus investigare illum. Edissere nobis varium destruendi modum ut ex omnibus eliciamus unum et penetremus articuli sensum.

I.- Quomodo? Vultis vos articulum verificare?

1215 L.- Utique verificare.

I.- *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Qui firmavit se in isto?

L.- Nec ex hoc si non cognoscis, cognosces, nam scias nos esse tales. Fac, ut diximus, variam conclusionem et habebis responsionem, et sic 1220 invenies articuli veritatem.

I.- Intelligitis quod omnes doctrine theologie destruantur, hoc est, quod omnes theologie codices destruantur, utpote quod ad mandatum Antichristi omnes rumpantur vel comburantur?

L.- Non intelligimus ita.

1225 I.- Et cur non ita?

L.- Audivimus quod Antichristus erit iudeus ex tribu Dan progenitus, qui diligit iudeos et iudeorum libros; quia iudei convertent se ad eum et adorabunt eum et ipse ex libris *legis* et *prophetarum* conabitur ostendere se esse messiam promissum in lege. Libros ergo *legis* et 1230 *prophetarum* non dissipabit, sed conservabit. Audivimus etiam quod multos christianos Antichristus seducet et ad se trahet, mentiens se esse verum Christum omnium salvatorem et Dominum Ihesum Christum Nazarenum fuisse Antichristum populi seductorem, pervertens Christi verba sana et depravans Christi gesta sancta, faciendo arte 1235 magica multa; quare ad taliter pervertendum verba et depravandum Christi facta libros *evangeliorum* et *epistolarum* non destruet, sed sensum pervertet.

I.- Nunc bene dixistis.

L.- Cur dicitis nunc? Et nonne nos semper bene dicimus?

1227 quia B qui

1226-1237, 1251-1257 Els lul-listes resumeixen el que havia escrit ADSON DE MONTIER-EN-DER sobre l'Anticrist en l'obra *De ortu et tempore Antichristi* que hom pot veure editada, juntament amb les versions que en depenen, inclòs el capítol 96 de *Doctrina pueril* (Ramon Llull, *doctrina pueril*, a cura de Gret SCHIB, Barcelona E.N.C. 1972, 230-231), per D. VERHELST, en *Corpus Christianorum. Continuatio Medievals*, vol 45, Turnholt, Brepols 1976. Cfr supra p. 84 i nota 220.

I.- Non, immo male sepius, ut patuit prius. Et estimo quod appa- 1240 rebit in futurum amplius, propter quod puniet vos Deus.

L.- Non prophetas nobis nisi malum.

I.- Ego dico vobis verum et ulterius dico vobis quod nunc bene dixistis. *Cur cogitationes ascendunt in cordibus vestris*, si dixi vobis quod nunc bene dixistis? Interrogo vos et secundo: Intelligitis quod omnes 1245 doctrine theologie nunc destruantur, hoc est, quod omnes mentales theologie habitus seu scientie a mentibus hominum aboleantur, et illorum amplius non recordentur?

L.- Non intelligimus sic.

I.- Et cur non sic?

1250

L.- Audivimus quod Antichristus et viri theologi per eum decepti disceptabant cum christianis in fide firmis super fidei articulis et prophetarum dictis, illis asserentibus quod ille est verus Christus, isti autem quod non, sed falsarius Antichristus. Quodsi ita erit, ut erit, necessario oportebit quod in horum remaneant mentibus theologici 1255 habitus. Etiam audivimus quod ante et post mortem Antichristi Elias et Enoch de sacramentis theologie populis predicabunt.

I.- Bene dicitis quod tempore Antichristi nec theologie omnes codices destruentur, nec a mentibus hominum theologie habitus dis- 1260 solventur. Interrogo vos et tertio: Intelligitis quod omnes doctrine theologie tunc destruentur, hoc est, finientur et consummabuntur sicut, Christo moriente in cruce, fuerunt consummate que de eius passione predixerunt prophete, Christo acclamante: *Consummatum est?*

L.- Nec sic intelligimus.

I.- Et quamobrem non sic?

1265

L.- Nos audivimus et ex libris theologicis, immo etiam et Raimundi, intelleximus multa fore in eis scripta de consummatione seculi et adventu ad iudicium Christi que non consummabuntur tempore Antichristi.

I.- Adhuc et bene dicitis. Quomodo ergo predictum articulum 1270 intelligitis?

1246 theologie B theologie

1247 theologie B theologie

1251 decepti B om | 1252 disceptabant B deceptabant

1255 remaneant B remaneat 1256 Elias AB Helias

1267 intelleximus B intelligimus

1244 Lc 24,38

1263 Io 19,30

L.- Quare dicis “adhuc”? Quid est hoc quod dicis “adhuc”? Tolle, tolle. Amove illud “adhuc”; nos enim semper bene diximus et tibi semper bene respondimus.

1275 I.- Verum dicitis quando catholice respondetis.

L.- Immo!

I.- Non, sed sepe heretice respondistis.

L.- Mentiris.

I.- *Veritatem dico et non mentior*. Si semper bene respondetis, igitur
1280 respondete et videamus quomodo predictum articulum intelligitis; et valde suspicior quod hereticabit.

L.- Scorpio videris; semper pungis.

I.- Semper vos pungo, quia vos semper retrahere a malo quero. Dicatis, dicatis: quomodo articulum intelligitis, quem sic defenditis?

1285 L.- Cur sic inquiris? Merito inquisitor diceris, sed *nomen tuum* sit et *laus tua*; inquirere non desinis.

I.- Quod inquisitor dicar et sim, verum dicitis, sed omittitis quod sum inquisitor hereticorum et non catholicorum, et, quia vos forte respersos heresibus comperio, ideo et merito vos inquiri. Ergo respon-
1290 dete, queso.

L.- Vis quod respondeamus?

I.- Sic volo, sic iubeo.

L.- Ergo age prudenter, audi silenter, non turberis inaniter, non loquaris procaciter, sed ausculta patienter.

1295 I.- Ut video, vos hereticabit, conceptam heresim evometis.

L.- Heresim non evomemus, sed quod est catholicum proferemus, prout a Domino precibus et orationibus ac obsecrationibus accepimus.

I.- Quomodo obsecrationibus?

L.- *Vexatio dat intellectum*. Nos non intellegebamus sensum articuli,
1300 non penetrabamus, nos ipsos vexavimus, oravimus, sensum verbi dari a Domino postulavimus et inpetravimus.

I.- Utinam sit Dominus et non diabolus, qui *in angelum lucis se transformat* sepius; tamen dicite responsionem et cognoscetur protinus.

1277 respondistis B respondetis

1283 vos super B super vos 1289 respersos AB repersos

1300 penetrabamus B penetramus

1279 Rom 9,1; 1 Tm 2,7

1285-1286 Ps 47 (48), 11

1299 Is 28,19

1302-1303 2 Cor 11,14

1302-1303 Cfr nota a la línia 270.

L.- *Verbum conceptum* et magis a Domino datum *quis poterit retinere?* Responsionem vis audire; audi et sile, sede et quiesce. Non recordaris
1305 quod supra diximus et ita respondimus, scilicet, quod per doctrinam Raimundi Lull fidei articuli, sacramenta Ecclesie et potestas pape probantur demonstrative, quia per rationes insolubiles et demonstrativas atque evidentissimas, quod non faciunt quecumque alie theologicæ doctrine? 1310

I.- Recordor quod istis erroribus adheretis, hasque hereses defenditis, in quo heretici clare estis.

L.- Ut tibi prediximus, semper pungis et nunquam ungis.

I.- Meremini quod pungamini. Sed quid ad propositum quod dixistis? 1315

L.- Multum per omnem modum ad propositum. Nos enim audivimus quod tempore Antichristi multum discutientur per eius sequaces et contra fideles gesta et verba Christi; et tunc lulliste christiani per predictas rationes demonstrativas et insolubiles et evidentes probabant articulos fidei qui sunt de gestis Dei et hominis Christi, quod non
1320 poterit fieri per doctrinas alias theologas, etiam Augustini. Propter quod, post mortem Antichristi, Elie et Enoch mortem et resurrectionem, doctrina Raimundi in sua virtute, dignitate, opinione et robore permanebit; omnis autem alia doctrina theologa in mente et opinione
1325 hominum pertransibit: illam Raimundi *oportet crescere* in opinione hominum et augeri, omnem *autem* aliam *minui*, quia deinceps *evacuantur* que sunt fidei; adveniente enim solis lumine evanescit lux lune et accedente meridiana luce desinit enigmatica lux aurore. Sic fulgente demonstrativa articulorum fidei doctrina Raimundi, deficiet omnis doctrina alia theologa, quia enigmatica, etiam Augustini. 1330

1309 theologicæ B theologie

1322 Elie AB Helie

1328 enigmatica B enigmata | 1329 demonstrativa B demonstrativam | 1330 enigmatica B enigmata

1304 Iob 4,2

1325-1326 Io 3,30

1326-1327 1 Cor 13,8

1311-1312 Cfr nota la línia 998.

1316ss Aquí resona el que diu Llull en el *Llibre qui és contra Anticrist*, paràgrafs *De les falçes rahons que Antechrist dirà i De prebicaçió*: cfr J. PERARNAU, *El “Libre contra Anticrist” de Ramon Llull. Edició i estudi del text* dins “ATCA” 9 (1990) 116-121 i 149-150.

I.- Quod timebam evenit, quod verebar accidit, ut predixeram hereticastis, et ut cogitaveram somniastis. Dicatis: Suntne ista que, ut dixistis, obsecrationibus et orationibus a Domino impetrastis?

L.- Utique ista.

1335 I.- Liquidum est mihi modo quod hec non habuistis a Deo sed a diabolo, non revelatione Dei sed suggestionem diaboli. Deus enim non heresum sed veritatum est dator, diabolus autem non veritatum sed heresum est seminator. Hec enim in sacra theologia *zizania* etiam in cordibus vestris *inimicus homo seminavit*. Creditis ita esse?

1340 L.- Minime.

I.- Nonne supra clare vobis pandi quod articuli fidei non possunt proprie demonstrari nec ratione evidentissima probari, quia iam non essent articuli fidei, sed conclusiones habitus scientifici?

L.- Dixisti, sed non probasti.

1345 I.- Et dixi et probavi. Obsecro vos *per viscera misericordie Dei nostri*, nolite seduci, credite veritati.

L.- Et cui veritati?

I.- «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» post mortem Antichristi usque ad consummationem seculi doctrinas theologas remanere et doctrinam Raimundi Lulli fidei articulos non demonstrare, sed cunctos christianos illos fide tenere. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[VI]

Sextus articulus: Quod tempore Antichristi omnes nos theologi apostatabimus a fide et tunc lulliste ipsi per doctrinam istius Raimundi Lulli reducent Ecclesiam ad fidem catholicam.

I.- Quid de isto articulo? *Quid vobis videtur* de eo?

L.- Unde eum abstraxisti? Num in libris Raimundi invenisti?

1338 *post* est B *add* non | 1339 *post* seminavit AB *add* I[nquisitor]

1341 clare A clara | articuli B articulum

1338-1339 Mt 13,28

1345 Lc 1,78 1348 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

1353 Gal 3,1

1357 Mt 26,66

1332 *somniastis* Un altre terme emprat per Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 1, 54; n° 15, 64; n° 8, 60-61; n° 12, 62-63; n° 13, 63, per a contraposar-lo a la revelació de veritats per part de Déu.

I.- In illis non repperi, sed publicatum ab illo Petro Rosselli comperi. 1360

L.- Quid tibi de illo homine?

I.- Et quid iudici de malefactore?

L.- *Quid enim* ille *male fecit*?

I.- Seminare hereses non desistit.

L.- Noli dicere hereses, sed dic veritates. 1365

I.- Ut video, eius estis sequaces.

L.- Eius doctrine ut Raimundi sumus cultores, illiusque veritatum testes.

I.- Et habetis istum Petrum ut Raimundum?

L.- Reveremur et istum et illum propter eorum dogma verum. 1370

I.- Et reputatis istum sicut illum?

L.- Reputamus hunc et illum, sed non tantum hunc quantum illum.

I.- Et cur isti preponitis illum?

L.- Preponimus discipulo magistrum; Petrus discipulus, sed magister Raimundus. 1375

I.- Et nonne istum Petrum vos vocatis magistrum Petrum?

L.- Utique, eum appellamus magistrum.

I.- Cur ergo eum dicitis discipulum?

L.- Est discipulus Raimundi, sed est magister nostri. 1380

I.- Ergo duplici honore reveremini eum, quia ut Raimundi discipulum et ut vestri magistrum.

L.- Tu dicis verum. Et nonne et nos et tu honoramus Paulum ut Christi discipulum et honoramus eum ut nostrum magistrum? Sic et nos reveremur duplici honore Petrum istum. 1385

I.- Et num equaliter Petrum et Raimundum?

L.- Et num tu equaliter Paulum et Christum? Nonne magis Christum?

I.- Verum dicitis, quod magis reveor Christum quia Paulum propter Christum et Christum propter se ipsum. 1390

L.- Et nos magis Raimundum quam Petrum, quia Petrum propter Raimundum et Raimundum propter se ipsum, sicut et tu Paulum propter Christum.

1363 ille B *om*

1367 veritatum B veritatem

1389 quia B quam | 1390 Christum A *interlin*

I.- O stulti! Quomodo audetis, et mente capti, comparare Raimundum
1395 dum Christo et hunc Petrum apostolo Paulo?

L.- Non comparamus simpliciter, sed aliququaliter.

I.- Et quomodo aliququaliter? Que comparatio lucis ad caliginem et noctis ad diem?

L.- Exponimus que diximus. Doctrina Christi non est Christi, sed
1400 Dei Patris sui; non enim Christus habuit doctrinam studio, sed Dei Patris dono, et illam in parte contulit Paulo. Sic et hic.

I.- Quomodo sic et hic? Dicite, disserite.

L.- Non intelligis.

I.- Intelligo quod quid absurdum dicere intenditis, sed nequitis.
1405 Evomite venenum quod in pectore geritis.

L.- Noli dicere venenum, sed verum; non evomemus venenum, sed promemus verum.

I.- Non dicetis verum, sed falsum; tamen dicite et probabitis me retexere verum.

1410 L.- *Propheta es tu?*

I.- Non sum propheta nec filius prophete, sed ex preterito arguo de futuro; scio quod male sepe in fide dixistis, presumo quod nunc perperam dicetis; tamen dicatis.

L.- Vis audire? *Verbum conceptum quis poterit retinere?*

1415 I.- Que cogitastis explete, effudite plene, dicite plane, proferte clare.

L.- Sta super pedes, aperi aures, ausculta silentio, penetra diligenter: Profitemur tibi clare quod sicut Christus doctrinam suam non habuit ab homine sed a Deo Patre, protestante eo: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me Patris*, et sic tota est vera et in
1420 nulla sui parte falsa, sic et Raimundus doctrinam suam non habuit

1406 evomemus B evomimus

1410 Io 1,21

1414 Iob 4,2

1419-1420 Io 7,16

1394-1395 Una altra insídia eimericiana: revifar un tema oneros per als lul·listes, que ja havia estat tractat i rematat supra, línies 217-235.

1417-1425 Aquesta declaració dels lul·listes és de les més transcendents del *Dialogus*, perquè permet de comprendre com els lul·listes lligaren la doctrina de Llull amb les influències arnaldianes: a través de la convicció que després de Crist i els Apòstols hi havia persones excepcionals que continuaven transmetent missatges divins. La fe que Arnau va tenir en profetes i profecies d'aquella època els lul·listes la projectaren sobre Ramon Llull. Cfr supra, pp. 77-80.

nec sui laboris studio, nec magistri hominis beneficio, sed solummodo a Domino Ihesu Christo, et ideo sic eius doctrina est vera, quod in nulla sui parte est falsa. Audire voluisti, audivisti. Quid videtur tibi? 1425

I.- Quid videtur mihi? En videtur mihi quod sitis et merito dici possitis presumptuosi et heretici mente capti.

L.- *Turbaris erga plurima, porro unum est necessarium*, quia semper te dicere verum. Quomodo dicis verum quod nos simus ex hiis que diximus presumptuosi et heretici mente capti? Cur presumptuosi? 1430

I.- Nonne vos, cum sitis mercatores, sartores, sutores, cerdones et fullones, estis bene presumptuosi quod velitis penetrare sacramentum scientie Christi, quod vix possunt subintrare sacre theologie magistri? Scriptum est: *Altiora te ne quesieris*.

L.- Non est presumptio, sed devota intentio. Dixisti ulterius quod ex hoc sumus heretici mente capti. Semper ad iniurias ora laxasti, nunquam loqui absque iniuria didicisti. Quare loquens sic nobis iniuriasti? Quare presumpsisti? De presumptione nos arguis, sed tu in presumptione incidis: Presumptuosus es nimis.

I.- Non sum presumptuosus, sed inquisitor curiosus, metuens illud prophete incurrere, quo dicitur: *Ve mihi quia tacui*; querens et Apostolo consentire, qui inquit mihi: *Argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina*.

L.- Postquam ita est, que causa, que ratio quod nos mente captos hereticos appellasti? 1445

I.- Utique iusta causa.

L.- Que causa?

I.- Nonne vobis pandi in antea quod dominus papa Gregorius doctrinam Raimundi Lull in viginti voluminibus contentam in sacro consistorio hereticalem et totam aliam suspectam de heresi vehementer magno de magistrorum consilio condemnavit? Quomodo ergo vos 1450

1431 cerdones A sardones

1441 incurrere B incurre

1444 quod B que

1450 hereticalem A hereticale | 1453 ad hec B adhuc

1428 Lc 10,41-42

1434 Eccli 3,21

1441 Is 6,5 | 1442-1443 2 Tim 4,2

1448-1452 Contra la comissió Ermengol, Eimeric posa ara en relleu el fet que en la condemna de les doctrines lul·lianes hi van intervenir d'altres mestres en teologia.

totam in omni sui parte veram fore asseritis? Nonne in hoc et vos heretici mente capti estis? Quid ad hec dicitis?

L.- Dicimus ut diximus: quod in isto deceptus fuit Gregorius.

1455 I.- Et quis eum decepit?

L.- Profecto magistri in theologia eum deceperunt qui doctrinam Raimundi legerunt, non intellexerunt et articulos veros et catholicos falsos et hereticos affirmarunt, et tales domino Gregorio tradiderunt; quorum deceptus consilio Gregorius doctrinam Raimundi catholicam adiudicavit hereticalem et malam.

I.- Adhuc ut prius statis?

L.- Stamus.

I.- Male statis, pertinaciter, ut video, statis, quia tantum in errore perseveratis.

1465 L.- Non perseveramus in errore, sed in veritate; non pertinaciter, sed prudenter. Ut enim tibi iam diximus, et nunc iterum dicimus doctrinam hanc Raimundo a Christo revelatam totam credimus; quare nihil in ea erroneum vel falsum fore estimamus et in hoc firmiter stamus.

I.- Et si ita de Raimundo creditis, et male creditis, quid de illo Petro dicitis?

L.- Idem dicimus. Raimundi enim fuit et est verus discipulus, et si credimus magistro, credimus et eius vero discipulo; qui enim credit Christo, credit et Paulo.

I.- Postquam ita est, et male est, quid dicitis de predicto Petri articulo?

L.- Et quid vis audire de eo?

I.- Creditis ipsum esse verum vel falsum?

L.- Verum et non falsum.

I.- Cur verum?

1480 L.- Ideo verum quia a dicto Petro deliberate dictum.

I.- Et dictus Petrus non potest dicere falsum? Nonne est homo et *omnis homo mendax*, iuxta propheticum dictum?

L.- Potest dicere falsum in alia materia, sed non in Raimundi doctrina. Est enim super omnes mortales peritissimus in illa, ut clamit

1485 communis fama et docet experientia, rerum omnium magistra.

1482 Ps 116 (115), 11

1456-1460 *veros et catholicos falsos et hereticos* Novament insisteix Eimeric a reprendre la principal conclusió de la comissió Ermengol. Posada en boca dels seus lul·listes, que Eimeric presenta una i altra vegada com partidaris de les doctrines d'un heretge ja condemnat, la proposició pendria un aire tot d'una sospitós per als mateixos comissionats.

I.- Nimis presumitis de illo.

L.- Possumus facere et de certo et non immerito; est enim homo acutissimus ingenio et peritissimus in Raimundi dogmate sancto, afflatus, ut estimamus, Spiritu Sancto.

I.- Nimis mendaciis abundatis. Dicitis de illo Petro quod agitur a 1490 Spiritu Sancto. Et si agitur a Spiritu Sancto, quare noluit stare in stadio, verum quod estimat defendendo? Cur fugit de medio et abiit, celando latitat in dubio? Ubi est eius fortitudo? Nonne fortitudo est Spiritus Sancti donum?

L.- Fugit tuam tyrannidem, iuxta Christi consilium, qui dicit: *Si vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam*. Sed quid ad nos de hoc? Revertere ad propositum; dicimus tibi hunc articulum esse verum, quod tempore Antichristi omnes vos theologi apostatabitis a fide Christi.

I.- Unde hec novistis?

1500

L.- Quia tu dicis articulum esse Petri nostri magistri, de quo credimus quod in doctrina Raimundi non diceret nisi verum.

I.- Habetis aliud argumentum?

L.- Nullum, sed hoc est nobis fortissimum.

I.- Obsecro, dicatis: quomodo articulum verificatis?

1505

L.- Verificamus sic: quod tempore Antichristi multum agitabitur doctrina Iesu Christi et potissime articuli fidei per pseudo prophetas et apostolos Antichristi, articulos fidei per rationes sic apparentes impugnando, quod magistri in theologia non poterunt respondere, et sic apostatabunt a fide. Et quia apostatabunt magistri, apostatabunt et alii, et sic evacuabitur Ecclesia a virtute fidei Iesu Christi.

I.- Et ubi talia somniastis? De somnio ad somnium properatis. Attendite quod dicitur: "*somnia ne cures, nam fallunt somnia plures*".

L.- Non somniamus, sed predicamus; que futura prevedimus dicimus.

1515

I.- Et unde hec prevedetis? Num habetis ex scripturis sacris? Allegetis, si potestis. Utique non potestis. Qua facilitate igitur istud a

1496 una civitate AB unam civitatem

1504 hoc B hec | est B om

1507 pseudo AB pheudo

1517 Utique non potestis B om | 1518 vobis B vobicum [?]

1495-1496 Mt 10,23

1513 *Disticha Catonis*, lib. II, 31; *ib.*, 226

1506-1511 Cfr nota a les línies 1316ss.

1512 *somniastis* Cfr nota a la línia 1332.

vobis dicitur, eadem facilitate verbum vestrum contemnitur. Considerate ergo que dicitis, nam profecto hereticatis.

1520 L.- Quomodo dicis quod hereticamus? Edoceri postulamus.

I.- Si edoceri postulatis, in hoc bene postulatis; ergo audite et intelligite. Puto quod non legistis, quia homines illiterati et inperiti estis, sed saltem audivistis quod fides Ecclesie non potest deficere, Petro Domino attestante: *Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua*. Non

1525 rogat pro Petri persona, sed pro Ecclesia, propter quod, etsi Petrus in fide defecit, tamen Ecclesia non defecit, sed in fide perstetit et stabit quousque, ut dicit apostolus, *evenerit quod perfectum est; tunc enim evacuabitur quod ex parte est. Nam videmus nunc per speculum et in enigmate, tunc autem facie ad faciem*. Fidei ergo vie succedit visio patrie. Cum igitur

1530 Ecclesia militans tota fiet triumphans, tunc fides Ecclesie evacuabitur, quia divina essentia nude et clare *facie ad faciem* ab Ecclesia videbitur; et hoc erit postquam electis Christus in die iudicii dixerit: *Venite, benedicti Patris mei; percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi*. Creditisne ita esse?

1535 L.- Non.

I.- Et quare non?

L.- Et quare crederemus magis tibi, nostro adversario, quam predicto Petro, nostro amico carissimo et magistro? Magis credimus ei quam tibi.

1540 I.- Cur petebatis a me edoceri, si non creditis mihi? *Si pro quia veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?*

L.- Tibi non credimus, quia te contraire Petro audimus, et amplius de doctrina Petri quam tui confidimus.

I.- Nolite mihi credere, sed sacre doctrine, quam allego, credite.

1545 L.- Tu adheres doctrine Thome et Augustini, Petrus adheret doctrine predicti Raimundi, de qua supra diximus tibi quod precellit doctrinam doctorum, etiam Augustini.

1526 fide B fidem

1524 Lc 22,32

1527-1529 1 Cor 13, 10.12

1531 1 Cor 13,12

1533-1534 Mt 25,34

1540-1541 Io 8,46

1521-1526 Eimeric ja havia interpretat Lc 22, 32 com una confirmació de la fe de l'Església universal al *Directorium*, I, q. IV, n° 6; 61a.

I.- Non allego in proposito neque Thomam nec Augustinum, sed Paulum, qui doctrinam suam *non habuit ab homine, sed Christi revelatione*. 1550

L.- Et non consimile de Raimundo sicut de Paulo, ut tibi diximus in primo articulo? Cur ergo allegas Paulum contra Raimundum? Nescis quod par in parem non habet auctoritatem neque dominium?

I.- Nunc plane vos agnosco delirare, quia Raimundum Paulo vultis in tam alto negotio comparare. *Ponite custodiam ori vestro!* 1555

L.- Non deliramus, sed verum nos dicere existimamus.

I.- Et si non preponitis Petro Paulum, num saltem Christum?

L.- Utique Christum.

L.- Allegavi vobis nedum Paulum, sed et Christum. Si non creditis in Paulum, saltem credite in Christum. 1560

L.- Credimus in Christum Dominum nostrum, et ipsum non dixisse nisi verum.

I.- Bene dixistis. Quid ergo ad Christi verbum quod allegavi dicitis?

L.- Repete, ut melius videamus. 1565

I.- Nonne sepius audivistis recitari ab evangelistis quod Christus dixerit Petro: *Ego rogavi pro te ut non deficiat fides tua?*

L.- Sepe audivimus et verum esse quod Christus ait credimus. Sed ad tuum propositum facit nihil, quia Christus intellexit de Petri persona et non de Ecclesia. 1570

I.- Male sentitis et contra veritatem et doctorum expositionem sentitis, quia post defecit. Ecclesia non defecit, nam in Christi matre fides stetit, etiam et profecit; si enim tunc Ecclesia tota in fide defecit, et Christi mater in fide defecit, quod aures audire expavescit. Tacete et nolite tam nefande deinceps domini Ihesu matrem Mariam et sanctam Ecclesiam catholicam blasphemare. 1575

L.- Non credimus blasphemare.

I.- Nec credit hereticus hereticare, sicut nec fatuus fatuizare. Sed audito et non concesso, immo totaliter refutato, quod deficiat in fide

1551 consimile A consilie

1555 comparare B comperare

1557 Paulum B om

1549-1550 Gal 1,12

1555 Ps 141 (140), 3

1567 Lc 22,32

1548-1555 Altra vegada la comparació insidiosa entre sant Pau i Ramon Llull.

1580 Ecclesia, quomodo intelligitis quod Ecclesia per Raimundi doctrinam ad fidem catholicam reducat?

L.- Intelligimus quod taliter: in fide Ecclesia deficiente, nostri lulliste Raimundi rationibus insolubilibus et evidentissimis atque demonstrativis articulos fidei comprobabunt, et sic fidem catholicam

1585 reparabunt.

L.- Miranda canitis, sed non dicta scripture. Quomodo fidem reparabunt, si fidem tollunt? Rationes enim Raimundi, ut vos mentimini, fidem expellunt, quia claram evidentiam inducunt. Quomodo ergo Ecclesiam reducent ad fidem catholicam, cum tollant fidem ipsam?

1590 Ubi erunt fideles catholici? Oportet vos fateri quod nullibi, nam deficient ex tunc fideles ipsi. Si enim non erit tunc nec ex nunc fides, quomodo erunt fideles? Quid dicitis ad ista?

L.- Profer verba ultra, ut videamus de mente tua.

I.- Vultis audire? «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod
1595 Ecclesia non deficiet in fide etiam Antichristi tempore; immo illo in tempore catholici plurimi, Elias et Enoch prophete sancti in speciali, fidem sanctam catholicam predicabunt, roborabunt, defendent mortemque pro ea subicient. Antichristus fulminabitur et Elias et Enoch resurgent, incredulos iuxta propheticum dictum ad fidem convertent
1600 ut tunc *fiat unum ovile et unus pastor*, ut predixit ipse Salvator. Creditisne ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

1585 reparabunt B reperabunt

1586-1587 reparabunt B reperabunt

1596 Elias AB Helias

1598 ea B om

1600-1601 Creditisne B Creditis

1594 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

1600 Io 10,16

1603 Gal 3,1

1582-1585 Cfr nota a les línies 1316ss.

1586-1592 El tema que la demostració de les veritats de fe produiria en tot cas ciència, no fe, es troba desenvolupat en l'obra d'Agostino Trionfo, justament en el capítol dedicat a criticar Ramon Llull; cfr *o. c.*, nº 25, 71-72.

[VII]

Septimus articulus: Quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri, doctrina Novi Testamenti Dei Filio, sed doctrina Raimundi Lulli Deo Spiritui Sancto. 1605

I.- Audivistis?

L.- Audivimus.

I.- *Quid vobis videtur?*

L.- Et quid nobis videtur! Cuius est articulus iste? Estne Raimundi vel Petri? 1610

I.- Non inveni quod Raimundi, sed repperi quod Petri.

L.- Et si Petri, quid tibi?

I.- Multum mihi.

L.- Semper cum isto homine intendis contendere. 1615

I.- Quia semper intendit heresibus intendere, et pertinet ad me hereses refellere.

L.- Obsecramus, non dicamus hereses.

I.- Cogor dicere hereses, quia sunt hereses; nisi essent hereses, non dicerem esse illas hereses. 1620

L.- Heresis malum est verbum.

I.- Gravissimum, et ideo cavendum.

L.- Videamus quid habes contra dictum articulum tripertitum.

I.- Bene dixistis tripertitum; agit enim de doctrina Veteris Testamenti et de doctrina Novi Testamenti et de doctrina Raimundi. Vultis bene facere? 1625

L.- Placet nobis facere.

I.- Agamus ergo primo de primo et secundo de secundo, et tertio de tertio.

L.- Bene dicis, sed utinam bono animo. 1630

I.- Bono animo dico, nam veritatem inquiri. Inquiritis et vos?

L.- Inquirimus et nos.

1606 Deo B om

1620 esse B om

1621 est verbum B verbum est

1628 et secundo de secundo B et secundo articulo

1609 Mt 26,66

1604-1606 La divisió de la història humana en tres etapes formulada d'una manera tan escarida en el *Dialogus* pot tenir relacions amb el tex de l'*Expositio super Apocalypsi*, c. [Trinitatis vestigia in creaturis], ed. J. CARRERAS I ARTAU, Barcelona, I.E.C. 1971, 24-25.

- I.- Ergo simul stemus et inveniēmus. Num placet quod dico?
 L.- Placet quod dicis.
 1635 I.- Agamus ergo de primo.
 L.- Agamus.
 I.- Primum est quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri; arestemus nos ibi.
 L.- Arestemus.
 1640 I.- Intelligitis quid dicitur Vetus Testamentum?
 L.- Audivimus, ut credimus, tamen bene nescimus, quod lex Moysi.
 I.- Multum generaliter loquimini.
 L.- Iam tibi diximus quod bene nescimus; dic nobis quid sit veri et
 1645 credemus tibi.
 I.- Dicitis quod credetis mihi; audio quod non credo; expositionem huius verbi volo.
 L.- Et quare vis? Nobis non credis?
 I.- Non credo, et non inmerito. Sex articulos proposui vobis et mihi
 1650 credere noluistis, immo super istis hereticastis. Quomodo nunc dicitis quod mihi credetis?
 L.- “*Distingue tempora et concordabis verba*”. Ibi loquebaris nobis de doctrina Raimundi, hic autem de doctrina Veteris Testamenti. Quo ad doctrinam Raimundi non credimus tibi, quia semper adversaris
 1655 illi. Quo ad doctrinam Veteris Testamenti bene credimus tibi. In illa non es nec discipulus, in ista es magister magnus; in illa nos sumus instructi bene, in ista male. Quare non mireris: tibi de doctrina Raimundi [non credimus] et credimus tibi de doctrina Veteris Testamenti.
 1660 I.- *Nec estis calidi neque frigidi. Utinam essetis calidi vel frigidi*, ut non essetis evomendi! Quid ergo dicitis de isto primo?
 L.- Dicimus ut diximus; dic et credimus.

1645 credemus B credimus

1658 non credimus AB om

1652 VÍCTOR JOSÉ HERRERO LLORENTE, *Diccionario de expresiones y frases latinas*, Madrid, Gredos 1985, 113, n° 1866.

1660 Apoc 3,15

1652 Variant de la fórmula exacta: “Distingue tempora et concordabis iura”.

1654-1655 *semper adversaris illi* Nota rigorosament històrica. La brutalitat de la resposta de l'inquisidor fa comprendre que aquesta crítica li fou adreçada de forma sistemàtica pels lul·listes.

- I.- Ergo audite et intelligite quid est Vetus Testamentum, quod est istius prime partis articuli fundamentum: Vetus Testamentum dicitur quinque libri Moysi, *libri regum* quatuor, libri *prophetales*, libri 1665 *sapientiales*, liber *psalmorum*, libri *Machabeorum* et omnes generaliter qui in prima parte Biblie continentur, scilicet, a libro *Genesis* inclusive usque ad librum *Matthaei* evangeliste exclusive. Creditis ita esse?
 L.- Credimus ita esse. 1670
 I.- Quid creditis de isto Antiquo Testamento?
 L.- Et quid credemus de illo?
 I.- Creditis quod sit a Deo et eius doctrina revelata ab illo?
 L.- Quid dicis nobis credendum?
 I.- Sed quid videtur vobis credendum? 1675
 L.- Nisi fallamur, quod est a Deo totum revelatum.
 I.- Bene creditis; sed quod argumentum habetis?
 L.- Habemus argumentum et nobis fortissimum: quia Moyses non fuit tempore mundi creationis, nec fuit tempore diluvii inundationis, nec sanctorum patrum generationis eorumque varie actionis, nec fuit 1680 tempore Filii Dei missionis, nec fuit tempore Iherusalem subversionis; et tamen, ut audivimus et legimus, de hiis scripsit omnibus. Et etiam scripta sua approbat esse vera, ut audivimus, que Moyses predicere non potuit, nisi sibi a Deo revelatum fuerit, ut propheta sit nedum de preterito, sed etiam de futuro. Si bene dicimus, accipe; si 1685 male, corrige.
 I.- Multum bene dicitis. Utinam in aliis sic bene diceretis, quod non fecistis et credo quod nec facietis!
 L.- Semper pungis.
 I.- Non semper pungo, quia nunc ungo, nam dico quod bene nunc 1690 dicitis.
 L.- Adhuc pungis, nam “nunc” addis, ac si alias male dixerimus et non semper bene dixerimus.
 I.- Et pungo et ungo et ungo et pungo; ungo de presenti isto, sed pungo de preterito et futuro. Dico quod nunc bene dicitis, dico quod 1695 male in multis dixistis, dico quod credo quod adhuc male dicetis.
 L.- Et unde credis?
 I.- Ex verbo malo quod paulo ante dixistis, scilicet, quod de doctrina Raimundi non crederetis mihi.
 L.- Verum diximus tibi. 1700

1699 crederetis B creditis

I.- Quid de aliis libris qui continentur in Veteri Testamento? Creditis quod sint a Deo?

L.- Credimus, sicut de Moysi libris diximus: omnes enim illos libros ab Ecclesia fore approbatos audivimus.

1705 I.- Et nunc etiam bene dicitis.

L.- Etiam adhuc pungis, qui “nunc” etiam addis.

I.- Et pungo et ungo, *veritatem dico* et adulari nescio. Adhuc a vobis quero: Si Vetus Testamentum est a Deo, ut dicitis et bene dicitis, num est a Deo Patre solo? Quia dicitur in articulo quod doctrina Veteris
1710 Testamenti attribuitur Deo Patri; vel est pariter a Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto? Quid ad hoc dicitis?

L.- Dicimus quod ignoramus, quare a te edoceri postulamus; nam, ut diximus tibi, in hoc credemus quod de Testamento Veteri a te audiemus.

1715 I.- *Adhuc modicum lumen in vobis est*; in hoc mihi creditis, sed de doctrina Raimundi non creditis.

L.- Etiam verum dicis; informa nos de isto et non cures de illo.

I.- Audite ergo: Sancte Trinitatis opera que sunt ad extra utique sunt indivisa et toti Trinitati communia, ut est creare, gubernare, iustificare et similia Dei ad extra opera. Revelare autem hominibus et sanctis prophetis divina mysteria eiusque secreta presentia, preterita vel futura sunt Dei ad extra opera. Unde sicut Deus Pater non solus mundum creavit, sed et Filius et Spiritus Sanctus, et sic tota Trinitas beata, sic et doctrina Veteris Testamenti non solum revelavit Deus
1720 Pater, sed et Filius et Spiritus Sanctus, et sic Deus qui est Trinitas. Creditis ita esse?

L.- Credimus ita esse, nam in hoc confidimus de te.

I.- Non plene, ergo, de me ut dicam vobis semper verum confiditis, nam “in hoc” addidistis.

1730 L.- Verum dicis; diximus et dicimus.

I.- Quero adhuc et a vobis aliam questionem iuxta articuli assertionem. Sequitur in articulo quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri. Quid dicitis de ista attributione? Num credetis etiam in hoc mihi?

1735 L.- Et nonne istud est verbum Petri?

I.- Utique Petri.

1707 Io 8,45-46; 16,7

1715 Io 12,35

L.- Ergo non credemus in hoc tibi, sed sibi. Tu enim semper adversaris ei; et plus de eo confidimus quam de te confidimus. Quod ergo doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri nos credimus, quia sic a Petro audivimus, cui fidem prestamus. 1740

I.- Quare dicitis Veteris Testamenti doctrinam Deo Patri attributam?

L.- Nescimus respondere causam, sed ideo sic esse credimus, quia sic dicere Petrum audivimus.

I.- Audite et addiscite: Sacra Scriptura attribuit Deo Patri potentiam, Deo Filio sapientiam, et Deo Spiritui Sancto clementiam, et hoc ad tollendum a cordibus hominum quosdam defectus credere esse in divinis qui sunt in humanis, quod vobis longum esset retexere; et ex hoc opera divina que concernunt potentiam attribuit Sacra Scriptura Deo Patri, ut creare. Que concernunt sapientiam Deo Filio, ut gubernare. Que concernunt clementiam Spiritui Sancto, ut iustificare. Quamvis in re hec opera sint communia toti Trinitati. In Veteri autem Testamento agitur de istis et de illis, nam agitur qualiter Deus sua potentia celum et terram creavit, sua sapientia adornavit et gubernavit, et sua clementia filios Israel a servitute egiptiaca liberavit, leges contulit et iustificavit; et de hiis multipliciter. Quare doctrina Veteris Testamenti toti attribuitur Trinitati et non tota Deo solo Patri. Creditis sic esse?

L.- Credimus Petrum verum dixisse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?* De primo egimus, de secundo agamus. Vultis ita esse? 1760

L.- Volumus.

I.- Secundum est quod doctrina novi Testamenti attribuitur Dei Filio; stemus ibi.

L.- Stemus.

I.- Novistis quid dicitur Novum Testamentum? 1765

1760 Gal 3,1

1745-1755 Eimeric no ataca la visió pròpiament joaquimita de la història, segons la qual el Nou Testament esdevé una segona *lletra* en concordància amb la primera, el Vell Testament (cfr. Henry MOTTU, *La manifestation de l'Esprit selon Joachim de Fiore*, Neuchâtel 1977, 42); i transformada la segona lletra per una interpretació “Espiritual”, tots els misteris de la fe quedarien aleshores patents (cfr. Joaquin de FIORE, *Psalterium decem chordarum*, Venècia 1527, f. 275; *Tractatus super quatuor evangelia*, ed. BUONAIUTTI, Roma 1930, 71-72). Eimeric redueix l’afirmació dels lul·listes a la qüestió que en teologia trinitària s’anomena de l’*apropiació*; cfr. TOMÀS D’AQUINO, *Summa Theologica* I, q. 39, a. 8, in c.

- L.- Quod liber *evangeliorum*.
 I.- Imperfecte respondetis. Addatis *epistolarum*, *Actus Apostolorum* et *Apocalypsis*, et sic habetis totum Novum Testamentum. Creditis
 1770 mihi?
 L.- Credimus in hoc tibi.
 I.- "In hoc" dicitis.
 L.- "In hoc" dicimus, quia non in omnibus, ut tibi diximus et adhuc dicimus; nam si loquaris de Veteri et Novo Testamento credi-
 1775 mus tibi, si autem de Raimundi dogmate sancto non credimus tibi, quia semper adversaris ei.
 I.- Quid de Testamento Novo creditis?
 L.- Quid nobis credendum dixeris.
 I.- Creditis mihi?
 1780 L.- Credimus in hoc tibi.
 I.- Mihi ergo simpliciter non creditis?
 L.- Verum dicis.
 I.- Creditis totum Novum Testamentum a Deo fore revelatum?
 L.- Nisi fallamur, credimus esse verum.
 1785 I.- Bene dicitis. Sed unde argumentum ad istud credendum sumi-
 tis?
 L.- Argumentum sumimus quia homines qui illud ediderunt inpe-
 ritos, illiteratos, piscatores, rudes alias et inscios ante fuisse conspici-
 mus; et unde habuissent, nisi a Deo habuissent?
 1790 I.- Verum etiam et nunc dicitis.
 L.- Quare dicis "et nunc"?
 I.- Dico, quia non semper verum dicitis, sed sepe falsum et hereti-
 catis.
 L.- Pungere non desinis.
 1795 I.- Facio, et merito, quia reducere vos cupio, sed nequeo. Quid
 dicitis de istius Novi Testamenti doctrina? Num, ut dicitur in articu-
 lo, attribuitur Dei Filio?
 L.- Credimus quod, sicut Antiquum Testamentum est a Deo, hoc
 est, tota sancta Trinitate sanctis patribus revelatum, ut audivimus a
 1800 te, sic credimus quod Novum etiam Testamentum est a Deo, hoc est,
 sancta Trinitate sanctis evangelistis et apostolis inspiratum; et hoc
 credimus propter verba que dixisti nobis paulo ante.
 I.- Bene dicitis, sed ad propositum non dicitis; interrogati inquam
 estis si creditis quod Testamentum Novum attribuitur Dei Filio, ut
 1805 ponitur in articulo. Quid ad hec respondetis?

- L.- Respondemus quod ita esse credimus.
 I.- Et quare sic esse creditis?
 L.- Credimus, quia hoc esse Petri dictum a te audivimus.
 I.- Habetis aliud argumentum?
 L.- Nullum, sed istud est validissimum. 1810
 I.- Ego bene scio quod in Novo Testamento multum agitur de Dei
 Filio humanato eiusque doctrinis, scientiis et gestis miris, sed a vobis
 quero si eorum, de quibus agitur in Novo Testamento, quedam con-
 cernunt Dei potentiam, quedam Dei sapientiam, quedam Dei clemen-
 tiam. Nam mortuos suscitare concernit Dei potentiam, leprosos sanare
 1815 Dei sapientiam, impios iustificare Dei clementiam, et de hiis omnibus
 agitur et similibus in novo Testamento; quare doctrina novi Testa-
 menti tota attribuitur sancte et individue Trinitati. Creditis ita esse?
 L.- Credimus Petrum verum dixisse.
 I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?* De primo et
 1820 secundo diximus, dicamus de tertio; consentitis ita fieri?
 L.- Consentimus.
 I.- Tertium est quod doctrina Raimundi Lulli attribuitur Sancto
 Spiritui, et hic est totum pondus belli. Quid dicitis ad istum articu-
 lum? 1825
 L.- «Firmiter credimus et simpliciter confitemur» ipsum esse verum,
 sanctum et catholicum.
 I.- Et firmatis vos sic vestrum animum propter predictum Petrum,
 quia est eius dictum?
 L.- Nedum solum, sed et quia est Raimundi dictum; hoc enim 1830
 dicit Raimundus qui revelavit et scripsit, quod doctrinam suam
 habuit non studio, non magistro, sed a Christo, et si a Christo, bene et
 a Spiritu Sancto, hoc etiam dixit dictus Petrus, precipuus Raimundi
 discipulus. *In ore autem duorum testium* et maxime talium *stat omne ver-*
bum. 1835
 I.- Et non ostendi vobis supra efficaci argumento quod Raimundus
 doctrinam suam non habuit a Christo sed a diabolo?
 L.- Mentiris plane, quia non ostendisti, nec ostendere potuisti.
 Habuit a Christo, habuit et a Spiritu Sancto; quare doctrina Raimun-
 di merito attribuitur Sancto Spiritui. 1840

1828 vos sic B sic vos

1820 Gal 3,1 1826 *Directorium*, 3a.
 1834-1835 Deut 19,15; Mt 18,16; 2 Cor 13,1

1830ss *revelavit* Sigui el mot dels lul·listes, sigui intencionat d'Eimeric, el Ramon Llull del diàleg és descrit com un autèntic profeta.

I.- Ostendi, sed vos non subicimini rationi, sed voluntati. Interrogo et unam questionem: Num in doctrina insana Raimundi agitur sic de Dei clementia quod non de Dei potentia et sapientia? Nonne agit interdum de mundi creatione, interdum de mundi gubernatione et
1845 interdum de hominis iustificare? Quid dicitis vos?

L.- Et quid dicis tu?

I.- Dico quod «firmissime tenere debetis et nullatenus dubitare» quod doctrina Raimundi est doctrina diaboli et non Christi neque Spiritus Sancti. Creditis ita esse?

1850 L.- Citius possent saxa emolliri et ferrum in plumbum converti quam noster animus a veritate huiusmodi revocari. Quare respondemus quod non credimus, ut dicis, ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[VIII]

Octavus articulus: Quod doctrina Raimundi Lull non potest haberi
1855 nec per studium neque per magistrum, sed tantum per Spiritus Sancti revelationem.

I.- Intellexistis?

L.- Intelleximus.

I.- Quid dicitis ad articulum?

1860 L.- Dicimus inter nos esse commune dictum.

I.- Scio quod sepe audiavi a multis ex vobis istum articulum, et scio inter vos esse valde publicatum. Et num creditis ita esse?

L.- Credimus.

I.- Fatue creditis.

1865 L.- *Tu dicis.*

I.- Dicite quod argumentum habetis. None contrarium ad oculum videtis?

L.- Non videmus.

I.- Nonne videtis quod nonnulli habent per studium et magis-
1870 trum?

L.- Non credimus verum.

1846 iustificare B iustificatione

1868 videmus B vidimus

1847 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 1853 Gal 3,1

1865 Mt 27,11; Mc 15,2; Lc 23,3; Io 18,37

1841 *non subicimini rationi, sed voluntati* Expressió d'Agostino TRIONFO, o. c., n° 1, 54.

I.- Et cur Petrus Rosselli, magister vester precipuus, in villa Alcoi scolas erexit, multos sibi discipulos adunavit, quibus istam doctrinam palam et publice legit? Nonne in civitate valentina viris et mulieribus, non sunt tres anni, per rectorem de Madrona et quemdam alium
1875 legebatur publice istud dogma? Ad quid legebatur, si per magistri lectionem non habebatur?

L.- Validum contra nos profers argumentum.

I.- Scio, et vere scio, quod et legentes et audientes et magistri et eorum discipuli habent illius prave doctrine libros, student in illis et
1880 legunt eos. Cur in illis student, si nihil in studio proficiunt? Et cur audiunt, si a magistro nihil recipiunt? Respondeatis, si valetis.

L.- Gravia argumenta contra nos producis; quasi nobis concludis.

I.- Non dicatis "quasi", quia vere conclusi estis sine "quasi".

L.- Ita in apparenti, sed non in existenti. Homines vident nos stu-
1885 dere, vident nos audire, sic ut eis appareat quod nos proficiamus, sed non facimus, sed a Deo scientiam illam speramus et habemus. Et sic aliud pretendimus et aliud intendimus; pretendimus nos habere a magistro et studio, et habemus a Spiritu Sancto.

I.- Ergo pharisei et hypocrite et ficti homines et deceptores estis,
1890 mundum decipitis. Cur sic agitis? Quem finem intenditis? Presertim postquam publicatis quod non studio neque magistro, sed a Spiritu Sancto habetis.

L.- Non fatemur, nisi quando cogimur, ut quando tecum loqui-
mur. 1895

I.- Et quare quando mecum?

L.- Ad hoc ut conveniamus tecum et stes nobiscum.

I.- Creditis quod credam vobis? Non credo vobis.

L.- De quo non credis nobis?

I.- Non vobis credo quod habeatis a Spiritu Sancto, quia vestra
1900 merita non apparent multa. Et quia Raimundi hec doctrina utique falsa, heretica et insana, quomodo ergo daretur vobis a Spiritu Sancto? Estne dator Spiritus Sanctus heresum et errorum? Absit! Si aliquid istius insane doctrine habetis, profecto laboris studio et magistri elo-
quio et non a Spiritu Sancto habetis. 1905

L.- Multum nos angis.

1874 valentina B Valencia

1872-1877 Cfr supra, p. 24 i nota 50. A remarcar que a València els professors de lul·lisme tenen dones com a oients (beguines?).

I.- Ita si intellectum habetis, sed, si habetis, non ostenditis; immo, ut videtur, caretis; insana enim profertis.

1910 L.- Quare “insana” dicis? Pungere non desistis. Que sunt illa insana?

I.- Nonne estis bene insani quod dicatis hanc insanam doctrinam non posse studio haberi, sed tantum revelatione Spiritus Sancti?

L.- Et unde contrarium nosti?

1915 I.- Novi experimentoque comperi, quod ego ipse in libris Raimundi efficaciter legi, diligenter discurre, ultra triginta volumina cum magna diligentia transcurri et clare intellexi, et multa insana et multa sana ibi esse comperi.

L.- Multum placet quod dicis, contra te dicis.

I.- Et quid dico quod et contra me dico?

1920 L.- Etenim dixisti quod multa sana in libris Raimundi invenisti.

I.- Si dixi, quia dixi, verum dixi quod in libris Raymundi multa sana et multa insana repperi. Comperi enim in illis multa catholica et multa hereticalia; non est enim aliqua doctrina que quantumcumque mala inmixta non habeat aliqua bona, nec quantumcumque hereticalis et erronea que non contineat in se aliqua catholica atque vera. Quis est ille mendax homo qui numquam proferat verum, sed semper falsum? Etiam demones clamabant Dominum Ihesum Nazarenum fore Christum in lege promissum. Quis est ille hereticus tam insanus qui nunquam scripserit seu posuerit nisi heresim atque falsum? Non Arrius, non Sabellius, non Valentinus, non Fontinus nec quicumque alius; omnes enim vera et falsa, catholica et hereticalia pariter miscuerunt et ita multos homines deceperunt, eisque ex hoc crediderunt.

1935 L.- Multum bene dicis, si tamen verum dicis.

I.- Verum dico in hoc quod dico: quod non est aliqua doctrina quantumcumque prava que non permixta habeat aliqua bona. Verum etiam dico in hoc quod dico: quod in doctrina Raimundi hereticalia et catholica sunt permixta.

1930 posuerit A posuerit

1928-1929 Cf Mc 3, 11-12; Lc 4,41

1915 triginta En la literatura fins ara coneguda d'Eimeric sempre es parla de vint volums. Aquest text és un hàpax, i caldrà retenir-lo.

1936-1937 La idea és gairebé calcada d'Agostino TRIONFO, o. c., n° 17, 65.

L.- Non dicis verum quod hereticalia sint in ea, sed tantum catho- 1940 lica.

I.- Etiam dico verum et per papam Gregorium difinitum, ut sepius est deductum.

L.- Non credimus esse verum; scimus Gregorium fuisse deceptum, ut alias est tibi dictum. Quare sic totiens deducis ad medium? Tene 1945 silentium!

I.- Ideo frequentor ducere ad medium, quia cupio vos illud credere esse verum.

L.- Mirum in modum si ita est, quia non est. Sed posito et non concesso quod in libris Raimundi sint aliqua falsa et multa vera, quid 1950 ex hoc sic damnas Raimundum? Quare etiam non damnas Gregorium, Augustinum, Hieronymum et multos sanctos doctores alios, qui inter multa que dixerunt vera aliqua posuerunt falsa?

I.- Si in libris predictorum aliqua pauca forsan continentur que communiter non tenentur, illa de certo non sunt contra fidem, etiam 1955 si sunt contra communem multorum opinionem. Raimundus autem magister vester nedum posuit multa contra communem omnium opinionem, immo et plura contra fidem, contra catholicam veritatem, utpote hereticalia manifeste; quare non est equa via huius et illorum.

L.- Dic et ultra: et si ita est de doctoribus sanctis latinis, quid mihi 1960 dicis de doctoribus grecis? Nonne sanctus Thomas condidit tractatum quem intitulavit *Contra errores grecorum*, respondendo eorum articulis ad mandatum Urbani quarti? Quid dicis ibi?

I.- Verum dixistis, nescio unde habuistis. Nonnulli enim grecorum sanctorum doctorum, ut pote Chrysostomus, Athanasius, Basilus et 1965 alii quidam, quosdam articulos, licet paucos, posuerunt, qui, etsi non erant contra fidem clare, in auribus tamen multorum videbantur male

1957-1958 communem ... contra B om

1940-1948 Exemple perfecte del diàleg de sords que s'entaulà entre l'inquisidor i els lul·listes.

1961-1963 L'any 1880 P. Anton. UCELLI, va identificar en un anònim *Liber de fide Trinitatis*, conservat al ms. Vat. lat. 808, ff. 47ra-65va, el “libellus” que Urbà IV va enviar a sant Tomàs, tal com recorda aquí Eimeric: cfr S. *Thomae Aquinatis ... In Isaiam prophetam | In tres psalmos David* ... *expositiones. Accedit anonymi liber de fide ss. Trinitatis a sancto Thoma examinatus in opusculo contra errores Graecorum, una cum ipso opusculo et altero contra Graecos, Armenos et Saracenos* ... cura et studio P. A. UCELLI, Romae ex typographia polyglota S. C. de Propaganda Fide 1880.

1964-1974 Cfr SANCTI THOMAE DE AQUINO, *Opera Omnia*, t. XL, pars A, *Contra Errores Graecorum. Appendix Liber de fide Trinitatis*, Romae 1967, A71, A105.

sonare; propter quod Urbanus antelatus misit illos ad sanctum Thomam ut super illis diceret intentionem suam. Sanctus autem Thomas
 1970 illos exposuit et ad Urbanum respondit: Quod attendendo illorum doctorum maximam sanctitatem, luculentam in eorum dictis alias veritatem, et Ecclesie consecutam ex doctrina eorum multam utilitatem, videbatur ei quod dicti articuli non essent condemnandi, sed pie exponendi et sic factum est. Raimundus autem iste videtur nedum
 1975 posuit articulos male sonantes, immo clare plurimos erroneos et hereticos; nec habetur quod ipse in persona, prout illi, meruit vita sancta minusque Ecclesie utili doctrina. Quem, inquam, habet vel habuit fructum Ecclesie de Raimundi doctrina? Nullum, nisi pravam; trahit enim et traxit multos simplices ad errores, de quorum numero vos
 1980 estis qui loquimini, ut loquatur in vobis non Spiritus Sanctus, sed spiritus ille malus qui fuit *spiritus mendax in ore omnium prophetarum*; quare non equa sententia Raimundi et illorum.

L.- Illos defendis et nos pungis, sed iuxta consuetudinem tuam agis. Adhuc deducimus contra te: Nonne Origenes posuit multas
 1985 hereses manifeste? Quid dicis ad hoc?

L.- Dico vos dicere verum.

L.- Et tamen Ecclesia suscipit opera sua et *Homilie* sue leguntur publice in Ecclesia. Quare ergo non condemnas Originem sicut condemnas Raimundum nostrum doctorem?

1990 L.- Condemno etiam Originem in quibus hereticavit, commendo Originem in quibus luculenter aliqua evangelia declaravit; in quibus

1970 attendendo B attento

1987 Homilie AB [h]omelie 1988 quare ergo B Ergo quare

1981 1 Reg 22,22; 2 Par 18,21

1991-1992 Cfr CASSIODORUS, *De institutione divinarum litterarum*, c. 1 (PL 70, 1112A); MANEGOLD, *In psalmum LIV* (PL 93, 768D); F. D'HARVENGT, *Epistola XXIII* (PL 203, 172A); A. MILIOLUS, *L. de temporibus*, c. 17 (*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* 31, 382).

1972-1973 *Ecclesie ... utilitatem* Expressió d'Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 11, 62.

1977 *utilitatem* Cfr nota anterior.

1981 El text de 1 Reg 22,22 i 2 Par 18,21 també és present en Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 10, 61.

1987-1988 Orígenes desapareix del breuari en temps de sant Pius V, que en va excloure els autors no canonitzats; Cfr Henri de LUBAC, *Exégèse médiévale*, Première partie, I, Paris, Aubier Montaigne 1959, 244, nota 6.

1991-1992 in quibus male, nemo peius; in quibus bene, nemo melius Mot atribuït a sant Jeroni i reprès per CASSIODOR, *De institutione divinarum litterarum*, c. 1. (PL

male, nemo peius; in quibus bene, nemo melius. Sanctus enim Hieronimus Originis opuscula diligenter examinavit, zizanniam a tritico separavit, queque vera elegit Ecclesie obtulit, electa Ecclesia approbavit et reiecta a Hieronymo reprobavit.
 1995

L.- Et quare de libris Raimundi magistri nostri sic non fit?

L.- Quia fiendum non existit.

L.- Et quare non?

L.- Origenes, etsi hereses posuit, mirabiliter bene in aliis se habuit, et, quia ita bene, heresibus reiectis, residuum Ecclesia retinuit; immo
 2000 vix credi potest quod homo qui tam catholice et tam excellenter loquutus in aliis fuit, quod tales et tam grandes hereses evomuerit. Propter quod a nonnullis creditur quod alius Origenes iste qui bene dixit et alius ille qui male dixit fuerit; et, si unus et idem de quo agitur fuerit, quod emulus hereses in dictis suis post illius mortem semina-
 2005 verit. Raimundus autem iste, etsi aliqua catholica posuit, inutiliter posuit, quia sub verbis variis, peregrinis et inusitatis posuit, ita ut nullus ex hiis Ecclesie fructus insit.

L.- Quid dicis de magistro Petro Lombardi, in cuius *Libro Sententiarum* multa continentur que non tenentur, et tamen manet liber in
 2010 sui robore, firmitate et virtute?

L.- Liber ille est multum utilis Ecclesie, super quem scripserunt et questiones formarunt magni magistri sacre theologie; et si aliqua, licet

1992-1993 Hieronimus B Gregorius 1993 Zizanniam AB zizannia 1994 separavit B seperavit

2012 multum A multis

LXX, 1112A); MANEGOLD, *In psalmum LIV*, PL XCIII, 768D); F. DE HARVENGT, *Epistola* 23 (PL CCIII, 172A); Alberti MILIOLI *Liber de temporibus et aetatibus et cronica imperatorum*, ed. O. HOLDER-EGGER dins *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum tomus XXXI*, Hannoverae 1903, 382.

1992-1994 Cfr sant JERONI, *Epistola LXI*, 2; PL 22, 603; *Epistola LXXXIV*, 7; PL 22, 749. "Ante annos circiter decem, sanctus vir Pammachius ad me cuiusdam schedulas misit, quae Origenis περί ἀρχῶν interpretata volumina contineret, immo vitata: hoc magnopere postulans, ut Graecam veritatem latina servaret translatio, et in utramque partem, seu bene seu male dixisset ille qui scripsit, absque interpretis patrocinio, Romana lingua cognosceret": *Ep. CXXIV*; PL 22, 1060.

1993-1995 Pels errors d'Orígenes recollits per sant Jeroni, cfr PL 23, 435-436; PL 22, 1059-1072; 1065-1066; 23, 428,3.

2003-2006 Aquesta opinió que Eimeric cita tot passant, ja havia estat refutada per sant Jeroni: cfr *Epistola LXXXIV* 7, 10; PL 22, 749, 751.

2012 utilis Ecclesie Cfr nota a les línies 1972-1973.

2015 pauca, posuerit que non tenentur, tamen, nisi forsan unum vel duo, non tangunt fidem. Raimundus autem vester si scripsit multa et varia volumina, scripsit in quibus multipliciter hereticavit, immo solum in viginti voluminibus hereses ducentas inseruit, ut Gregorius censuit; et alias eius doctrina nullum fructum Ecclesie protulit nec profert, neque mirum: quia illi Raimundo a demone fuit data, previis certis cerimonis atque pactis, ut est artis pariter atque moris; quare comparare non debetis libros Raimundi heresum *Libro* Petri Lombardi *Sententiarum*.

L.- Semper excusationes reperies et ad nostrum intentum non pervenies.

I.- Causa est quia sequimini voluntatem et nullatenus rationem; 2025 subiciamini rationi et non conqueremini.

L.- Placet quod dicitis; ergo audi et habebis quod queris: Tu, qui inquisitor diceris et existis, vitare hereses cupis, ut pretendis. Accipe quod consulimus et obtinebis; recurre unum Raimundi diligenter librum et, si reperias aliquem hereticalem articulum, retine et nota 2030 illum; et sic alium et alium, quousque purgaveris totum librum et habebis totum catholicum. Fac idem de omnibus aliis et habebis catholicos omnes Raimundi libros, quod queris.

I.- Rem difficilem et inutilem postulastis.

L.- Cur difficilem et inutilem? Quare difficilem?

2035 I.- Difficilem, propter librorum multitudinem; non enim edidit librum unum tantum, sed dicitur communiter quod ultra centum. Et quis et unde congregabit tantam copiam librorum hinc inde dispersorum? Apud quem reperientur omnes, ut habeantur omnes? Papa Gregorius mandavit et mandatum publicari fecit per ecclesias cathedrales 2040 Cathalonie omnes quod ad Romanam curiam deducantur omnes, et

2020 comparare B comperare

2025 conqueremini B conquerimini

2020 *pacta* Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 64, 97.

2024-2043 De l'any 1311 hi ha un primer catàleg de cent vint-i-quatre títols d'obres lul·lianes, que per ventura seria un catàleg de la col·lecció lul·liana de la cartoixa de Vauvert, de París, amb notes de mà de Tomàs le Myésier. Hi ha, a més, una altra llista de trenta-tres llibres, escrita per le Myésier: cfr J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Curial Edicions Catalanes -PAM 1988, 228. El que aquí afirma Eimeric és la primera notícia bibliogràfica lul·liana d'un autor del país, per desgràcia del tot genèrica. És probable que, en dir *Cathalonie*, Eimeric torni a pensar en la part catalana de la Corona d'Aragó. Com també és evident que Eimeric sabia que a París i a d'altres bandes -Gènova, Mallorca?- hi havia dipòsits de l'obra lul·liana.

tamen non sunt deducti nisi pauci; et de Parisius et aliis partibus mundi nulli. Etenim a tenentibus et diligentibus celantur et absconduntur, et tamen excommunicationis sententia involvuntur. Papa Gregorius et papa alius, ut recitat Innocentius, mandaverunt librum *Talmuth* iudeorum ubique comburi, eo quod in eo multe hereses continentur, et tamen nunquam potuerunt obtinere, sed manet hodie publicatus inter omnes iudeos in dedecus Ecclesie. Si duo Romani pontifices successive ad hoc laborarunt et nihil impetrarunt, et hoc de unico libro, quomodo fiet de centum? Non video modum.

L.- Habeantur qui poterunt haberi.

2050

I.- Non datis remedium egritudini; remanebunt quamplurimi.

L.- Habeantur decem vel viginti; corrigantur illi.

I.- Adhuc res est difficilis et inutilis.

L.- Quomodo difficilis?

I.- Non propter librorum multitudinem, quia sicut ego habui 2055 viginti, quos ad curiam deduxi, sic poterunt haberi et viginti, triginta et quinquaginta; sed propter discurrendi libros gravem laborem. Quis enim erit ille qui velit tantum laborem assumere et qua ratione? Perquire illum, ubi invenietis eum?

L.- Bene presumimus quod nisi tu assumpseris onus, non invenie- 2060 tur alius.

I.- Nec ego assumerem solus, sed vellem quod esset mecum unus alius, et melius si tertius; quia *in ore duorum vel trium testium stat omne verbum*; ego enim solus semper haberer suspectus, et iterum quia testis unus testis nullus.

2065

L.- Si tu multum tractare volueris, obtinebis, et duos alios tecum habebis.

I.- Quis coget illos? Dicatis, non invenietis eos. Sed posito et non concesso quod simus tres qui purgemus libros viginti vel plures, que utilitas in utrisque? Num purgatis illis viginti purgabuntur omnes 2070 similes viginti hinc inde dispersi? Nonne Gregorius viginti examinavit, purgavit et condemnavit, immo ignibus tradidit, et nonne alii et alii viginti consimiles et de eadem materia remanserunt, quibus hodie

2084 non tamen ... eos B om

2044 ss INNOCENTIVS IV, *In quinque libros Decretalium*, Venècia 1578, f. 176 d; cfr *Decretal.* III, XXXIV, c. 8 (FRIEDBERG II, 593-594) 2063-2064 Deut 19,15; Mt 18,16; 2 Cor 13,1

2072 *ignibus tradidit* Eimeric és l'únic testimoni d'aquest acte.

vos creditis et tenetis? Si libri Raimundi non essent copiat, sed starent tantum originalia, possent purgari et sic purgata esset tota illius doctrina; sed quia tantum sunt copiat et per diversas orbis partes dispersi non possunt purgari. Quare non restat nisi remedium domini Gregorii, qui omnes illius Raimundi libros mandavit per censuram ecclesiasticam interdicti.

2080 L.- Rationabiliter videris loqui. Adhuc exponemus tibi alium modum; audi illum.

I.- Audio.

L.- Augustinus condidit multos libros, examinavit post illos et purgavit eos, non tamen abrasit nec inmutavit eos, sed condidit quendam alium librum in quo omnia non bene dicta coniunxit, quem 2085 *Librum Retractationum* appellavit. *Vade et tu fac similiter*: de omnibus libris Raimundi abstrahe pretiosum a vili estimatione tui et fac unum librum retractationum vel correctorium, et totum residuum tunc apparebit bonum et sanum.

2090 I.- Ut supra dixi, et hic dico: rem difficilem et inutilem postulastis, et causis quibus dixi. Qui erunt homines qui omnes libros Raimundi in tanta multitudine congregabunt, qui examinabunt, cuius auctoritate sententiabunt et qua ratione ad tantum laborem trahi poterunt, non videtur. Quodsi fecerint, quid valebit? Num quilibet lullista dictum 2095 librum semper habebit? Num illi fidem dabit? Non; si non creditis Gregorio romano pontifici, quomodo credetis mihi vel alteri?

L.- Fortiter arguis, sed tu bene scis quod nos hic loquimur posito sed non concesso; non enim concedimus quod doctrina Raimundi contineat heresim nec errorem, sed loquebamur iuxta tuam et multo- 2100 rum mentem, nam credimus quod habuit per Christi vel Spiritus Sancti revelationem.

I.- «Firmiter tenete et nullatenus dubitetis» quod nec ipse nec vos habetis per Spiritus Sancti revelationem. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

2105 I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

2085 Lc 10,37 2102 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 2105 Gal 3,1

2074 *tenetis* L'inquisidor és conscient que hom es resisteix a desprendre's dels llibres lul·lians; i si l'haguéssim de creure a ell, n'hi hauria molts.

2077-2079 J. VINCKE, *a. c.*, 403, es pregunta si la butlla *Conservationi puritatis* és pròpiament la butlla on es condemna Llull, o si només és una butlla on es disposa que siguin recollits els llibres de Llull i enviats a la Cúria, cas en el qual la condemna només s'hauria esmentat de passada.

[IX]

Nonus articulus: Quod doctrina Raimundi Lulli sic ab eius sectatoribus per Spiritus Sancti revelationem habetur, quod in brevi tempore, quia in triginta, quadraginta, quinquaginta, vel sexaginta horis habetur.

I.- Consideratis articulum?

2110

L.- Consideramus articulum.

I.- Quid dicitis ad illum?

L.- Dicimus quod inter nos est ita, esse commune dictum.

I.- Scio quod multos ex vobis audiavi affirmare articulum illum.

L.- Verum dicis. Quod sic esse, multi tibi diximus et adhuc dicimus. 2115

I.- Creditis ita esse?

L.- Credimus ita esse.

I.- Unde sumitis argumentum?

L.- Quia videmus in nobis per effectum.

2120

I.- Si ita est, magnum est argumentum; sed non credo esse verum.

L.- Si non credis ita esse verum, non est minus verum.

I.- Magister vester Raimundus habuit infra tantum tempus?

L.- Infra quantum tempus nescimus, sed quod habuit Christi revelatione illud scimus. 2125

I.- Mirum est quod sciatis de revelatione et ignoretis de tempore.

L.- Revelationem scimus quia in libro eius *De planctu* legimus, de tempore autem non legimus.

I.- Et num de tempore audistis?

L.- Audivimus quod habuit in quadraginta diebus.

2130

I.- Audivistis et audiavi. Et si ipse magister vester habuit revelationem in quadraginta diebus, quomodo vos habetis in quadraginta horis, quod est tempus minus? *Non est discipulus supra magistrum, neque apostolus maior eo qui misit illum*. Quid ac hoc dicitis?

2123 credis B creditis

2129 num B unde

2133-2134 Mt 10,24; Io 13,16

2130 *Quadraginta* Atès el prestigi bíblic dels quaranta dies de dejuni de Jesucrist, és probable que l'afirmació dels lul·listes sigui un element de la llegenda hagiogràfica que farien circular els lul·listes i que Eimeric hauria pogut recollir d'ells.

2135 L.- Non est mirum, quia non habemus in tanta perfectione sicut ille habuit; dogma suum habuit plus et nos minus et ipse per tempus plus et nos per tempus minus. Quid ergo miraris de hiis que dicimus?

I.- Dicatis ulterius: Ipse habuit in quodam monte, ut asserit ille, in
2140 quo fuit quadraginta diebus. Num et vos in monte habetis? Montem conscenditis ut habeatis?

L.- Non cures, hoc nescies.

I.- Quare non dicitis?

L.- Ex certis causis.

2145 I.- Que sunt ille?

L.- Dimitte, nolumus te scire.

I.- Aliquid mali latet.

L.- Nihil mali, patet.

I.- Magister vester in monte in quadraginta diebus habuit revelatione dogma suum, ut ipse inquit. Quid ad hoc dicitis?

L.- Sic legimus et credimus.

I.- Et quibus cerimoniis mediantibus?

L.- Clare nescimus, quia non legimus.

I.- Nonne audivistis quod ad montem illum quadraginta panes
2155 tulit secum?

L.- Audivimus, sed si est verum nescimus.

I.- Audivistis quas in monte in toto illo tempore fecerit ceremonias? Si orationes, obsecrationes, genuflexiones, candelarum accension-
es et ieiuniorum observationes?

2160 L.- Suficit tibi, et de aliis non cures, quod illo in tempore Christus sibi apparuit quinquies, qui ei oretenus tantam scientiam contulit et docuit.

I.- Dicitis Christus vel diabolus?

L.- Dicimus Christum et non diabolum.

2165 I.- Et ego dico quod fuit diabolus et non Christus.

L.- Loqueris ut malus plenus suspicionibus.

I.- Si fuit Christus, quomodo repleret mentem suam erroribus et heresibus? Si autem fuit diabolus, hoc facere est suum opus.

2146 scire B dicere

2142_{ss} Cal reconèixer que Eimeric savia valorar el caràcter comprometedor de certs silencis.

2157-2159 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 58, 93-94.

L.- Non implevit eum heresibus, sed *spiritu sapientie et intellectus*.

I.- Non recordamini quod vobis dixi de papa Gregorio, quod in
2170 suis viginti voluminibus dixit se invenisse plusquam ducentas hereses?

L.- Et non recordaris quod tibi respondimus quod in hoc Gregorio non credimus?

I.- Recordor quod taliter et male respondistis. Num et adhuc in
hoc statis?

L.- Firmiter stamus.

I.- Turpiter, ut dixi, erratis.

L.- Non erramus.

I.- Ad propositum nos reducamus. Dicatis: Predictis quadraginta
2180 horis in quibus vel post quas istam doctrinam obtinetis, que in illis quadraginta vel quinquaginta horis facitis? Quas observationes agitis?

L.- Dimitte nos in pace et tace!

I.- Dicite: facitis orationes, obsecrationes, genuflexiones, fumiga-
2185 tiones, candelarum accension- et oblationes?

L.- Iam tibi diximus quod non cures, quia a nobis nihil percipies. Cogitare potes quod non dormimus, sed aliquid facimus et dicimus ut obtineamus que petimus.

I.- Credo quod verum dicitis quod aliqua certa facitis et dicitis. Sed
2190 obsecro, que sunt ista?

L.- Nescies per nos illa.

I.- Quare non?

L.- Est causa.

I.- Non suspicor quod bona.

L.- Dicas quid arbitraris.

I.- Arbitror quod invocatis.

L.- Credas quod invocamus ut veniat in nos *spiritus sapientie et intel-*
lectus?

I.- Aliquid dixistis et ego credo quod invocatis. Sed quem invoca-
2200 tis?

L.- Invocamus Spiritum.

I.- Et quem spiritum?

2169-2199 Eccli 15,5; Is 11,2

2198-2199 Eccli 15,5; Is 11,1

2185-2186 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 44, 82.

- L.- Utique Spiritum Sanctum.
- 2205 I.- Audite Apostolum: *Quomodo invocabunt in quem non crediderunt?*
Vos non creditis in Spiritum Sanctum: quomodo invocatis illum?
L.- Credimus in Spiritum Sanctum.
I.- Non creditis in Spiritum Sanctum. Spiritus Sanctus *Spiritus est veritatis*, non mendacii nec erroris; ille autem spiritus qui vobis revelat
2210 et Raimundo revelavit dogma istud spiritus est falsitatis; nam errores, hereses, mendacia revelavit et falsitates; non est spiritus bonus quem invocatis, sed spiritus malus, qui *est Sathanas et diabolus*.
L.- Non invocamus illum.
I.- Invocatis istum et isti orationem et ieiuniorum offertis sacrifici-
2215 cium, quod soli Deo est offerendum.
L.- Non dicis verum, sed mentiris per os tuum! Invocamus et sacrificamus Spiritui Sancto et non spiritui malo.
I.- Multum et per omnia vos suspectos habeo quin nefaria sacrificia offeratis diabolo.
2220 L.- Nimis es suspiciosus homo.
I.- Sum hereticorum inquisitor et sic male fidei possessor; vulpeculas volo capere que *caudas habent ad invicem colligatas*; quare caute oportet me procedere et non *cuique spiritui credere*.
L.- Incredulus nimis es.
2225 I.- *Qui cito credit levis est corde*; verbis vestris mendacii non credo. Non enim credo vos dogma istud pestiferum a Spiritu Sancto habere, nec credo vos in quadraginta horis vel quinquaginta habere. Sed vehementer suspicor vos invocatores demonis esse et illi nefarias preces emitte, funesta sacrificia offerre et hiis celebritatibus responsa expe-

2205 Rom 10,14

2208-2209 Io 14,17; 15,26; 16,13

2212 Apoc 12,9; 20,2

2222 Cfr Iud 15,4 2223 1 Io 4,1

2225 Eccli 19,4

2208-2212 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 17, 65.

2214-2215 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 54, 92.

2227-2228 La *suspicio vebemens* és motiu suficient per a fer abjurar el suspecte d'heretgia; si després de la sobredita abjuració requeia, és motiu suficient per a considerar-lo relapse; cfr *Directorium*, III, q. LV, n. 11-13; 377b-378a.

2228-2229 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 44, 82: "... qui artem verbis peragunt vel per ignem vel per sacrificiorum oblationem, et isti dicti sunt arioli, eo quod circa aras ydolorum nepharias preces emittunt et funesta sacrificia offerunt atque hiis celebrantibus demonum responsa recipiunt".

- tere et habere, atque aliqua principia generalia doceri, a demone obti- 2230 nere. Dicitis ita esse?
L.- Dimitte nos inquirere.
I.- «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod per revelationem Spiritus Sancti hoc dogma Raimundi non habetur, neque in quadraginta neque in quinquaginta horis, neque in aliquo tempore quan- 2235 tocumque. Creditis ita esse?
L.- Non credimus ita esse.
I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[X]

- Decimus articulus: Quod doctrinam Raimundi nullus intelligit, neque intelligere potest, nisi soli lulliste ipsi. 2240
I.- Audivistis?
L.- Audivimus.
I.- Quid ad articulum dicitis?
L.- Dicimus apud nos esse commune dictum, et super hoc aliquando contulimus tecum. 2245
I.- Vos dicitis verum; inter vos multum scio hunc articulum publicatum; et num sic creditis fore verum?
L.- Sic credimus fore verum.
I.- Quod ad hoc habetis argumentum?
L.- Habemus argumentum quia sic videmus per effectum. 2250
I.- Quomodo per effectum? Dicitis falsum. Nonne si nos disputamus vobiscum, vos remanetis ut iumentum, nescientes defendere quemcumque Raimundi hereticalem articulum?
L.- Noli dicere hereticalem, quia Raimundus nunquam posuit talem. 2255
I.- Posuit talem et tales, quia ducentos hereticales.
L.- Non dicis verum.
I.- Dico verum, ut patet per Gregorium, qui hoc decedit et deduxit in publicum.
L.- Semper allegabis contra nos papam Gregorium; sepius diximus 2260 tibi quod non credimus ei.
I.- Sepius dixistis et sepius male dixistis, in quo vos pertinaces ostenditis. Habetis errorem in mente et pertinaciam in voluntate, propter quod heretici estis plane.

2238 Gal 3,1 2233 *De fide ad Petrum*, c. IVss 47 (PL 40, 769ss)

- 2265 L.- Semper pungis et pungeret non disistis.
I.- Vos pungo, quia vos reducere volo.
L.- Non indigemus reductione, quia nunquam perstetimus in errore.
I.- Infirmitatem vestram non cognoscitis, quia phrenetici estis; non
2270 enim estis sane mentis, quia, cum sitis erroribus tenti, vos fore catholicos estimatis.
L.- Infirmitatem quam dicis nostram non cognoscimus, quia veraciter sani sumus.
I.- Stulti estis et stultitiam vestram non agnoscitis. Dicatis quam
2275 assignatis causam quod nos non intelligamus istam Raimundi doctrinam. Que causa est?
L.- Est causa, quia non habetis doctrine istius principia; ignoratis autem principia, ignorantur et principiata.
I.- Habemus principia.
2280 L.- Et que et quot sunt illa?
I.- Decem et octo, scilicet: bonitas, magnitudo, duratio, potestas, sapientia, voluntas, virtus, veritas, gloria, differentia, concordia, contrarietas, principium, medium, finis, maioritas, equalitas, minoritas.
L.- Bene enumerasti illa; et unde habuisti ea?
2285 I.- A *Libro Philosophie Amoris*, quem multum exaltatis.
L.- Et unde habuisti illum?
I.- A vobis habui illum, et habeo tam in vulgari quam in latino.
L.- Credis intelligere illa?
I.- Credo, quia ibidem exposita reperio et simplicia et composita.
2290 L.- Non intelligis illa.
I.- Clare intelligo illa.
L.- Vide ultra illa decem et octo principia. Sunt multa et plurima inusitata vocabula, ut “amativitas”, “amabilitas”, et multa similia.
I.- Legi illa etiam exposita.

2267 perstetimus A perstitimus

2291 post clare B add non

2294 illa etiam B etiam illa

2269 phrenetici Cfr Agostino TRIONFO, o. c., n° 43, 82, n° 45, 84.

2281-2285 Els divuit principis lul·lians, tal com els enumera Eimeric, són efectivament recordats al principi de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*: “Remembrá Ramon la Art Amativa que feta avia, e prês los .xviiij. comensaments d'aquela, e aquels apelà les rails d'aquest Arbre d'Amor, les quals rails son: bonea, granea, duració, poder saviea, volentat, vertut, veritat, gloria, diferencia, concordancia, contrarietat, comensament, mijà, fi, majoritat, egalat e menoritat”: Cfr ORL, XVIII, 73.

- L.- Et ubi invenisti illa extranea et inusitata vocabula? 2295
I.- In *Libro de Arte Amativa*. Ibi in fine omnia illius doctrine inusitata vocabula repperi exposita et clare intellexi illa.
L.- Non intelligis ea.
I.- Intelligo ea.
L.- Adhuc est plus: quia in illa doctrina sunt multa vocabula figurativa. 2300
I.- Etiam intelligo ea.
L.- Et que sunt illa?
I.- Sunt: amicus, amatus, amor, domina amoris, aquila amoris, domicelli amoris et similia. 2305
L.- Intelligis illa?
I.- Intelligo illa.
L.- Et quomodo? Dic.
I.- Amatus intelligitur Deus; amicus, qui diligit Deum; amor, caritas; domina amoris, radix caritatis; aquila amoris, amor altus; domicilelli amoris, actus amoris. 2310
L.- Et ubi invenisti ista sic exposita?
I.- In *Libro de Arte amativa* et de *Philosophia Amoris*.
L.- Et credis intelligere ista?

2296 amativa B amancia

2309-2310 caritas B caritatis

2296 Sobre els extrets que Eimeric va fer de l'*Art Amativa*, alguns dels quals integrà en la llista dels cent articles lul·lians del *Directorium*, cfr J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric...*, o. c., in totum. Aquí Eimeric es refereix a la “Taula d'esta Art d'explanament de vocables per a. b. c...”, que Llull va posar al final de l'*Art amativa*: ROL, XVII, 389-398.

2304-2313 En referir-se als termes lul·lians que esmenta, Eimeric es refereix a l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, en el lllindar del qual es diu: “... En aquest Arbre entenem a parlar per semblances, axí com amat, que apelam Deu; e amic, home qui Deu ama; e amor, caritat, e dones d'amor rails d'est arbre; e donselles d'amor, bonificar magnificar, e los altres; e aguila d'amor, alta amor; e axí de les altres comparacions”: ROL, XVIII, 72. I cal remarcar que Eimeric tradueix malament dues expressions lul·lianes, perquè ni “dones d'amor rails d'est arbre” equival a “domina amoris, radix caritatis”, ni “donsels d'amor, bonificar, magnificar, e los altres” equival a “domicelli amoris, actus amoris”. D'altra banda en l'*Art amativa* hi ha unes precisions sobre els termes “amant, amic, amat, amatiu, amable, e les altres”, sobre la importància de les quals per a interpretar els textos de l'*Art amativa* i sobre el cas nul que en va fer Eimeric ja va posar-hi l'accent J. PERARNAU en l'o. c., 89-91. Les sobredites precisions lul·lianes el lector les trobarà a ORL XVII, 154, n° 9.

2315 I.- Scio me intelligere ista. Si ergo ego intelligo principia, quare nesciam intelligere plus principia? Adhuc dico vobis: Et nonne in Raimundi doctrina sunt multi libri qui non habent specialia principia?

L.- Et qui sunt illi?

I.- Sunt libri de *Doctrina puerili*, *Liber de articulis fidei*, *Liber intentionum*, *Liber contemplationum* et multi alii. Hii sunt libri satis clari qui non habent principia quecumque specialia. Et quare non intelligemus in eis contentam doctrinam?

L.- Multum nos angis, fortissime arguis.

I.- Ergo «firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod doctrina Raimundi sic perfecte intelligitur a nobis sicut et a vobis, et perfectius a nobis quam a vobis, cum nos in theologia simus magistri et vos homines illiterati. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[XI]

2330 Undecimus articulus: Quod dominus Gregorius papa undecimus, qui doctrinam Raimundi Lulli in viginti eius voluminibus contentam ut hereticalem in ducentis articulis Avinione in consistorio condemnavit totamque generaliter ut suspectam de heresi vehementer cunctis fidelibus interdixit, sacrum collegium quod consensit, dominus cardinalis ostiensis qui commissarius in illa causa fuit, magistri in theologia ultra viginti qui ad condemnationem predictam consilium presterunt: Isti inquam omnes dictam doctrinam non intellexerunt, decepti sunt et turpiter erraverunt.

I.- Intellexistis hec omnia?

2340 L.- Etiam.

2316 et B om

2324 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 2329 Gal 3,1

2319-2322 D'entre els llibres lul·lians que Eimeric cita al *Directorium* (hom en pot veure la llista infra, p. 555) no n'hi ha cap referent a l'*Art* en les seves distintes versions, ni a cap dels instruments complementaris de l'*Art* (lectures, taules, etc.). Però Eimeric coneix l'*Arbre de Ciència*, forma enciclopèdica i poc tecnificada de les idees de l'*Art*. És just que ací no el citi.

2330ss Totes les discussions anteriors han servit perquè Eimeric presentés els lul·listes com un grup afectat d'errors en matèria de fe. En la discussió de l'article onzè, Eimeric intentarà de precisar fins a quin punt la qüestió és seriosa i què s'hi juga l'Església.

I.- Et quid dicitis ad ea?

L.- Dicimus hec omnia esse vera.

I.- Cur ita?

L.- Et nonne tu vides quod ex precedenti immediato articulo, in ordine decimo, dependent hec omnia? 2345

I.- Quomodo hec omnia?

L.- Non est decimus articulus, quod nullus intelligit nisi nos tantum lulliste Raimundi dogmata?

I.- Verum est quod dictus articulus sic est.

L.- Ergo, si nullus intelligit, igitur nec Gregorius nec eius commissarius nec sacrum collegium nec magistri in theologia. Nonne hec est bona consequentia? 2350

I.- Ita bona, sed antecedens est falsum, fatuum et insanum.

L.- Non dicis verum.

I.- Dico verum et vos falsum, et ostendi supra esse falsum. Nonne vos estis bene fatui et excerebrati, quod vos qui estis mercatores, sartores, sutores et fullones dicatis vos intelligere dogma Raimundi et non papa neque sacrum collegium neque in theologia magistri? Quid dicitis, insensati? Nonne habent vel habere possunt principia artis et exposita vocabula sicut vos ipsi? Intellectum habetis, si habetis, sub pede deorsum et non in capite sursum; quare valet vobis ad nihilum. 2360

L.- Turbatum habes animum, et ita non potes discernere verum; nescis quod "ira impedit animum ne possit cernere verum"?

I.- Animum non habeo turbatum, sed gero placatum; non tamen pacatum, quia cerno vos sic palam evomere falsum et sic perdidisse sensum. 2365

L.- Non perdidimus sensum, sed dicimus verum.

I.- Quomodo verum? Si vos dicitis verum, potest dicere et Arrius hereticus verum, dicendo quod Ecclesia non intellexit ipsum quando condemnavit eum; idem potest dicere Sabellius, Pelagius et alius quicumque condemnatus per Ecclesiam hereticus. Hoc est decisiones Ecclesie factas de fide destruere et errores hereticorum statuere, quod est hereticare plane. 2370

L.- Semper pungis.

I.- Dicatis quomodo papa et sacrum collegium in condemnatione predictae hereticalis doctrine erraverunt. Num trufatis? 2375

2363 ne B nec

2372 factas AB facte

2363 *Disticha Catonis*, lib. II, 4; *ib.*, 223

L.- Non trufamus, sed seriose affirmamus.

I.- Vos igitur affirmatis quod papa et collegium pariter erraverunt in fide. Facitisne?

2380 L.- Quomodo in fide?

I.- Ita in fide. Nonne articulos esse hereticos decidere est materia de fide? Et ita papa et collegium deciderunt et sic in fide deciderunt, et si in hoc erraverunt, in fide erraverunt.

L.- Scimus quod erraverunt. Si autem in fide erraverunt, de hoc 2385 non curamus nec determinamus.

I.- Si in condemnatione et interdictione predictis erraverunt, ut dicitis, oportet vos fateri quod in fide erraverunt.

L.- Nolumus fateri.

I.- «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod in hiis nec papa 2390 nec collegium erraverunt. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[XII]

Duodecimus articulus: Quod Raimundus predictus est in celis beatus et pro tali habendus a suis sectatoribus et nominandus.

2395 I.- Audivistis?

L.- Audivimus.

I.- Et quid videtur vobis de articulo?

2389 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 2392 Gal 3,1

2381-2382 Aquest és el punt de més tensió doctrinal i històrica del *Dialogus*. Finalment Eimeric precisa que amb la butlla antilul·liana de Gregori XI no es pot jugar. La butlla és una determinació en matèria de fe i, per tant, qui no accepta la butlla i qui diu que en la condemna de la doctrina de Llull el magisteri eclesial es va equivocar, ha d'acceptar les conseqüències de la seva afirmació. Atès que Eimeric donà una certa difusió al *Dialogus* (cfr supra, p. 8, nota 4), i atès que planteja el problema de la butlla sense la més mínima ambigüïtat, donant-la com un fet realment esdevingut, amb totes les derivacions del cas -i no són anodines-, és perfectament comprensible la cautela extrema amb què posteriorment tot l'afer de la butlla es descabdellà, fins arribar a l'estimació de la sentència de 1419, que considera la butlla sobredita "saltim de falsitate suspecta" (cfr infra, p. 385, línia 1215).

2384-2385 Les paraules dels lul·listes són calculades al mil·límetre per Eimeric, que no perd de vista les conclusions de la comissió Ermengol: cfr supra, pp. 12-13. Ja hem fet notar també que els comissionats en cap moment no al·ludien a la butlla.

L.- "Et quid videtur vobis de illo"! Unum scimus pro certo: quod hoc dicitur inter nos in publico et in secreto.

I.- Reputatis ita esse?

2400

L.- Reputamus ita esse.

I.- Et quare? Que fuerunt eius merita?

L.- Fuerunt preclara. Fuit enim de tertia regula, et sic devota et religiosa persona.

I.- Dicitis de tertia regula. Etsi illa tertia regula de se sit bona, sub 2405 colore autem illius fiunt multa mala et seminantur multe hereses in Dei Ecclesia, et latent multi et quamplures heretici sub illa, ut docet communis experientia. Transferatis vos ad alia, non faciatis festum quia fuit de illa regula. Quid igitur de eius meritis? Edissere aliqua.

L.- *Circuivit mare et aridam, ut faceret multos proselitos filios glorie.* 2410

I.- Non dicatis glorie, sed *gehenne*.

L.- Quomodo *gehenne*?

I.- Nonne de insula Maioricarum veniens in Cathaloniam mare transivit, ad tria capitula generalia fratrum predicatorum et tria alia fratrum minorum, deinde Parisius, demum ad Romanam curiam 2415 venit, ut aliqui viri religiosi iuvenes deputarentur qui, spretis sanctorum doctrinis, intenderent solum suis, et per rationes suas demonstrativas ad Christum omnes converterent infideles? In qua petitione est ab omnibus phantasticus reputatus et ut talis repulsus. Fuitne ita?

L.- Verum dicis, sed omittis. Si enim infideles volebat fieri proseli- 2420 tos, quomodo *gehenne filios*?

I.- Non enim volebat convertere infideles ad fidem, sed ad claram et evidentem articulorum fidei demonstrationem, et sic de infidelibus non intendebat facere fideles, sed clare videntes; quod posse fieri credere est *filios gehenne* esse. Est enim heresis plane. Negat enim Rai- 2425 mundus fidem ab hominibus habentibus ingenium elevatum et rationem vigentem. De hoc enim non debetis Raimundum extollere, sed potius condemnare. Velle enim infideles ad Christum convertere hoc est sanctum, sed presumere hoc facere rationis violentia et evidentia hoc est fatuum et profanum. 2430

L.- Et quid tu presumis de eius vita?

2410 Mt 23,15 2411 Mt 23,15

2421 Mt 23,15 2425 Mt 23,15

2410 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 15, 64.

2417-2418 Cfr nota a les línies.

2422-2427 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 25, 71-72.

I.- Quilibet est reputandus bonus de quo non constat quod sit malus; ego autem de eius vita non audivi iniqua. Quare, nisi obsistant aliqua, presumere cogor quod eius vita fuerit bona.

2435 I.- Cur dixisti “nisi obsistant alia”? Que intendis, alia?

I.- Intendo de eius doctrina, de qua scio quod est heretica et insana. Si enim mortuus sit hereticus, quomodo erit beatus?

L.- Semper pungis eius doctrinam. Unde novisti eam esse hereticam?

2440 I.- Sepe dixi vobis quod papa Gregorius declaravit illam fore hereticam.

L.- Sepe et sepius dicis de illa Gregorii declaratione. Videamus de tenore, si habes eiusdem litteras, in medium produc eas, ut videamus et, si cogimur, credamus.

2445 I.- Vultis Gregorii litteras audire?

L.- Volumus audire.

I.- Ergo audite et silete. Ecce litterarum tenor:

“Gregorius Episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus Archiepiscopo Terracone eiusque suffraganeis: Salutem et apostolicam benedictionem.

2450 *Conservationi puritatis catholice fidei, quam multi nequam filli scelerati suis falsis assertionibus maculare nitentes inter triticum purum agri Domini pestiferum semen zizanie seminant, cum ad nostrum precipue spectet officium ut evellamus prava et destruamus perversa, providere salubriter et animarum illaqueationibus obviare confestim plenis desideriis affectantes, opportuna in hiis*

2455 *que possumus remedia studio pastoralis sollicitudinis adhibemus. Dudum siquidem dilectus filius Nicolaus Eymerici, ordinis fratrum predicatorum professor, in sacra theologia magister, in regnis Aragonie, Valentie et Maioricarum inquisitor heretice pravitatis, nobis exposuit se in regnis eisdem invenisse viginti volumina diversorum librorum in vulgari scriptorum, a quodam Rai-*

2460 *mundo Lull cive Maioricarum editorum, in quibus, ut ipsi inquisitori videbatur, multi continebantur errores et hereses manifeste; et quod nonnulli de predictis et aliis regnis libris utebantur eisdem et eorum doctrine dabant fidem non modicam, in grande suarum periculum animarum. Supplicavitque nobis*

2495-2496 quos cum B quoscumque

2443-2444 Mt 15,32

2448ss Sobre còpies manuscrites i edicions de la butlla *Conservationi puritatis*, cfr. J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric ... o. c.*, 111, nota 206.

2457-2458 *Maioricarum* Sobre el fet estrany i desconegut per cap altra documentació que Eimeric pogués ésser considerat inquisidor del regne de Mallorca, cfr les observacions de J. PERARNAU, *ib.*, 111-112, nota 208.

inquisitor ipse, ut ne simplices deciperentur ex libris ipsis, dignaremur in hac parte de opportuno remedio providere. Nos autem cupientes animarum iam for- 2465
san imbutarum et que imbui possent ex perverso dogmate dictorum librorum periculis celeriter obviare, dictos libros per venerabilem fratrem nostrum Petrum Episcopum Ostiensem et per quamplures etiam ultra vigenum numerum in eadem theologia magistros examinari fecimus diligenter; per quorum relationem tandem habuimus, quod ipsi dictos libros omnes cum multa diligentia legerant 2470
et examinaverant et quod ultra ducentos articulos erroneos et hereticos invenerant in eisdem; super quibus inter eosdem Episcopum et magistros et demum coram nobis habita disputatione sollempni, ipsos articulos, quos ad vitandum prolixitatis tedium et horribilitatem eorum haberi volumus presentibus pro expressis, erroneos et manifeste hereticos de dictorum Episcopi et magistrorum 2475
concordi consilio censuimus reputandos. Cum autem, sicut inquisitoris prefati continebat assertio, in predictis regnis alii libri qui asseruntur editi a iam dicto Raimundo reperiri dicantur, in quibus iam reperti et alii errores et hereses creduntur probabiliter contineri, Nos, volentes de huiusmodi aliis libris et eorum doctrina informari plenarie et super eis providere salubriter, ne fideles in 2480
errores huiusmodi damnabiliter prolabantur, fraternitati vestre de fratrum nostrorum consilio per apostolica scripta committimus et mandamus quatinus diebus dominicis et festivis in singulis ecclesiis vestris cathedralibus ac curatis nec non religiosorum quorumcumque ordinum, exemptorum et non exemptorum, etiam Cisterciensium, Cartusiensium, Cluniacensium, Premonstratensium, 2485
Grandimotensium, sanctorum Benedicti et Augustini, ac fratrum predicatorum, minorum et eremitarum eiusdem sancti Augustini, ac Carmelitarum et aliorum ordinumstrarum civitatum et diocesum, intra missarum sollempnia, existentibus populis ad divina, et in predicationibus, per vos vel alios, quam cito commode poteritis, faciatis proponi quod omnes et singule persone utriusque 2490
sexus, cuiuscumque status, ordinis vel conditionis existant earundem vestrarum civitatum et diocesum, seu commorantes in eis, habentes libros quoscumque a prefato Raimundo editos, ut prefertur, ipsos infra unius mensis spatium vobis assignare, et illi qui sciunt alias personas libros eosdem habentes eas vobis revelare aut nominare procurent; vosque libros recipi faciatis eosdem; quos 2495
cum habueritis, quam citius commode poteritis, curetis nobis fideliter destinare, ut ipsos simili examini subicere valeamus. Ceterum, quia doctrina seu potius dogmatizatio predictorum librorum examinatorum reperitur erronea, heretice et periculosa nimium animabus, et vehemens suspicio est habenda quod in aliis libris editis a dicto Raimundo similes vel alii, ut prefertur, con- 2500
tinentur errores, vobis mandamus quod omnibus et singulis eisdem personis ves-

trarum civitatum et diocesum doctrinam seu potius dogmatizationem et usum
huiusmodi librorum interdicere studeatis, donec super hiis per sedem apostoli-
cam aliud fuerit ordinatum. Contradictores per censuram ecclesiasticam appe-
2505 latione postposita compescendo, non obstantibus si aliquibus communiter vel
divisim a sede apostolica sit indultum, quod interdicti, suspendi vel excommu-
nicari, aut extra vel ultra certa loca ad iudicium vocari non possint per litte-
ras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de
indulto huiusmodi mentionem, et quibuslibet exemptionis ac aliis privilegiis et
2510 litteris apostolicis quibuscumque locis, personis vel ordinibus, sub quacumque
forma vel expressione verborum, ab eadem sede concessis et de quibus quorumque
totis tenoribus etiam de verbo ad verbum in nostris litteris mentio sit habenda,
et per que presens mandatum nostrum effectus valeat quomodolibet impediri.
Insuper volumus quod per te, frater Archiepiscopo, tenor presentium sub tuo vel
2515 officiali tui sigillo vobis, fratres suffraganei, transmittantur; quibus per
vos adhiberi volumus velut ipsis originalibus plenam fidem. Datum Avinione,
octavo kalendas februarii, pontificatus nostri anno sexto”.

I.- Audivistis litteras domini Gregorii.

L.- Audivimus plene.

2520 I.- Et quid vobis videtur de eis?

L.- Videtur quod in tenore sint bene causate, utinam sic in veritate.

I.- Et non creditis quod sunt fundate in veritate?

L.- Credimus plene quod non sunt fundate in veritate, nam «firmi-
ter credimus et simpliciter confitemur» quod doctrina Raimundi Lull
2525 est aliena ab omni heresi et errore; et credimus, ut diximus, quod
Gregorius qui condemnavit, collegium quod consensit, commissarius
qui retulit, magistri qui consilium prestiterunt omnes erraverunt;
non enim intellexerunt; et tu, qui hec fieri procurasti, magis errasti.

I.- Statis in hoc firmi?

2530 L.- Stamus firmi. Sed adhuc querimus a te: Posito sed non concesso
quod littere Gregorii fundentur in veritate, quid obstat ad proposi-
tum quod Raimundus non sit in celis beatus?

I.- Si ipse est mortuus pertinax in dictis erroribus, quomodo erit
beatus? Nonne mortuus est hereticus, et sic ignibus infernalibus con-
2535 demnatus? Nonne Arrius, Sabellius et Pelagius et alii heretici sunt in
inferis condemnati?

L.- Credimus de illis, quia sic in suis erroribus pertinaces fuerunt,
cum dicta sua correctioni Ecclesie non subposuerunt. Raimundus

2515 suffraganei AB suffraganeis

2520 Mt 26,66 2523-2524 Directorium, 3a

autem dicta sua Ecclesie subiecit et sic protestatus fuit. Tu scis quod
nos dicimus verum. 2540

I.- Scio quod in hoc dicitis verum, nam in suis libris multis tales
subiectiones sepe vidi et legi. Sed quid ex hoc habetis? Creditis quod
protestationes omnes tales semper protestantibus sunt utiles et pro-
testantes excusantes?

L.- Credimus. 2545

I.- Non credatis. Hec materia in Romana curia sepius est deducta
et interdum etiam instantia mea. Num si ego assererem Christum
non esse passum aut non ascendisse in celum et protestarer tamen
quod credo quod credit Ecclesia, num me iuvaret protestatio ista?
Non iuvaret, quia explicitè teneor credere ista. 2550

L.- Dicis nobis admiranda.

2539 autem dicta sua B dicta sua autem

2549 nec B om 2550 teneor A tenor

2539 Cfr, per exemple, els colofons de les obres de Ramon Llull següents: *De minori loco ad maiorem*, II dist., 10 (RLOL I, 275); *libris, De Deo maiore et de Deo minore*, II dist., 2 (RLOL I, 503); *Liber in quo declaratur quod fides sancta catholica est magis probabilis quam improbabilis*, V dist., in fine (RLOL, VI [CCCM, XXXIII], 373); *Liber de divina existentia et agentia*, in fine (RLOL, VIII [CCCM, XXXIV], 137); *Liber de novis fallaciis*, in fine (RLOL, XI [CCCM, XXXVII] 136); *Liber de investigatione vestigiorum productionis divinarum personarum*, in fine (ORL OL, XI [CCCM, XXXVII], 168); *Liber de experientia realitatis Artis ipsius generalis*, epistola Raimundi (RLOL, XI [CCCM, XXXVII], 221); *Investigatio generalium mixtionum secundum Artem Generalem*, in fine (RLOL, XVII [CCCM, LXXIX], 454); *Dictati Commentum*, de fine libri (RLOL, XIX [CCCCM, CXI, 406]; *Compendiosus Tractatus de articulis fidei catholicae*, in fine (RLOL, XIX [CCCM, CXI], 504); *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes*, in fine (RLOL, XX [CCCM, CXIII], 485); *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri sarraceni*, in fine (RLOL, XXII [CCCM, CXIV], 264); *Liber de centum signis Dei*, in fine (RLOL, XXII [CCCM, CXIV], 304; *Disputatio fidei et intellectus*, in fine (RLOL, XXIII [CCCM, CXV], 279).

2546-2564 Eimeric resumeix el que havia exposat en el *Directorium* I, q. III - VII; 59b-63a.

2551-2564 Segons la doctrina de Tomàs d'Aquino expressada en la *Summa Theologica* II-II^{ae}, q. 2, a. 5, Eimeric ensenya que l'home ha de creure explícitament els articles de la fe i implícitament tot el que conté l'Escriptura: *Directorium*, I, q. III; 59a. D'altra banda, atès que l'Església és jeràrquica i que els majors han d'ensenyar als menors, el clergat ha de tenir una fe explícita més gran que la dels simples fidels: I, q. III, n. 2-4; 61a; q. XII, n. 2-6. 8-11; 74a-75b.

I.- Dico vobis vera. Audite et intelligite: Laici tenentur credere explicite de Christo ea de quibus festivat Ecclesia de Eo, ut pote quod fuit conceptus in Maria virgine, natus ex Maria virgine, passus in cruce et similia, de quibus festivat tota generaliter Ecclesia. Si autem Christi corpus formatum in virgine subito vel successive et in tempore, sicut corpus aliorum, et si anima fuit corpori infusa beata vel non beata et similia subtilia non tenentur laici credere explicite illa, sed credere de illis et similibus aliis quod credit Ecclesia. Curati et predicatorum verbi Dei tenentur ampliora quam laici credere; habent enim populum informare. Prelati autem et inquisitores, qui sunt fidei iudices, tenentur ampliora quam laici et curati et communes predicatorum credere. Papa autem, qui est iudex fidei summus et unicus, ille habet cuncta fidei dubia declarare et eius sententie oportet omnes nos stare. Si igitur aliquis asserat errorem vel in libris suis ponat, quem non tenetur credere, et protestatur, adiuvat protestatio protestantium; si autem tenetur credere, non adiuvat protestantem quin errorem illum habeat revocare. Raimundus autem iste vester multas hereses ponit quas credere forsitan non tenebatur, que concernunt subtilitates mysterii sancte Trinitatis et sacramenti Eucharistie et aliorum sacramentorum, et quo ad ista satis crederem quod protestatio eum iuaret; multas et alias hereses ponit quarum contrarium credere tenebatur, ut pote quod "Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, consimiliter et Spiritus Sanctus"; "quod Christus in mortis triduo fuit homo veraciter in sepulcro"; "quod fides non est pro litteratis et habentibus intellectum elevatum, sed pro rusticis, ministerialibus et hominibus illitteratis"; "quod per fidem possumus errare, sed non per rationem; quod articulus trinitatis et omnes alii et sacramenta Ecclesie naturali ratione demonstrativa possumus scire", et similia que tenebatur scire. Quare protestationes generales quo ad ista ad nihilum valent ei.

L.- Extranea dicis nobis.

I.- Vera dico vobis, sed procedamus ultra. Dato sed non concesso quod illa generalis protestatio iuvet eum, sic quod fuit realiter ut verus christianus mortuus, penitens veraciter de suis erroribus, quod solus novit Deus, et consequenter sit beatus, quod possibile existit,

2566-2567 si autem ... protestantem B om

2576 ministerialibus A ministerialibus

2579 et similia ... scire B om

2564-2566 La qüestió aquí resumida és tractada en detall en el *Directorium* I, q. XII, n. 1-15; 74a-76b, del qual Eimeric manlleua les idees i els mots.

unde habetis quod pro beato eum habeatis et beatum inter vos palam eum et publice nominetis?

L.- Nos credimus eum fuisse hominem bone vite et sane doctrine. Cur ergo non dicimus eum beatum fore?

I.- Quod fuerit homo alias bone vite non contradico, sed quod fuerit sane doctrine contradico, immo fuit perverse, hereticalis et erronee doctrine per Ecclesiam condemnate.

L.- Et hec est sententia fori et non poli, Ecclesie militantis et non triumphantis; sententia autem fori non semper firmatur sententia poli.

I.- Etsi verum dicitis in profanis, non autem in fidei causis. Nam in fidei causis iudicat in terris Dei vicarius et confirmat in celis ipse Deus. Creditis ita esse?

L.- Non ita.

I.- Vos estis opinionis illorum hereticorum qui hereticos iudicio Ecclesie condemnatos reputant fore beatos et venerantur eos inter se, ut beatos et cum aureola depingunt in secreto eos; ita et hunc Raimundum vos veneramini ut beatum.

L.- Tu dicis verum.

I.- Peto a vobis unum: Scitis vos hunc Raimundum pro fide fuisse mortuum insultibus inpiorum?

L.- Numquam audivimus. Quare dicis?

I.- Dico ideo quia, si sic, potuissetis eum honorare ut beatum. Olim enim martyres non canonizabantur, sed ad venerandum eos ut martyres sola martyrii sufficiens causa erat. Adhuc peto a vobis: Scitis vos quod hunc Raimundum ut confessorem Ecclesia beatorum catalogo enumeraverit eum?

L.- Non audivimus in perpetuum.

I.- Ergo si Ecclesia non canonizavit eum, quare vos canonizatis illum, beatum appellando eum? In qua potestate hec facitis? Dicatis, respondete, si potestis. «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod male facitis cum beatum eum nominatis. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?

2590 quod B quia

2615 qua AB quo

2616 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 2619 Gal 3,1

2600 Són els errors que van del vint al trenta en la llista que dona Eimeric dels errors dels begards, beguins, etc.: *Directorium* II, q. XV, n. 4; 283a-284a.

{CONCLUSIÓ}

2620 Videte, ceci lulliste! Duodecim articulos deduxi contra vos; clare probavi pravos et perversos fore illos; deliberate bene si vultis ab eorum credentia resilire. Quid ad hec dicitis?

L.- Dicimus quod satis deliberavimus.

I.- Et quid de illis creditis?

2625 L.- «Firmiter credimus et simpliciter confitemur» quod predicti omnes duodecim articuli sunt veri, catholici atque sani.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?* Obsecro genu flexo quod det vobis Deus spiritum consilii sanioris.

Explicit dialogus contra lullistas per fratrem Nicolaum Eymerici

2630 inquisitorem editus, Avinione inceptus et ibidem terminatus ultima decembris anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo nono, pontificatus sanctissimi domini nostri pape Clementis septimi anno duodecimo.

2623 deliberavimus B deliberamus

2625 *Directorium*, 3a

2627 Gal 3,1

TAULA ALFABÈTICA DE MOTS

Es recullen les formes del text, no les dels aparats. Els noms i verbs s'entren com als diccionaris, posant entre parèntesi la forma d'entrada normal, si aquesta no apareix en el text. Les diverses formes declinables (cas, gènere, nombre, grau) i les de les conjugacions (modes, temps, persones), compresos els mots i verbs irregulars, sota la forma d'entrada normal, s'ordenen alfabèticament.

a	16, 36, 67, 82, 126, 132, 156, 204, 250, 251, 255, 264, 296, 304, 305, 311, 313, 314, 315, 316, 320, 324, 325, 327, 329, 335, 383, 397, 412, 425, 441, 450, 451, 456, 495, 527, 541, 600, 604, 623, 635, 648, 649, 670, 699, 702, 714, 715, 778, 802, 813, 852, 905, 928, 944, 945, 947, 970, 988, 1000, 1004, 1013, 1044, 1049, 1146, 1247, 1259, 1283, 1297, 1301, 1304, 1333, 1335, 1419, 1423, 1467, 1480, 1490, 1491, 1498, 1510, 1511, 1517, 1540, 1667, 1673, 1676, 1684, 1702, 1707, 1708, 1709, 1710, 1712, 1713, 1731, 1740, 1747, 1755, 1783, 1789, 1798, 1799, 1800, 1808, 1812, 1832, 1833, 1837, 1839, 1851, 1861, 1882, 1887, 1888, 1889, 1892, 1900, 1902, 1905, 1993, 1995, 2003, 2019, 2042, 2087, 2187, 2226, 2230, 2285, 2287, 2325, 2326, 2394, 2459, 2477, 2493, 2500, 2506, 2530, 2605, 2610	(abscedo) abscede 808 (abscondo) abscondisti 670; absconduntur 2042-2043 absque 1437 (abstraho) abstrahe 2087; abstraxisti 718, 1358 (absum) absens 1037; absit 56, 397, 1903 (absurdus) absurdum 1404 (abundo) abundatis 1490 ac 5, 6, 9, 59, 72, 836, 1297, 1692, 2134, 2483, 2486, 2487, 2508, 2509 (accedo) accedam 324; accedat 843, 866, 874; accede 822; accedente 1328; accedere 878, 895; accederent 171-172; accedite 896; accessit 167 (accensio) accensiones 2158-2159, 2186 accidens 303-304, 307 (accido) accidit 1331 (accipio) accipimus 1297; accipe 1685, 2027 (acclamo) acclamante 1263 (actio) actionis 1680 (actus) actum 1083; actus 1768, 2311 (acuties) acutie 1060 (acutus) acutissimas 1055, 1488; acutissimus 1488 ad 13, 14, 18, 90, 93, 94, 96, 133, 152, 166, 168, 171, 172, 176, 198, 209, 211, 220, 221, 223, 225, 248, 256, 286, 301, 317, 323, 324, 338, 378, 400, 401, 432, 446, 454, 491, 501, 560, 570, 591, 593, 630, 649, 674, 680, 698, 753, 756, 758, 760, 761, 763, 771, 818, 822, 828, 830, 842, 843, 870, 878, 888, 890, 910, 916,
ab	104, 140, 177, 203, 282, 313, 383, 405, 414, 442, 719, 736, 744, 808, 817, 1043, 1049, 1359, 1419, 1531, 1533, 1549, 1566, 1673, 1704, 2106, 2419, 2426, 2511, 2525, 2621	
(abeo)	abeatis 412; abiit 1492	
(abhorreo)	abhorruit 452	
abnego	343; abnega 341; abnegamus 274	
(aboleo)	aboleantur 1247	
(abrado)	abrasit 2084	

960, 1005, 1065, 1073, 1090, 1095, 1098, 1177, 1222, 1227, 1231, 1235, 1268, 1314, 1316, 1349, 1356, 1397, 1398, 1436, 1496, 1497, 1512, 1529, 1531, 1563, 1569, 1581, 1589, 1592, 1599, 1616, 1654, 1655, 1668, 1711, 1718, 1720, 1722, 1747, 1785, 1803, 1805, 1824, 1859, 1866, 1876, 1897, 1945, 1947, 1963, 1968, 1970, 1979, 1985, 2022, 2040, 2048, 2056, 2093, 2112, 2150, 2154, 2180, 2222, 2243, 2249, 2336, 2341, 2361, 2408, 2414, 2415, 2418, 2422, 2428, 2452, 2473, 2489, 2507, 2508, 2512, 2531, 2570, 2580, 2609, 2622
 (adamantinus) adamantino 420
 (addisco) addiscite 1745
 (addo) addam 564; addatis 1768; addistis 1729; addis 1692, 1706; addit 557
 (adduco) adducas 404; adducatis 842; adducerent 173; adduxi 2620
 (adepts) adipem 889
 (adhereo) adheres 1545; adheret 1545; adherete 778; adheretis 1311; adhe-sit 265
 (adhibeo) adhiberi 2516; adhibemus 2455
 adhuc 195, 291, 346, 357, 509, 547, 610, 626, 705, 735, 843, 974, 990, 1048, 1270, 1272, 1273, 1453, 1461, 1692, 1696, 1706, 1707, 1715, 1731, 1774, 1984, 2053, 2080, 2115, 2175, 2300, 2316, 2530, 2610
 (adiudico) adiudicavit 462, 1460
 (adiuro) adiuramus 468
 (adiuvo) adiuvat 2566, 2567
 (admiror) admiranda 2551
 (admoneo) admonentem 362
 (adorno) adornavit 1754
 (adoro) adorabunt 1228; adorantibus 252
 (adquiesco) adquiesce 341, 342, 358, 359; adquiescite 1096; adquieveritis 1097
 (adulor) adulari 1707
 (aduno) adunavit 286, 1873
 (advenio) adveniente 1327
 (adventus) adventu 1268
 (adversarius) adversario 1537
 (adversor) adversaris 1654, 1737-1738, 1776
 (aer) aerem 634
 (affecto) affectantes 2454
 (affero) allaturus 93
 affirmo 477, 624; affirmamus 2377; affirmare 2114; afirmarunt 1458; affirmatis 2378
 (afflo) afflatus 446, 1489
 (affor) affatis 1105
 (ager) agri 2451
 (aggravo) aggravasti 845; aggravatus 194
 (aggredior) aggredi 873; aggrediatur 866
 (agito) agitabitur 1506
 agnosco 353, 1554; agnoscimus 949, 950; agnoscis 357; agnoscitis 1071, 2274; agnoverat 225; agnoverunt 901; agnovimus 901-902; agnovit 452
 agnus 76, 847
 (ago) agamus 1628, 1635, 1636, 1761; age 822, 1111, 1293; agere 293, 570, 826, 1069; agis 379, 467, 1984; agit 1624, 1843; agitis 218, 1891, 411, 2182, 2183; agitur 1490, 1491, 1753, 1811, 1813, 1817, 1842, 2004, 2005; egi 881; egimus 603-604, 1760-1761; egit 241, 457, 459, 460
 (agricultor) agricultores 664
 (aio) ait 1568
 Alcoi 187, 1872
 alienus 627; aliena 383, 2525; alieni 1045; alienum 406
 aliquid 1396, 1397
 aliquando 682, 2244, 2245

aliquis 2565; aliqua 1924, 1925, 1926, 1936, 1937, 1950, 1953, 1954, 1991, 2006, 2013, 2190, 2230, 2409; aliquem 1151, 2029; aliqui 900, 2416; aliquibus 2505; aliquid 13, 57, 292, 790, 1903, 2147, 2188, 2200; aliquo 2235; aliquos 1175
 aliter 740
 alius 284, 524, 1047, 1932, 2003, 2004, 2044, 2061, 2063, 2370; alia 1324, 1330, 1483, 2408, 2414, 2434, 2435; aliam 57, 315, 461, 773, 1326, 1450, 1496, 1731; alias 186, 338, 554, 984, 1321, 1692, 1788, 1945, 1971, 2018, 2494, 2571, 2590; alie 1309; alii 195, 496, 731, 1511, 1966, 2072, 2073, 2320, 2477, 2478, 2500, 2535, 2578; aliis 25, 179, 427, 461, 495, 533, 930, 1198, 1209, 1687, 1701, 1999, 2002, 2031, 2041, 2160, 2462, 2479, 2500, 2509, 2559; alio 282, 545, 1011; aliorum 123, 171, 588, 2488, 2557, 2570; alios 191, 1952, 2066, 2489; aliud 748, 753, 763, 765, 1503, 1809, 1888, 2504; alium 14, 48, 517, 541, 547, 1875, 2030, 2080, 2085
 (allegatio) allegationes 1052
 allego 1544, 1548; allega 1050; allega-bis 2260; allegas 1552; allegasti 403; allegastis 849; allegavi 1559, 1563; allegetis 1516-1517
 (almus) almi 963
 (altar) altaria 1194
 (alter) alteri 2096; alterius 283, 288
 (altero) alterabitur 1194
 altus 2310; alta 66; altam 434; altiora 1434; altissimi 68; alto 867, 1555
 amabilitas 2293
 amativitas 2293
 (amativus) amativa 2313, 2296
 (ambiguus) ambiguum 13
 ambo 871
 (Ambrosius) Ambrosii 912, 926
 amen 62
 amicus 352, 2304, 2309; amica 352; amico 1538; amicum 631
 (amo) amatus 2304, 2309
 amor 2304, 2309, 2310; amoris 2285, 2304, 2304, 2305, 2310, 2311, 2313
 (amoveo) amove 1273
 (amplector) amplectentes 654
 amplius 562, 563, 803, 806, 975, 1176, 1241, 1248, 1542
 (amplus) ampliora 2560, 2562
 angelus 67; angelum 269, 270, 1302
 (ango) angis 547, 1906, 2323
 (angulus) angulo 77
 anima 366, 2557; animabus 446, 2499; animam 363; animarum 43, 429, 483, 495, 2453, 2463, 2465; ani-mas 445; anime 1195
 animus 1851; animi 1060; animo 54, 195, 939 1630, 1631; animum 474, 512, 935, 938, 1111, 1112, 1141, 1828, 2362, 2363, 2364
 (annuntiatio) annuntiatione 545
 (annus) anni 1875; annis 189; anno 2517, 2631, 2632; annos 194
 ante 543, 858, 983, 1152, 1172, 1256, 1698, 1788, 1802
 antea 443, 607, 1448
 (antecedo) antecedens 2353
 (antedico) antedictis 499; antedictum 121, 160; antedictus 738, 1032
 (antefero) antelatos 38; antelatus 1968
 (antefor) antefatus 1120
 antequam 714
 Antichristus 1226, 1231, 1251, 1254, 1598; Antichristi 131, 1201, 1207, 1208, 1223, 1256, 1258, 1269, 1317, 1322, 1348-1349, 1354, 1498, 1506, 1508, 1595; Antichristum 650, 1233
 (antiquus) antiquo 1671; antiquum 1798
 (aperio) aperi 1417
 Apocalypsis 1769
 (apostato) apostatabimus 132, 1355, 1498; apostatabunt 1510

(apostolicus) apostolica 2482, 2506; apostolicam 2449, 2503, 2504; apostolicas 2508; apostolicis 2510
 apostolus 1527, 2133, 2134; apostoli 220; apostolis 1801; apostolo 101, 210, 1395, 1441, 1442; apostolorum 1768; apostolos 1508; apostolum 2205
 (appareo) appareat 1886; apparebit 1125, 1240-1241, 2089; apparent 1901; apparentes 1508; apparenti 1885; apparuit 120, 159, 268, 279, 1125, 2161
 (apparitio) apparitionis 1201
 (appellatio) appellatione 2504-2505
 (appello) appellamus 1378; appellando 2615; appellasti 1445; appellatur 116, 261; appellatus 186; appellavit 2086
 (applico) applicatis 830
 (approbo) approbanda 20; approbat 1683; approbata 691, 693-694; approbate 696; approbatus 1704; approbavit 459, 466, 1994, 1995; approbet 55
 (aptus) apti 170
 apud 69, 701, 2038, 2244
 aquila 2304, 2310
 Aragonia 9; Aragonie 418, 2457; Aragonum 423
 arbitror 2197; arbitraris 2196
 (arbor) arbores 1191, 1194
 (archiepiscopus) archiepiscopo 2514; archiepiscopis 417; archiepiscopo 2448-2449
 arcus 73
 (ardo) arsisti 883
 (aresto) arestemus 1638, 1639
 (argentarius) argentarii 32, 103, 664
 argentum 75
 argumentum 209, 238-239, 553, 804, 1503, 1677, 1678, 1785, 1787, 1809, 1866, 1878, 2119, 2121, 2249, 2250; argumenta 1883; argumentum 279, 1836
 arguo 1411; argue 1442; argui 314; arguis 1438, 2097, 2323; arguisti 291
 (aridus) aridam 2410
 (arithmeticus) arithmetici 657
 (arma) armis 870
 (armatus) armatum 870
 Arrius 523, 1931, 2368, 2535
 (ars) arte 1234, 2296, 2313; artem 253; artis 2020, 2359
 articulus 118, 122, 124, 126, 129, 131, 134, 137, 140, 144, 146, 155, 157, 203, 533, 542, 546, 550-551, 555, 587, 603, 610, 710, 722, 813, 815, 929, 982, 984, 1026, 1028, 1029, 1151, 1177, 1179, 1180, 1183, 1199, 1214, 1270, 1280, 1284, 1354, 1497, 1501, 1505, 1604, 1610, 1623, 1824, 1825, 1854, 1859, 1861, 2029, 2106, 2110, 2111, 2114, 2239, 2330, 2243, 2246, 2253, 2347, 2349, 2393, 2577-2578; articuli 117, 520, 537, 556, 968, 1213, 1220, 1299, 1307, 1341, 1343, 1507, 1664, 1731, 1973, 2626; articulis 24, 148, 164, 554, 985, 1252, 1962, 2319, 2332; articulo 596, 600, 712, 767, 787, 802, 896-897, 961, 979, 1011, 1012, 1357, 1474-1475, 1552, 1709, 1732, 1796-1797, 1805, 2344, 2397; articulorum 565, 1015, 1329, 2423; articulos 173, 488, 490-491, 536, 591, 797, 799, 965, 1056, 1173, 1175, 1320, 1350, 1457, 1508, 1584, 1649, 1966, 1975, 2381, 2471, 2473, 2620; articulum 161, 185, 190, 191, 233, 540, 547-548, 583, 589, 594, 715, 739, 759, 902, 1028, 1151, 1177, 1179, 1183, 1241, 1270, 1280, 1284, 1497, 1501, 1505, 1623, 1824-1825, 1859, 1861, 2029, 2110, 2111, 2114, 2243, 2246, 2253
 (ascendo) ascendisse 2548; ascendunt 1244; ascensurus 93

ascribo 60
 asina 672
 (aspis) aspidum 646
 (assensus) assensu 392
 assentio 549
 (asserio) asserat 2565; asseratis 511; asserentibus 1253; assererem 2547; asserit 211, 223, 287, 2139; asseritis 287, 511, 736, 927, 1452; asseruistis 1172; asseruntur 2477
 assertio 2477; assertionem 1731-1732; assertionibus 2451
 assertive 1202
 (assigno) assignabit 1147, 1148; assignare 2494; assignatis 2275
 (assumo) assumere 2058; assumerem 2062; assumpseris 2060
 (astrologus) astrologi 659
 Athanasius 1965; Athanasii 915, 926
 atque 8, 21, 35, 165, 228, 1309, 1583, 1926, 1930, 2020, 2230, 2626
 attamen 233, 240, 699-700
 (attendo) attendendo 1970; attendite 1513
 (attestor) attestante 99, 101, 1524
 (attingo) attingi 41
 (attribuo) attribuitur 1739, 1804; attribuit 1745, 1749; attribuitur 134, 1604, 1637, 1710, 1732-1733, 1757, 1763, 1797, 1818, 1823, 1840; attributam 1741-1742
 (attributio) attributione 1733
 auctor 298
 (auctoritas) auctoritate 2092-2093; auctoritatem 1553
 audeo 621; audeant 941; audes 620, 626; audetis 509, 1394; ausi estis 695; ausu 34; ausus sis 339; ausus fuerit 434
 audio 1646, 2082; audi 1112, 1293, 1305, 2026, 2081; audiat 1077; audiemus 1714; audientes 1879; audierunt 898, 899, 900; audietis 332, 563; audire 456, 471, 619, 883, 934, 953, 1052, 1123, 1172, 1305, 1414, 1424, 1476, 1574, 1594, 1886, 2445, 2446;
 audisti 437, 936; audistis 2129; audite 217, 281, 332, 361, 387, 389, 416, 478, 481, 925, 1078, 1521, 1606, 1718, 1745, 2205, 2447, 2552; audito 346, 1579; audiunt 1882; audivi 1861, 2114, 2131, 2433; audivimus 214, 683, 990, 1113, 1226, 1230, 1251, 1256, 1266, 1316-1317, 1542, 1568, 1608, 1641, 1682, 1683, 1704, 1740, 1743, 1799, 1808, 2130, 2156, 2242, 2396, 2519, 2607, 2613
 audivisti 1424; audivistis 499-500, 682, 1028, 1523, 1566, 1607, 2131, 2154, 2157, 2241, 2395, 2518; audivit 226
 (aufero) auferre 876; auferetur 944, 945; abstulerit 906; abstulit 127, 814, 928, 930, 931, 933, 999, 1000, 1012, 1022
 (augeo) augeri 1326
 Augustinus 593, 605, 678, 2083; Augustini 123, 588, 609, 680, 682, 684, 688, 695, 701, 704, 707, 912, 926, 1321, 1330, 1545, 1547, 2486, 2487; Augustinum 1548, 1952
 aureola 2602
 (auris) aures 357, 680, 883, 953, 1417, 1574; auribus 332, 677, 678, 1967
 (aurora) aurore 1328
 aurum 75
 (ausculto) ausculta 1294, 1417
 aut 2495, 2507, 2548
 autem 42, 60, 195, 306, 309, 320, 363, 374, 401, 483, 593, 605, 639, 732, 752, 755, 785, 800, 892, 958, 1006, 1017, 1037, 1041, 1079, 1254, 1324, 1326, 1337, 1529, 1653, 1720, 1753, 1775, 1834, 1956, 1969, 1974, 2006, 2015, 2128, 2168, 2209, 2278, 2384, 2406, 2433, 2465, 2476, 2539, 2555, 2561, 2563, 2566, 2568, 2594, 2596
 ave 792, 794

(Avinio) Avinione 148, 2332, 2516, 2630
 Balaam 672
 (Barchinona) Barchinonam 453
 barchinonensis 1059, 1063; barchinonenses 1060
 (baronis) barones 661
 (bartholomista) bartholomiste 199
 Basilius 1965
 beatus 155-156, 2393-2394, 2437, 2532, 2534, 2585; beata 1724, 2557; beati 183, 369, 886; beatissimo 5; beato 2586; beatorum 10, 369, 2611; beatos 2601, 2602; beatum 2586, 2589, 2603, 2608, 2615, 2617
 begardus 185; begardi 200; begardum 837
 bellum 819, 866, 873; belli 868, 1824
 bene 215, 218, 257, 276, 400, 411, 459, 625, 629, 798, 826, 993, 1139, 1238, 1239, 1243, 1245, 1258, 1270, 1273, 1274, 1279, 1432, 1521, 1563, 1624, 1626, 1630, 1641, 1644, 1655, 1657, 1677, 1685, 1687, 1690, 1693, 1695, 1705, 1708, 1785, 1803, 1811, 1832, 1911, 1935, 1992, 1999, 2000, 2003, 2060, 2085, 2097, 2284, 2356, 2521, 2621
 (benedictio) benedictionem 2449
 (benedictus) benedicti 1533
 (Benedictus) Benedicti 2486
 (beneficium) beneficio 1422
 Bethlehem 999
 (Biblia) Biblie 1667
 (birretum) birretum 189
 bis 545, 984
 (blasphemia) blasphemias 617
 (blasphemo) blasphemare 626, 1576, 1577; blasphemasti 617-618;
 bonitas 303, 2281; bonitate 123, 588
 bonus 303, 731, 2211, 2432; bona 1925, 1937, 2195, 2352, 2353, 2405, 2434; bone 2588, 2590; bono 1630, 1631; bonorum 61; bonum 304, 828, 890, 1070, 1071, 2089; meliorem 256; melius 533, 548, 1565, 1992, 2063
 (bracchium) brachio 884
 (brevis) brevi 141, 2107
 (bucca) buccis 34, 285
 (cado) cadent 1194
 (calceus) calceos 274-275
 (calidus) calidi 1660
 (caligo) caliga 274
 (caligo) caligine 74; caliginem 1397
 (candela) candelarum 2158, 2186
 (cano) canitis 1586
 (canonicus) canonicarum 909
 (canonista) canoniste 658, 659; canonistis 665
 (canonizo) canonizabantur 2609; canonizatis 2614; canonizavit 2614
 (capio) capere 857, 2222; capite 190, 2361; capti 953, 1064, 1394, 1427, 1430, 1436, 1453; captos 1444
 (capitulum) capitula 166, 2414
 caput 819, 995
 cardinalis 21, 150, 2334-2335; cardinalis 38; cardinalibus 666
 (cardo) cardinibus 666
 (careo) caretis 1908
 (caritas) caritatis 2309-2310
 (carmelita) carmelitarum 2487
 caro 70; carne 69; carnem 84, 355
 (cartusiensis) cartusiensium 2485
 (carus) carissimo 1538
 (catalogus) catalogo 2611-2612
 cathalanus 350
 (Cathalonia) Cathaloniam 450, 2413; Cathalonie 418, 2040
 (cathedralis) cathedrales 2039; cathedralibus 419, 2483
 (catholicus) catholica 35, 1923, 1926, 1932, 1939, 1940-1941, 2006; catholicam 94, 133, 459, 1356, 1459-1460, 1581, 1584, 1589, 1597, 1958; catholice 57, 96, 314, 323, 331, 508, 1275, 2001, 2450; catholici 968-969, 969, 1590, 1596, 2626; catholicorum 1288; catholi-

cos 987, 1164, 1457, 2031-2032, 2270-2271; catholicum 1296, 1827, 2031
 (cauda) caudas 1090, 2222
 causa 110, 151, 223, 356, 508, 600, 1444, 1446, 1447, 2024, 2194, 2276, 2277, 2335, 2610; causam 1147, 1742, 2275; causis 2091, 2144, 2596, 2597
 (causo) causate 2521
 (cautus) caute 2222
 (caveo) cave 403; cavendum 1622; cave-te 511
 (cecus) cece 230, 808; ceci 349, 991, 2620; cecorum 349
 cedrus 66
 (celebritas) celebritatibus 2229
 celeriter 484, 2467
 (celo) celando 1493; celantur 2042
 celum 1754, 2548; celi 80; celis 155, 362, 1102, 1126, 2393, 2532, 2597; celo 226; celorum 370; celos 82
 (cemeteryum) cemeterio 182
 (censeo) censuimus 492-493, 2476; censuit 2017
 (censura) censuram 27, 2078, 2504
 centum 2036, 2049
 (cerdo) cerdones 31, 663, 1051, 1431
 (cerimonia) ceremonias 262, 2157-2158; ceremoniis 2019-2020, 2152
 cerno 782, 2365; cernere 512, 939, 1112, 2363; cernetis 388;
 cernitis 337
 certamen 822, 890, 891
 (certo) certavi 891
 (certus) certa 2190, 2507; certas 262; certe 839, 946, 962, 1137; certi 1101; certis 2019, 2144; certo 722, 755, 801, 1487, 2398
 (cesaraugustanus) cesaraugustano 416-417
 (cesso) cessabunt 1095
 (ceterus) ceteri 478; ceteris 169; cetero 1180, 1955; ceteros 827; ceterum 493, 2497
 christianus 2584; christiani 947, 1318; christianis 1252; christianos 1231, 1351
 Christus 234, 236, 237, 268, 269, 271, 272, 329, 375, 542, 856, 983, 1124, 1253, 1400, 1418, 1532, 1566, 1568, 1569, 2160, 2163, 2165, 2167, 2574; Christi 15, 28, 119, 158, 176, 212, 283, 336, 390, 390-391, 391, 392, 393, 402, 405, 408, 409, 481, 575, 605, 613, 616, 621, 653, 667, 670, 744, 746, 772, 774, 832, 863, 948, 1234, 1236, 1268, 1318, 1320, 1384, 1399, 1433, 1495, 1499, 1507, 1511, 1549, 1563, 1572, 1574, 1848, 2100, 2124, 2555; Christo 5, 36, 79, 180, 228, 250, 251, 255, 268, 311, 313, 325, 327, 329, 335, 383, 441, 604, 623, 699, 702, 830, 865, 970, 988, 1004, 1262, 1263, 1395, 1423, 1467, 1473, 1832, 1837, 1839, 2553;
 Christum 393, 398, 469, 582, 649, 1232, 1232-1233, 1387, 1387-1388, 1389, 1390, 1393, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561, 1929, 2164, 2418, 2428, 2547
 Chrysostomus 1965
 Cicero 352
 (circum) circum 2410
 (cirurgicus) chirurgici 658
 (cisterciensis) cisterciensium 2485
 citaredus 869
 (cito) citasti 844, citatus 193, citavi 770
 (citus) citius 1850, 2496; cito 412, 748, 752, 754, 2225, 2490
 (civis) cive 425, 2460
 (civitas) civitate 196, 772, 1496, 1874; civitatum 497, 2488, 2492, 2502
 (clamito) clamitar 1484
 (clamo) clamabant 1928; clamans 180; clamantem 362
 (clareo) clarent 71; claruit 606
 clarus 728; claram 1016, 1588, 2422; clare 272, 615, 1312, 1341, 1416, 1418, 1531, 1916, 1967, 1975,

2153, 2291, 2297, 2424, 2620;
clari 2320; clarius 386; clarum
1154
(claudio) claudē 357-358
Clemens 747; Clementi 6; Clementis
2632
clementia 1755, 1843; clementiam
1746, 1751, 1814-1815, 1816
(cluniacensis) cluniacensium 2485
(codex) codices 684, 1191, 1195, 1222,
1259; codicibus 948
(cogitatio) cogitationes 1244
(cogito) cogitare 2188; cogitatis 859;
cogitastis 1415; cogitaveram 1332
cognosco 1216; cognosces 1218; cog-
nosceretur 1303; cognoscimus 2272;
cognoscis 1218; cognoscitis 2269
(cogo) cogerentur 176; coget 2068;
cogetur 554; cogimur 1894, 2444;
cogor 1619, 2434
collegium 150, 2334, 2351, 2358,
2375, 2378, 2382, 2390, 2526;
collegii 392; collegio 38
(colligare) colligatas 1091, 2222
(colligo) collegit 740; colligendo 48;
colligens 88
(collis) colles 83
(color) colore 2406
(comburo) comburantur 1223; comburi
2045
(comedo) comede 358
commendo 1990; commendandi 323-
324; commendate 826
commissarius 151, 2335, 2350-2351,
2526
(committo) committimus 2482
(commodus) commode 2490, 2496
(commoro) commorantes 2492
(commoveo) commovit 450
(communio) communione 1044
communis 1485, 2408; commune
1860, 2113, 2244; communem
1956, 1957; communes 662, 2562;
communia 1719, 1752
communiter 186, 200, 260-261, 1955,
2036, 2505
(compagino) compaginavi 46
comparatio 220, 1397
(compareo) compareat 778-799; compa-
rentem 845; comparere 193, 770
(comparo) comparamus 1396; compara-
re 229, 941, 1394, 1555, 2020;
comparatis 705; comparavimus
232-233; compares 230
(compatior) compatiens 446
comperio 1289; comperi 720, 817,
1032, 1359-1360, 1914, 1917,
1923; comperimus 689; comperistis
500, 688, 690; comperit 454
(comperco) compersos 387
(compesco) compescendo 2505
(compilatio) compilationem 1062
(compilo) compilatas 1057
(compono) componitis 631; composita
2289; composuit 162
(comprobo) comprobabunt 1584; com-
probastis 973-974
(concedo) concedimus 2098; conceditis
927; concessis 2511
concessistis 922; concessio 726, 1579,
1950, 2069, 2098, 2530, 2582
(concerno) concernit 1815; concernunt
1749, 1750, 1751, 1813- 1814,
2569
(concupio) concupiscitis 1096; conceptam
1295; conceptum 1304, 1414; con-
ceptus 2554; concipere 905
(concludo) concludam 564; concludis
1883; concludisti 292; conclusi
294, 332, 921, 1884; conclusos 337
(conclusio) conclusionem 474-475, 480,
922, 924, 925, 1219
conclusiones 1158, 1192, 1343
concordia 2282
(concordo) concordabis 1652
(concors) concordi 492, 2476
(concremo) concremantur 1102
(concutio) concuteris 371
(condemnatio) condemnatione 2375,
2386; condemnationem 152, 2336
condemno 1990; condemnabit 1135,
1136; condemnandi 1109-1110,
1114, 1973; condemnandus 1121,
1121-1122; condemnare 2428; con-

demnas 1988, 1988-1989; condem-
nat 1080, 1090, 1093; condemnate
2592; condemnati 967, 1109, 1114,
2536; condemnatos 530, 2601; con-
demnatum 527, 1074-1075, 1135-
1136; condemnatus 1049, 1120,
1121, 2371, 2534-2535; condem-
navi 1048; condemnavit 26, 148-
149, 461, 466, 1046, 1048, 1451,
2072, 2332-2333, 2370, 2526
(conditio) conditionis 2491
(condo) condidit 164, 249, 250, 1961,
2083, 2084; conditus 832
(conduco) conductum 864
(confabulo) confabulabor 1064-1065
(confero) conferemus 806-807; conferre
205, 931, confertis 860; contulerat
181; contulerit 235; contulimus
2245; contulit 121, 128, 160, 279-
280, 814, 930-931, 931, 932, 933,
1013, 1015, 1022, 1401, 1756,
2161
confessio 401
(confessor) confessorem 2611
confestim 470, 2454
(conficio) confecti 644
confido 60, 295; confidatis 760; confi-
dens 54; confidimus 1543; confidi-
mus 1727, 1738; confiditis 1728
(configo) configam 296; confixi 922;
confixos 337
(confinco) confingunt 107; confinxit
246
confirmo 343; confirmare 344; confir-
mas 346; confirmat 2597; confirma-
tur 550; confirmavit 466
(confiteor) confitemur 302, 399, 1826,
2524, 2625,
(conflo) conflavi 46
(conformo) conformatur 66
(confugio) confugerunt 199; confugit
771
(confundo) confundamini 278; confun-
detis 277; confundisti 883; confun-
ditis 1168
(congrego) congregabit 2037; congrega-
bunt 2092; congregarat 188
(congruus) congrua 579; congruis 51
(coniungo) coniungens 76; coniunxit
2085
(conor) conabitur 1228-1229
(conquero) conqueremini 2025
(conscendo) conscendit 262, 266-267;
conscenditis 2141
(consentio) consensit 150, 2334, 2526;
consentimus 1822; consentire 1442;
consentiret 846, 878; consentitis
1821
consequenter 441-442, 2585
consequentia 2352
(consequor) consecutam 1972; conse-
quens 1043; consequeris 468
(conservatio) conservationi 2450
(conservo) conservabit 1230
(considero) considera 223; consideramus
2111; considerans 42; consideras
834; considerate 1518-1519; consi-
deratis 2110; considerato 535; con-
sideremus 548
consilium 152, 772, 832, 1495, 2336,
2527; consilii 67, 2628; consilio 23,
25, 28, 263, 492, 528, 778, 966,
1451, 1459, 2476, 248
(consimilis) consimile 210, 1551; consi-
miles 2073
consimiliter 218, 534-535, 702, 2573
(consistorium) consistorio 23, 148,
1450, 2332
consors 368-369
(conspectus) conspectibus 781; conspec-
tu 374
(conspergo) conspersos 453
(conspicio) conspexi 754; conspexit
445; conspiciamus 1788-1789
(constantia) constantiam 935; constan-
tie 577
(consto) constat 2432
(consuesco) consuevit 725
(consuetudo) consuetudinem 1983
(consulo) consulimus 2028
(consummatio) consummatione 1190,
1206, 1267; consummationem
1349; consummationis 1200-1201

(consummo) consummabuntur 1261, 1268; consummate 1262; consummatum 1263; consummentur 1190
 (contemno) contemne 473; contemnitis 1004; contemnitur 1518; contempsit 355-356
 (contemplatio) Contemplationum 590, 2320
 (contendo) contendere 1615; contendimus 1007, 1084; contenditis 713
 (contero) conteram 296
 (contineo) contentam 25, 147, 461, 1449, 2322, 2331; contenti 517; contineantur 496; contineat 1926, 2099; continebantur 426, 2461; continebat 2477; continentur 1667, 1701, 1954, 2010, 2045-2046, 2500-2501; contineri 2479
 (contingo) contigerit 56
 contra 1, 47, 48, 64, 116, 173, 292, 319, 320, 326, 348, 352, 403, 818, 819, 849 1130, 1318, 1552, 1571, 1623, 1878, 1883, 1918, 1919, 1955, 1956, 1957, 1958, 1962, 1967, 1984, 2260, 2620, 2629
 contradico 2590, 2591; contradicimus 410
 (contradictor) contradictores 2504
 (contraeo) contraire 34, 175, 592-593, 1542
 contrarietas 2282-2283
 (contrarius) contrarii 509; contrarium 57, 1866, 1913, 2572
 (contristor) contristari 478
 contumaciter 193
 (contumelia) contumelie 510
 (convenio) conveniamus 1897; conveniunt 201
 (conventus) conventus 3
 (convertio) convertam 296; convertamini 278; convertas 818; convertatis 760; convertatur 863; converte 753; convertent 1227, 1599; convertere 758, 763, 2422, 2428; converterent 174, 2418; converterunt 97; converti 176, 1850; convertimini 648, 649; convertit 757
 (copia) copiam 2037
 (copio) copiat 2074, 2076
 cor 892; corde 276, 387, 400, 419, 752, 1096, 2225; cordibus 859, 1244, 1339, 1747; cordis 44, 108, 446
 coram 23, 180, 490, 779, 780, 846, 850, 2473
 (corda) cordam 762
 corona 365; coronam 890
 (corono) coronantur 1103
 (corporor) corporari 68
 corpus 355, 363, 2556, 2557; corpore 376; corpori 2557; corporum 2185
 (correctio) correctioni 2538
 correctorium 2088
 (corrigo) corrigantur 2052; corrigit 55; corrige 1686
 (creatio) creatione 1844; creationis 1679
 (creator) creatori 61
 (creatura) creature 94
 (creber) crebra 9
 credentia 2622
 credo 794, 1646, 1649, 1688, 1696, 1898, 1900, 2121, 2190, 2200, 2225, 2226, 2227, 2289, 2549; credam 1898; credamus 293, 2444; credant 109, 111; credas 2198; credat 1134; credatis 217, 2546; credemus 1645, 1672, 1713, 1737; credendum 209, 698, 1674, 1675, 1778, 1785; credens 1132; credentes 1078, 1130; credere 65, 114, 208, 471, 531, 554, 586, 665, 709, 812, 904, 1025, 1353, 1544, 1603, 1650, 1747, 1760, 1820, 1853, 1947, 2105, 2223, 2238, 2329, 2392, 2424-2425, 2550, 2552, 2558, 2560, 2562, 2565-2566, 2567, 2568, 2572, 2619, 2627; crediderem 2571; crederemus 1537; credetis 1646, 1651, 1733, 2096; credi 2001; crediderunt 1934, 2205; credidi 754; credimus 210, 213, 255, 271, 273, 275, 302, 311, 318, 398, 409, 410, 561, 569, 585, 613, 708, 737, 740, 811, 861, 902, 903, 970,

1019, 1024, 1088, 1092, 1106, 1160, 1183, 1184, 1193, 1205-1206, 1211, 1352, 1467, 1472, 1501-1502, 1538, 1542, 1561, 1568, 1577, 1602, 1641, 1654, 1655, 1658, 1662, 1670, 1703, 1727, 1739, 1742, 1759, 1771, 1774-1775, 1775, 1780, 1784, 1798, 1800, 1802, 1806, 1808, 1819, 1826, 1852, 1863, 1871, 1944, 2100, 2104, 2118, 2151, 2174, 2207, 2237, 2248, 2261, 2328, 2391, 2523, 2524, 2525, 2537, 2545, 2588, 2618, 2625; credis 1648, 1697, 1899, 2288, 2314; credit 752, 1079, 1081, 1083, 1124, 1148, 1472, 1473, 1578, 2225, 2549, 2559; credite 519, 648, 674-675, 862, 1020, 1096, 1346, 1544, 1560; creditis 91, 218, 297, 300, 300-301, 301, 317, 408, 411, 472, 537, 575, 584, 612, 616, 707, 735, 810, 997, 1018, 1022, 1087, 1089, 1105, 1174, 1178, 1339, 1351, 1469, 1477, 1534, 1540, 1541, 1559, 1600-1601, 1668, 1671, 1673, 1677, 1699, 1701-1702, 1715, 1716, 1726, 1757-1758, 1769, 1777, 1779, 1781, 1783, 1804, 1807, 1818, 1849, 1862, 1864, 1898, 2074, 2095, 2103, 2117, 2122, 2206, 2208, 2236, 2247, 2327, 2390, 2522, 2542, 2598, 2617, 2624; creditur 400, 793, 2003; creditus 204; credunt 106; creduntur 2479
 (cremo) cremabuntur 1195
 (creo) creare 1719, 1750; creavit 1723, 1754
 (crepo) crepantibus 34, 286
 (cresco) crescere 1325
 (cribo) cribavit 955
 crucifixus 120-121, 160, 268
 (cruento) cruentant 1041
 (crux) cruce 1262, 2554
 culpa 877; culpam 232
 (cultor) cultores 1367
 cum 37, 40, 112, 237, 244, 263, 391, 487, 564, 655, 656, 724, 960, 964, 969, 993, 1095, 1252, 1431, 1529, 1589, 1615, 1915, 2270, 2326, 2452, 2470, 2476, 2496, 2538, 2602, 2617
 cuncta 2563; cunctis 28, 89, 149, 204, 418, 2333; cunctos 1351
 (cuneus) cuneo 762
 cupio 1795, 1947; cupiens 44, 205; cupientes 483, 2465; cupimus 456; cupis 856, 2027; cupitis 1104-1105
 cur 213, 229, 251, 371, 467, 514, 599, 612, 633, 834, 868, 879, 1046, 1062, 1225, 1239, 1244, 1250, 1285, 1374, 1379, 1430, 1479, 1492, 1540, 1552, 1872, 1881, 2034, 2343, 2435, 2589
 curia 2546; curiam 168, 447, 454, 2040, 2056, 2415
 curiosus 1440
 (curo) curamus 2385; curati 2559, 2562; curatis 1006, 2483; curavit 447; cures 561, 569, 1513, 1717, 2142, 2160, 2187; curetis 2496;
 (curro) currit 729; corruerunt 871
 (cursus) cursu 81
 (custodia) custodiam 342, 1555
 damnabiliter 2481
 (damno) damnas 1951
 Dan 1226
 dator 329, 1337, 1903
 David 869
 de 18, 21, 25, 26, 27, 45, 67, 68, 98, 106, 107, 125, 149, 162, 163, 164, 178, 179, 183, 192, 197, 201, 212, 213, 214, 217, 219, 223, 226, 241, 243, 245, 259, 261, 317, 361, 379, 407, 427, 430, 436, 438, 444, 448, 458, 462, 492, 528, 530, 533, 554, 567, 580, 596, 600, 603, 607, 688, 690, 711, 712, 729, 735, 766, 770, 787, 789, 795, 801, 802, 824, 829, 844, 896 1006, 1035, 1058, 1059, 1062, 1083, 1097, 1114, 1115, 1116, 1119, 1126, 1180, 1197,

1198, 1200, 1201, 1206, 1207, deciperentur 429, 2464; decipi 727;
 1257, 1262, 1267, 1320, 1357, decipiat 270; decipitis 1891
 1361, 1362, 1411, 1438, 1450, (decisio) decisionem 480; decisiones
 1451, 1469, 1474, 1476, 1486, 2371; decisioni 508
 1487, 1490, 1492, 1496, 1501, (declaratio) declaratione 2442
 1512, 1543, 1546, 1551, 1569, (declaro) declarabit 1145, 1150, 1155;
 1570, 1593, 1624, 1625, 1628, declarare 2564; declarat 1151,
 1629, 1635, 1652, 1653, 1657, 1153; declaravit 1159, 1991, 2440;
 1658, 1661, 1671, 1672, 1682, declaretis 1189
 1685, 1694, 1695, 1698, 1701, (declino) declinare 827
 1703, 1713, 1715, 1717, 1727, (decretalis) decretales 1057
 1728, 1733, 1738, 1753, 1756, (Decretum) Decretis 692
 1760, 1761, 1774, 1775, 1777, dedecus 2047
 1796, 1811, 1813, 1816, 1820, (deduco) deducantur 2040; deducatis
 1821, 1843, 1844, 1845, 1875, 1176; deducimus 1984; deducis
 1899, 1955, 1960, 1961, 1978, 1945; deducta 2546; deducti 2041;
 1979, 1996, 2004, 2009, 2031, deductum 1943; deduxi 2056;
 2041, 2048, 2049, 2073, 2086, deduxit 2258
 2126, 2127, 2129, 2134, 2137, defectus 1747
 2160, 2170, 2296, 2313, 2319, defendo 353; defendendo 1492; defen-
 2333, 2372, 2382, 2384, 2397, dent 1597; defendere 1167, 2252;
 2398, 2403, 2405, 2409, 2413, defendimus 1170, 1171; defendis
 2423, 2427, 2432, 2433, 2436, 1983; defenditis 1167, 1174, 1284,
 2442, 2461, 2475, 2479, 2481, 1311-1312; defendunt 107
 2508, 2511, 2512, 2520, 2537, (defensio) defensione 368
 2553, 2555, 2558, 2584, 2624, (defensor) defensores 48
 (debacchor) debacchare 380, 381, (defero) detulerat 190; detulisti 962
 (debeo) debeamus 531, 570; debemus, (defetiscor) defessi 1068; defessus 1066,
 256; debet 850; debetis 581, 706, 1068
 1847, 2021, 2427; debite 30; (deficio) defecit 1526, 1572, 1573,
 debuit 459, 1574; deficiet 1329; deficere 1523;
 (debilis) debile 804, deficiat 1524, 1567, 1579; deficient
 decem 2052, 2281, 2292, 1590, 1591; deficiente 1582; defi-
 (december) decembris 2631, ciet 1329, 1595; deficiunt 954
 deceptio 109, (defungor) defunctus 182
 (deceptor) deceptores 1890, (degener) degenerem 500
 (decerno) decreverit 56; decrevi 770, deinceps 521, 1326, 1575
 (decido) decidendum 14; decidere 2381; deinde 167, 2415
 deciderunt 2382; decideret 1145; (deleo) deleatur 420
 decedit 457, 463, 1143, 2258; deci- (delibero) deliberasti 748, 752; delibe-
 ditur 692; decisa 580 decimus 144, rate 1480, 2621; deliberavimus
 2239, 2347; decimo 2345, 2623
 (decipio) deceperis 465; deceperunt, (delinquo) deliquit 455
 968, 1456, 1933; decepit 1455; (deliro) deliramus 1556; delirare 1554
 decepti 153, 1251, 2338; deceptum, (demando) demandate 30
 39, 1944; deceptus 1454, 1459; dementia 108, 956; mentiam 972
 (demereo) demerui 885

(demeritum) demerita 214, 222, (detestor) detestando 113
 (demon) demone 2019, 2230; demones, (detraho) detrahare 434; detraxistis 630
 1928; demonis 2228, detrimentum 44
 demonium 619, 622, 625, 628, 629; Deus 70, 75, 79, 87, 126, 238, 297,
 demoniorum 1008, 298, 299, 302, 309, 533, 785, 813,
 (demonstratio) demonstrationem 2423, 862, 892, 895, 905, 928, 933, 980,
 (demonstrativus) demonstrativa 1329, 981, 999, 1012, 1022, 1065, 1241,
 2579; demonstrativam 1016; 1336, 1722, 1724, 1725, 1753,
 demonstrativas 1308, 1319, 2417- 2309, 2572, 2585, 2598, 2628; Dei
 2418; demonstrative 1308; demons- 6, 12, 52, 80, 82, 85, 92, 135, 226,
 trativis 1584; demonstrativum 552, 283, 289, 368, 394, 469, 543, 544,
 (demonstro) demonstra 275; demons- 689, 691, 822, 869, 944, 1003,
 tramus 960; demonstrare 165, 799- 1055, 1118, 1320, 1336, 1345,
 800, 975, 1350; demonstrari 1342; 1400, 1605, 1681, 1720, 1722,
 demonstrastis 972, 992, 1763, 1797, 1804, 1811, 1814,
 demum 490, 2415, 2472, 1815, 1816, 1843, 2407, 2448,
 deorsum 2361, 2560, 2597; Deo 135, 136, 295,
 (dependeo) dependent 2345, 304, 305, 315, 316, 1006, 1335,
 (depingo) depingunt 2602, 1419, 1605, 1637, 1673, 1676,
 (depono) depone 473; deponentes 860, 1684, 1702, 1708, 1710, 1733,
 (deporto) deportavit 228, 1739, 1741, 1745, 1746, 1750,
 (depravo) depravandum 1235; deprav- 1757, 1783, 1789, 1800, 1887,
 ans 1234, 2215; Deum 69, 70, 87, 340, 397,
 depromo 477, 468, 648, 701, 794, 2309
 (deputo) deputarentur 170, 2416, (devenio) deveniunt 101; devenisse
 (descendo) descende 275; descendere 339
 601; descendet 1126; descendimus, (devotus) devota 9, 1435, 2403; devoto
 947; descendit 83, 263, 263-264, 54
 (desiderium) desiderii 2454, (dexter) dexteram 93
 (designo) designabant 77; designabat, diabolus 252, 269, 271, 272, 280, 297-
 73, 298, 298, 299, 306, 1302, 1337,
 (desino) desinis 1286, 1794; desinit, 2163, 2165, 2168, 2212; diaboli
 1328, 284, 289, 336, 616, 618, 1336,
 (desisto) desistis 1909, 2265; desistit, 1848; diabolus 251, 255, 264, 313,
 1364, 316, 335, 623 1336, 1837, 2219;
 (destino) destinans 28; destinare 2496- diabolium 583, 2164
 2497; destinatam 417; destinavit 95, (dialecticus) dialecticum 835
 (destruo) destruamus 2453; destruantur, dialogus 116, 2629; dialogi 49; dialogo
 1221, 1222, 1246; destructis 1209; 117; dialogum 1, 64
 destruendi 1212; destruentur 129, dico 91, 345, 472, 477, 621, 656,
 1026, 1208-1209, 1259, 1261; des- 1144, 1243, 1279, 1541, 1631,
 truere 2372; destruet 1236, 1633, 1690, 1695, 1696, 1707,
 (desum) defuerunt 215; defuit 224, 1792, 1847, 1919, 1936, 1938,
 (determinatio) determinatione 415, 1942, 1986, 2090, 2165, 2258,
 520-521; determinationem 416, 2316, 2355, 2552, 2582, 2608; dic
 475; determinationi 105, 111, 474, 561, 1119, 1365, 1644, 1662,
 (determino) determinamus 2385, 1960, 2308; dicam 1728; dicamus

1618, 1821; dicantur 2478; dicar 1287; dicas 269, 571, 577, 1029, 2196; dicatis 693, 838, 1284, 1332, 1413, 1505, 1884, 1911, 2068, 2139, 2180, 2274, 2357, 2375, 2411, 2615; dicendi 503; dicendo 2369; dicere 113, 741, 761, 837, 1185, 1205, 1365, 1404, 1406, 1429, 1481, 1483, 1556, 1619, 1743, 1986, 2146, 2254, 2368, 2370; dicerem 1620; diceret 1502, 1969; diceretis 257, 1687; diceris 1285, 2027; dicetis 1408, 1413, 1696; dici 540, 1038, 1426; dicimus 215-216, 271, 311, 318, 319, 358, 561, 600, 625, 629, 699, 703, 780, 917, 919, 930, 935, 950, 1106, 1198, 1203, 1239, 1454, 1466, 1471, 1497, 1514-1515, 1662, 1685, 1712, 1730, 1773, 1774, 1860, 2113, 2115-2116, 2137-2138, 2164, 2188, 2244, 2342, 2367, 2540, 2589, 2623; dicis 266, 379, 414, 467, 530, 627, 909, 913, 916, 1046, 1074, 1146, 1155, 1170, 1239, 1272, 1383, 1429, 1501, 1520, 1630, 1634, 1674, 1717, 1730, 1782, 1791, 1846, 1852, 1865, 1909, 1918, 1935, 1940, 1961, 1963, 1985, 2009, 2115, 2216, 2257, 2272, 2354, 2420, 2442, 2551, 2581, 2604, 2607; dicit 212, 213, 244, 288, 309, 554, 590, 1495, 1527, 1831; dicite 208, 315, 326, 596, 766, 795, 815, 932, 1303, 1402, 1408, 1415, 1866, 2185; dicitis 276, 288, 294, 301, 400, 407, 501, 532, 536, 546, 555, 560, 568, 596, 687, 698, 712, 732, 780, 787, 789, 893, 997, 1070, 1087, 1094, 1105, 1150, 1158, 1175, 1197, 1202, 1258, 1270, 1275, 1287, 1379, 1389, 1453, 1470, 1471, 1490, 1519, 1563-1564, 1592, 1646, 1650, 1661, 1687, 1691, 1695, 1705, 1708, 1711, 1733, 1741, 1772, 1785, 1790, 1792, 1796, 1803, 1824, 1845, 1859, 2026, 2112, 2134, 2143, 2150, 2163, 2190, 2231, 2243, 2246, 2251, 2341, 2359, 2368, 2387, 2405, 2541, 2596, 2622; dicitur 187, 261, 1012, 1441, 1513, 1518, 1640, 1664, 1709, 1766, 1796, 2036, 2399; dicta 1586, 2085, 2538, 2539; dictam 2337; dicti 35, 105, 482, 1973; dictis 739, 1253, 1971, 2005, 2533; dicto 76, 196, 267, 386, 496, 1480, 2478, 2500; dictorum 484, 492, 2466, 2475; dictos 48, 484, 487, 982, 984, 2470, 2767; dictum 37, 47, 190, 273, 305, 311, 312, 319, 326, 830, 988, 1157, 1206, 1480, 1482, 1599, 1623, 1808, 1829, 1830, 1860, 1945, 2094, 2113, 2244; dictus 187, 241, 1481, 1833, 2349; dicunt 730, 731, 748, 757; dixerat 607; dixerimus 1692, 1693; dixeris 1778; dixerit 90, 1532, 1567; dixerunt 965, 1953; dixi 343, 388, 471, 1182, 1244, 1345, 1922, 2090, 2091, 2170, 2178, 2440; diximus 752, 763, 806, 893, 967, 971, 993, 1160, 1198, 1219, 1273, 1306, 1399, 1429-1430, 1454, 1466, 1546, 1551, 1644, 1662, 1700, 1703, 1713, 1730, 1773, 1821, 2115, 2187, 2260, 2525; dixisse 1561-1562, 1759, 1819; dixisti 389, 570, 571, 618, 748, 798, 868, 872, 1113, 1180, 1183, 1344, 1435, 1802, 1920, 2435; dixistis 334, 1238, 1244, 1245, 1315, 1333, 1412, 1563, 1624, 1696, 1698, 1964, 2200, 2262; dixit 246, 652, 740, 788, 789, 943, 1124, 1833, 2004, 2171
dies 262, 502; die 366, 1532; diebus 100, 2130, 2132, 2140, 2149, 2483; diem 823, 1094, 1398, differentia 2282

difficilis 2053, 2054; difficlem 844, 2033, 2034, 2035, 2090, 2053
difficiliter 549
(difinio) difiniet 1145; difinit 1142, 1152, 1153; difinitum 1942
(diger) digesto 23
digitum 231, 431
(dignitas) dignitate 1323
(digno) dignemur 430, 2464
dignus 237, 781
(diligens) diligentius 717
diligenter 487, 1417-1418, 1915, 1993, 2028, 2469
diligentia 488, 964, 1916, 2470
(diligio) dilectus 421, 2456; diligamus 1117; diligenti 22;
diligentibus 2042; diligere 1118; diligit 1227; diligimus 776, 785, 786; diligit 2309
(diluvium) diluvii 1679
dimidium 89
(dimitto) dimittamus 579, 874; dimittas 635; dimitte 753, 763, 765, 818, 2146, 2184, 2232; dimittis 267; dimittite 650, 675
(diocesis) diocesum 497, 2488, 2492, 2502
(dirumpo) dirupit 82
(discepto) disceptabunt 1252; disceptaremus 961
(discerno) discernantur 50; discernere 2362; discernit 1151; discipulus 622, 1375, 1380, 1471, 1656, 1834, 2133; discipuli 514-515, 516, 521-522, 1880; discipulis 516; discipulo 1375, 1472; discipulos 88, 188, 286, 1873; discipulum 221, 1379, 1381-1382, 1384
(disco) didicisti 1437; discerat 225; discite 826
(discretus) discretos 1163
(discurro) discurrendi 2057; discurri 1915
(discutio) discutientur 1317
(disperdo) dispersi 2071, 2076-2077; dispersorum 2037-2038
(disputatio) disputatione 490, 2473; disputationis 866
(disputo) disputamus 2251-2252
(dissero) disserite 1402
(dissipo) dissipabit 1230
(dissolvo) dissolventur 1259-1260
(distinguo) distinctum 541; distingue 1652
(diversus) diversas 2076; diversis 163, 285; diversorum 424, 2459
(divido) dividatur 820; divisos 973; divisus 745
(divinus) divina 951, 957, 975, 1531, 1721, 1749, 2489; divinam 78; divinis 1748; divino 41
divisim 2506
(divulgo) divulgata 17
do 542; da 541; dabant 428, 2462; dabit 1094, 2095; dabitur 944, 946; damus 987; daretur 1902; dari 1300; dat 1299; data 583, 2019; dati 33; datis 2051; dato 2582; datum 1304, 2516; datus 982, 985; dedit 1173; det 2628
(doceo) docebant 197; docerent 172; doceri 2230; doces 651; docet 1485, 2407; doctum 870; docuerat 189; docuisti 962; docuit 253, 903, 1033, 2162
doctor 298, 689; doctorem 1989; doctores 93, 1952; doctore 697; doctorebus 944-945, 946, 1960, 1961; doctorem 11, 1547, 1571, 1965, 1971
doctrina 35, 40, 122, 129, 134, 135, 137, 140, 281, 333, 381, 382, 441, 493, 507, 519-520, 580-581, 582, 587, 588, 604, 605, 606, 608, 614, 618, 690, 692-693, 700, 703, 706, 733, 735, 907, 913, 915, 925, 969, 988, 1027, 1041, 1184, 1209, 1323, 1324, 1329, 1330, 1399, 1419-1420, 1423, 1443, 1483-1484, 1502, 1507, 1543, 1604, 1605, 1624, 1625, 1637, 1653, 1657, 1658, 1673, 1698-1699, 1709, 1715-1716, 1724, 1732, 1739, 1756, 1763, 1796, 1817,

1823, 1839, 1842, 1848, 1854, 1901, 1924, 1936, 1938, 1972, 1977, 1978, 2018, 2076, 2098, 2106, 2239, 2300, 2317, 2319, 2324, 2436, 2480, 2497, 2524; doctrinam 24, 26, 123, 132, 144, 147, 153, 180, 234, 334, 434, 458, 460, 498, 510, 608, 653, 700, 703, 707, 1004, 1306, 1350, 1355, 1400, 1418, 1421, 1448-1449, 1456, 1459, 1466-1467, 1547, 1549, 1580, 1654, 1655, 1741, 1831, 1837, 1873, 1911, 2181, 2275-2276, 2322, 2331, 2337, 2438, 2502; doctrinarum 1009, 1191-1192; doctrinas 1321, 1349; doctrine 104, 129, 428, 695, 695-696, 696, 1026, 1208, 1221, 1246, 1261, 1310, 1367, 1544, 1545, 1545-1546, 1880, 1904, 2277, 2296, 2376, 2462, 2588, 2591, 2592; doctrinis 171, 1197, 1812, 2417
documentum 647
dogma 118, 121, 157, 160, 188, 196, 279, 282, 285, 527, 615, 616, 623, 695, 696, 1370, 1876, 2136, 2150, 2210, 2226, 2234, 2357; dogmata 274, 2348; dogmate 333, 339, 386-387, 484, 573, 1040, 1488, 1775, 2466; dogmatibus 649; dogmatis 201
dogmatizatio 493, 2498; dogmatizationem 498, 2502
(dogmatizo) dogmatizando 190; dogmatizasset 723; dogmatizavit 1035-1036
(dolor) dolore 44
(domicellus) domicelli 2305, 2310-2311
domina 2304, 2310
(dominicus) dominici 2451; dominicus 2483
dominium 1553
dominus 85-86, 121, 146, 160, 181, 280, 747, 891, 943, 1302, 1448, 2330, 2334; domini 14, 87, 374, 388, 389, 390, 392, 480, 481, 482, 499, 521, 1575, 2077, 2518, 2631, 2632; domino 5, 6, 36, 79, 169, 179, 180, 383, 407, 443, 448, 454, 528, 575, 667, 865, 966, 970, 1297, 1301, 1304, 1333, 1423, 1458, 1524; dominum 19, 37, 435, 469, 580, 622, 966, 967, 1232, 1561, 1928
donec 360, 1137, 2503
donum 1494; dono 41, 1401
(dormio) dormimus 2188
(dubietas) dubietatis 405
(dubito) dubitare 1847; dubitat 254; dubites 809; dubitetis 581, 706, 1021, 1348, 1594, 2102, 2233, 2324, 2389, 2616
dubium 404, 751 1075; dubia 257, 2564; dubiis 255; dubio 173, 840, 1493
ducenti 148, 520, 523; ducentas 1158, 2017, 2171; ducentis 24, 148, 2332; ducentos 488, 530, 965, 1173, 1174, 2256, 2471
(duco) ducam 549; ducere 1947; duces 349, 661; ductus 15; duxistis 1178
dudum 421, 2455
dum 69, 80
duo 74, 540, 979, 2014, 2047; duas 78, 922; duobus 985; duorum 1834, 2063; duos 46, 53, 76, 530, 532, 536, 2066
duodecim 93, 117, 797, 2620, 2626, duodecimus 155, 2393; duodecimo 2633
(duplex) duplici 1381, 1385
duratio 2281
durus 619; duri 387
e 755, 801
eapropter 738
ecce 101, 463, 464, 1077, 2447
ecclesia 12, 192, 464, 507, 689, 736, 744, 1043, 1151, 1511, 1525, 1526, 1530, 1531, 1570, 1572, 1573, 1580, 1582, 1595, 1704, 1978, 1987, 1988, 1994, 2000,

2369, 2407, 2549, 2553, 2555, 2559, 2611, 2614; ecclesiam 133, 691, 693, 1044, 1356, 1576, 1589, 2371, 2592; ecclesias 2039; ecclesie 7, 43, 106, 111, 164, 173, 447, 554, 565, 591, 666, 675, 697, 1016, 1307, 1523, 1530, 1972, 1977, 1994, 2008, 2012, 2018, 2047, 2372, 2538, 2539, 2578, 2593, 2601; ecclesiis 418, 2483
(ecclesiasticus) ecclesiasticam 27, 2079, 2504
(edificium) edificia 1194
(edificio) edificas 634; edificaveris 888
(edissero) edisseras 470; edissere 402, 475, 1075, 1212, 2409
(edo) ediderunt 1787; edidit 179, 608, 2035; edita 17; editi 495, 2477, 2500; editorum 425, 2460; editos 2493; editum 1; editus 2630
(edocoe) edocemur 12; edoceri 1520, 1521, 1540, 1712; edoctus 264, 702-703
effectus 2513; effectu 590; effectum 2120, 2250, 2251
efficaciter 1915
(efficax) efficaces 592; efficaci 278, 556, 1836; efficacissimum 552-553
(efficio) effici 369
(effundo) effundite 1415
(egeo) egemus 990
(egiptiacus) egiptiaca 1755
ego 16, 42, 376, 621, 863, 867, 1048, 1243, 1524, 1567, 1811, 1914, 2055, 2062, 2064, 2165, 2200, 2315, 2433, 2547; me 29, 192, 367, 376, 500, 648, 771, 779, 842, 843, 891, 1065, 1077, 1104, 1140, 1177, 1408, 1420, 1540, 1616, 1728, 1919, 2223, 2315, 2549; mei 197, 206, 877, 1533; mecum 842, 866, 1896, 2062; mihi 18, 91, 297, 374, 471, 616, 791, 820, 862, 1335, 1426, 1441, 1442, 1540, 1541, 1544, 1614, 1646, 1649, 1651, 1699, 1715, 1734, 1770, 1779, 1781, 1960, 2096
(egredior) egrediens 87
(egregius) egregium 3
(egritudo) egritudini 2051
(egrotus) egroti 639, 642
(eicio) eieci 1044
(electrum) electro 75-76
(elevatio) elevationes 2185
(elevo) elevatum 558, 2426, 2576
Elias 1256, 1596, 1598; Elie 1322
(elicio) elicimus 1213
(eligo) electa 1994; electis 1532; elegit 1994
(eloquium) eloquii 945; eloquio 1904-1905
(elucido) elucidamur 783
(emerge) emergerit 13
(emitto) emittere 2229; emittimus 647
(emollio) emolliri 1850
emulus 2005
en 479, 873, 1426
(enigma) enigmatem 1528
(enigmaticus) enigmatica 1328, 1330; enigmaticam 1017
enim 70, 73, 77, 79, 95, 100, 105, 163, 183, 199, 201, 211, 303, 309, 329, 375, 382, 449, 465, 517, 569, 571, 590, 685, 725, 844, 856, 868, 900, 936, 950, 990, 1007, 1066, 1069, 1085, 1090, 1118, 1125, 1150, 1172, 1273, 1316, 1327, 1336, 1338, 1363, 1400, 1466, 1471, 1472, 1484, 1487, 1527, 1573, 1587, 1591, 1624, 1703, 1737, 1830, 1908, 1923, 1924, 1932, 1964, 1979, 1992, 2035, 2058, 2064, 2098, 2226, 2270, 2403, 2420, 2422, 2425, 2427, 2428, 2437, 2528, 2560, 2609
Enoch 1257, 1322, 1596, 1598
ens 68
enumerare 799; enumerasti 2284; enumeraverit 2612
episcopus 421, 2448; episcopi 21, 492, 2475; episcopum 38, 489, 2468, 2473
epistola 1, 63; epistolarum 908, 1236, 1768

equalitas 2283
 equaliter 257, 919-920, 1386, 1387,
 (equus) equa 1959, 1982
 eremita 185; eremitarum 2487
 erga 1428
 ergo 215, 230, 246, 250, 274, 281,
 335, 336, 351, 357, 380, 387, 416,
 477, 537, 544, 566, 567, 581, 627,
 629, 634, 705, 766, 822, 896, 922,
 927, 932, 1020, 1031, 1061, 1080,
 1089, 1096, 1112, 1119, 1137,
 1140, 1155, 1169, 1199, 1229,
 1270, 1289, 1293, 1379, 1381,
 1451, 1519, 1521, 1529, 1552,
 1563, 1588, 1628, 1633, 1635,
 1661, 1663, 1718, 1728, 1737,
 1738, 1781, 1890, 1902, 1988,
 2026, 2137, 2315, 2324, 2350,
 2447, 2589, 2614
 (erigo) erexerat 188; erexit 1873; eri-
 gens 88
 (erro) erramus 2179; errare 557, 2577;
 errasti 2528; erratis 2178; erraverit
 2376; erraverunt 154, 986, 2338,
 2378, 2383, 2384, 2386, 2387,
 2390, 2527
 erroneus 533; erronea 107, 494, 559,
 1926, 2498; erronee 2591; erroneos
 488- 489, 1975, 2471, 2475; erro-
 neum 584, 1468
 error 316, 320; errore 1463, 1465,
 2267-2268, 2525; errorem 998,
 2099, 2263, 2565, 2567; errores 49,
 327, 329, 334, 340, 379, 382, 386,
 426, 444, 451, 496, 1085, 1086,
 1149, 1150, 1156, 1159, 1166,
 1167, 1170, 1171, 1174, 1962,
 1979, 2210, 2372, 2461, 2478,
 2481, 2501; erroribus 453-454,
 645, 782, 783, 1078, 1079, 1081,
 1083, 1089, 1092, 1130, 1132,
 1134, 1148, 1311, 2167, 2270,
 2533, 2537, 2584; erroris 2209;
 errorum 330, 1903
 (erubesco) erubescitis 766
 Esau 854

essentia 397, 536, 1343, 1531, 1619,
 1973, 2074; essentie 981
 (estimatio) estimatione 2087
 estimo 1104, 1240; estimamus 233,
 601, 1207, 1468, 1489; estimat
 1492; estimati 366; estimatis 219,
 1165, 1166, 2271; estimetis 219
 (esurio) esuriunt 886
 et 2, 3, 5, 11, 12, 15, 22, 23, 24, 28, 32,
 35, 38, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 53,
 55, 56, 58, 59, 61, 69, 70, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 80, 83, 85, 89, 90,
 92, 93, 96, 98, 99, 102, 103, 107,
 110, 112, 113, 123, 127, 132, 153,
 156, 162, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 170, 173, 177, 178, 179, 189,
 191, 193, 194, 195, 196, 198, 200,
 204, 206, 207, 213, 217, 219, 222,
 224, 225, 227, 234, 238, 240, 243,
 246, 249, 251, 253, 254, 255, 258,
 260, 261, 263, 267, 271, 272, 273,
 274, 275, 279, 281, 286, 287, 288,
 291, 295, 296, 297, 298, 299, 301,
 302, 303, 304, 305, 306, 307, 312,
 315, 316, 320, 321, 324, 325, 326,
 327, 328, 331, 332, 334, 340, 342,
 344, 347, 358, 360, 362, 365, 368,
 375, 376, 379, 380, 382, 383, 385,
 386, 388, 389, 390, 391, 392, 393,
 394, 395, 396, 397, 398, 400, 407,
 411, 412, 414, 416, 417, 418, 420,
 421, 426, 427, 428, 435, 437, 439,
 441, 444, 445, 447, 452, 454, 457,
 458, 462, 463, 478, 479, 480, 483,
 485, 488, 489, 490, 491, 493, 494,
 495, 497, 498, 504, 505, 508, 510,
 517, 519, 534, 536, 538, 542, 544,
 545, 546, 550, 552, 553, 554, 555,
 557, 559, 560, 565, 572, 573, 574,
 581, 583, 584, 588, 589, 590, 591,
 600, 603, 605, 606, 607, 610, 611,
 615, 619, 621, 624, 626, 628, 629,
 635, 648, 649, 651, 653, 664, 666,
 671, 675, 683, 685, 689, 690, 692,
 698, 699, 700, 701, 702, 705, 706,
 721, 727, 737, 738, 739, 744, 746,
 748, 751, 753, 755, 757, 758, 760,

761, 763, 766, 771, 776, 782, 785,
 786, 792, 793, 794, 795, 797, 800,
 801, 808, 814, 816, 819, 822, 825,
 828, 831, 835, 843, 845, 847, 863,
 864, 867, 869, 871, 879, 882, 883,
 885, 886, 889, 890, 891, 893, 895,
 896, 899, 902, 907, 908, 909, 912,
 918, 919, 925, 926, 927, 931, 939,
 942, 944, 946, 949, 950, 957, 962,
 964, 966, 970, 973, 981, 981, 994,
 998, 1001, 1002, 1003, 1005,
 1006, 1007, 1008, 1009, 1013,
 1015, 1016, 1017, 1020, 1021,
 1032, 1035, 1039, 1041, 1042,
 1043, 1044, 1051, 1052, 1055,
 1057, 1059, 1060, 1064, 1068,
 1070, 1071, 1079, 1081, 1087,
 1089, 1094, 1109, 1114, 1116,
 1117, 1121, 1124, 1126, 1127,
 1131, 1132, 1134, 1135, 1145,
 1149, 1151, 1153, 1155, 1157,
 1158, 1159, 1163, 1164, 1165,
 1166, 1167, 1168, 1169, 1170,
 1171, 1175, 1178, 1183, 1184,
 1191, 1195, 1197, 1198, 1206,
 1208, 1209, 1213, 1219, 1225,
 1227, 1228, 1229, 1231, 1232,
 1234, 1235, 1236, 1239, 1240,
 1243, 1245, 1247, 1250, 1251,
 1252, 1256, 1257, 1260, 1261,
 1265, 1266, 1267, 1270, 1273,
 1279, 1280, 1285, 1287, 1288,
 1289, 1297, 1301, 1302, 1303,
 1304, 1305, 1306, 1307, 1308,
 1313, 1318, 1319, 1320, 1322,
 1323, 1324, 1326, 1328, 1332,
 1333, 1345, 1347, 1348, 1350,
 1355, 1362, 1369, 1370, 1371,
 1372, 1374, 1377, 1382, 1383,
 1384, 1386, 1387, 1390, 1391,
 1392, 1394, 1395, 1397, 1401,
 1402, 1408, 1420, 1421, 1423,
 1426, 1427, 1430, 1431, 1441,
 1442, 1450, 1452, 1453, 1455,
 1457, 1458, 1460, 1466, 1468,
 1469, 1471, 1472, 1473, 1474,
 1476, 1478, 1481, 1485, 1487,
 1488, 1491, 1492, 1507, 1508,
 1509, 1510, 1511, 1512, 1516,
 1521, 1522, 1526, 1528, 1531,
 1532, 1536, 1537, 1538, 1542,
 1545, 1551, 1557, 1559, 1561,
 1568, 1570, 1571, 1573, 1574,
 1575, 1579, 1583, 1584, 1594,
 1596, 1598, 1600, 1610, 1613,
 1616, 1622, 1625, 1628, 1631,
 1632, 1633, 1644, 1648, 1649,
 1652, 1658, 1662, 1663, 1666,
 1672, 1673, 1678, 1682, 1688,
 1692, 1694, 1695, 1697, 1705,
 1707, 1708, 1710, 1717, 1719,
 1720, 1723, 1724, 1725, 1730,
 1731, 1735, 1738, 1745, 1746,
 1748, 1753, 1754, 1755, 1756,
 1757, 1769, 1773, 1774, 1788,
 1789, 1790, 1791, 1792, 1795,
 1801, 1807, 1812, 1816, 1817,
 1818, 1820, 1824, 1826, 1827,
 1828, 1830, 1831, 1832, 1834,
 1836, 1839, 1842, 1843, 1844,
 1846, 1847, 1848, 1850, 1861,
 1862, 1869, 1872, 1874, 1875,
 1879, 1880, 1881, 1887, 1888,
 1889, 1890, 1896, 1897, 1901,
 1902, 1903, 1904, 1905, 1913,
 1916, 1919, 1923, 1926, 1932,
 1933, 1939, 1942, 1949, 1950,
 1952, 1958, 1959, 1960, 1965,
 1970, 1972, 1974, 1975, 1979,
 1982, 1983, 1987, 1994, 1995,
 1996, 1998, 2000, 2001, 2002,
 2004, 2007, 2010, 2011, 2012,
 2013, 2015, 2017, 2022, 2024,
 2025, 2026, 2027, 2028, 2029,
 2030, 2031, 2033, 2034, 2036,
 2037, 2039, 2040, 2041, 2042,
 2043, 2044, 2046, 2048, 2053,
 2056, 2057, 2058, 2063, 2064,
 2066, 2068, 2072, 2073, 2074,
 2075, 2076, 2083, 2086, 2087,
 2088, 2089, 2090, 2091, 2093,
 2099, 2102, 2115, 2126, 2129,
 2131, 2136, 2137, 2140, 2151,
 2152, 2159, 2160, 2161, 2164,

2165, 2167, 2169, 2175, 2184, 1706, 1717, 1733, 1790, 1800,
 2186, 2188, 2190, 2198, 2200, 1833, 1928, 1938, 1942, 1951,
 2203, 2210, 2211, 2212, 2214, 1955, 1990, 2294, 2302, 2340,
 2216, 2217, 2218, 2221, 2223, 2468, 2485, 2512, 2547
 2228, 2229, 2230, 2233, 2244, etsi 39, 239, 278, 605, 857, 1123,
 2247, 2256, 2258, 2262, 2263, 1525, 1966, 1999, 2006, 2405,
 2265, 2274, 2278, 2280, 2281, 2596
 2284, 2286, 2287, 2289, 2292, (eucharistia) eucharistie 2570
 2293, 2295, 2297, 2303, 2305, (evacuo) evacuabitur 1511, 1527-1528,
 2308, 2312, 2313, 2314, 2316, 1530-1531; evacuabuntur 1326-
 2318, 2320, 2321, 2324, 2325, 1327
 2326, 2338, 2341, 2344, 2353, (evanesco) evanescit 1327
 2355, 2356, 2357, 2359, 2361, (evangelista) evangelistarum 908; evan-
 2362, 2365, 2368, 2370, 2372, geliste 1668; evangelistis 1566,
 2375, 2378, 2382, 2386, 2389, 1801
 2394, 2397, 2398, 2399, 2402, evangelium 212; evangelia 1991; evan-
 2403, 2406, 2407, 2410, 2414, gelii 796; evangeliorum 1236, 1767
 2417, 2419, 2423, 2426, 2429, (evello) evellamus 2452-2453
 2430, 2431, 2436, 2442, 2443, (evenio) evenierit 1527; evenient 1189;
 2447, 2449, 2453, 2457, 2461, evenit 1331
 2462, 2466, 2468, 2471, 2472, eventus 868
 2473, 2474, 2475, 2478, 2479, (evidens) evidentem 2423; evidentes
 2480, 2482, 2483, 2484, 2486, 592, 1319; evidentibus 166; eviden-
 2487, 2488, 2489, 2490, 2492, tissima 1342; evidentissimam 566;
 2494, 2499, 2501, 2502, 2508, evidentissimas 1309; evidentissimis
 2509, 2511, 2513, 2520, 2522, 1583; evidentissimum 552
 2524, 2525, 2528, 2534, 2535, evidenter 594, 1056
 2539, 2542, 2543, 2547, 2548, evidentialia 2429-2430; evidentialiam 1016,
 2552, 2555, 2556, 2557, 2559, 1588; evidentialie 577-578
 2561, 2562, 2563, 2564, 2566, (evomo) evomemus 1296; evomendi
 2569, 2570, 2571, 2573, 2575, 1661; evomere 2365; evometis
 2576, 2578, 2579, 2585, 2586, 1295; evomimus 1406; evomite
 2587, 2588, 2591, 2593, 2597, 956, 1405; evomuerit 2002; evo-
 2601, 2602, 2616, 2621, 2624, muimus 1188; evomuistis 1186
 2625, 2630, ex 294, 331, 347, 356, 429, 483, 520,
 (etas) etatem 378 532, 739, 768, 849, 867, 932, 990,
 etc 421 1213, 1218, 1226, 1228, 1266,
 etenim 269, 344, 391, 722, 987, 1101, 1411, 1429, 1436, 1516, 1528,
 1153, 1920, 2042 1591, 1698, 1748, 1861, 1881,
 eternalis 1101 1933, 1951, 1972, 2008, 2114,
 (eternus) eternam 1099; eterne 1072 2144, 2344, 2464, 2466, 2542,
 (ether) ethera 82; ethere 73 2554
 etiam 17, 123, 167, 196, 200, 248, (exalto) exaltatis 2285
 486, 542, 588, 593, 594, 942, 949, (examen) examine 22, 528; examini
 985, 991, 1004, 1165, 1230, 1231, 2497
 1256, 1266, 1330, 1338, 1547, (examino) examinabunt 2092; examina-
 1573, 1595, 1683, 1685, 1705, ri 486, 2469; examinarunt 502; exa-

minato 1131; examinatum 494, 1399; exposita 2289, 2294, 2297,
 2498; examinaverant 488, 2471; 2312, 2360; expositus 204; exposuit
 examinaverunt 964; examinavit 169, 423-424, 447, 1970, 2458
 1993, 2071-2072, 2083 expositionem 1571, 1646
 excecatio 108 (expressio) expressione 2511
 (exceco) excecavit 1110 (exprimo) expressam 2508; expressis
 excellenter 2001 492, 2475
 (excello) excellit 122, 587, 707 (extirpo) extirpavit 458; extirpetur 361
 (excerebratus) excerebrati 2356 (exto) extitit 604
 exclusive 1668 (extollo) extollere 2427
 (excommunicatio) excommunicationem extra 1044, 1718, 1720, 1722, 2507
 194 (extraneus) extranea 2295, 2581
 (excommunico) excommunicari 2506- Eymerici 2, 7, 421, 2456, 2629
 2507; excommunicasti 845; excom-
 municati 1043; excommunicatus
 193-194
 (excommunio) excommunicationis 2043
 (excusatio) excusationes 2022
 (excuso) excusantes 2544
 (executio) executioni 30
 (exemplum) exemplo 863
 (exemptio) exemptionis 2509
 (exeo) exivit 97
 (exilio) exiliit 82
 (eximo) exemptorum 2484
 (existimo) existimamus 739, 1556
 (existo) existant 2491; existenti 1885;
 existentibus 2489; existit 234, 237,
 258, 725, 728, 752, 1034, 1997,
 2585
 (expavescio) expavescis 372-373; expa-
 vescit 1574
 (expecto) expecta 341
 (expedio) expedire 56; expediti 95
 (expello) expellitur 1008; expellunt
 1588
 (experio) experire 839
 (experimentum) experimento 1914
 (experior) experienti 2408
 experientia 1485
 (expeto) expetere 2229-2230; expetivit
 955
 (expleo) explete 1415
 (explico) explicit 63, 115, 2629
 explicite 2550, 2553, 2558
 (expono) expone 1050; exponemus
 2080; exponendi 1974; exponimus

fallunt 1513
 sarius 1254
 falsitas 307, 785; falsitatem 675, 786; falsitates 2211; falsitatis 299, 2210
 falsus 306; falsa 1421, 1424, 1902, 1932, 1950, 1953; falsis 2451 falsos 1458; falsum 58, 305, 309, 310, 312, 315, 316, 318, 319, 321, 325, 326, 440, 583, 1028, 1205, 1408, 1468, 1477, 1478, 1481, 1483, 1792, 1928, 1930-1931, 2251, 2353, 2355, 2365,
 fama 248, 688, 728, 901, 1485; famam 682
 (fariseus) farisei 346
 fascinatio 108-109
 (fascino) fascinati 791, 953; fascinavit 65, 114, 586, 709, 812, 1025, 1110, 1353, 1603, 1760, 1820, 1853, 2105, 2238, 2329, 2392, 2619, 2627
 fateor 885; fateamini 675; fatemur 1894; fateri 1590, 2387, 2388
 (fatigo) fatigatis 1077
 (fatuitas) fatuitates 1053
 (fatuizo) fatuizare 1578
 fatuus 1578; fatue 1864; fatui 1163, 2356; fatuos 1163; fatuum 2353, 2430
 (fautor) fautores 782
 (faveo) favemus 776; favetis 775
 (febroarius) febroarii 2517
 (fellicus) fellicum 855
 (ferio) feriendos 884
 (fero) fert 1131; lata 1127; tulit 2155
 (ferrarius) ferrarii 32, 103, 664
 (ferreus) ferreo 420
 ferrum 1850
 (festinus) festinis 51
 (festivo) festivat 2553, 2555
 (festivus) festivis 2483
 festum 2408
 (fictio) fictionem 474
 fidelis 567; fideles 1318, 1590, 1591, 1592, 2424, 2480; fidelibus 28, 150, 2334; fideliter 2496; fidelium 1044
 fides 558, 1523, 1524, 1530, 1567, 1573, 1591, 2575; fide 13, 18, 57, 106, 132, 316, 321, 326, 327, 329, 334, 367, 557, 559, 580, 770, 844, 985, 998, 1252, 1351, 1355, 1412, 1499, 1510, 1526, 1573, 1574, 1579, 1582, 1595, 2372, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2387, 2605; fidei 96, 97, 106, 110, 164, 172, 318, 365, 368, 391, 415, 476, 509, 554, 556, 565, 591, 667, 797, 799, 915, 1015, 1056, 1252, 1307, 1320, 1327, 1329, 1341, 1343, 1350, 1507, 1508, 1511, 1529, 1584, 2221, 2319, 2423, 2450, 2561, 2563, 2564, 2596, 2597; fidem 133, 176, 319, 320, 353, 428, 478, 567, 1017, 1356, 1581, 1584, 1586, 1587, 1588, 1589, 1597, 1599, 1740, 1955, 1958, 1967, 2015, 2095, 2422, 2426, 2462, 2516, 2577
 (figura) figurarum 71
 (figurativus) figurativa 2300-2301
 filius 421, 534, 543, 544, 980, 1411, 1723, 1725, 2456, 2573; filii 1681, 2450; filio 135, 1605, 1710, 1746, 1746, 1750, 1764, 1797, 1804, 1812; filios 1755, 2410, 2421, 2425; filium 226, 394, 469
 fingo 476; ficti 1890; fingunt 40
 (finio) finientur 1261
 finis 372, 375, 2283; fine 162, 2296; finem 1891; fines 97, 98, 101
 firmissime 581, 706, 808, 1020, 1348, 1594, 1847, 2233, 2323-2324, 2389, 2616
 (firmitas) firmitate 2011
 firmiter 302, 398, 611, 628, 971, 1018, 1468, 1826, 2102, 2177, 2523-2524, 2625
 firmo 476; firmatis 1828; firmatur 2594; firmaverunt 385; firmavit 1216
 (firmus) firmi 2529, 2530; firmis 1252

(flecto) flexo 52, 1066, 2628
 (floridus) floridi 67
 Fontinus 1931
 forma 932, 2511
 (formo) formarunt 2013; formata 1127; formatum 2556
 forsan 466, 483, 717, 794, 901, 1954, 2014, 2465-2466, 2568
 forte 1288
 fortis 871; fortem 871; fortior 108, 112; fortissimum 1504, 1678
 fortiter 291, 2097
 fortitudo 1493
 (forum) fori 2593, 2594
 (fossor) fossores 663, 940
 (Franciscus) Francisci 184
 frater 7, 185, 2514; fratrem 1, 485, 1057, 2467, 2629; fratribus 23, 2448, 2515; fratrum 8, 25, 182, 422, 2414, 2415, 2456, 2481, 2486
 (fraternitas) fraternitati 2481
 frequentor 1947
 (frigidus) frigidi 1660
 fructus 66, 2008; fructum 1978, 2018
 frustra 857
 (fugio) fuge 1111; fugiat 877; fugit 771, 847, 1492, 1495; fugite 773, 1496
 (fulgeo) fulgent 71, 809; fulgente 1328
 (fullo) fullones 31, 103, 663, 940, 1051, 1432, 2357
 (fulmino) fulminabatur 1598
 (fumigatio) fumigationes 2185-2186
 funda 869
 fundamentum 804, 1664
 (fundo) fundate 2522, 2523; fundentur 2531
 (funestus) funesta 2229
 funiculus 549
 (galata) galatas 65, 211, 223
 (Gamaliel) Gamalielis 225
 (gehenna) gehennam 888, 890; gehenne 2411, 2412, 2421, 2425
 (gemellus) gemelli 74
 generalis 2583; generales 2580; generalia 166, 2230, 2414
 generaliter 149, 463, 1643, 1666-1667, 2333, 2555
 (generatio) generationis 1680
 Genesis 1667
 (gens) gentibus 944-945, 947; gentium 221
 (gentilis) gentilibus 946
 genu 52, 1066, 2627
 (genuflexio) genuflexiones 2158, 2185
 genus 1007, 1009
 (geometricus) geometrici 657
 gero 2364; geris 855; geritis 998, 1405; gesta 502, 1234, 1318; gestis 1320, 1812
 gerundensis 4
 (giganteus) giganteum 870
 (gladius) gladiis 367; gladio 295, 921
 gloria 61, 364, 2282; gloriam 890; glorie 2410, 2411
 (Goliath) Goliath 870
 (gradus) gradum 431
 (grammaticus) grammatici 657
 (grandimotensis) grandimotensium 2486
 (grandis) grande 428, 628, 2463; grandi 528; grandia 228, 236, 948, 951, 957
 (gravis) gravem 2057; graves 2002; gravia 1883; gravissimum 1622
 (grecus) grecis 1961; grecorum 1962, 1964
 Gregorius 146, 420, 456, 1157, 1173, 1448, 1454, 1459, 2017, 2038-2039, 2044, 2071, 2330, 2350, 2440, 2448, 2526; Gregorii 480, 481, 482, 499, 521, 913, 926, 962, 2078, 2442, 2445, 2518, 2531; Gregorio 407, 443, 448, 454, 528, 575, 966, 1458, 2096, 2170, 2173; Gregorium 19, 37, 435-436, 580, 966-967, 968, 1942, 1944, 1951-1952, 2258, 2260
 (gubernatio) gubernatione 1844
 (guberno) gubernare 1719, 1750-1751; gubernavit 1754-1755
 (gusto) gustavit 857

habeo 59, 622, 2218, 2287, 2364; habeo 935; habeam 1066; habeamus 874; habeantur 2038, 2050, 2052; habeat 1925, 1937, 2567; habeatis 1900, 2141, 2586; habebatur 1877; habebimus 820; habebis 765, 802, 1219, 2026, 2031, 2067; habebit 2095; habebitis 1769; habemus 241, 1678, 1887, 1889, 2135, 2250, 2279; habenda 495, 2499, 2512; habendum 1152-1153, 1153; habendus 156, 2394; habent 478, 640, 1169, 1869, 1880, 2222, 2317, 2321, 2359, 2560; habentes 2492, 2494; habentibus 558, 641, 2426, 2575; habere 59, 1002, 1005, 1888, 2226, 2227, 2230, 2359; haberer 2064; haberet 81; haberi 137, 491, 1854, 1912, 2050, 2056, 2474; habes 378, 562, 619, 625, 628, 629, 801, 971, 1623, 2362, 2443; habet 768, 831, 1553, 1977, 2563; habetis 220, 239, 1090, 1168, 1369, 1503, 1516, 1677, 1809, 1866, 1893, 1904, 1905, 1907, 2103, 2132, 2140, 2249, 2263, 2277, 2360, 2542, 2586; habetur 141, 143, 282, 1976, 2107, 2109, 2234; habita 490, 614, 2473; habuerit 289, 566; habueritis 2496; habui 2055, 2287; habuimus 487, 2470; habuissent 1789; habuisti 715, 716, 2284, 2286; habuistis 1335, 1964; habuit 118, 158, 212, 249, 250, 285, 287, 288, 335, 355, 566, 606, 1400, 1419, 1421, 1549, 1832, 1837, 1839, 1977, 1999, 2100, 2123, 2124, 2130, 2131, 2136, 2139, 2149

(habitaculum) habitaculo 75
(habito) habitavit 70
habitus 1247, 1256, 1259, 1343
heresis 316, 320, 325, 383, 442, 1621, 2425; hereses 47, 49, 106, 327, 328, 334, 340, 365, 379, 382, 386, 426, 444, 538, 1036, 1041, 1159, 1311, 1364, 1365, 1617, 1618, 1619, 1620, 1985, 1999, 2002, 2005, 2017, 2027, 2045, 2171-2172, 2211, 2406, 2461, 2478-2479, 2568, 2571; heresi 26, 149, 462, 1140, 1450, 2333, 2525; heresibus 439, 1289, 1616, 2000, 2168, 2169; heresim 1295, 1296, 1930, 2099; heresum 48, 222, 329-330, 361, 527, 642, 1337, 1338, 1903, 2021

hereticalis 104, 494, 546, 556, 982, 984-985 1925-1926, 2376, 2499, 2591; hereticalem 148, 461, 584, 1151, 1152, 1450, 1460, 2029, 2253, 2254, 2332; hereticales 489, 520, 537, 965, 968, 1173, 1175, 1458, 1975-1976, 2256, 2381, 2471, 2475; hereticali 580; hereticalia 24, 559, 1824, 1932, 1938, 1940, 1959

(heretico) hereticabitis 1281, 1295; hereticamus 1520; hereticare 435, 1578, 2373; hereticastis 1332, 1650; hereticatis 1519, 1792-1793; hereticavit 1990, 2016

hereticus 524, 1040, 1120, 1121, 1133, 1137, 1578, 1929, 2369, 2371, 2437, 2534; heretica 1902, 2436; hereticam 510, 2438-2439, 2440-2441; heretice 2, 9, 423, 1277, 2458; heretici 300, 996, 997, 1020, 1043, 1102, 1109, 1161, 1164, 1165, 1312, 1427, 1430, 1436, 1453, 2264, 2407, 2535; heretico 1042; hereticorum 1288, 2221, 2372, 2600; hereticos 992, 994, 1078, 1090, 1092, 1162, 1164, 1445, 2600; hereticum 321, 846, 1046, 1074, 1080, 1135, 1140, 1144-1145, 1145

hesito 276
hic 91, 350, 525, 546, 555, 619, 1079, 1081, 1102, 1401, 1402, 1653, 1824, 2090, 2097; hac 356, 430, 580, 2464; hanc 463, 1467, 1911; has 1311; hec 42, 77, 122, 208, 382, 441, 443, 499, 501, 502, 559,

560, 581, 587, 670, 706, 795, 797, 927, 953, 954, 1052, 1189, 1210, 1335, 1338, 1500, 1516, 1752, 1805, 1901, 2339, 2342, 2345, 2346, 2351, 2528, 2546, 2593, 2615, 2622; hii 95, 105, 117, 201, 514, 859, 2320; hiis 29, 103, 176, 201, 265, 438, 808, 985, 1429, 1682, 1756, 1816, 2008, 2137, 2229, 2389, 2454, 2503; hoc 90, 188, 203, 212, 218, 219, 244, 254, 301, 317, 347, 379, 392, 411, 457, 593, 615, 623, 627, 687, 726, 728, 788, 792, 802, 850, 896, 936, 944, 945, 986, 999, 1011, 1174, 1211, 1218, 1221, 1246, 1261, 1272, 1436, 1452, 1468, 1497, 1504, 1521, 1532, 1711, 1713, 1715, 1727, 1729, 1734, 1737, 1746, 1749, 1771, 1772, 1773, 1780, 1798, 1800, 1801, 1808, 1830, 1833, 1897, 1933, 1936, 1938, 1951, 1985, 2048, 2134, 2142, 2150, 2168, 2173, 2176, 2234, 2244, 2249, 2258, 2371, 2383, 2384, 2399, 2427, 2429, 2430, 2529, 2541, 2542; horum 50, 1255; hos 536; huius 377, 517 1647, 1959; hunc 161, 185, 589, 594, 739, 830, 834, 902, 1074, 1372, 1395, 1497, 2246, 2602, 2605, 2611

Hieronymus 1992-1993; Hieronymi 912, 926; Hieronymo 1995; Hieronymum 1952
hinc 2037, 2071
hodie 260, 789, 2046, 2073
(homicida) homicidam 1143
(homilia) homilie 1987
homo 79, 80, 84, 86, 237, 245, 376, 534, 543, 544, 724, 725, 825, 980, 983, 1131, 1339, 1481, 1482, 1487, 1927, 2001, 2220, 2573, 2574, 2590; homine 313, 824, 1049, 1361, 1419, 1549, 1615; hominem 119, 138, 158, 211, 696-697, 830, 834, 1003, 1137, 2588; homines 32, 109, 340, 662, 729, 730, 891, 1052, 1190, 1194-1195, 1522, 1787, 1885, 1890, 1933, 2091, 2327; hominibus 956, 1720, 2426, 2576; hominis 85, 92, 1320, 1422, 1845; hominum 1247, 1259, 1325, 1326, 1747
(honor) honore 368, 1381, 1385
honorifico 622
(honoro) honoramus 1383, 1384; honorare 2608
hora 100; horam 1005; horis 143, 2108, 2132, 2181, 2182, 2227, 2235
(horribilitas) horribilitatem 491, 2474
huc 291, 450
huiusmodi 317, 498, 1851, 2479 2481, 2503, 2509
(humanare) humanato 1812
(humanus) humanam 78; humanis 1748
humiliter 448
(hypocrita) hypocrite 1890
(hyssopus) hyssopo 66

i 206
(iaceo) iaces 633
(iacio) iacitur 858
(Iacob) Iacobi 909
iam 418, 483, 569, 615, 806, 1074, 1109, 1124, 1342, 1466, 1644, 2187, 2465, 2477, 2478
(ianua) ianue 80
ibi 121, 160, 225, 262, 268, 451, 817, 967, 1638, 1652, 1764, 1917, 1963, 2296
ibidem 2289, 2630
idem 161, 554, 1114, 1471, 2004, 2031, 2370; eadem 55, 486, 981, 1518, 2073, 2469, 2511; earundem 2491; eidem 36, 582; eisdem 424, 427, 489, 498, 2458, 2462, 2472, 2501; eiusdem 25, 2443, 2487; eodem 75, 77, 78, 104; eorumdem 28; eosdem 489, 2472, 2492, 2495
ideo 224, 243, 255, 504, 608, 864, 994, 1134, 1161, 1289, 1423, 1480, 1622, 1742, 1947, 2608
(idipse) idipsum 202

(idoneus) idoneum 840
 ieunium 1007; ieunio 1008, 1009;
 ieuniorum 2159, 2214
 igitur 244, 277-278, 288-289, 321,
 335, 480, 718 1039, 1077, 1089,
 1279, 1517, 1529-1530, 2350,
 2378, 2409, 2564
 ignarus 261; ignari 102
 ignis 77; igne 74, 1097, 1190; ignem
 1098, 1193; ignibus 2072, 2534
 (ignobilitas) ignobilitatem 655-656
 ignorantia 223-224; ignorantie 59,
 574, 577
 (ignoro) ignoramus 742, 958-959,
 1712; ignorans 224; ignorantes 503,
 829 1165-1166; ignorantur 800,
 2278; ignoratis 637, 743, 800, 952,
 976, 2277; ignoretis 2126
 Iherusalem 360, 750, 1681
 Ihesus 86, 121, 160, 181, 280; Ihesu
 14, 36, 79, 119, 158, 180, 212,
 383, 390, 392, 402, 481, 865, 970,
 , 1423, 1507, 1511, 1575; Ihesum
 361, 469, 622, 1232, 1928
 (illaqueatio) illaqueationibus 2453-
 2454
 (illaqueo) illaqueari 445
 ille 279, 409, 721, 750, 788, 882,
 1029, 1035, 1089, 1200, 1253,
 1363, 1927, 1929, 1981, 2004,
 2012, 2058, 2136, 2139, 2145,
 2209, 2563; illa 151, 443, 957,
 969, 978, 1001, 1040, 1325, 1484,
 1655, 1656, 1909, 1955, 2192,
 2280, 2284, 2288, 2290, 2291,
 2292, 2294, 2295, 2297, 2300,
 2303, 2306, 2307, 2335, 2405,
 2407, 2409, 2442, 2558, 2583;
 illam 334, 435, 460, 463, 465, 823,
 1132, 1401, 1887, 2440; illarum
 29, 175; illas 445, 1085, 1620; illi
 121, 160, 409, 479, 506, 575, 934,
 1170, 1655, 1976, 2019, 2052,
 2095, 2228, 2318, 2494; illis 258,
 530, 532, 567, 592, 949, 965,
 1087, 1253, 1359, 1753, 1880,
 1881, 1923, 1969, 2070, 2181,
 2537, 2559, 2624; illius 26, 27, 40,
 49, 197, 451, 453, 526, 782, 1880,
 2005, 2075, 2078, 2296, 2406; illo
 197, 203, 719, 817, 1210, 1359,
 1361, 1469, 1486, 1490, 1595,
 1672, 1673, 1717, 2157, 2160,
 2398; illorum 491, 1248, 1959,
 1970, 1982, 2600; illos 884, 1351,
 1703, 1968, 1970, 1983, 2068,
 2083, 2621; illud 670, 1273, 1440,
 1787, 1947, 2125; illum 458, 596,
 722, 730, 818, 839, 864, 1032,
 1048, 1090, 1212, 1370, 1371,
 1372, 1373, 1374, 2030, 2059,
 2081, 2112, 2114, 2134, 2154,
 2206, 2213, 2286, 2287, 2567,
 2615
 (illibatus) illibata 442
 illic 1102
 (illiteratus) illiteratis 2576; illitterati
 102, 109, 1051, 1522, 2327; illitte-
 ratos 1788
 illusio 109
 (imbuo) imbui 2466; imbutarum 483,
 2466
 immerito 1487, 1649
 immo 303, 418, 440, 472, 557, 670,
 734, 942, 1053, 1240, 1266, 1276,
 1579, 1595, 1650, 1907, 1958,
 1975, 2000, 2016, 2072, 2591,
 6343
 (impedio) impediri 2513
 (imperator) imperatores 660
 (imperitus) imperiti 33
 (impetro) impetrarunt 2048; impetras-
 tis 1333; impetravimus 1301
 (impius) impiorum 367-368
 (impleo) implevit 2169
 imprudentia 668
 (impugno) impugnando 1509
 impugnantur 117
 in 1, 2, 5, 8, 12, 13, 16, 17, 22, 23, 24,
 28, 33, 42, 43, 45, 48, 49, 53, 56,
 57, 61, 64, 68, 69, 70, 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 81, 83, 90, 94, 97, 98,
 101, 110, 117, 120, 123, 141, 142,
 147, 148, 151, 155, 159, 161, 176,

179, 182, 187, 192, 196, 201, 202,
 210, 214, 218, 219, 222, 241, 244,
 255, 258, 259, 265, 267, 269, 276,
 285, 295, 304, 307, 316, 320, 323,
 327, 329, 333, 334, 338, 339, 366,
 374, 381, 386, 391, 392, 397, 403,
 411, 418, 419, 420, 422, 424, 425,
 428, 430, 435, 443, 444, 445, 455,
 460, 461, 481, 486, 489, 490, 495,
 499, 502, 507, 508, 509, 519, 527,
 532, 536, 540, 541, 544, 545, 559,
 588, 589, 593, 626, 627, 631, 633,
 635, 648, 651, 667, 687, 689, 692,
 717, 726, 728, 733, 750, 751, 772,
 773, 785, 788, 789, 791, 793, 794,
 796, 798, 809, 816, 839, 843, 845,
 854, 859, 865, 869, 871, 906, 918,
 920, 927, 941, 947, 948, 949, 950,
 951, 952, 955, 958, 962, 963, 965,
 967, 969, 972, 975, 976, 979, 985,
 986, 988, 994, 995, 998, 999,
 1009, 1011, 1012, 1013, 1021,
 1035, 1039, 1040, 1059, 1071,
 1072, 1075, 1102, 1129, 1130,
 1132, 1140, 1144, 1167, 1174,
 1177, 1186, 1189, 1195, 1216,
 1229, 1241, 1244, 1252, 1255,
 1262, 1267, 1302, 1312, 1323,
 1324, 1325, 1338, 1358, 1359,
 1401, 1405, 1412, 1420, 1424,
 1438, 1442, 1448, 1449, 1452,
 1454, 1456, 1463, 1465, 1468,
 1483, 1484, 1488, 1491, 1493,
 1496, 1502, 1509, 1521, 1525,
 1526, 1528, 1532, 1548, 1552,
 1553, 1555, 1560, 1561, 1572,
 1573, 1574, 1579, 1582, 1595,
 1596, 1655, 1656, 1657, 1667,
 1687, 1696, 1701, 1709, 1713,
 1715, 1727, 1729, 1732, 1734,
 1737, 1747, 1748, 1752, 1771,
 1772, 1773, 1780, 1796, 1805,
 1811, 1813, 1817, 1834, 1842,
 1850, 1872, 1874, 1880, 1881,
 1885, 1914, 1920, 1922, 1923,
 1926, 1929, 1936, 1938, 1940,
 1949, 1950, 1954, 1967, 1971,
 1976, 1980, 1981, 1988, 1990,
 1991, 1992, 1999, 2002, 2005,
 2009, 2010, 2016, 2045, 2047,
 2070, 2085, 2092, 2107, 2108,
 2120, 2127, 2130, 2132, 2135,
 2139, 2140, 2149, 2157, 2160,
 2170, 2173, 2175, 2181, 2184,
 2198, 2205, 2206, 2207, 2208,
 2227, 2234, 2235, 2259, 2262,
 2263, 2267, 2287, 2296, 2300,
 2313, 2316, 2322, 2326, 2331,
 2332, 2335, 2344, 2351, 2358,
 2361, 2375, 2379, 2380, 2381,
 2382, 2383, 2384, 2386, 2387,
 2389, 2393, 2399, 2406, 2413,
 2418, 2443, 2454, 2457, 2458,
 2459, 2460, 2463, 2464, 2468,
 2472, 2477, 2478, 2480, 2483,
 2489, 2492, 2500, 2512, 2521,
 2522, 2523, 2529, 2531, 2532,
 2533, 2535, 2537, 2541, 2546,
 2548, 2554, 2556, 2565, 2574,
 2596, 2597, 2602, 2613, 2615
 inaniter 1293
 imbui 483
 (incarnatio) incarnationem 534, 980,
 2573
 (incarno) incarnatum 226; incarnatus
 545, 984
 incendium 1094; incendio 1102
 (incertus) incertum 634
 (incido) incidis 1439
 (incipiens) incipiens 450; incepit 451;
 inceptus 2630; incipit 1, 64, 116
 (inclinatio) inclinationes 2185
 (inclino) inclinavit 83
 (includo) inclusisti 882
 (inclusivus) inclusive 1668
 (inconcussus) inconcusse 328
 incredulus 2224; increduli 387, 508;
 incredulos 1599
 (increpo) increpa 1442; increpandum
 630
 (incurro) incurrere 1441; incurris 468
 (incutio) incutere 1100-1101
 (indago) indagavi 717; indagavit 452
 inde 452, 2037, 2071

indicium 264, 1072
 (indigeo) indigemus 2267; indigent 639
 (indigno) indignati 348
 (indignus) indignus 8
 (individuus) individuum 395, 396; individue 1818
 (indivisus) indivisa 1719
 (indo) indita 920
 indubius 408, 409, 746
 (induco) inducunt 1588
 (indulgeo) indulgeat 895; indulto 2509; indultum 2506
 (induo) induit 84; indutus 867
 (induro) indurato 195
 (ineptus) inepte 46
 inermis 869
 infallibiliter 312
 infamia 351
 (infatuo) infatuatum 833
 infelix 376
 (inferus) inferis 2536
 (infernalis) infernalibus 2534
 (infernum) inferno 544
 (inficio) infecti 643, 644
 infidelis 553, 592; infidelem 174; infideles 171-172, 174, 176, 2418, 2420, 2422, 2428; infidelibus 1124, 2423
 (infirmetas) infirmitatem 2269, 2272
 (infligo) inflicta 364
 (informo) informa 1717; informare 436, 2561; informari 514, 2480; informatum 756
 infra 67, 421, 493, 1011, 2123, 2124, 2493
 (infundo) infusa 2557
 ingenium 2426; ingenii 1060; ingenio 1488
 (ingeniolum) ingeniolo 53
 (ingredior) ingrediens 87
 inimicus 850, 1339; inimici 508
 (iniquus) iniqua 2433; inique 891
 iniuria 1437; iniurias 1436
 (iniurio) iniuriasti 1437-1438
 (iniustus) iniuste 881
 (inmediatus) immediato 408, 2344; immediatum 20
 (inmensus) inmensas 60
 (inmisceo) inmixta 1925
 (inmitto) inmittere 1101
 (inmuto) inmutavit 2084
 Innocentius 2044
 (innovo) innovabitur 1193
 (inobedientia) inobedientie 574-575, 578
 (inobedio) inobedientes 973
 (inpedio) inpedit 512, 938, 2363
 (imperfectus) imperfecte 1768
 (inperitus) inperiti 40, 102, 110, 217, 685, 687, 1123, 1522; inperitos 1787-1788; inperitum 261-262, 697, 699, 702
 (inpingo) inpegit 871
 (inpius) inpiorum 2606; inpios 1816
 (inpono) inpone 431; inposui 719; inposuisti 718
 (impossibilis) impossibile 701
 (inprudens) imprudenter 219-220
 inquam 86, 105, 1001, 1127, 1803, 1977, 2337; inquies 88; inquit 224, 267, 1124, 1442, 2150
 inquiri 1289, 1631; inquirebas 801; inquirere 1286, 2232; inquirimus 1632; inquiris 1285; inquiri 1134; inquiritis 1631
 inquisitor 9, 16, 42, 423, 429, 465, 617, 995, 1285, 1287, 1288, 1440, 2027, 2221, 2458, 2464; inquisitore 30; inquisitorem 2, 192, 2630; inquisitores 2561; inquisitori 426, 2460; inquisitoris 198, 207, 2476; inquisitorum 364
 insanus 1930; insana 1842, 1902, 1908, 1909, 1909-1910, 1916, 1923, 2436; insanam 1911; insane 1904; insani 201, 677, 1911;
 insanum 2353
 insipienter 218
 (inscius) inscii 102, 110; inscios 1788
 (insensatus) insensati 65, 113, 228, 336, 586, 612, 709, 735, 812, 904, 1025, 1353, 1603, 1760, 1820,

1853, 2105, 2238, 2329, 2359, 2392, 2619, 2627
 (insero) inserte 333; inserti 988; inse-ruit 259, 285, 590, 2017
 insipiens 652; insipientes 653, 655
 insipientia 656, 669
 (insolitus) insolitum 936
 (insolubilis) insolubile 552; insolubilem 1017; insolubiles 1055, 1308, 1319; insolubilibus 165, 1583
 insolubiliter 291
 (insono) insonuit 677, 679
 (inspiro) inspiratum 1801
 instantia 2547
 (instigo) instigante 30
 (instruo) instructi 1657; instructus 263, 267, 700; instruxit 268
 (insudo) insudatis 1002; insudavit 249
 insula 120, 159, 2413
 (insultus) insultibus 2606
 (inum) insit 2008
 insuper 2514
 (insurgo) insurge 380; insurgitis 1072; insurrexerunt 101-102
 intellectus 2169, 2198-2199; intellectus 705; intellectum 558, 1095, 1299, 1907, 2360, 2575
 (intelligo) intellegebamus 1299; intellexerunt 39, 153, 504, 986-987, 1457, 2337, 2528; intellexi 1916, 2297; intelleximus 685, 691, 1267, 1858; intellexistis 690, 692, 829, 1857, 2339; intellexit 1569, 2369; intelligamus 1076, 2275; intelligemus 1057, 2321; intelligere 145, 2240, 2288, 2314, 2315, 2316, 2357; intelligimus 952, 987, 1055, 1146, 1224, 1249, 1264, 1582; intelligis 1114, 1403, 2290, 2298, 2306; intelligit 145, 2239, 2347, 2350; intelligite 281, 332, 478, 1521-1522, 1663, 2552; intelligitis 774, 994, 1005, 1139, 1221, 1245, 1260, 1271, 1280, 1284, 1580, 1640; intelligitur 2309, 2325; intelligo 1116, 1404, 2291, 2299, 2302, 2307, 2315
 intendo 2436; intendebat 2424; intendere 1616; intenderent 171, 2417; intendimus 1888; intendis 1615, 2435; intendit 1616; intenditis 1404, 1891; intento 801; intentum 2022
 intentio 1435; intentione 15, 177; intentionem 168, 714, 1969; Intentionum 2319-2320
 inter 489, 673, 729, 1860, 1862, 1953, 2047, 2113, 2246, 2399, 2451, 2472, 2586, 2601
 interdicere 498, 2503; interdici 463, 2079, 250; interdixit 28, 150, 2334
 (interdictio) interdictione 2386; interdictionem 197
 interdum 309, 680, 793, 1844, 1845, 2547
 (interficio) interficere 357; interfici 367
 (interimo) interimere 356
 interrogatio 206
 interrogo 896, 1245, 1260, 1841-1842; interroga 768, 898; interrogare 770; interrogas 769, 898; interrogati 1803
 (intitulo) intitilavit 162, 1962
 (intono) intonuit 286
 intra 2488
 intrinsecus 44, 446
 (introeo) introivit 84, 955
 (intrusus) intrusum 198, 404, 771
 (intueor) intuetur 892
 (inundatio) inundationis 1679
 (inungo) inungentes 1041; inungunt 1042
 inurbanus 433
 (inusitatus) inusitata 2293, 2295, 2296-2297; inusitatis 2007
 inutilis 2053; inutilem 2033, 2034, 2090
 inutiliter 2006
 (invado) invadere 434; invadunt 106
 (invenio) invenerant 489, 2471-2472; inveneris 382; invenerunt 965; inveni 1612; inveniemus 1633; invenies 1220; invenietis 631, 2059, 2068; invenietur 2060; inve-

nimus 242; invenirent 174; invenisse 424, 2171, 2458; invenisti 816, 1358 1920-1921, 2295, 2312; invenistis 501; invenit 1135
 (investigatio) investigationem 282, 287
 (investigo) investigare 1212
 invicem 1091, 2222
 (invocator) invocatores 2228
 (invoco) invocabunt 2205; invocamus 2198, 2202, 2216, 3312; invocantibus 252; invocatis 2197, 2200, 2200-2201, 2206, 2212, 2214
 (involvere) involuti 782; involvatur 351; involvimur 783; involvuntur 2043
 (Iohannes) Iohannis 909
 ipse 42, 161, 163, 181, 195, 258, 267, 280, 287, 288, 306, 429, 437, 589, 819, 885, 1036, 1228, 1600, 1914, 1976, 2102, 2131, 2136, 2139, 2150, 2464, 2533, 2597; ipsa 303; ipsam 1589; ipsi 132, 145, 426, 487, 655, 990, 1355, 1591, 2240, 2360, 2460, 2470; ipsis 127, 430, 2464, 2516; ipsius 132; ipso 99, 243, 1116; ipsorum 370; ipsos 277, 490, 1168, 1300, 2473, 2493, 2497; ipsum 768, 935, 1117, 1145, 1390, 1392, 1477, 1561, 1826, 2369
 ira 512, 938, 2363; iram 1111
 irascor 938; irascimini 519; irascaris 936
 (irrigare) irrigatur 67
 (irrito) irritare 1104
 (irrogo) irrogare 1099
 (is) ea 600, 671, 979, 1468, 1598, 1940, 2284, 2298, 2299, 2302, 2341, 2553; eam 127, 814, 2438; eas 2443, 2494; ei 215, 224, 279, 583, 604, 775, 776, 864, 970, 1160, 1538, 1738, 1776, 1973, 2161, 2261, 2580; eis 49, 56, 113, 444, 906, 1195, 1267, 1886, 1933, 2322, 2480, 2492, 2520; eius 47, 50, 140, 147, 172, 227, 242, 243, 273, 374, 398, 415, 416, 439, 440, 441, 521, 572, 573, 690, 717, 780, 1262, 1317, 1366, 1367, 1420, 1423, 1472, 1493, 1673, 1721, 1812, 1829, 2018, 2106, 2127, 2134, 2331, 2350, 2402, 2409, 2333, 2434, 2436, 2438, 2449, 2564; eo 186, 214, 307, 419, 729, 785, 896, 1119, 1357, 1419, 1476, 1738, 2045, 2134, 2553; eorum 98, 127, 365, 417, 428, 515, 516, 646, 814, 966, 990, 1000, 1370, 1680, 1813, 1880, 1962, 1971, 1972, 2462, 2474, 2480, 2622; eos 172, 173, 362, 898, 987, 1881, 2068, 2084, 2601, 2602, 2609; eum 237, 268, 437, 732, 756, 761, 770, 776, 778, 818, 841, 842, 845, 852, 857, 867, 872, 900, 901, 902, 1028, 1029, 1031, 1046, 1048, 1066, 1080, 1135, 1228, 1251, 1358, 1378, 1379, 1381, 1384, 1455, 1456, 2059, 2169, 2370, 2571, 2583, 2586, 2587, 2588, 2589, 2608, 2612, 2614, 2615, 2617; id 58, 59
 Israel 843, 1755
 iste 85, 203, 247, 285, 402, 432, 565, 617, 743, 746, 755, 815, 895, 1029, 1040, 1199, 1610, 1974, 2003, 2006, 2568; ista 507, 910, 916, 918, 966, 1332, 1334, 1592, 1656, 1657, 1733, 2191, 2312, 2314, 2315, 2549, 2550, 2570, 2580; istam 144, 153, 1873, 2181, 2275; isti 153, 1253, 1374, 2214, 2337; istis 100, 1311, 1650, 1753; istius 201, 1355, 1664, 1796, 1904, 2277; isto 117, 596, 712, 1217, 1357, 1454, 1615, 1661, 1671, 1694, 1717; istud 763, 888, 1008, 1216, 1517, 1735, 1785, 1810, 1876, 2210, 2226
 istum 601, 712, 715, 864, 1176, 1178, 1369, 1370, 1371, 1377, 1385, 1824, 1861, 2214
 ita 216, 259, 299, 300, 534, 584, 585, 707, 708, 810, 811, 917, 919, 946, 970, 980, 1018, 1023, 1024, 1035,

1107, 1108, 1129, 1130, 1134, 1224, 1225, 1254, 1306, 1339, 1351, 1352, 1444, 1469, 1474, 1534, 1601, 1602, 1668, 1670, 1726, 1727, 1761, 1806, 1818, 1821, 1849, 1852, 1862, 1885, 1907, 1933, 1949, 1960, 2000, 2007, 2103, 2104, 2113, 2117, 2118, 2121, 2122, 2231, 2236, 2237, 2327, 2328, 2343, 2353, 2362, 2381, 2382, 2390, 2391, 2400, 2401, 2419, 2573, 2598, 2599, 2602, 2617, 2618
 iter 81
 iterum 343, 344, 358, 471, 1172, 1466, 2064
 iubeo 1292
 (Iudas) Iude 909
 iudeus 1226; iudei 949, 945, 1227; iudeorum 1227, 2045; iudeos 127, 2047
 iudex 1131, 1134, 1140, 1142, 1144, 1147, 1149, 1155, 2563; iudices 2561; iudici 1362
 (iudico) iudicamus 1078; iudicandus 1125; iudicare 846, 1126; iudicat 891, 2597; iudicatis 891; iudicatus 1124, 1133; iudicavimus 893; iudicetur 1138
 iudicium 885, 1125, 1126, 1134, 1268, 2507; iudicii 1532; iudicio 1054, 2600
 iuro 865
 iumentum 2252
 ius 1048, 1080, 1090, 1093, 1130, 1446; iure 1049, 1050, 1073, 1136; iuris 11, 1052, 1075, 1076, 1078, 1133
 (iustifico) iustificare 1719-1720, 1751, 1816, 1845; iustificavit 1756
 (iustitia) iustitiam 369-370, 400, 885, 886
 iustus 457; iustum 821
 (iuvenis) iuvenes 170, 2416
 (iuvo) iuvaret 2549, 2550, 2571; iuvet 2583
 iuxta 1482, 1495, 1599, 1731, 1983, 2099
 Jacob 854
 Kalendas 2517
 (labes) labe 383, 442
 (labium) labiis 646
 (labor) laborem 2057, 2058, 2093; laboris 1422, 1904
 (laboro) laborarunt 2048
 laicus 699; laici 2552, 2558, 2560, 2562; laicum 697
 (lanarius) lanarii 32, 103, 665
 lapis 76; lapide 420, 869
 (largitor) largitori 61
 (lateo) latent 2407; latet 2147; latuit 1186
 (latinus) latinis 1960; latino 2287; latinum 18
 (latito) latitat 1493
 (latus) latera 96
 laus 61, 1286
 laudem 244; laudes 60
 (laxo) laxasti 1436
 (lectio) lectionem 283, 288, 1877
 (legista) legiste 659
 (legitimus) legitime 737; legitimum 404
 (lego) legebatur 1876; legentes 1879; legerant 488, 2470; legerunt 964, 1457; legi 1915, 2294, 2542; legimus 210-211, 214, 685, 685, 1682, 2127, 2128, 2151, 2153; legis 371, 943, 944, 945, 1228, 1229; legisti 670, 772, 828, 871; legistis 665, 684, 1123, 1522; legit 1874; legitis 1005; legunt 1881; leguntur 1987
 lex 1641; lege 1229, 1929; leges 1755; legem 225; legis 944, 934, 1228, 1229
 leo 76, 875
 (leopardus) leopardum 847
 (leprosus) leprosos 1815
 levis 752, 2225
 (Libanus) Libani 66

libenter 655
 liber 1666, 1767, 2010, 2012, 2319, 2320; libri 1665, 1666, 2074, 2317, 2319, 2320, 2477; libris 24, 285, 427, 430, 495, 589, 715, 717, 816, 1228, 1266, 1358, 1701, 1703, 1914, 1920, 1922, 1950, 1954, 1996, 2087, 2462, 2464, 2479, 2500, 2541, 2565; libro 161, 241, 259, 267, 589, 593, 1667, 2009, 2021, 2049, 2127, 2285, 2296, 2313; librorum 27, 47, 249, 424, 484, 494, 498, 527, 2035, 2037, 2055, 2459, 2466, 2498, 2503; libros 163, 249, 453, 484, 487, 502, 796, 1227, 1229, 1236, 1704, 1880, 2021, 2032, 2057, 2069, 2078, 2083, 2091, 2467, 2470, 2492, 2494, 2495; librum 178, 607, 1666, 2029, 2030, 2036, 2044, 2085, 2086, 2088, 2095
 (libero) liberabit 376; liberate 778; liberavit 1755
 licet 169, 540, 919, 932, 1117, 1966, 2013
 (lignarius) lignarii 32, 103, 664
 (lignum) ligni 66
 (lingua) linguam 358
 (liquidus) liquidum 1335
 littera 206, 207; litterarum 2447; litteras 29, 961, 2443, 2445, 2507-2508, 2518; littere 2531; litteris 33, 482, 499, 2510, 2512
 litteratus 750; litteratis 110, 2575
 (lividus) lividum 189
 (locus) loca 2507; locis 2510
 (logicus) logici 657
 (lombardus) Lombardi 2009, 2021
 (longus) longum 1748
 (loquor) locuta 672; locutus 2002; loquaris 1294, 1774; loquatur 768, 1980; loquebamur 2099; loquebaris 1652; loquens 1437; loquere 378, 1073; loqueris 414, 633, 1146, 2166; loquetur 1200; loqui 620, 634, 861, 1437, 2080; loquimini 860, 1643, 1980; loquimur 673, 1894-1895, 2097; loquitur 437, 438, 617; loquuntur 934
 lucrifacere 864
 lucrum 375
 (luculentus) luculentam 1971; luculenter 1991
 ludibrium 43
 ludo 477, 1105; ludens 467; ludimus 1106
 (ludus) ludi 476; ludum 473
 Lull 17, 35, 104, 105, 118, 122, 130, 133, 136, 137, 140, 144, 147, 157, 260, 333, 425, 517, 582, 587, 604, 693, 716, 1027, 1158, 1185, 1197, 1209, 1307, 1449, 1854, 2460, 2524; Lulli 230, 964, 1057, 1058, 1061, 1350, 1356, 1606, 1823, 2106, 233; lullista 64, 230, 669, 808, 909, 913, 916, 2094; lullistarum 207;
 lullistas 1, 116, 2629; lulliste 105, 132, 145, 200, 208, 229, 281, 333, 499, 584, 596, 677, 694, 712, 791, 815, 899, 904, 921, 958, 991, 1318, 1355, 1583, 2240, 2348, 2620; lullistis 127, 204, 814
 (lumbus) lumbos 274
 lumen 1715; lumine 1327
 luna 75; lune 1327
 (lupus) lupum 847
 (lustrum) lustravit 453
 lux 1327, 1328; luce 386, 1328; lucem 269, 381, 1094; lucis 1302, 1397
 mactare 851
 maculare 435, 2451
 (Machabeus) Machabeorum 1666
 Machumetus 245
 Madrona 1875
 magica 1235; magicam 253
 magis 352, 886, 919, 1068, 1304, 1387, 1389, 1391, 1537, 1538, 2528
 magister 8, 186, 187, 422, 565, 571, 572, 595, 733, 738, 743, 756, 788, 789, 1081, 1120, 1375-1376, 1380, 1656, 1872, 1957, 2123,

2131, 2149, 2457; magistri 39, 124, 151, 221, 339, 503, 506, 514, 516, 710, 791, 793, 795, 798, 809, 952, 958, 963, 976, 985, 994, 1180, 1196, 1422, 1433, 1456, 1509, 1510, 1551, 1876, 1879, 1904, 2013, 2326, 2335, 2351, 2358, 2527; magistris 665, 941, 1000, 1021; magistro 335, 434, 719, 1115, 1472, 1538, 1832, 1882, 1889, 1892, 2009; magistrorum 22, 492, 513, 528, 1451, 2475; magistros 38, 486, 490, 982, 984, 2469, 2472; magistrum 248, 1074, 1117, 1184, 1205, 1375, 1377, 1378, 1382, 1384, 1855, 1869-1870, 2133
 (magisterium) magisterio 517, 573
 magistra 1485
 (magistralis) magistrale 190
 magnitudo 2281
 magnus 734, 1656; magna 606, 728, 1916; magne 59; magni 347, 749, 2013; magno 528, 1451; magnum 264, 2121; maior 107, 111, 668, 2134; maiori 947; maximam 1971; maxime 1834
 (Maiorica) Maioricam 177-178; Maioricarum 120, 159, 423, 425, 2413, 2457-2458, 2460; Maioricis 183
 maioricensis 1058, 1062; maioricenses 1059
 maioritas 2283
 (maledico) maledices 1037; maledicta 1039; maledicti 1044; maledictus 1036, 1039-1040; maledixi 1042
 (malefactor) malefactore 1362
 (malignitas) malignitatis 380
 (malignus) maligni 503
 malus 1981, 2166, 2212, 2433; mala 859, 1925, 2406; malam 1460;
 male 449, 640, 891, 893, 1085, 1240, 1363, 1412, 1463, 1469, 1474, 1571, 1657, 1686, 1692, 1696, 1967, 1975, 1992, 2004, 2175, 2221, 2262, 2617; mali 2147, 2148; malo 778, 1283, 1698, 2217; malum 1069, 1070, 1242, 1621; peior 524, 526; peius 1992; pessimi 1109; pessimis 648, 853
 (mando) manda 341; mandamus 496-497, 2482, 2501; mandari 417; mandatum 1222, 1963, 2039, 2513; mandaverunt 2044; mandavit 463, 2039, 2078
 (maneo) manet 2010, 2046
 (manifestus) manifeste 427, 539, 1959, 1985, 2461, 2475; manifestus 973
 manus 438, 854; manibus 366; manuum 2185
 (marchio) marchiones 660
 mare 2410, 2413
 Maria 792, 794, 2554; Mariam 1575
 (martyr) martyres 1103, 2609, 2610; martyrum 363-364
 mater 1574; matre 1572; matrem 353, 1575; matris 87, 92
 materia 391, 476, 1483, 2073, 2381, 2546; materiis 164
 (mathematicus) mathematici 658
 Mattheus 699; Matthei 670, 700, 1668
 (maturus) maturo 23
 (medio) mediantibus 2152
 medicus 640, 850; medico 640; medicum 637, 1072
 (medius) medio 458, 1492; medium 80, 81, 83, 403, 532, 962, 1075, 1177, 1945, 1947, 2283, 2443
 mel 854
 (memoria) memorie 19
 mendacium 306, 307, 310, 473, 477, 628, 860; mendacia 2211; mendacii 298, 2209, 2225; mendaciis 1490
 mendax 245, 298, 306, 308, 724, 1482, 1927, 1981
 (mens) mente 905, 953, 998, 1064, 1106, 1324, 1394, 1427, 1430, 1436, 1444, 1453, 1593, 2263; mentem 479, 954, 2100, 2167; mentibus 1247, 1255, 1259; mentis 108, 2270
 mensis 2493
 (mentalis) mentales 1191, 1246

mentio 2512; mentionem 2509
 mentior 344, 1279; mentiens 1231;
 mentientes 37; mentimini 1587;
 mentiri 724; mentiris 465, 995, 1278,
 1838, 2216
 (mercator) mercatores 31, 102, 663,
 940, 1051, 1431, 2356
 (mereor) meremini 1314; merui 224;
 meruit 1976
 (meridianus) meridiana 386, 1328
 (meritum) merita 215, 230, 1901,
 2402; meritis 2409; merito 15, 53,
 112, 608, 825, 880, 1080, 1285,
 1289, 1426, 1795, 1840
 merus 86, 237
 (messias) messiam 1229
 (metallum) metallo 75
 (metaphysicus) methaphysici 658
 (metuo) metuens 1440; metuere 850
 (metus) metu 197; metum 1100
 (meus) mea 332, 366, 1419, 1420,
 2547; mee 59; meis 366, 754; meo
 53, 54, 295, 632; meum 1141
 (miles) milites 661
 (milito) militans 1530; militantis 2593
 (millesimus) millesimo 2631
 (minimus) minime 1340
 (ministerialis) ministerialibus 559, 2576
 (ministro) ministraveris 888-889
 minoritas 2283
 (minor) minorum 167, 183, 2415, 2487
 (minuo) minui 919, 1326, 2122, 2133,
 2136, 2137
 minus 1977
 (mirabilis) mirabiliter 1999
 (miraculum) miracula 72
 miror 939; miramur 338, 943; miranda
 1586; mirando 112, 939; miraris
 943, 1042, 2137; mireris 1657;
 miretur 939
 (mirus) miris 1812; mirum 633, 741,
 1949, 2019, 2126, 2135
 (misceo) miscuerunt 1933
 miser 756
 misericordia 99; misericordie 52, 1345
 (missa) missarum 2488
 (missio) missionis 1681
 (mitto) misit 1420, 1968, 2134
 modernus 185; moderni 124, 127, 710,
 813-814, 1021; modernis 809, 905,
 918, 927, 928, 933, 1000
 modestia 956
 (modestus) modeste 826-827
 (modicus) modicam 428, 2463; modi-
 cum 1715
 modus 284; modo 1335; modum 49,
 633, 1211, 1212, 1316, 1949,
 2049, 2081
 (moneo) monito 227
 mons 260, 261; monte 120, 159, 2139,
 2140, 2149, 2157; montem 260,
 266, 2140, 2154; montes 83
 (morbus) morbum 637
 (mорий) mori 375; moriente 1262; ;
 mortuos 1126, 1815; mortuum
 2606; mortuus 567, 2437, 2533,
 2534, 2584
 mors 364, 372, 374, 375; mortem 372,
 542, 862, 983, 1256, 1322, 1348,
 1597, 2005; mortis 371, 377, 638,
 1072, 1100, 2574
 (mortalis) mortales 1484; mortalibus
 825
 (mortifico) mortificamur 366
 (mos) moris 2020
 (moveo) movearis 936; moveor 938
 mox 227, 570
 Moyses 1678, 1683; Moysi 796, 1642,
 1665, 1703
 (mulier) mulieribus 1874-1875
 multiplex 552; multipliciter 1756,
 2016
 (multitudo) multitudine 2092; multi-
 tudinem 2035, 2055
 (multus) multa 246, 488, 607, 950,
 957, 964, 1235, 1267, 1901, 1916,
 1920, 1922, 1923, 1924, 1950,
 1953, 1957, 2010, 2015, 2292,
 2293, 2300, 2406, 2470; multam
 1972; multas 1984, 2568, 2571;
 multe 334, 2045, 2406; multi 347,
 426, 748, 1101, 2115, 2317, 2320,
 2407, 2450, 2461; multis 189, 204,
 1696, 1861, 2541; multorum 1956,

1967, 2099-2100; multos 249, 882,
 1231, 1873, 1933, 1952, 1979,
 2083, 2114, 2410; multum 432,
 760, 1316, 1317, 1506, 1614,
 1643, 1687, 1811, 1906, 1918,
 1935, 2012, 2066, 2218, 2246,
 2285, 2323
 mundus 1099, 1193; mundi 17, 96,
 666, 1195, 1534, 1679, 1844,
 2042; mundum 90, 95, 469, 1065,
 1723, 1891
 (musicus) musici 660
 (myrrhatus) myrrhatum 855
 mysterium 551; mysterii 2569; myste-
 ria 949, 951, 957, 976, 993, 1721;
 mysterio 667-668
 nam 80, 223, 241, 258, 369, 400, 432,
 441, 504, 516, 618, 626, 861, 997,
 1113, 1130, 1183, 1218, 1513,
 1519, 1528, 1572, 1590, 1631,
 1690, 1692, 1712, 1727, 1729,
 1753, 1774, 1815, 2100, 2210,
 2523, 2541, 259
 (narro) narra 230
 (nascor) natus 67, 90, 651, 2554
 natura 536; naturarum 72; naturas 78;
 nature 981
 (naturalis) naturali 2578
 Nazarenus 280; nazarenum 361, 469-
 470, 1233, 1928-1929
 ne 230, 420, 429, 511, 512, 779, 839,
 866, 874, 938, 1066, 1177, 1434,
 1513, 1903, 2464, 2480
 -ne 1107, 1129, 1178, 1332, 1534,
 1601, 2419, 2463
 nec 145, 174, 218, 236, 249, 284, 288,
 291, 292, 307, 312, 313, 329, 330,
 335, 340, 410, 473, 523, 524, 563,
 667, 801, 820, 838, 849, 900,
 1071, 1075, 1127, 1163, 1166,
 1218, 1258, 1259, 1264, 1342,
 1411, 1422, 1548, 1578, 1591,
 1656, 1660, 1679, 1680, 1681,
 1838, 1855, 1925, 1931, 1976,
 2018, 2062, 2084, 2099, 2102,
 2102, 2209, 2227, 2350, 2351,
 2363, 2385, 2389, 2390, 2484
 (necessarius) necessariis 166; necessario
 1255; necessarium 1428
 (nectar) nectare 644
 nedum 991, 1559, 1685, 1830, 1957,
 1974
 (nefandus) nefande 1575; nefandi 1109
 (nefarius) nefaria 2218; nefarias 2228
 (nego) negare 395-396, 755, 922; negat
 393, 394, 2425
 (negotium) negotii 480; negotio 1131,
 1555
 nemo 1992
 nempe 390
 nequam 385, 2450
 neque 119, 138, 158, 335, 504, 572,
 863, 986, 1054, 1069, 1548, 1553,
 1660, 1848, 1855, 1892, 2018,
 2133, 2234, 2235, 2240, 2358,
 nequeo 1795; nequitis 1404
 nescio 526, 764, 1707, 1964; nesciam
 2315-2316; nescientes 2252; nes-
 cierunt 503; nescies 2142, 2192;
 nescimus 1641, 1644, 1742, 2124,
 2153, 2156; nescis 346, 347, 350,
 868, 1553, 2363; nesciunt 799; nes-
 civerunt 986
 Nicolaus 7, 421, 432, 2456; Nicolai
 482; Nicolaum 2, 458, 2629
 nihil 124, 710, 1467, 1569, 1881,
 1882, 2048, 2148, 2187
 nihilum 2361, 2580
 nil 60
 nimis 547, 824, 878, 1077, 1168,
 1439, 1486, 1490, 2220, 2224
 nimium 495, 2499
 nisi 33, 129, 145, 632, 761, 1008,
 1009, 1027, 1069, 1070, 1097,
 1185, 1242, 1502, 1562, 1619,
 1676, 1684, 1784, 1789, 1894,
 1930, 1978, 2014, 2041, 2060,
 2077, 2240, 2347, 2433, 2435
 (nitor) nitentes 2451; nitimini 631
 (nobilis) nobiles 660
 (nolo) noli 1365, 1406, 2254; nolite
 362, 478, 479, 521, 674, 827, 837,

862, 1346, 1544, 1575; nolit 665;
 noluit 931, 1491;
 nolumus 635-636, 2146, 2388;
 nollemus 776-777; nomen 227,
 680, 1285; nomina 513
 (nomino) nominandus 156, 2394;
 nominare 2495; nominatis 2617,
 258
 non 13, 33, 39, 40, 54, 59, 65, 86, 91,
 106, 109, 111, 114, 118, 137, 153,
 157, 181, 211, 213, 215, 224, 225,
 234, 237, 246, 248, 251, 255, 258,
 269, 271, 272, 277, 278, 280, 287,
 300, 303, 305, 307, 308, 313, 314,
 315, 318, 321, 325, 329, 334, 336,
 337, 340, 343, 344, 351, 353, 356,
 357, 360, 363, 365, 371, 372, 381,
 403, 404, 411, 428, 460, 465, 466,
 471, 472, 476, 477, 478, 479, 502,
 504, 517, 519, 523, 557, 558, 561,
 563, 566, 567, 569, 571, 577, 578,
 582, 585, 586, 593, 605, 612, 615,
 616, 621, 622, 623, 627, 631, 634,
 639, 640, 644, 647, 653, 656, 657,
 658, 659, 660, 661, 670, 685, 693,
 701, 707, 708, 717, 719, 722, 725,
 726, 728, 731, 735, 737, 740, 754,
 755, 756, 761, 765, 772, 781, 783,
 787, 798, 802, 806, 811, 812, 817,
 823, 828, 831, 832, 834, 845, 850,
 851, 852, 857, 862, 871, 875, 876,
 877, 882, 885, 888, 890, 900, 906,
 919, 923, 928, 930, 931, 932, 934,
 936, 938, 939, 940, 949, 953, 954,
 955, 960, 968, 994, 995, 1001,
 1003, 1005, 1006, 1008, 1015,
 1022, 1024, 1025, 1030, 1037,
 1047, 1048, 1049, 1054, 1057,
 1062, 1069, 1070, 1071, 1085,
 1092, 1093, 1100, 1101, 1105,
 1106, 1111, 1112, 1117, 1123,
 1124, 1127, 1137, 1144, 1150,
 1152, 1160, 1162, 1164, 1165,
 1168, 1169, 1170, 1171, 1183,
 1188, 1200, 1205, 1206, 1216,
 1218, 1223, 1225, 1230, 1236,
 1240, 1242, 1248, 1249, 1250,
 1254, 1265, 1268, 1277, 1279,
 1286, 1288, 1293, 1296, 1299,
 1300, 1302, 1305, 1309, 1320,
 1335, 1336, 1337, 1341, 1342,
 1344, 1350, 1352, 1353, 1359,
 1364, 1372, 1396, 1399, 1400,
 1403, 1406, 1408, 1411, 1419,
 1420, 1421, 1435, 1440, 1457,
 1465, 1478, 1481, 1483, 1487,
 1502, 1509, 1514, 1517, 1522,
 1523, 1524, 1526, 1535, 1536,
 1540, 1541, 1542, 1548, 1549,
 1551, 1553, 1556, 1557, 1559,
 1561, 1567, 1570, 1572, 1577,
 1579, 1586, 1591, 1595, 1602,
 1603, 1612, 1618, 1619, 1646,
 1648, 1649, 1654, 1656, 1657,
 1658, 1660, 1678, 1684, 1688,
 1690, 1693, 1699, 1716, 1717,
 1722, 1724, 1728, 1737, 1757,
 1760, 1773, 1775, 1781, 1792,
 1794, 1803, 1820, 1832, 1836,
 1837, 1838, 1841, 1843, 1848,
 1852, 1853, 1854, 1868, 1871,
 1875, 1877, 1884, 1885, 1887,
 1892, 1894, 1898, 1899, 1900,
 1901, 1905, 1907, 1909, 1912,
 1924, 1925, 1926, 1931, 1936,
 1937, 1940, 1944, 1949, 1951,
 1955, 1959, 1966, 1973, 1980,
 1982, 1988, 1996, 1997, 1998,
 2010, 2014, 2015, 2020, 2022,
 2025, 2035, 2041, 2049, 2051,
 2055, 2060, 2068, 2074, 2077,
 2084, 2085, 2093, 2095, 2098,
 2104, 2105, 2121, 2122, 2128,
 2133, 2135, 2142, 2143, 2153,
 2160, 2161, 2164, 2165, 2169,
 2170, 2173, 2174, 2179, 2187,
 2188, 2193, 2195, 2205, 2206,
 2208, 2209, 2211, 2213, 2216,
 2217, 2223, 2225, 2226, 2234,
 2237, 2238, 2257, 2265, 2267,
 2269, 2272, 2274, 2275, 2277,
 2290, 2298, 2317, 2321, 2328,
 2329, 2337, 2347, 2354, 2358,
 2361, 2362, 2364, 2367, 2369,

2377, 2385, 2391, 2392, 2408,
 2411, 2422, 2424, 2427, 2432,
 2433, 2463, 2484, 2505, 2507,
 2522, 2523, 2528, 2530, 2532,
 2538, 2546, 2548, 2550, 2557,
 2558, 2565, 2567, 2569, 2575,
 2577, 2582, 2589, 2590, 2593,
 2594, 2596, 2599, 2609, 2613,
 2614, 2618, 2619, 2627
 nondum 294, 1125, 1211
 nonne 235, 245, 251, 546, 555, 559,
 603, 615, 625, 626, 628, 629, 656,
 724, 726, 727, 846, 906, 912, 915,
 918, 943, 946, 946, 1042, 1059,
 1157, 1172, 1174, 1175, 1190,
 1239, 1341, 1377, 1383, 1387,
 1431, 1448, 1452, 1481, 1493,
 1566, 1735, 1843, 1866, 1869,
 1874, 1911, 1984, 2071, 2072,
 2154, 2251, 2316, 2344, 2351,
 2355, 2359, 2381, 2413, 2534,
 2535
 (nonnullus) nonnulli 31, 427, 1869,
 1964, 2461; nonnullis 2003
 nonus 140, 2106; nono 2631
 nos 100, 131, 248, 256, 273, 292, 403,
 432, 467, 483, 516, 547, 561, 569,
 603, 625, 629, 635, 651, 733, 742,
 769, 785, 818, 819, 855, 861, 893,
 898, 946, 950, 958, 976, 987, 994,
 1006, 1055, 1061, 1068, 1092,
 1112, 1117, 1118, 1162, 1193,
 1218, 1239, 1266, 1273, 1299,
 1300, 1316, 1354, 1383, 1385,
 1391, 1429, 1437, 1438, 1444,
 1496, 1556, 1632, 1638, 1656,
 1717, 1739, 1860, 1878, 1883,
 1885, 1886, 1888, 1906, 1983,
 2097, 2113, 2136, 2137, 2180,
 2184, 2192, 2198, 2232, 2244,
 2251, 2260, 2275, 2323, 2326,
 2347, 2399, 2465, 2479, 2540,
 2564, 2588; nobis 70, 397, 402,
 423, 429, 470, 474, 490, 635, 802,
 1013, 1015, 1069, 1073, 1099,
 1100, 1212, 1242, 1504, 1610,
 1627, 1644, 1648, 1652, 1674,
 1678, 1778, 1802, 1883, 1899,
 2120, 2187, 2325, 2326, 2458,
 2463, 2473, 2496, 2551, 2581;
 nobiscum 1068, 1897
 (nosco) noscunt 799; nosti 1913; nove-
 runt 798; novi 135, 907, 925, 1605,
 1625, 1763, 1796, 1817, 1914;
 novimus 1211; novisti 2438; novis-
 tis 1500, 1766; novit 738, 2585
 noster 572, 792, 793, 1081, 1120,
 1851; nostra 66, 839, 1001; nos-
 tram 84, 232, 714, 2272; nostri 52,
 963, 1180, 1345, 1380, 1501,
 1582, 1996, 2517, 2632; nostris
 2512; nostro 5-6, 169, 179, 667,
 801, 1115, 1115, 1537, 1538; nos-
 trorum 2482; nostrum 474, 485,
 819, 1074, 1117, 1155, 1384,
 1561, 1989, 2022, 2452, 2467,
 2513
 nota 956, 2029
 notitia 945
 (notorius) notorium 258
 (novus) novo 1774, 1777, 1811, 1813,
 1817; novum 1766, 1769, 1783,
 1800, 1804; novissima 100; novissi-
 me 100
 nox 81; noctem 1094; noctis 1398
 (nubes) nube 74
 (nudus) nude 1531
 nullatenus 415, 581, 706, 808, 856,
 1021, 1348, 1594, 1847, 2024,
 2102, 2233, 2324, 2389, 2616
 nullibi 1590
 nullus 144, 553, 592, 789, 2008, 2065,
 2239, 2347, 2350; nulla 111, 112,
 785, 1421, 1424; nulli 2042;
 nullum 221, 414, 299, 1142, 1142,
 1504, 1810, 1978, 2018
 (numerus) numero 527, 1979; nume-
 rum 486, 2468
 numquam 1927, 2607
 nunc 58, 331, 764, 802, 806, 1238,
 1239, 1243, 1245, 1246, 1412,
 1466, 1528, 1554, 1591, 1650,
 1690, 1692, 1695, 1705, 1706,
 1790, 1791

nunquam 310, 878, 1313, 1437, 1930, 2046, 2254, 2267
 nunquid 899, 1047
 o 65, 113, 228, 333, 336, 499, 508, 574, 586, 612, 694, 698, 709, 735, 791, 808, 812, 921, 953, 990, 1025, 1064, 1077, 1109, 1353, 1394, 1603, 1760, 1820, 1853, 2105, 2238, 2329, 2392, 2619, 2627
 obedientia 744
 (oberro) oberrare 505
 (obfusco) obfuscatum 837
 (oblatio) oblationes 2186
 (obscurus) obscurum 13, 1153-1154
 (obsecratio) obsecrationes 2158, 2185; obsecrationibus 1297, 1298, 1333
 obsecro 52, 206, 932, 1345, 1505, 2191, 2627; obsecra 1442; obsecramus 506, 513, 839, 1050, 1119-1120, 1618
 (observo) observando 48-49
 observationes 2159, 2182
 (obsisto) obsistant 2433, 2435
 (obsto) obstantibus 2505; obstat 2531
 (obsum) obesse 852; obest 308
 (obtempero) obtemperavit 227
 (obtineo) obtineamus 2189; obtinebis 856, 2028, 2066; obtinere 1006, 2046, 2230-2231; obtinetis 2181
 obtinetur 1009-1010
 (obvio) obviare 484, 2454, 2467; obviaverunt 99; obvient 111; obvietur 51
 (occido) occidere 363; occidunt 362
 (occisio) occisionis 367
 (occumbo) occumbi 368
 octavus 137, 1854; octavo 2517
 octo 2281, 2292
 (octuagesimus) octuagesimo 2631
 (oculus) oculis 754; oculos 858, 1168, 1169; oculum 960, 1866-1867
 (odi) odimus 786
 (odium) odio 355
 offero 54, 864; obtulit 1994; offeramus 840; offeratis 2219; offerendum 2215; offerre 2229; offertis 2214
 officialis 2515
 officium 2452
 olim 73, 571, 2609
 (omitto) omittas 634; omittis 2420; omittitis 1287
 omnipotens 82, 238
 omnis 245, 281, 724, 1324, 1329, 1482; omne 304, 304, 311, 319, 701, 1834, 2063; omnem 97, 1316, 1326; omnes 97, 129, 131, 174, 200, 201, 535, 899, 900, 901, 902, 1026, 1043, 1195, 1208, 1221, 1222, 1223, 1245, 1246, 1258, 1260, 1354, 1484, 1498, 1666, 1703, 1932, 2032, 2038, 2040, 2047, 2070, 2078, 2091, 2337, 2418, 2470, 2490, 2527, 2543, 2564, 2578, 2626; omni 94, 383, 405, 442, 1442, 1452, 2525; omnia 77, 81, 239, 263, 2085, 2218, 2296, 2339, 2342, 2345, 2346; omnibus 177, 354, 497, 525, 554, 626, 825, 920, 956, 1213, 1682, 1773, 1816, 2031, 2086, 2419, 2501; omnium 61, 123, 372, 375, 565, 588, 1191, 1232, 1485, 1957, 1981
 onus 2060
 (opinio) opinione 1323, 1324, 1325; opinionem 1956, 1958; opinionis 2600
 oportet 674, 1325, 1590, 2223, 2387, 2564; oportebit 1255;
 (opportunos) opportuna 2454; opportunas 29; opportuno 45-46, 430, 448, 2465
 opus 640, 2168; opera 1718, 1720, 1722, 1749, 1752, 1987; opere 1039
 (opusculum) opuscula 1993
 (oraculum) oracula 71
 (oratio) oratione 1008, 1009; orationem 1006-1007; orationes 2158, 2185; orationibus 1297, 1333; orationum 2214
 orbis 98, 2076
 (ordinarius) ordinariis 666

(ordino) ordinata 1126-1127, 1133; ordinatum 2504; ordinavit 1130-1131
 (ordo) ordine 2345; ordinibus 2510; ordinis 3, 7, 422, 2456, 2491; ordinum 2484, 2488
 oretenus 36, 384, 970, 989, 2161
 Origenes 1984, 1999, 2003; Origenem 1988, 1990, 1991
 (originalis) originalia 2075; originalibus 2516
 (origo) origine 1533-1534; originem 178; originis 1993
 (orior) orta 99
 os 2216; ora 1436; ore 550, 632, 854, 990, 1097, 1834, 1981, 2063; ori 231, 342, 431, 1555; oris 295, 401, 921
 oro 1066; oravimus 1300
 (osculum) oscula 9
 ostendo 278, 877; ostendam 387; ostende 275; ostendere 1229, 1838; ostendi 1836, 1841, 2355; ostendisti 1838; ostenditis 997, 1907, 2263
 ostiensis 21, 151, 2335; ostiensem 485, 2468
 (otiosus) otiosum 473
 ovis 846; ovi 877; oves 367; ovile 1600
 (paco) pacatum 2365
 (pactum) pactis 2020
 pagina 3
 palam 189, 414, 1874, 2365, 2586
 (pando) pandam 386; pandere 379-380; pandi 615, 1341, 1448
 (panis) panes 2154
 papa 146, 179, 463, 1157, 1173, 1448, 2038, 2043, 2044, 2170, 2330, 2358, 2375, 2378, 2382, 2389, 2440, 2563, 4556; papam 19, 435, 505, 1942, 2260; pape 7, 169, 521, 555, 667, 961, 1307, 2632
 par 1553; parem 1553
 (parabola) parabolam 402
 (pareo) parent 892
 (paries) parietes 76
 Parisius 167, 2041, 2415
 pariter 79, 86, 112, 362, 871, 961, 1084, 1710, 1933, 2020, 2378
 (paro) paratum 1533
 pars 257; parte 430, 947, 1401, 1421, 1424, 1528, 1667, 2465; partem 256, 1452; partes 2076; partibus 17, 202, 2041; partis 1664; partium 29
 parvulus 847; parvulis 671; parvulo 76
 (passio) passione 1263; passionum 375
 pastor 1600
 pastoralis 2455
 (patefactus) patefacte 80
 (pateo) patent 71; patet 520, 1090, 2148, 2258; patuisse 340;
 patuit 1240
 pater 298, 534, 537, 792, 793, 980, 1722, 1725, 2572; patrem 353, 394; patri 5, 135, 1605, 1638, 1710, 1733, 1739, 1741, 1745, 1750, 1757; patribus 1799; patris 82, 92, 93, 1400, 1401, 1420, 1533; patrum 1680
 patienter 1113, 1294
 patientia 363, 1442; patientiam 935
 (patiens) patientius 1119
 (patior) patiar 1064; passum 68, 2548; passus 537, 538, 2554; patiuntur 369
 patria 350, 351; patriam 198; patrie 1529
 (paucus) pauca 1954, 2014; pauci 2041; paucos 1966
 paululum 431, 819, 1172-1173
 Paulus 212; Pauli 220, 908; Paulo 182, 210, 213, 214, 217, 222, 229, 1395, 1401, 1473, 1551, 1554, 1698, 1802; Paulum 230, 232, 1383, 1387, 1389, 1392, 1549, 1552, 1559, 1560
 (paveo) paveat 866
 (pax) pace 635, 2148
 (peccator) peccatoris 862
 peccatum 468, 1003; peccata 127, 814, 1000, 1001; peccatis 651
 (pectus) pectore 1186, 1405
 Pelagius 524, 2370, 2535

(pello) pulso 174
 penam 1099
 (penetro) penetra 1417; penetrabamus 1300; penetrabimus 1062; penetramus 977, 1061; penetrare 504, 1432; penetrare 1079; penetratis 958; penetremus 1213
 (peniteo) penitens 2584
 Pennaforti 1058, 1059, 1063
 (pennatus) pennatorum 858
 per 1, 27, 38, 45, 51, 52, 89, 96, 119, 132, 138, 141, 158, 192, 194, 211, 250, 253, 262, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 468, 484, 485, 487, 534, 551, 580, 582, 606, 613, 691, 693, 966, 980, 982, 984, 1002, 1003, 1005, 1006, 1016, 1017, 1043, 1057, 1068, 1137, 1178, 1186, 1193, 1251, 1306, 1308, 1316, 1317, 1318, 1321, 1345, 1355, 1507, 1508, 1528, 1580, 1855, 1869, 1875, 1876, 1942, 2039, 2076, 2078, 2100, 2103, 2107, 2120, 2136, 2137, 2192, 2216, 2218, 2233, 2250, 2251, 2258, 2371, 2417, 2467, 2468, 2469, 2482, 2489, 2503, 2504, 2507, 2513, 2514, 2515, 2573, 2577, 2592, 2629
 (perago) peragens 21; peregit 262
 (percipio) percipies 2187; percipite 332-333, 1533
 (perdo) perdere 852; perdidimus 2367; perdidisse 2365
 (perduco) perducendum 15; perduxi 20; perduxit 454
 (pereo) pereat 502, 779, 863, 877; perire 852
 peregrinus 750; peregrinis 2007
 (perfectio) perfectione 2135
 (perfectus) perfecte 2325; perfectius 2325-2326; perfectos 673; perfectum 1527(pergo) perrexit 167
 (perhibeo) perhibeam 90-91; perhibet 243
 (periculosus) periculosa 494, 2499
 periculum 43, 428, 2463; periculis 484, 2467
 (peritus) peritis 110; peritissimus 1484, 1488; peritum 834, 838, 902, 1184
 (periurus) periurum 1143
 (permaneo) permanebit 1324; permanere 573
 permaximus 689, 734; permaximum 835
 (permitto) permittite 367
 (permisceo) permixta 1937, 1939
 perperam 219, 505, 756, 774, 829, 1412-1413
 (perpetuus) perpetuo 130, 274, 573, 1027; perpetuum 420, 2613
 (perquiro) perquirite 2058-2059
 (persecutio) persecutionem 369
 (persecutor) persecutor 851
 (persequor) persecuti 772, 1496
 (perseverantia) perseverantie 578
 (persevero) perseveramus 1465; perseveratis 1464
 persona 1525, 1569-1570, 1976, 2404; personas 2494; persone 535, 2490; personis 397, 497, 2501, 2510
 (perspicio) perspexit 438
 (persto) perstetimus 2267; perstetit 1526
 persuasor 851
 (pertinacia) pertinaciam 998, 2263
 pertinaciter 511, 1140-1141, 1463, 1465
 pertinax 2533; pertinaces 2262, 2537
 (pertineo) pertinet 1616
 (pertracto) pertractabitur 1011-1012; pertractaverunt 438
 (pertranseo) pertransibit 1325; pertransivit 83
 (pervenio) pervenies 2022-2023; pervenit 248, 593, 680, 681;
 perventum 1095
 perversitas 361
 (perversus) perversa 2453; perversam 510; perverse 505, 774, 826, 2591; perverso 484, 2466; perversos 2621
 (perverto) pervertendum 1235; pervertens 1233; pervertet 1237

(pes) pede 2361; pedes 225, 1417; pedum 9
 (pestiferus) pestiferum 189, 623, 696, 2226, 2451-2452
 (petitio) petitione 177, 2418
 peto 918, 2605, 2610, 2976; petas 802; petebatis 1540; petimus 2189; petitis 821
 Petrus 185, 186, 738, 743, 1375, 1481, 1525, 1545, 1833, 1872; Petri 909, 1474, 1501, 1525, 1543, 1569, 1611, 1612, 1613, 1735, 1736, 1808, 2021; Petro 203, 719, 817, 1359, 1470, 1480, 1490, 1524, 1538, 1542, 1557, 1567, 1740, 1743, 2009; Petrum 485, 1369, 1377, 1385, 1386, 1391, 1395, 1759, 1819, 1828, 2467
 phantasticus 177, 2419; phantasticam 169; phantastici 208, 694, 921; phantasticum 697
 (phariseus) pharisei 1890; phariseum 838
 (philosophus) philosophi 659; philosophum 835
 Philosophia 2313; Philosophie 2285
 (phreneticus) phrenetici 1071, 2269
 (physicus) physici 658
 (pigmentarius) pigmentarii 32, 664
 (piscator) piscatores 1788
 pius 850; pie 1973
 (pix) picem 889
 (placo) placatum 2364
 (placeo) placet 532, 1627, 1633, 1634, 1918, 2026
 (plactus) Plactu 162, 242, 259 178, 2127
 (planto) plantas 634
 (planus) plane 971, 1020, 1415, 1554, 1838, 2264, 2373, 2425
 Plato 352
 plenarie 2480
 plenus 2166; plenam 2508, 2516; plene 1415, 1728, 2519, 2523; plenius 2454
 plumbum 1850
 pluries 159
 (plurimus) plurima 1428, 2292; plurimi 1596; plurimis 595; plurimos 1975; plurimum 18
 plus 575, 674, 802, 1053, 1738, 2136, 2137, 2300, 2316; plura 166, 1958; plures 163, 192, 194, 1513, 2069
 plusquam 2171
 (polus) poli 2593, 2595
 pondus 1824
 (pono) ponat 2565; ponatur 206; pone 231, 342, 474; ponit 180, 2568, 2571; ponite 1555; ponitis 804; ponitur 162, 1805; posita 979; posito 726, 1949, 2068, 2097, 2530; positus 203, 2007, 2254, 2256; posuerit 1930, 2014; posuerunt 1953, 1966; posuit 163, 523, 1029, 1031, 1035, 1957, 1975, 1984, 1999, 2006, 2007, 2254, 2256
 (pontifex) pontificem 14; pontifices 2048; pontifici 2096
 pontificatus 2517, 2632
 pontus 1194
 (populus) populi 1233; populi 1257, 2489; populum 2560
 porro 1428
 possessor 2221
 (possibilis) possibile 234, 2585; possibilem 233; possibili 1035; possible 1034
 possum 876; posse 1912, 2424; possent 483, 1850, 2075, 2466; posset 873; possint 540, 2507; possit 40-41, 512, 938, 2363; possitis 1427; possumus 113, 557, 1487, 2455, 2577, 2579; possunt 363, 1210, 1341, 1433, 2077, 2359; potentes 661; poteris 293, 380, 381, 857, 1100, 1101, 1112; poterit 553, 1099, 1100, 1304, 1321, 1414; poteritis 2490, 2496; poterunt 1509, 2050, 2056, 2093; potes 272, 2188, 2362; potest 137, 145, 306, 318, 619, 668, 1038, 1206, 1481, 1483, 1523, 1854, 2001, 2240, 2368, 2370; potestis 208, 314, 904, 923, 1517, 2616; potuerunt 2046;

potuissetis 2608; potuisti 1838; potuistis 1123; potuit 235, 236, 238, 607, 724, 725, 727, 931, 1684
 post 182, 197, 412, 482, 542, 700, 819, 983, 1200, 1256, 1322, 1348, 1572, 2005, 2083, 2181
 postea 168
 (postpono) postposita 2505
 postquam 163, 1444, 1474, 1532, 1892
 (postulo) postulamus 1520, 1712; postulasti 844; postulastis 2033, 2090, 1521; postulavimus 1301
 potentia 1754, 1843
 potentiam 1745-1746, 1749, 1814, 1815
 pote 1965, 2553, 2572
 (poto) potavit 857; potemus 856
 potestas 1307, 2281; potestate 2615; potestatem 555
 potissime 391, 1507
 potius 182, 492, 498, 662, 2428, 2498, 2502
 (pravitas) pravitatis 2, 9, 423, 2458
 (pravus) prava 1937, 2453; prave 1880; pravis 649; pravos 2621; pravum 1978
 pre 354, 825, 933
 (preassumo) preassumpta 113
 (precaveo) precavendo 45
 (precedo) precedenti 2344; precesserunt 214, 222
 (precello) precellit 608, 700, 703, 1546; precellunt 1060
 (precipio) preceptum 1118
 precipuus 1833, 1872; precipue 2452
 (preclarus) preclara 2403; preclarum 836, 837
 (preconium) preconia 230
 (predecessor) predecessorem 20
 (predicatio) predicationibus 2489
 (predicator) predicatorum 2559, 2562; predicatoris 221; predicatorum 3, 8, 166-167, 422, 2414, 2456, 2486-2487
 (predico) predicabunt 1257, 1597; predicamus 1514; predicandum 94; predicari 452; predicarunt 96; predicavit 89
 (predico) predicere 1683-1684; predicta 579-580; predictam 152, 2336; predictas 1319; predicte 2376; predicti 40, 181, 985, 1546, 2625; predictis 169, 179, 294, 427, 481-482, 541, 2180, 2386, 2461-2462, 2477; predicto 259, 1474, 1537-1538; predictorum 494, 513, 1954, 2498; predictum 196, 1270, 1280, 1828; predictus 155, 2393; predixeram 1331; predixerunt 1263; prediximus 512-513, 1088, 1313; predixit 1600
 (prefero) preferre 942; prefertur 266, 496, 2493, 2500; prelati 2561; prelati 29, 665
 (prefor) prefati 2476; prefato 2493; prefatus 16
 (premium) premiorum 376
 (premitto) premissas 922
 (premonstratensis) premonstratensium 2485
 (prenomino) prenomatus 595
 (prepono) preponere 694; preponimus 1375; preponitis 1374, 1557
 (prescindo) prescindat 55
 presentia 1721; presentiarum 338, 972
 (presento) presentavit 455
 (presum) presentes 53; presenti 412, 1694; presens 755, 2513;
 presentibus 491-492, 2474; presentium 2514
 presertim 110, 164, 170, 245, 265, 589, 1891
 (presto) prestamus 1740; prestare 876; prestiterunt 152-153, 2336-2337, 2527
 presumo 1412; presumere 2429, 2434; presumimus 1205, 2060; presumis 2134; presumisti 872; presumitis 824, 1204, 1486; presumpsisti 1438
 presumptio 1435; presumptione 1438, 1439; presumptiones 50; presumptionis 1003-1004

(presumptivus) presumptive 1203
 presumptuosus 433, 1439, 1440
 presumptuosi 1077, 1427, 1430, 1432
 (pretendo) pretendimus 1888; pretendis 2027
 preter 823
 (preteritus) preterita 1721; preteritis 107; preterito 1411, 1685, 1695
 (pretiosus) pretiosa 374; pretiosum 2087
 (prevideo) prevedimus 1514; preveditis 1516
 (previus) previis 2019; previo 22, 529
 (prex) preces 2228; precibus 1297
 primitus 451
 primogenitus 85, 92
 primus 118, 157, 533, 603, 610; prima 1667; primam 354; prime 1664; primo 325, 600, 961, 979, 1552, 1628, 1635, 1661, 1760, 1820; primum 161, 583, 979, 1637
 (princeps) principes 661-662; principibus 227, 800
 (principiatus) principiata 800-801, 2278, 2316
 principium 376, 2283; principia 2230, 2277, 2279, 2292, 2315, 2317, 2321, 2359; principiis 2278; principio 69
 prius 702, 1083, 1157, 1240, 1461
 privilegium) privilegiis 2509
 pro 47, 58, 59, 156, 228, 246, 291, 351, 492, 367, 368, 558, 802, 806, 896, 947, 1050, 1083, 1524, 1525, 1540, 1567, 1598, 2394, 2398, 2474, 2575, 2576, 2586, 2605
 probabiliter 2479
 (probo) proba 272, 275; probabit 1408; probabunt 1319; probamus 1056; probandum 172, 591; probantur 556, 1307-1308; probare 165, 799; probari 1342; probasti 1344; probastis 500; probat 551; probaveris 273; probaverit 594; probavi 1345, 2621; probavimus 971
 procaciter 1294
 (procedo) procedamus 2582; procedatur 1012; procede 292, 911; procedere 2223; processerim 849
 (procelo) procelastis 1178
 (proclamo) proclamatis 994-995
 procul 173-174, 840
 (procuro) procurare 1100; procurasti 2528; procurent 2495
 (prodeo) prodire 381
 (produco) produc 530, 2443; producam 532; producas 404, 547; producis 1883; producit 1040
 profanus 433; profanis 2596; profanum 2430
 profecto 217, 246, 294, 385, 409, 642, 921, 1456, 1519, 1904
 (profero) profer 403, 1593; proferam 479; proferamus 714; proferat 1927; proferatis 510; proferemus 1296; profers 1878; profert 1132, 2018; proferte 1415; profertis 1908; prolata 1127; protulisti 1097; protulit 2018
 professor 422, 2456-2457; professorem 3; professorum 11
 (proficio) profecit 1573; proficere 852; proficiamus 1886; proficiunt 1881
 (profiteor) profiteamur 971, 1418
 (progenius) progeniem 353-354
 (progenitus) progenitus 1226-1227
 (progredior) progrediens 452
 (prohibeo) prohibere 237
 (prolabor) prolabantur 2481
 (prolixitas) prolixitatis 2474
 prologus 64, 115
 (promereo) promerui 885-886
 promitto 865; promissum 1229, 1929; promittimus 414; promittis 293
 (promo) promas 404; prome 1075; promemus 1407; prompsimus 1188; prompsistis 1189
 prompte 328
 (propero) properatis 1512; properavit 168, 447
 propheta 99, 245, 1410, 1411, 1684; prophetam 843; prophetarum 71, 908, 948, 1228, 1230, 1253, 1981;

prophetas 1242, 1507; prophete 105, 1263, 1411, 1441, 1596; prophetis 1721
 (prophetalis) prophetales 1665
 (propheticus) propheticum 1482, 1599
 (propino) propinare 855-856
 propono 344; proponi 2490; proposito 258, 412, 766-767, 787, 950, 1129, 1130, 1144; propositum 324, 378, 548, 758, 1073, 1314, 1316, 1497, 1548, 1569, 1803, 2180, 2531-2532; proposui 501, 1649; proposuit 443
 (proprius) proprie 551, 1342
 propter 112, 127, 191, 360, 366, 369, 505, 814, 827, 1000, 1241, 1321, 1370, 1390, 1391, 1392, 1393, 1525, 1802, 1828, 1968, 2003, 2035, 2055, 2057, 2264
 (propugnator) propugnatorem 840
 prorsus 280, 383
 (prorumpo) prorumpere 509
 (proselitus) proselitus 2410, 2420-2421
 (prosequor) prosequere 914
 (prostro) prostravit 870
 (prosum) prodesse 205, 852
 protestatio 2549, 2566, 2571, 2583; protestationes 2543, 2580
 (protesto) protestante 1419; protestantem 2566, 2567; protestantes 2543-2544; protestantibus 2543; protestarer 2548;
 protestatur 439, 2566; protestatus 2539
 protinus 1082, 1303
 prout 195, 200, 350, 1089, 1297, 1976
 proverbium 414
 providentia 6
 (provideo) providere 430, 447, 2453, 2465, 2480; provideret 455; provideretur 447-448; provideri 44-45; providit 457-458, 464
 (providus) provide 21
 (proximus) proximo 845; proximum 1118
 (prudens) prudentem 338; prudentibus 671
 prudenter 1111, 1293, 1466
 (psalmus) psalmorum 1666
 pseudo 105, 1507
 (publico) publicandam 417-418; publicando 1032-1033; publicari 2039; publicatam 419; publicatis 1892; publicatum 719, 817, 1359, 1862, 2246-2247; publicatus 2047; publicavit 191, 595, 721, 722, 739, 768, 1032
 (publicus) publica 729; publice 189, 192, 197, 1874, 1876, 1988, 2587; publico 624, 2399; publicum 2259
 puer 869
 (puerilis) puerili 2319
 pugna 351, 818
 (pugno) pugnet 842, 866
 pullus 847
 pungo 1283, 1690, 1694, 1695, 1707, 2266; pungamini 1314; pungentes 1040; pungere 855, 1794, 1909, 2265; pungis 1282, 1313, 1689, 1692, 1706, 1983, 2265, 2374, 2438; pungunt 1041
 (punio) puniet 1241; punietur 1137
 (purgo) purgabuntur 2070; purgari 2075, 2077; purgata 2075; purgatis 2070; purgaveris 2030; purgavi 2072; purgavit 2084; purgemus 2069
 (puritas) puritatis 2450
 (purus) purum 2451
 puto 301, 1522; putamus 598, 600, 701; putatis 597, 599; putavit 166
 quadraginta 142, 2108, 2130, 2132, 2140, 2149, 2154, 2180, 2182, 2227, 2234-2235
 (qualis) qualem 1028
 qualiter 464, 1753
 quamdiu 1064
 quamobrem 233-234, 314, 372, 871-872 1265
 (quamplurimus) quamplurima 253; quamplurimi 2051
 (quampluris) quamplures 188, 485, 2407, 2468
 quamvis 1752

quando 12, 1126, 1189, 1275, 1894, 1896, 2369
 quandoque 308, 677
 (quantus) quantam 930; quanto 886; quantum 1118, 1372, 2124
 (quantuscumque) quantocumque 2235-2236; quantumcumque 1924, 1925, 1937
 quare 91, 215, 310, 319, 472, 521, 606, 616, 633, 703, 804, 865, 881, 885, 1092, 1119, 1235, 1272, 1437, 1438, 1467, 1491, 1536, 1537, 1541, 1648, 1657, 1712, 1741, 1756, 1791, 1807, 1817, 1839, 1851, 1896, 1909, 1945, 1951, 1959, 1982, 1988, 1996, 1998, 2020, 2034, 2077, 2143, 2193, 2222, 2315, 2321, 2361, 2402, 2433, 2579, 2607, 2614,
 quartus 126, 813; quarti 1963
 quasi 1883, 1884
 quatinus 54-55, 368, 455, 2482
 quatuor 96, 796, 166
 -que 24, 26, 27, 91, 149, 165, 168, 172, 191, 203, 227, 273, 296, 323, 398, 429, 435, 561, 592, 762, 889, 905, 972, 1311, 1367, 1598, 1680, 1721, 1812, 1914, 1933, 1994, 1977, 2333, 2449, 2463, 2495, 2511
 (querimonia) querimoniam 179
 quero 314, 324, 851, 1283, 1708, 1731, 1813; querens 1441; querimus 517, 714, 975, 1146, 2530; queris 855, 2026, 2032
 queritis 974, 1005-1006, 1104; querunt 357; quesieris 1434; quesitum 323, 432, 1073
 queso 1290
 (questio) questionem 315, 715, 1731, 1842; questiones 2013
 qui 21, 116, 117, 120, 121, 147, 151, 152, 159, 160, 170, 195, 238, 260, 261, 268, 279, 362, 369, 378, 392, 393, 394, 433, 437, 443, 456, 468, 478, 479, 502, 506, 514, 617, 639, 640, 744, 750, 752, 768, 828, 859, 882, 886, 891, 898, 901, 933, 934, 947, 955, 982, 984, 1037, 1070, 1094, 1102, 1124, 1170, 1216, 1227, 1302, 1353, 1420, 1442, 1456, 1472, 1495, 1549, 1667, 1701, 1706, 1725, 1748, 1787, 1831, 1927, 1930, 1953, 1966, 1980, 1981, 2001, 2003, 2004, 2026, 2050, 2058, 2069, 2078, 2091, 2092, 2134, 2161, 2209, 2212, 2225, 2258, 2309, 2317, 2318, 2320, 2331, 2335, 2336, 2356, 2416, 2477, 2494, 2526, 2527, 2528, 2561, 2563, 2600; cui 161, 295, 1347, 1740; cuius 389, 1029, 1610, 2009, 2092; qua 15, 223, 502, 1444, 1517, 1546, 2058, 2093, 2418, 2436, 2615; quam 14, 18, 180, 194, 575, 613, 674, 1053, 1147, 1391, 1537, 1539, 1543, 1544, 1738, 1851, 2271, 2272, 2287, 2326, 2450, 2489, 2496, 2560, 2562; quarum 2572; quas 1087, 1150, 1158, 2157, 2181, 2182, 2568; que 29, 107, 108, 109, 130, 165, 187, 220, 229, 230, 263, 483, 538, 607, 668, 798, 892, 915, 949, 952, 953, 954, 956, 957, 971, 976, 978, 988, 1001, 1027, 1052, 1056, 1123, 1146, 1169, 1262, 1268, 1320, 1327, 1332, 1397, 1399, 1415, 1429, 1444, 1447, 1514, 1519, 1598, 1683, 1718, 1749, 1750, 1751, 1802, 1909, 1924, 1926, 1937, 1953, 1954, 1994, 2010, 2014, 2069, 2137, 2145, 2181, 2189, 2191, 222, 2276, 2280, 2303, 2402, 2435, 2455, 2466, 2513, 2569, 2579; quem 161, 162, 191, 241, 403, 730, 732, 739, 757, 881, 1177, 1284, 1891, 1962, 1977, 2012, 2038, 2085, 2200, 2203, 2205, 2211, 2285, 2565; quibus 331, 379, 426, 444, 489, 933, 962, 1055-1056, 1081, 1083, 1167, 1813, 1873, 1990, 1991, 1992,

2016, 2073, 2091, 2152, 2181, 2460, 2472, 2478, 2511, 2515, 2553, 2555; quo 179, 205, 323, 455, 603, 967, 995, 1013, 1050, 1073, 1312, 1441, 1501, 1653, 1655, 1899, 2004, 2085, 2262, 2432, 2570, 2580; quod 51, 56, 69, 150, 257, 282, 285, 286, 293, 304, 305, 312, 318, 319, 321, 343, 379, 385, 388, 437, 438, 501, 511, 532, 570, 637, 788, 789, 805, 865, 883, 928, 999, 1003, 1008, 1009, 1072, 1096, 1097, 1113, 1152, 1186, 1241, 1272, 1296, 1309, 1320, 1331, 1405, 1433, 1492, 1513, 1525, 1527, 1528, 1533, 1563, 1574, 1633, 1634, 1646, 1663, 1677, 1698, 1748, 1866, 1918, 1919, 1936, 1938, 1968, 2003, 2026, 2028, 2032, 2133, 2215, 2249, 2264, 2334, 2372, 2526, 2549, 2559, 2584, 2585; quorum 487, 1459, 1979, 2469, 2511; quos 46, 53, 101, 165, 491, 859, 1171, 1173, 2056, 2473, 2495
quia 39, 86, 92, 97, 100, 102, 142, 187, 193, 206, 207, 210, 224, 232, 255, 265, 307, 308, 381, 386, 400, 411, 439, 451, 472, 493, 543, 545, 549, 563, 572, 600, 613, 623, 625, 628, 629, 642, 653, 687, 692, 701, 705, 717, 725, 728, 731, 738, 741, 754, 755, 765, 802, 825, 828, 829, 834, 890, 893, 907, 930, 931, 936, 938, 943, 948, 968, 980, 986, 987, 995, 1002, 1005, 1011, 1015, 1036, 1044, 1071, 1105, 1123, 1205, 1206, 1283, 1288, 1308, 1326, 1330, 1342, 1381, 1389, 1391, 1428, 1441, 1463, 1480, 1501, 1510, 1522, 1531, 1540, 1542, 1554, 1569, 1572, 1588, 1616, 1619, 1654, 1678, 1690, 1709, 1739, 1742, 1773, 1776, 1787, 1792, 1795, 1808, 1829, 1830, 1838, 1884, 1900, 1901, 1922, 1947, 1949, 1997, 2000, 2007, 2019, 2024, 2055, 2063, 2064, 2076, 2108, 2120, 2127, 2135, 2153, 2187, 2250, 2254, 2256, 2266, 2267, 2269, 2270, 2272, 2277, 2289, 2300, 2365, 2409, 2497, 2537, 2550, 2608
quicumque 524, 1932, 2370-2371; cuiuscumque 2491; quacumque 2510; quecumque 1309, 2321; quemcumque 2253; quibuscumque 2510; quorumcumque 171, 2484; quoscumque 2492
quidam 185, 195, 1966; cuiusdam 104; quedam 975, 1813, 1814; quemdam 259, 1875; quendam 2084-2085; quodam 16, 120, 159, 425, 2139, 2459; quoddam 325-326, 1007; quosdam 1747, 1966
quidem 53, 854, 1051
(quiesco) quiescam 360; quiesce 358, 1305; quiescite 826
quilibet 538, 2094, 2432; quibuslibet 2509; quodlibet 550; quolibet 1115
quin 1076, 2218, 2567
quinimmo 666-667
quinguaginta 142, 2057, 2108, 2182, 2227, 2235
quinque 796, 1665
quinqies 268, 2161
quintus 129, 1026, 1199; quinti 407; quintum 1176, 1199
quis 65, 114, 237, 253, 355, 355, 376, 402, 432, 586, 617, 618, 709, 746, 750, 812, 875, 939, 1025, 1031, 1046, 1110, 1304, 1414, 1455, 1603, 1760, 1820, 1853, 1927, 1929, 2037, 2057, 2068, 2105, 2238, 2329, 2392, 2619, 2627;
quid 73, 91, 301, 316, 317, 407, 449, 456, 457, 463, 467, 471, 501, 531, 536, 546, 555, 560, 561, 567, 569, 570, 596, 687, 690, 698, 712, 748, 758, 766, 768, 784, 787, 815, 839, 881, 896, 898, 909, 913, 916, 974, 990, 1042, 1113, 1172, 1197, 1272, 1314, 1357, 1361, 1362, 1363, 1404, 1424, 1426, 1453,

1469, 1474, 1476, 1496, 1563, 1592, 1609, 1610, 1613, 1623, 1640, 1644, 1661, 1663, 1671, 1672, 1674, 1675, 1701, 1711, 1733, 1766, 1777, 1778, 1795, 1805, 1824, 1845, 1846, 1859, 1876, 1919, 1950, 1960, 1963, 1985, 2009, 2094, 2112, 2134, 2137, 2150, 2196, 2243, 2341, 2358, 2397, 2398, 2409, 2431, 2520, 2531, 2542, 2622, 2624
(quisque) cuique 2223
(quisquam) quemquam 175
quod (conj.) 12, 34, 110, 112, 118, 122, 124, 126, 129, 131, 134, 137, 140, 141, 144, 146, 155, 157, 170, 180, 211, 214, 215, 217, 218, 234, 239, 240, 248, 251, 254, 255, 259, 264, 266, 267, 271, 272, 276, 279, 289, 294, 295, 297, 301, 302, 311, 312, 318, 319, 328, 344, 346, 347, 350, 356, 357, 381, 408, 409, 427, 487, 488, 495, 497, 505, 533, 535, 542, 547, 549, 551, 553, 557, 558, 569, 581, 587, 590, 592, 594, 604, 610, 615, 618, 625, 627, 656, 687, 689, 691, 699, 702, 703, 706, 710, 726, 731, 733, 736, 737, 743, 760, 764, 776, 778, 780, 806, 809, 813, 849, 856, 868, 871, 872, 903, 905, 917, 919, 930, 940, 943, 960, 961, 962, 971, 975, 979, 983, 993, 999, 1012, 1021, 1026, 1035, 1097, 1113, 1133, 1148, 1170, 1173, 1180, 1193, 1207, 1221, 1222, 1226, 1230, 1240, 1243, 1244, 1245, 1246, 1251, 1253, 1254, 1255, 1256, 1258, 1260, 1281, 1287, 1306, 1311, 1314, 1317, 1322, 1335, 1341, 1354, 1404, 1412, 1418, 1424, 1426, 1429, 1432, 1435, 1448, 1454, 1490, 1498, 1502, 1506, 1509, 1520, 1522, 1523, 1546, 1553, 1566, 1568, 1579, 1580, 1582, 1590, 1594, 1604, 1612, 1637, 1641, 1644, 1646, 1651, 1673, 1676, 1687, 1688, 1690, 1695, 1696, 1698, 1702, 1712, 1713, 1738, 1763, 1767, 1798, 1800, 1804, 1811, 1823, 1831, 1836, 1843, 1847, 1848, 1852, 1854, 1861, 1869, 1879, 1886, 1892, 1898, 1900, 1911, 1914, 1920, 1922, 1936, 9138, 1940, 1950, 1970, 1973, 1976, 2001, 2002, 2003, 2005, 2036, 2040, 2045, 2060, 2062, 2069, 2097, 2098, 2100, 2102, 2106, 2107, 2113, 2114, 2115, 2124, 2126, 2130, 2154, 2160, 2165, 2170, 2173, 2175, 2187, 2188, 2190, 2195, 2197, 2198, 2200, 2233, 2239, 2275, 2324, 2330, 2344, 2347, 2349, 2356, 2363, 2369, 2378, 2384, 2387, 2389, 2393, 2398, 2424, 2432, 2434, 2436, 2440, 2461, 2470, 2471, 2490, 2500, 2501, 2506, 2514, 2521, 2522, 2523, 2524, 2525, 2531, 2532, 2539, 2541, 2542, 2549, 2553, 2571, 2572, 2574, 2575, 2577, 2578, 2586, 2590, 2611, 2617, 2623, 2625, 2628
quodsi 277, 300, 1111, 1134, 1254, 2094
quomodo 208, 379, 440, 457, 523, 556, 602, 620, 627, 694, 735, 742, 846, 904, 1013, 1120, 1121, 1199, 1208, 1209, 1210, 1214, 1216, 1270, 1280, 1284, 1298, 1394, 1397, 1402, 1429, 1451, 1505, 1520, 1580, 1586, 1588, 1592, 1650, 1902, 2049, 2054, 2096, 2132, 2167, 2205, 2206, 2251, 2308, 2346, 2368, 2375, 2380, 2412, 2421, 2437, 2533
quomodolibet 2513
quondam 565, 571, 572
quoniam 370, 371, 1216
quot 2280
quousque 1527, 2030
(rabinus) rabini 949

radix 2310
 Raimundus 118, 155, 157, 161, 163, 213, 241, 247, 248, 259, 284, 350, 525, 551, 564, 589, 702, 1029, 1058, 1058-1059, 1376, 1421, 1831, 1836, 1956, 1974, 2006, 2015, 2123, 2254, 2393, 2425-2426, 2532, 2538, 2568; Raimundi 25, 26-27, 35, 40, 49, 104, 122, 130, 132-133, 135-136, 137, 140, 144, 147, 229, 260, 333, 381, 451, 453, 458-459, 516, 520, 526-527, 582, 587, 604, 605, 608, 614, 615, 618, 623, 642, 693, 695, 703, 707, 715, 733, 739-740, 816, 964, 969, 988, 1004, 1009, 1027, 1056, 1058, 1061, 1062, 1158, 1184-1185, 1197, 1209, 1266-1267, 1307, 1323, 1325, 1329, 1350, 1355, 1358, 1367, 1380, 1381, 1449, 1457, 1459, 1471, 1483, 1488, 1502, 1546, 1580, 1583, 1587, 1605-1606, 1610, 1612, 1625, 1653, 1654, 1657-1658, 1699, 1716, 1775, 1823, 1830, 1833, 1839-1840, 1842, 1848, 1854, 1901, 1914-1915, 1920, 1922, 1938, 1950, 1978, 1982, 1996, 2021, 2028, 2032, 2074, 2078, 2087, 2091, 2098, 2106, 2234, 2239, 2253, 2275, 2316-2317, 2325, 2331, 2348, 2357, 2524; Raimundo 17, 36, 203, 213, 215, 218-219, 219, 231, 232, 235, 236, 279, 384, 425, 494, 575, 989, 1467, 1469, 1551, 2019, 2210, 2459-2460, 2478, 2493, 2500; Raimundum 47, 220, 229, 273, 649-650, 1057-1058, 1369, 1386, 1391, 1392, 1394-1395, 1552, 1554, 1951, 1989, 2427, 2602-2603, 2605, 2611
 (ramus) ramum 877
 Randa 261
 (ratifico) ratificas 346
 ratio 1444; ratione 556, 557, 981, 1342, 2058, 2093, 2578; rationem 281, 566, 1017, 2024, 2427, 2577; rationes 172, 591, 1055, 1056, 1308, 1319, 1508, 1587, 2417; rationi 1841, 2025; rationibus 165, 175, 1583; rationis 1054, 2429
 rationabiliter 1146, 2080
 realiter 2583
 (rebellis) rebelles 508, 973
 (recedo) recedatis 412-413; recede 635
 (recipio) receperunt 181; recipi 2495; recipiunt 1882
 (recito) recitant 793; recitare 798; recitari 1566; recitat 2044
 (recognosco) recognoscimus 232
 recordor 1311, 2175; recordamini 2170; recordaris 356, 960, 1305, 2173; recordentur 1248
 recte 821, 997
 (rector) rectorem 1875
 (recurro) recurre 2028
 (redeo) rediit 178
 (redimo) redemit 469; redimitum 836
 (reduco) reducamini 519; reducamus 2180; reducatur 1581; reducent 133, 1356, 1589; reducere 1795, 2266
 (reductio) reductione 2267
 (reexpecto) reexpecta 341
 (refello) refellere 1617
 (reficio) refecti 644
 refero 61; referam 480; retulerunt 505, 966; retulit 2547
 (refreno) refrena 935
 refugium 199
 (refuto) refutatis 637; refutato 1579
 (regalis) regalibus 82
 regina 794
 regnum 370, 944, 1533; regnis 422, 424, 427, 2457, 2458, 2462, 2477; regno 187, 196
 regula 183, 915-916, 2403, 2405, 2409
 (reicio) reicite 1097; reiecta 1995; reiectis 2000
 (relatio) relationem 487, 2469
 (religio) religione 836
 (religiosus) religiosa 2404; religiosi 170, 2416; religiosorum 2484

(relinquo) relinquam 1065; reliquerunt 198
 (remando) remanda 341
 (remaneo) remaneant 1255; remanebit 1027, 1210, 130; remanebunt 1196, 2051; remanere 1349; remaneret 257; remanetis 2252; remanserunt 2073; remedium 2051, 2077; remedia 2455; remediis 51; remedio 45, 430, 448, 2465
 (renuo) renuit 771
 (renuntio) renuntiavit 193
 (reparo) reparabunt 1585, 1586-1587
 reperio 2289; reperias 2029; reperientur 2038; reperies 841, 2022; reperiri 56, 2478; reperitur 284, 494, 2498; repertam 462;
 reperti 520, 2478; repperi 717, 1030, 1359, 1612, 1923, 2297; repperit 445, 452
 (repello) repulerunt 182; repulsus 177; repulsus 2419
 (repeto) repete 1565
 (repleo) replet 2167
 (reprobo) reprobata 20; reprobata 694, 736, 737, 738; reprobatum 695; reprobavit 465-466, 1995; reprobat 55
 (reprobus) reprobum 33
 (reputo) reputabatur 456; reputamus 1162, 1372, 2401; reputandos 493, 2476; reputandum 584; reputandus 2432; reputant 1163, 1164, 2601; reputatis 741, 1028, 1371, 2400; reputatus 205, 2419; reputavit 721; reputetis 761
 (requiro) requirit 1134
 res 2053; re 541, 1752; rei 1132; rem 844, 2033, 2090; rerum 1485
 (rescindo) rescindat 55-56
 (residuus) residuum 2000, 2088
 (resilio) resilire 415, 2622
 (resina) resinam 889
 (respergo) respersos 1289
 (respiro) respirare 818
 (respondeo) responde 431, 669, 1073, 1081-1082; respondeamus 1291; respondeatis 297, 1882; respondeamus 328, 1806, 1851-1852; respondendo 1962; respondere 553, 570, 895, 1509, 1742; respondes 1085; respondete 206, 240, 677, 791, 896, 904, 1280, 1289-1290, 2616; respondetis 314, 317, 323, 325, 326, 331, 563, 774, 821, 1275, 1277, 1279, 1768, 1805; respondi 1274, 1306, 2173; respondistis 2175; respondit 1970; responditis 1177; responsa 2229; responsis 331; responsum 765, 1178; responsurum 770, 844; responsurus 192; responsio 207; responsionem 1219, 1303, 1305
 (respublica) reipublice 44
 (resto) restat 288, 2077
 (resurgo) resurgent 1599; surrexit 538
 (resurrectio) resurrectione 546; resurrectionem 543, 983, 1322-1323
 rete 858
 (retexo) retexere 339, 1409, 1748
 (retineo) retine 2029; retinere 1304, 1414; retinuit 2000
 (retractatio) Retractationum 2086, 2088, 607-608
 (retracto) retractavit 607
 (retraho) retrahere 1283
 retro 412, 855
 (reus) reum 1142, 1143
 (revelatio) revelatione 336, 1336, 1549-1550, 1912, 2124-2125, 2126, 2131-2132, 2149-2150; revelationem 119, 139, 141, 158, 212, 250, 283, 289, 1003, 1856, 2101, 2103, 2107, 2127, 2233-2234; revelationi 613
 revelator 299
 (revelo) revelare 236, 1720, 2495; revelasti 671; revelat 2209; revelata 36-37, 384, 441, 582, 604, 970, 989, 1673; revelatam 1004, 1467; revelatum 305, 311-312, 313, 1676, 1684, 1783, 1799; revelavit 253,

1724, 1831, 2210, 2211; revelet 1006
 revera 418, 440, 1953
 revereor 353, 354, 1389; reveremur 1370, 1385; revereris 340; reverimini 1381
 (revert) revertamini 1020; revertentes 378; revertere 1497
 revoco 58, 343; revoca 341; revocamus 894; revocare 853, 2567; revocari 1851; revocate 1097
 (revolver) revolvere 954
 (rex) reges 660; regibus 227, regum 1665
 (roboro) roborabunt 1597
 (robur) robore 1323, 2011
 (rogo) rogamus 547; rogat 1525; rogavi 1524, 1567
 (Roma) Romam 198, 771
 (romanus) romana 2546; romanam 168, 454, 2040, 2415; Romane 6; romani 2047; romano 2096; romanum 14
 ros 73
 Rossellus 1032, 1079, 1081, 1089, 1132, 1133, 1158; Rosselli 186, 203-204, 595, 719, 817, 1155, 1175, 1177, 1181, 1200, 1359, 1872; Rossello 1115; Rossellum 1074, 1144
 rubus 73
 rude 46
 (rudis) rudes 1057, 1788
 (rugio) rugit 875
 rumbum 758, 760
 (rumpo) rumpantur 1223; rumpitur 550
 (ruo) ruent 1194; ruet 805
 (rusticus) rusticis 558-559, 2576
 Sabellius 523, 1931, 2370, 2535
 (sacer) sacra 2, 8, 22, 422, 1338, 1745, 1749, 2457; sacram 986; sacre 11, 951, 957, 976, 993, 1433, 1544, 2013; sacri 392, 945; sacris 1516; sacro 38, 644, 1449; sacrum 150, 2334, 2351, 2358, 2375
 sacramentum 1432; sacramenta 173, 591, 1307, 2578; sacramenti 2570; sacramentis 164-165, 555, 1257; sacramentorum 566, 1016, 2570
 sacrificium 2214-2215; sacrificia 2218, 2229
 (sacrifico) sacrificamus 2216-2217; sacrificantibus 252
 (sacrilegus) sacrilegum 1143
 (sacrosanctus) sacrosancta 12; sacrosancte 6
 sal 832; sale 832
 saltem 342, 1123, 1523, 1557, 1560
 salubris 382
 salubriter 2453, 2480
 (salus) salutem 401, 2449
 (salvo) salvare 851
 salvator 1600; salvatorem 226, 1232
 salve 794; salvum 864
 samaritanus 619, 621, 625, 627, 629
 sanctitas 55; sanctitatem 45, 51, 1971; sanctitati 54; sanctitatis 19
 sanctus 457, 535, 538, 981, 1723, 1725, 1903, 1961, 1969, 1980, 1992, 2208, 2574; sancta 35, 382, 507, 737, 1234, 1799, 1801, 1976; sanctam 395, 396, 510-511, 1575-1576, 1597; sancte 18, 42, 551, 696, 1718, 1818, 2569; sancti 139, 141, 796, 1494, 1596, 1849, 1855, 1912, 2101, 2103, 2107, 2234, 2487; sanctis 780, 1721, 1799, 1801, 1960; sanctissimi 2632; sanctissimo 5, 667;
 sancto 136, 412, 446, 1488, 1489, 1491, 1606, 1711, 1746, 1751, 1775, 1823, 1833, 1839, 1840, 1889, 1893, 1900, 1902-1903, 1905, 2217, 2226; sanctorum 374, 908, 1680, 1965, 2416-2417, 2486; sanctos 1952; sanctum 395, 1827, 1968, 2204, 2206, 2207, 2208, 2429
 (sano) sanare 1815
 (sanus) sana 35, 733, 736, 737, 1234, 1917, 1920, 1923; sane 31, 241, 284, 460, 1200, 2270, 2588, 2591;

sani 639, 2273, 2626; sanioris 2628; sano 778; sanum 647, 2089
 sapientia 1754, 1843, 2282; sapientiam 654, 673, 1746, 1750, 1814, 1816; sapientie 2169, 2198
 (sapientialis) sapientiales 1666
 (sapio) sapere 674; sapientem 823; sapientes 653, 655; sapientibus 671
 (sarracenus) sarraceni 263; sarraceno 265
 (sartor) sartores 31, 102-103, 663, 940, 1431, 2356-2357
 Sathanas 954, 2212; Sathanam 412
 satis 276, 2320, 2570, 2623
 Saul 819
 (Saulus) Saulo 222
 (saxum) saxa 1850
 (scandalizo) scandalizati 347; scandalizeris 1054
 (scelero) scelerati 2450
 scientia 261, 728, 810, 941; scientiam 1887, 2161; scientiarum 635, 1191; scientie 1195, 1247, 1433; scientiis 834, 1812
 (scientificus) scientifici 1343
 scilicet 1306, 1667, 1698, 2281
 scio 344, 526, 764, 1412, 1811, 1861, 1879, 2114, 2246, 2315, 2436, 2541; sciamus 506, 513; scias 1218; sciat 843; sciatis 2126; scientes 1166; scimus 439, 569, 733, 969, 1944, 2125, 2127, 2384, 2398; scire 2579; scis 2097, 2539; scit 790; scitis 2605, 2610; sciunt 125, 711, 792, 796, 2494
 (sciolus) sciolum 838
 scisma 507
 scismaticus 743, 744; scismatici 199, 762; scismaticos 973, 991; scismaticum 405, 741, 742, 757, 761
 (scius) sciis 110
 (scola) scolam 87-88, 187-188; scolas 1873
 scorpio 1282; scorpionem 847-848
 (scribo) scribens 211; scribis 943; scribite 419; scripserit 1930; scripserunt 2012; scripsit 1682, 1831, 2015, 2016; scripta 16, 1267, 1683, 2482; scripto 59; scriptorum 425, 2459; scriptum 1037, 1039, 1434
 scriptura 1745, 1749; scripturarum 72; scripture 1586; scripturis 1516
 (scrupulus) scrupulo 406
 stuppam 889
 se 88, 166, 212, 213, 226, 243, 245, 246, 252, 270, 424, 757, 941, 1163, 1164, 1216, 1227, 1229, 1231, 1302, 1390, 1392, 1926, 1999, 2155, 2171, 2405, 2458, 2601; sibi 99, 120, 159, 181, 188, 252, 268, 286, 385, 1684, 1737, 1873, 2161; sui 244, 1400, 1421, 1422, 1424, 1452, 2011
 (secludo) seclude 473
 (secretus) secreta 236, 948, 951, 957, 1721; secreto 2399, 2602
 (sectator) sectatores 104; sectatoribus 140-141, 156, 2106-2107, 2394
 (secularis) seculari 884
 (seculum) secula 62; seculi 1190, 1201, 1207, 1267, 1349; seculorum 62, 101
 secundum 655, 919
 secundus 122, 542, 587; secundo 326, 1245, 1628, 1761, 1821; secundum 831, 982, 1763
 (securitas) securitatem 876
 sed 41, 51, 86, 100, 111, 119, 135, 138, 158, 175, 176, 181, 182, 208, 211, 218, 226, 231, 237, 238, 246, 267, 269, 276, 280, 291, 292, 295, 306, 308, 310, 313, 316, 324, 336, 343, 344, 352, 354, 378, 405, 411, 460, 466, 476, 477, 503, 506, 512, 547, 554, 557, 558, 561, 570, 577, 578, 582, 596, 605, 616, 621, 622, 623, 639, 640, 644, 645, 647, 653, 662, 674, 687, 694, 719, 725, 726, 731, 756, 783, 787, 798, 799, 817, 820, 832, 837, 838, 849, 850, 851, 852, 854, 855, 856, 863, 885, 890, 895, 939, 955, 956, 968, 987, 991, 996, 998, 1012, 1022, 1048, 1049, 1071, 1086, 1092, 1094, 1099,

1101, 1106, 1125, 1127, 1131, 2022, 2064, 2095, 2260, 2265,
1133, 1142, 1143, 1145, 1146, 2374, 2438, 2543, 2594
1150, 1151, 1152, 1163, 1164, (sempiternus) sempiternum 1098
1166, 1167, 1168, 1176, 1188, (sensus) sensum 33, 504, 1076, 1079,
1201, 1211, 1230, 1236, 1254, 1213, 1237, 1299, 1300, 2366,
1277, 1285, 1287, 1294, 1296, 2367
1314, 1335, 1336, 1337, 1343, sententia 1127, 1128, 1133, 1982,
1344, 1350, 1359, 1365, 1372, 2043, 2593, 2594; sententiam
1375, 1380, 1396, 1399, 1400, 1131; Sententiarum 2009-2010,
1404, 1406, 1408, 1411, 1419, 2021; sententie 2564; sententiis 11
1420, 1422, 1435, 1438, 1440, (sententio) sententiabunt 2093
1465, 1483, 1496, 1504, 1514, (sentio) sentitis 1071, 1571, 1572
1523, 1525, 1526, 1544, 1548, (separo) separavit 1994
1549, 1555, 1559, 1568, 1578, sepe 254, 1277, 1412, 1568, 1792,
1586, 1605, 1612, 1630, 1675, 1861, 2440, 2442, 2542
1677, 1685, 1694, 1715, 1723, (sepello) sepultus 183
1725, 1737, 1742, 1785, 1792, sepius 270, 490, 683, 684, 988, 1240,
1795, 1803, 1810, 1812, 1830, 1303, 1566, 1943, 2260, 2262,
1832, 1837, 1841, 1855, 1885, 2442, 2546
1886, 1887, 1892, 1907, 1912, septimus 134, 747, 1604; septimi
1927, 1940, 1949, 1973, 1980, 2632; septimo 7
1983, 2036, 2046, 2057, 2062, (sepulcrum) sepulcro 544, 2575
2068, 2074, 2076, 2084, 2097, (sequax) sequaces 1317, 1366; sequa-
2098, 2099, 2121, 2124, 2156, cium 50
2169, 2188, 2190, 2200, 2212, (sequor) sequatur 932; sequimini 2024;
2216, 2227, 2353, 2364, 2367, sequitur 244, 251, 481, 1732
2377, 2411, 2420, 2422, 2424, (seriosus) seriose 2377
2428, 2429, 2530, 2542, 2558, sermo 81, 619, 832; sermone 1136; ser-
2576, 2577, 2582, 2590, 2609 monem 385; sermones 859; sermo-
(sedes) sede 1305, 2506, 2511; sedem nibus 630
2503; sedibus 82 servio 295; servientibus 252-253
(seduco) seducet 1231; seduci 1346; (servitus) servitute 1755
seducit 731 (servo) servare 864-865
(seductor) seductorem 1233 servus 2448; servorum 2448
(seipse) seipsum 1065 seu 283, 333, 493, 498, 1047, 1247,
semel 545 1930, 2492, 2497, 2502
semen 2452 sevitia 364
seminator 1338; seminatore 221-222 sex 1649
(semino) seminant 2452; seminantur sexaginta 142, 2108
2406; seminare 1364; seminaverit sextus 131, 1354; sexto 2517
2005-2006; seminavit 1036, 1339 sexus 882, 2491
semper 308, 310, 366, 676, 1239, si 12, 56, 59, 91, 222, 225, 238, 240,
1273, 1274, 1279, 1282, 1283, 257, 272, 276, 277, 292, 297, 300,
1313, 1428, 1436, 1615, 1616, 313, 315, 325, 363, 365, 415, 459,
1654, 1689, 1690, 1693, 1728, 467, 471, 526, 537, 556, 561, 685,
1737, 1776, 1792, 1927-1928, 721, 722, 737, 764, 772, 787, 788,
804, 876, 877, 886, 895, 902, 925,

931, 997, 1005, 1042, 1060, 1068, (signaculum) signacula 71
1111, 1118, 1119, 1168, 1183, signum 638
1189, 1218, 1244, 1279, 1469, (sileo) sile 357, 1305; silete 2447
1471, 1491, 1495, 1517, 1521, silenter 1293, 1417
1540, 1557, 1559, 1573, 1587, silentium 81, 1946
1591, 1613, 1685, 1692, 1708, (similis) similes 103, 496, 2071, 2500;
1774, 1775, 1804, 1813, 1832, simili 2497; similia 1720, 2293,
1876, 1881, 1882, 1903, 1907, 2305, 2555, 2558, 2579; similibus
1922, 1935, 1949, 1954, 1956, 1817, 2559
1960, 2004, 2013, 2015, 2029, similiter 1078, 2086
2047, 2063, 2066, 2074, 2094, (simplex) simplices 429, 1979, 2464;
2095, 2121, 2122, 2131, 2156, simplicia 2289; simplicium 43, 445
2158, 2167, 2168, 2251, 2315, simpliciter 302, 398, 1396, 1781,
2350, 2360, 2368, 2383, 2384, 1826, 2524, 2625
2386, 2420, 2437, 2443, 2444, simul 1633
2505, 2533, 2547, 2555, 2557, (simulacrum) simulacra 1169
2564, 2566, 2608, 2614, 2616, sine 705, 1884
2621 (singularis) singulare 822
sic 140, 203, 217, 240, 242, 264, 268, (singulus) singule 2490; singuli 2501;
271, 279, 301, 304, 321, 390, 395, singulis 497, 2483
400, 403, 411, 459, 460, 467, 482, (sino) sinite 349
583, 592, 600, 605, 626, 692, 738, Sion 360
741, 757, 760, 776, 787, 788, 801, siquidem 32, 85, 421, 645, 663, 2456
849, 863, 893, 950, 1008, 1039, (sisto) siste 431; sistit 757
1105, 1132, 1135, 1144, 1164, (sitio) sitiunt 886
1165, 1171, 1204, 1219, 1249, sive 58
1250, 1264, 1265, 1284, 1285, (sobrietas) sobrietatem 674
1292, 1328, 1384, 1401, 1402, sol 68, 74; solis 1327
1420, 1421, 1423, 1437, 1506, solus 626, 1722, 2062, 2064, 2585;
1508, 1510, 1511, 1584, 1687, sola 1209, 2610; soli 145, 2215,
1723, 1724, 1725, 1740, 1742, 2240; solo 829, 1709, 1757; solum
1743, 1758, 1769, 1800, 1807, 1724, 1830, 2016, 2417
1828, 1842, 1886, 1887, 1891, solummodo 1422-1423
1945, 1951, 1974, 1996, 2030, (solvo) solvetur 1193
2056, 2075, 2106, 2115, 2151, (sollemnis) sollemni 490, 697, 2473;
2221, 2247, 2248, 2250, 2312, sollemnina 2488
2325, 2349, 2365, 2382, 2403, (sollicitudo) sollicitudinis 2455
2423, 2521, 2534, 2537, 2539, (somnia) somniamus 1514; somniastis
2583, 2608 1332, 1512
sicut 303, 367, 478, 479, 534, 980, somnium 1512; somnia 1513; somnio
1007, 1115, 1117, 1198, 1262, 1512
1371, 1392, 1418, 1551, 1578, (sono) sonantes 1975; sonare 1968
1703, 1722, 1798, 1988, 2055, sonus 97
2135, 2325, 2360, 2476, 2556, spatium 2493
2573 (specialis) speciali 975, 979, 1596; spe-
(sidus) sidera 93 cialia 2317, 2321
(sigillum) sigillo 2515 (specto) spectet 2452

speculum 1528
 (sperno) spretis 171, 2416
 (spero) speramus 1887
 (spina) spinas 1040; spine 1041
 (spiraculum) spiracula 71-72
 spiritus 138, 141, 535, 538, 981, 1494, 1723, 1725, 1849, 1855, 1903, 1912, 1980, 1981, 2100, 2103, 2107, 2198, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2234, 2573-2574; spiritu 295, 380, 446, 1489, 1491, 1711, 1833, 1839, 1889, 1892, 1900, 1902, 1905, 2169, 2226; spiritali 136, 1606, 1746, 1751, 1824, 1840, 2217, 2223; spiritum 394, 2202, 2203, 2204, 2206, 2207, 2208, 2628
 (stadium) stadio 1491-1492
 (statuo) statuere 2372; statuerunt 507; statuit 1131
 status 2491
 stella 68
 (stilus) stilo 419
 (sto) sta 275, 1417; stabit 1199, 1526; stamus 611, 1462, 1468, 2177, 2530; stare 414, 846, 850, 1140, 1491, 2564; starent 2074-2075; stat 1834, 2063; statis 610, 1461, 1463, 1463, 2176, 2529;
 stemus 1633, 1764, 1765; stes 1897; steteritis 277; stetis 277, 411; stetit 262, 1573
 (stomachus) stomacho 112
 (studeo) studeatis 499, 2503; student 1880, 1881; studere 1885-1886; studuerunt 39
 studium 119, 138, 158, 606, 1002, 1005, 1855, 1869; studii 282, 287; studio 41, 249, 335, 1400, 1422, 1832, 1881, 1889, 1892, 1904, 1912, 2455
 stultitia 108, 668; stultitiam 339, 2274
 (stultus) stulte 669; stulti 698, 1064, 1394, 2274
 (stupeo) stupent 72
 (stuppa) stuppam 889
 sub 76, 206, 207, 572, 646, 2007, 2360, 2405, 2407, 2510, 2514
 (subsum) subesse 318
 (subicio) subicere 2497; subiciamini 2025; subicient 1598; subicimini 1841; subiecit 2539
 (subiectio) subiectiones 2542
 (subintro) subintrare 1433
 subito 2556
 (submitto) submittas 1054; submittite 675
 (subpono) subposuerunt 2538
 (subsequor) subsequentes 191
 substantia 540, 590
 (subtilitas) subtilitate 1060; subtilitates 2569
 (subtilis) subtilia 2558
 (subversio) subversionis 1681-1682
 (subverto) subvertere 631
 (succedo) succedit 1529
 (successivus) successive 2048, 2556
 (succingo) succinge 271
 (successor) successor 408
 (suffero) suffertis 655
 (sufficio) sufficiens 2610; suficit 2160
 (suffraganeus) suffraganeis 417, 2449, 2515
 (suggestio) suggestionem 1336; suggestionem 284, 289-290
 suggestor 299
 sum 90, 621, 622, 850, 1067, 1288, 1411, 1440, 2221; erant 1967; erat 69, 70, 183, 543, 1152, 2610; erit 1, 226, 572, 1254, 1532, 1591, 2058, 2437, 2533; eritis 295; erunt 1590, 1592, 2091; es 220, 619, 625, 626, 627, 629, 651, 781, 882, 1068, 1410, 1439, 1656, 2224; esse 210, 299, 301, 305, 397, 521, 584, 585, 668, 707, 708, 730, 732, 738, 810, 811, 843, 902, 972, 991, 992, 1018, 1023, 1024, 1035, 1074, 1135, 1142, 1143, 1144, 1145, 1150, 1152, 1153, 1155, 1159, 1162, 1163, 1165, 1174, 1183, 1218, 1229, 1232, 1339, 1351, 1352, 1477, 1497, 1501, 1543,

1568, 1601, 1602, 1620, 1669, 1670, 1683, 1726, 1727, 1742, 1747, 1758, 1761, 1784, 1806, 1807, 1808, 1818, 1826, 1849, 1852, 1860, 1862, 1917, 1944, 1948, 2103, 2104, 2113, 2115, 2117, 2118, 2121, 2122, 2228, 2231, 2236, 2237, 2244, 2327, 2328, 2342, 2355, 2381, 2390, 2391, 2400, 2401, 2425, 2438, 2548, 2598, 2617, 2618; essent 365, 537, 1343, 1619, 1973, 2074; esset 79, 363, 364, 537, 538, 1748, 2062, 2075; essetis 1660, 1661; est 15, 35, 61, 67, 70, 99, 100, 155, 177, 183, 192, 193, 204, 238, 243, 303, 304, 306, 307, 308, 309, 312, 313, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 322, 325, 329, 350, 365, 370, 372, 374, 375, 382, 402, 432, 437, 439, 440, 441, 476, 495, 524, 526, 527, 533, 534, 542, 546, 551, 555, 567, 572, 582, 603, 605, 613, 616, 617, 618, 619, 638, 640, 656, 668, 672, 693, 701, 702, 731, 733, 736, 737, 744, 746, 750, 760, 784, 785, 787, 792, 819, 825, 828, 831, 832, 854, 868, 877, 891, 906, 912, 915, 918, 926, 927, 928, 944, 945, 946, 979, 980, 982, 985, 988, 989, 999, 1003, 1007, 1008, 1029, 1037, 1049, 1072, 1083, 1107, 1113, 1118, 1120, 1124, 1129, 1125, 1127, 1130, 1132, 1133, 1157, 1221, 1246, 1253, 1261, 1263, 1272, 1296, 1335, 1337, 1338, 1380, 1399, 1420, 1423, 1424, 1428, 1434, 1435, 1444, 1471, 1474, 1481, 1484, 1487, 1493, 1527, 1528, 1533, 1610, 1621, 1637, 1663, 1676, 1708, 1709, 1710, 1715, 1719, 1725, 1735, 1763, 1798, 1799, 1800, 1810, 1823, 1824, 1829, 1830, 1848, 1903, 1924, 1927, 1929, 1936, 1943, 1945, 1949, 1959, 1960, 1974, 2012, 2020, 2024, 2053, 2113, 2121, 2122, 2126, 2133, 2135, 2156, 2168, 2194, 2208, 2210, 2211, 2212, 2215, 2225, 2276, 2277, 2300, 2347, 2349, 2351, 2353, 2371, 2372, 2381, 2392, 2418, 2425, 2429, 2430, 2432, 2436, 2499, 2525, 2533, 2534, 2546, 2563, 2572, 2575, 2593; estis 294, 300, 324, 332, 642, 687, 694, 705, 762, 764, 782, 829, 832, 921, 997, 1020, 1051, 1071, 1107, 1123, 1129, 1161, 1166, 1169, 1312, 1366, 1432, 1453, 1523, 1610, 1600, 1804, 1884, 1890, 1911, 1980, 2264, 2269, 2270, 2274, 2356, 2600; fore 38, 78, 88, 233, 387, 388, 510, 583, 597, 712, 834, 994, 1162, 1267, 1452, 1704, 1783, 1929, 2247, 2248, 2270, 2440, 2589, 2601, 2621; fuerint 772; fuerit 280, 408, 415, 434, 970, 1095, 1684, 2004, 2005, 2434, 2504, 2590, 2590-2591; fuerunt 30, 200, 506, 514, 1262, 2403, 2537; fui 755; fuisse 1233, 1788, 1944, 2588, 2605; fuisset 545, 722, 984; fuistis 764; fuit 151, 223, 238, 258, 264, 271, 409, 567, 572, 699, 756, 983, 1035, 1058, 1059, 1454, 1471, 1679, 1680, 1681, 1981, 2002, 2019, 2140, 2165, 2167, 2168, 2335, 2403, 2409, 2419, 2539, 2554, 2557, 2574, 2583, 2591; futura 1514, 1722; futuras 78; futuris 107; futuro 1241, 1412, 1685, 1695; futurum 45; sim 1287; simus 1429, 2069, 2326; sint 1702, 1752, 1950, 2521, 2522; sis 339, 516; sit 238, 245, 264, 267, 272, 297, 610, 689, 724, 726, 743, 906, 920, 956, 1036, 1180, 1285, 1302, 1644, 1673, 1684, 2405, 2432, 2437, 2506, 2512, 2532, 2585; sitis 655, 657, 662, 1426, 1431, 2270; sumus 101, 367, 518, 639, 644, 653, 686, 996, 1068, 1101, 1114, 1367,

1436, 1656, 2273; sunt 34, 80, 117, 153, 199, 200, 327, 329, 333, 347, 348, 349, 379, 392, 459, 502, 503, 535, 538, 556, 559, 591, 639, 795, 797, 854, 859, 933, 934, 956, 967, 969, 978, 981, 987, 1001, 1043, 1052, 1056, 1085, 1164, 1165, 1170, 1320, 1327, 1332, 1619, 1718, 1719, 1722, 1748, 1875, 1909, 1939, 1940, 1955, 1956, 2041, 2076, 2145, 2191, 2280, 2292, 2300, 2303, 2304, 2317, 2318, 2319, 2320, 2338, 2523, 2535, 2543, 2561, 2626
 summus 517, 2563; summa 67, 656; summo 60
 (sumo) sumimus 1787; sumitis 209, 239, 1785-1786, 2119; sumitur 320
 super 29, 92, 205, 435, 457, 489, 507, 902, 960, 1011, 1184, 1252, 1417, 1484, 1650, 1969, 2012, 2244, 2472, 2480, 2503
 (superbia) superbie 574, 577
 (superedifico) superedificatis 805
 (superfluous) superflua 579
 supero 867, 868, 872; superatum 873
 (supersedeo) supersedeatur 1011
 (supplicatio) supplicationem 482
 (supplicium) supplicia 228
 (supplicium) supplicio 78, 884
 (supplicio) supplicavit 429, 448, 2463
 supra 444, 603, 1306, 1341, 1546, 1836, 2090, 2133, 2355
 (supradico) supradicto 961
 (suprascibo) suprascriptos 1175
 surdus 1037; surdo 1037
 sursum 2361
 (suscipio) suscipit 1987; suscipite 419
 (suscito) suscitare 1815
 suspicio 495, 2499; suspicionibus 2166
 suspiciosus 2220
 suspicor 1281, 2195, 2228; suspecta 18; suspectam 25, 149, 462, 1450, 2333; suspectos 2218; suspectum 13, 57, 243; suspectus 2064
 (suspendo) suspendi 2506
 (sustineo) sustinebimus 1119; sustinet 195; sustinuit 194
 (sutor) sutores 31, 103, 663, 940, 1051, 1431, 2357
 (suus) sua 1323, 1683, 1754, 1755, 1987, 2538, 2539; suam 168, 355, 1418, 1421, 1549, 1831, 1837, 1969, 2167; suarum 428, 2463; suas 29, 2418; sue 162, 438, 591, 1987; suis 156, 171, 175, 177, 589, 853, 2005, 2171, 2394, 2417, 2450, 2537, 2541, 2565, 2548; suo 37, 81, 190, 1039, 1040; suum 118, 157, 355, 1206, 2136, 2150, 2168
 (taceo) tace 342, 431, 2184; tacebo 360; tacete 1574; tacui 1441
 talis 1137, 2419; tale 279, 1152, 1153; talem 234, 840, 1046, 2255, 2256; tales 967, 1218, 1458, 2002, 2256, 2541, 2543; tali 156, 2394; talia 1512; talium 60, 1834
 taliter 266, 553, 620, 705, 721, 1110, 1143, 1235, 1582, 2175;
 Talmuth 2045
 tam 432, 433, 434, 628, 696, 697, 1184, 1555, 1575, 1929, 2001, 2001, 2002, 2287
 tamen 225, 249, 272, 276, 308, 403, 526, 700, 901, 965, 1118, 1125, 1163, 1165, 1166, 1167, 1303, 1408, 1413, 1526, 1641, 1682, 1935, 1967, 1987, 2010, 2014, 2041, 2043, 2046, 2364, 2548, 2984
 tandem 487, 2470
 (tango) tactus 44, 445; tangut 2015
 (tantus) tanta 351, 361, 2092, 2135; tantam 234, 338, 930, 2037, 2161; tante 509; tanti 339; tanto 434, 436; tantum 41, 138, 506-507, 603, 872, 1083, 1177, 1184, 1187, 1205, 1372, 1463, 1855, 1912, 1940, 2036, 2058, 2075, 2076, 2093, 2123, 2347-2348
 tantummodo 564
 (tardus) tardi 698

(tarraconensis) tarraconensi 416
 tedium 491, 2474
 telum 633
 tellus 1194
 temerarius 433; temerario 34; temerarium 58, 583
 (temeritas) temeritates 50, 1052-1053
 templum 87
 (temporalis) temporalem 1099; temporalis 1098; temporalis 1100
 tempus 89, 1186, 2123, 2124, 2133, 2136, 2137; tempora 89, 1652; tempore 131, 141-142, 1200, 1201, 1207, 1208, 1210, 1258, 1268, 1317, 1354, 1498, 1506, 1595, 1596, 1679, 1681, 2107-2108, 2126, 2128, 2129, 2157, 2160, 2235, 2556; temporibus 258, 809; temporis 89, 124, 127, 710, 814, 1022
 (tempto) temptarunt 356
 (tenebra) tenebras 1094
 (teneo) tene 358, 808, 935, 1111, 1945; tenebatur 2569, 2572, 2579; teneamus 328; tenenda 580; tenent 479; tenentibus 2042; tenentur 1955, 2010, 2014, 2552, 2558, 2560, 2561-2562; teneor 2550; tenere 581, 706, 1351, 1847; tenerent 81; tenes 628; tenete 1021, 1079, 1348, 1594, 2102, 2233, 2324, 2389, 2616; tenetis 2074; tenetur 2565, 2566; tenti 2270; tenueris 1112; tenuimus 676
 tenor 2447, 2514; tenore 2443, 2521; tenoribus 2512
 ter 279
 (termino) terminatus 2630
 terra 67, 98, 1039; terram 97, 870, 1754; terre 97, 98; terris 1102, 2597
 (Terracona) Terracone 2449
 (terribilis) terribilium 372
 tertius 124, 550, 710, 2063; tertia 183, 2403, 2405; tertio 65, 331, 1260, 1628, 1821, 1929; tertium 324, 549, 1823
 testamentum 1640, 1663, 1664, 1708, 1766, 1769, 1783, 1798, 1800, 1804; testamenti 134, 135, 907, 925, 1604, 1605, 1624-1625, 1637, 1653, 1655, 1658-1659, 1710, 1724, 1732, 1739, 1741, 1757, 1763, 1796, 1817-1818; testamento 947, 951, 1671, 1701, 1713, 1753, 1774, 1777, 1811, 1813, 1817
 testimonium 90, 243, 439, 440, 441
 testis 2064, 2065; teste 244; testes 1368; testibus 990; testium 550, 1834, 2063
 (testor) testatur 438
 thalamum 87
 theologia 8, 22, 125, 151, 422, 486, 711, 789, 790, 791, 792, 793, 795, 796, 797, 798, 801, 809, 906, 907, 912, 915, 918, 926-927, 941, 952, 958, 963, 976, 994, 1021, 1338, 1456, 1509, 2326, 2335-2336, 2351, 2358, 2457, 2469; theologiam 11, 126, 813, 905-906, 928, 986, 1000, 1002, 1013, 1022, 1026; theologie 665, 800, 810, 941, 951, 957, 976, 993, 1026, 1208, 1222, 1257, 1258, 1259, 1433, 2013
 theologus 825; theologa 1324, 1330; theologas 1321, 1349; theologi 124, 126, 131, 320, 659, 710, 813, 905, 918, 927, 1251, 1354, 1498; theologis 928, 933; theologum 835
 (theologicus) theologicis 1221, 1246, 1261, 1309; theologicis 1247, 1255; theologicis 1266
 Thomas 1961, 1969; Thomam 1548, 1968-1969; Thome 1545
 (timeo) timeat 874; timebam 1331; timebit 875; timemus 861; timere 362, 862; times 340; timet 877, 878, 879, 880, 895; timetis 766
 (timor) timore 371; timorem 876
 (tinnio) tinnunt 883, 953-954
 (tiro) tirones 365, 661
 (tolero) toleravit 228

(tollo) tollant 1589; tolle 474, 758, 1272, 1273; tollendum 1747; tolle-retis 804; tollunt 1587
 (torto) torsisti 883
 tot 286, 523, 524, 527, 1036
 totaliter 176, 444, 564, 952, 953, 958, 1579
 totiens 1945
 totus 651, 869; tota 36, 366, 604, 969, 1420, 1530, 1573, 1723, 1757, 1799, 1818, 2075, 2555; totam 24, 26, 149, 450, 461, 462, 1450, 1452, 1467, 2333; toti 1719, 1752, 1757; totis 2512; totius 43, 574; toto 37, 54, 380, 2157; totum 758, 805, 888, 1676, 1769, 1783, 1824, 2030, 2031, 2088
 (tracto) tractare 1066, 1068, 2066; tractatum 1961; tractatus 46, 53, 116; tractemus 579
 (traditio) traditione 336; traditionem 1061
 (trado) tradens 883-884; tradiderunt 1458-1459; tradidisti 540; tradidit 2072
 (traho) trahat 1065; trahere 256; trahet 1231; trahi 2093; trahit 1978; trahitis 762; traxerat 178; traxit 1979
 (transcurro) transcurri 1916; transcurrit 444
 (transeo) transeamus 988-999; transibitis 1098; transivit 2414
 (transfero) transferatis 2408; translata 18
 (transfiguro) transfigurat 270
 (transformo) transformat 1303
 (transmitto) transmittantur 2515
 (trecentesimus) trecentesimo 2631
 tres 535, 1875, 2069; tria 2414, 1226; tribus 331; trium 550, 2063
 triduo 2574
 triginta 142, 262, 1915, 2056, 2108
 trinitas 1723, 1725; Trinitate 593, 1799, 1801; trinitatem 395, 396; trinitati 1719, 1752, 1757, 1818; trinitatis 551, 594, 1718, 2569, 2578
 (trinus) trinum 397-398
 (triperticus) tripertitum 1623, 1624
 triplex 549
 triticum 955, 2451; tritico 1993
 (triumpho) triumphans 11530; triumphantis 2594
 (trufo) trufamus 1106, 2377; trufare 1104; trufatis 2376
 tu 350, 516, 603, 619, 625, 626, 629, 651, 776, 844, 882, 961, 995, 1047, 1085, 1383, 1387, 1392, 1410, 1438, 1501, 1545, 1737, 1846, 1865, 2026, 2060, 2066, 2086, 2097, 2344, 2431, 2528, 2539, 2604; te 291, 338, 348, 356, 357, 366, 456, 468, 619, 714, 753, 780, 818, 822, 839, 846, 873, 878, 935, 1050, 1054, 1111, 1113, 1147, 1428, 1434, 1524, 1542, 1567, 1712, 1713, 1727, 1738, 1800, 1808, 1918, 1984, 2146, 2514, 2530; tecum 273, 437, 806, 820, 934, 1047, 1069, 1894, 1897, 2066, 2245; tibi 780, 806, 820, 840, 888, 937, 1160, 1273, 1313, 1361, 1418, 1425, 1466, 1497, 1537, 1539, 1542, 1546, 1551, 1613, 1644, 1645, 1654, 1655, 1657, 1658, 1700, 1713, 1737, 1771, 1773, 1775, 1780, 1945, 2061, 2080, 2115, 2160, 2173, 2187; tui 1543, 2087, 2515
 tunc 58, 70, 79, 98, 132, 177, 222, 1190, 1261, 1318, 1355, 1527, 1529, 1530, 1573, 1591, 1600, 2088
 (turba) turbas 731
 (turbo) turbas 467, 731; turbare 467, 1104; turbare 479; turbare 1428; turbasti 432; turbatum 2362, 2364; turberis 1054, 1293; turbes 474, 934, 1111; turbetur 940
 (turibulum) turibulo 77
 turpiter 39, 153, 873, 968, 2178, 2338
 tus 77

(tutus) tute 873
 (tuus) tua 1286, 1524, 1567, 1593; tuam 878, 1495, 1983, 2099; tuarum 635; tuo 231, 342, 380, 431, 2514; tuos 274; tuum 995, 1285, 1569, 2216
 (tyrannis) tyrannidem 1495
 (tyrannus) tyrannorum 364
 ubi 364, 365, 816, 1493, 1512, 1590, 2059, 2295, 2312
 ubique 543, 2045
 ulterius 37, 1012, 1109, 1243, 1435, 2139
 (ultimus) ultima 2630; ultimo 884; ultimum 198-199
 ultra 22, 24, 152, 292, 486, 488, 560, 795, 911, 914, 918, 963, 1593, 1915, 1960, 2036, 2292, 2336, 2468, 2471, 2507, 2582
 (unanimes) unanimi 23
 unde 178, 209, 238, 239, 244, 251, 715, 718, 1204, 1358, 1500, 1516, 1697, 1722, 1785, 1789, 1913, 1964, 2037, 2119, 2284, 2286, 2438, 2586
 undecimus 146, 1157, 2330; undecimo 407; undecimum 19
 ungo 1690, 1694, 1707; ungis 1313
 unicus 2563; unico 2049
 unigenitus 85, 92
 universalis 7
 (universus) universum 95
 unus 831, 1600, 2004, 2062, 2064; una 773, 1496; unam 1842; unius 981, 2493; uno 74, 76; unum 46, 48, 397, 526, 536, 540, 564, 570, 696, 827, 828, 1213, 1428, 1600, 2014, 2028, 2036, 2087, 2398, 2605
 (urbanista) urbaniste 764
 Urbanus 1968; Urbani 407, 1963; Urbanum 757, 1970
 usque 260, 291, 450, 453, 771, 828, 1349, 1668
 (usus) usum 27, 498, 2502
 ut 25, 40, 49, 56, 60, 79, 89, 90, 95, 109, 148, 149, 162, 177, 198, 223, 226, 247, 266, 267, 270, 277, 287, 288, 292, 293, 295, 297, 320, 321, 324, 325, 326, 332, 334, 339, 351, 378, 426, 447, 459, 470, 496, 506, 510, 512, 520, 530, 532, 544, 548, 563, 728, 739, 740, 752, 761, 763, 766, 774, 782, 789, 793, 805, 863, 906, 927, 955, 965, 967, 969, 988, 997, 1006, 1032, 1046, 1065, 1088, 1090, 1102, 1104, 1105, 1106, 1137, 1155, 1157, 1160, 1176, 1213, 1219, 1240, 1254, 1295, 1313, 1331, 1332, 1366, 1367, 1369, 1381, 1382, 1383, 1384, 1454, 1461, 1463, 1466, 1484, 1489, 1524, 1527, 1551, 1565, 1567, 1587, 1593, 1600, 1641, 1660, 1662, 1682, 1683, 1684, 1708, 1713, 1719, 1728, 1750, 1751, 1773, 1796, 1799, 1804, 1852, 1886, 1894, 1897, 1908, 1942, 1945, 1965, 1969, 1980, 2007, 2017, 2020, 2027, 2038, 2044, 2090, 2139, 2141, 2150, 2166, 2178, 2189, 2198, 2252, 2258, 2293, 2332, 2333, 2386, 2407, 2410, 2416, 2419, 2443, 2452, 2460, 2464, 2493, 2497, 2500, 2525, 2553, 2572, 2583, 2602, 2603, 2608, 2609, 2611
 utrum 840
 (uterque) utraque 257; utrisque 2070; utriusque 11, 882, 2490; utroque 951; utrumque 323
 (uterus) utero 74; uterum 84
 utilitas 2070; utilitatem 1972-1973
 (utilis) utiles 2543; utili 1977; utilis 2012
 utinam 296, 411, 872, 888, 1302, 1630, 1660, 1687, 2521
 utique 205, 236, 266, 278, 394, 613, 617, 721, 743-744, 748, 750, 754-755, 857, 907, 939, 954, 1015, 1108, 1215, 1334, 1378, 1446, 1517, 1558, 1718, 1736, 1901, 2204

(utor) utebantur 427, 2462
utpote 36, 383, 837, 1222, 1959

(vacuus) vacui 645
(vado) vade 2086
valde 1281, 1862
Valentia 450, 451; Valentie 423, 2457
valentinus 1931; valentina 1874; valentino 187, 196
valeo 755; valeam 368; valeamus 2497; valeat 592, 2513; valebit 2094; valent 2580; valentem 175; valentibus 640; valet 2361; valetis 240, 1882; valuerunt 504; valuit 728
(validus) validissimum 1810; validum 1878
(vallis) valle 66
(vanitas) vanitate 201
(vanus) vanum 633
varius 868; varia 2015; variam 1219; varie 1680; variis 17, 2007; varios 882; varium 1212
ve 1070, 1094, 1441
vehemens 495, 2499
vehementer 26, 149, 462, 1450-1451, 2227-2228, 2333
vel 13, 20, 57, 142, 200, 281, 282, 283, 289, 305, 311, 316, 382, 496, 668, 1901, 1028, 1047, 1143, 1223, 1468, 1477, 1611, 1660, 1710, 1722, 1977, 2014, 2052, 2063, 2069, 2088, 2096, 2100, 2108, 2163, 2181, 2182, 2227, 2359, 2489, 2491, 2500, 2505, 2506, 2507, 2510, 2511, 2514, 2556, 2557, 2565
velut 2516
(vellus) vellere 73
(veneno) venenat 1042
venenum 646, 647, 1186, 1188, 1405, 1406; veneno 642, 644
(venerabilis) venerabilem 485, 2467; venerabilibus 2448
(venero) veneramini 2603; venerandum 2609; venerantur 2601
venia 224; veniam 224

(venio) veni 90; veniat 779, 780, 842, 865, 874, 2198; veniens 2413; venit 83, 2416; venite 1533
(ventilo) ventilantes 34
veraciter 301, 534, 977, 980, 983, 2272-2273, 2573, 2574, 2584
verax 297, 309, 725, 726; veracem 500
(verber) verbera 1095
(verbero) verberas 634
verbum 68, 69, 70, 387, 389, 473, 481, 574, 701, 765, 774, 829, 934, 937, 999, 1075, 1077-1078, 1078, 1139, 1304, 1414, 1518, 1563, 1621, 1735, 1834-1835, 2063-2064, 2508, 2512; verba 98, 113, 332, 391, 392, 509, 630, 874, 1095, 1178, 1234, 1235, 1318, 1593, 1652, 1802; verbi 1076, 1300, 1647, 2559; verbis 2007, 2225
verbo 277, 347, 1698, 2508, 2512; verborum 2511
(veredarius) veredarii 95
vergere 42
(vereor) verebar 1331; veriti 33
(veridicus) veridiciis 12; veridicum 405, 1176
(verifico) verificamus 1506; verificare 1214, 1215; verificari 1206; verificatis 1505; verificetur 1207
veritas 98, 99, 303, 352, 784, 785, 2282; veritate 123, 588, 969, 1465, 1851, 2521, 2522, 2523, 2531; veritatem 33, 88-89, 91, 94, 96, 97, 106, 354, 470, 472, 621, 675, 676, 785, 860, 861, 1132, 1220, 1279, 1541, 1571, 1631, 1707, 1958, 1972; veritates 47, 1085, 1086, 1149, 1150, 1155, 1159, 1167, 1174, 1176, 1365
veritati 57, 90-91, 111, 519, 586, 612, 613, 709, 735, 812, 1025, 1096, 1346, 1347, 1353, 1603, 1760, 1820, 1853, 2105, 2238, 2329, 2392, 2619, 2627; veritatibus 645, 783, 1087, 1092; veritatis 65, 94,

114, 299, 508, 630, 2209; veritatum 1337, 1367
(verto) vertas 1075; vertat 751; verte 819
verus 86, 204, 238, 302, 543, 610, 722, 746, 1253, 1471, 2584; vera 35, 69, 125, 541, 711, 789, 792, 795, 797, 809, 906, 907, 912, 915, 926, 1420, 1423, 1683, 1926, 1932, 1950, 1953, 1994, 2342, 2552, 2582; veram 126, 813, 905, 928, 1000, 1002, 1013, 1022, 1452; vere 733, 950, 952, 1879, 1884; veri 298, 537, 782, 1644, 2626; vero 419, 573, 1472; veros 1457; verum 244, 246, 266, 294, 309, 310, 312, 315, 317, 321, 345, 388, 439, 440, 474, 477, 512, 563, 597, 632, 687, 690, 692, 712, 721, 741, 761, 788, 849, 893, 903, 936, 939, 1028, 1112, 1144, 1152, 1153, 1178, 1180, 1182, 1183, 1185, 1188, 1189, 1232, 1243, 1275, 1287, 1370, 1383, 1389, 1406, 1407, 1408, 1409, 1429, 1477, 1478, 1479, 1480, 1492, 1498, 1502, 1556, 1562, 1568, 1700, 1717, 1728, 1730, 1759, 1782, 1784, 1790, 1792, 1819, 1826, 1871, 1922, 1927, 1935, 1936, 1937, 1940, 1942, 1944, 1948, 1964, 1986, 2115, 2121, 2122, 2156, 2190, 2216, 2246, 2247, 2248, 2257, 2258, 2349, 2354, 2355, 2362, 2363, 2367, 2368, 2369, 2420, 2540, 2541, 2596, 2604
(vestis) veste 1957
vester 565, 571, 832, 1872, 2015, 2123, 2131, 2149, 2568; vestra 656, 955, 1001, 1900; vestram 45, 51, 972, 2269, 2274; vestrarum 497, 2488, 2491-2492, 2501-2502; vestras 680; vestre 19, 54, 1052, 2481; vestri 207, 296, 921, 1382; vestris 648, 649, 666, 677, 859, 1244, 1339, 2225, 2483, 2515; ves-

tro 277, 1186, 1555; vestrum 631, 637, 1518, 1828
vetus 1640, 1663, 1664, 1708; veteri 948, 1701, 1713, 1752, 1774;
veteris 134, 907, 925, 1604, 1624, 1637, 1653, 1655, 1658, 1709, 1724, 1732, 1739, 1741, 1756
vexatio 1299
(vexo) vexavi 881; vexavimus 1300; vexes 776
via 1959; viam 635; vie 1529; viis 648, 853
vicarius 402, 408, 409, 746, 2597; vicarii 390, 391, 481, 509, 744; vicario 576, 667; vicarium 15, 393, 398, 405
(victoriosus) victoriosi 1102-1103
videlicet 170
video 766, 775, 1295, 1366, 1463, 2049; vide 788, 2292; videamus 292, 293, 530, 999, 1280, 1565, 1593, 1623, 2442, 2443; videatis 533; videbantur 426, 1967, 1973, 2460-2461; videbis 822; videbitis 805; videbitur 1532; videmus 1170, 1171, 1528, 1868, 2120, 2250; vident 892, 949, 1169, 1885, 1886; videntes 2424; videres 873; videris 1282, 2080; viderit 751; vides 2344; videte 2620; videtis 337, 1168, 1867, 1869; videtur 1357, 1425, 1426, 1609, 1610, 1675, 1908, 1974, 2094, 2397, 2398, 2520, 2521, 2542; vidi 755, 2542; vidisse 823; vidisti 437; vidistis 579
vidit 80, 437, 756
(vigenus) vigenum 486, 2468
(vigeo) vigenem 2427
viginti 16, 21, 147, 152, 424, 443, 460, 526, 962, 963, 1449, 2017, 2052, 2056, 2069, 2070, 2071, 2073, 2171, 2331, 2336, 2459
(vigor) vigore 175
(vilis) vili 2087
villa 187, 1872
(vincio) vinxisti 883
vinum 855

violentia 2429	656, 675, 705, 709, 732, 760,
vir 750; viri 102, 1251, 2416; viris 1874; virum 338, 1216	761, 772, 812, 896, 922, 952, 954, 955, 957, 972, 976, 991,
(virgo) virgine 67-68, 2554, 2556; virginis 84	993, 1025, 1064, 1087, 1089, 1090, 1110, 1158, 1165, 1166,
(viridis) viride 877	1167, 1174, 1175, 1214, 1245,
virtus 2282; virtute 822, 867, 869, 1055, 1323, 1511, 2011; virtutibus 835	1260, 1283, 1288, 1289, 1295, 1345, 1353, 1377, 1431, 1451, 1452, 1496, 1498, 1554, 1587,
vis 467, 845, 857, 934, 1291, 1305, 1414, 1476, 1648	1590, 1603, 1631, 1760, 1795, 1820, 1828, 1841, 1845, 1853,
(viscus) viscera 52, 1345	1862, 1947, 1979, 1986, 2074,
visio 1529; visiones 80	2102, 2105, 2132, 2140, 2206,
vita 1976, 2134, 2433, 2434; vite 162, 2588, 2590	2218, 2226, 2228, 2238, 2246, 2252, 2262, 2266, 2270, 2326,
(vito) vitandum 491, 2473; vitare 2027	2329, 2355, 2356, 2357, 2360,
(vitupero) vituperes 839	2365, 2368, 2378, 2387, 2392,
(vivo) vivat 863; vivere 374-375	2408, 2489, 2495, 2516, 2586,
(vivus) vivos 1126; vivum 468	2600, 2603, 2605, 2611, 2614,
vix 1433, 2001	2619, 2620, 2627;
(vocabulum) vocabula 260, 2293, 2295, 2297, 2300	vobis 91, 297, 315, 324, 479, 496, 501, 563, 615, 637, 895, 944, 945,
(voco) vocantem 226; vocari 2507; vocas 1085; vocatis 1377	1006, 1013, 1014, 1015, 1017, 1070, 1072, 1095, 1116, 1243,
volo 59, 205, 864, 1292, 1647, 2222, 2266; velle 2428; vellem 2062; velit 2058; velitis 1432; volebat 2420, 2422; volentes 2479; voles 378; volueris 2066; voluerit 240; voluisti 1424; voluistis 229; voluit 239;	1244, 1341, 1357, 1448, 1518, 1533, 1541, 1559, 1609, 1649, 1675, 1707, 1715, 1728, 1731, 1748, 1812, 1836, 1861, 1898, 1900, 1902, 1980, 2114, 2170, 2209, 2287, 2316, 2325, 2326,
volumus 216, 491, 571, 573, 1212, 1762, 2446, 2474, 2514; vult 862; vultis 395, 471, 514, 1052, 1104, 1172, 1214, 1554, 1594, 1625-1626, 1761, 2445, 2621	2361, 2397, 2398, 2440, 2494, 2495, 2501, 2520, 2552, 2582, 2605, 2610, 2628
(volumen) volumina 16, 424, 443-444, 963, 1915, 2016, 2459; voluminibus 147, 460, 461-462, 1449, 2017, 2171, 2331	vobiscum 205, 842, 1065, 1066, 2252
voluntas 2282; voluntate 998, 2263; voluntatem 2024; voluntati 1841	vox 854
vos 65, 114, 204, 220, 227, 277, 287, 288, 296, 337, 579, 586, 596,	vulgares 662
	vulgari 16, 424-425, 2287, 2459
	vulgariter 260
	vulpeculas 2221-2222
	vulpem 847
	zizania 1338; zizanium 1993; zizanie 2452